

ონლაინ არქეოლოგია №19
ONLINE ARCHAEOLOGY

2021

სარედაქციო უბეგია:

უნსტანტინე ფიცხელაური
დავით ღომიტაშვილი
ნიკოლოზ თუშაბრამიშვილი
ზურაბ გიორგაძე
ნიკოლოზ მურღულია

უმორღინატორი და სტილისტური რედაქტორი: მანია ჩოლოყაშვილი
ინგლისური თარგმანი - ნინო გაბუნია
ღიზანინი - თამარ გულბანი, მეღიტა ჩოლოყაშვილი

Editorial Board:

Konstantine Pitskhelauri
David Lomitashvili
Nikoloz Tushabramishvili
Zurab Giorgadze
Nikoloz Murghulia

Coordinator and stylisc editor - Maya Cholokhashvili

English translation - Nino Gabunia

Design by - Tamar Gulbani, Melita Cholokashvili

ISSN 2587-4608 9772587460003

2021

რედაქციისგან:

რედაქცია, შესაძლოა, არ იზიარებდეს ყურნალოში განთავსებულ სამეცნიერო სტატიებში გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრებას, მაგრამ "ონლაინ არქეოლოგია" შეუფერხებლად გამოაქვეყნებს ამგვარ წერილებსაც და, შესაბამისად, ღიაა პოლოემიქისთვის.

From the editorial team:

Editorial, perhaps, does not share some opinions expressed in scientific articles in the magazine, but “Online Archaeology” publishes such letters and therefore it is open to discussions

ს ა რ ჩ ე ვ ა ნ ი

არქეოლოგიური დაიჯესტი

8

ქუთაისი - სექტემბერი - 2021

კაზრეთი - სექტემბერი - 2021

ირმის რქა - ოქტომბერი - 2021

ზიარი - ოქტომბერი - 2021

არქეოლოგიური ძიებები - 2020-2021 22

არქეოლოგიური აღმოჩენები ფიჭვნარში-

ამირან კახიძე, ემზარ კახიძე, მალხაზ ნაგერვაძე

მერი ყულეჯიშვილი

22

უნდო კლდის მრავალსართულიანი მღვიმური
კომპლექსი და ნეანდერტალელი მონადირე-
ების დროებითი სადგომი

ნიკოლოზ თუშაბრამიშვილი

40

სტატიები

დასავლეთ საქართველოს ენეოლით, ბრინ-
ჯაო-ადრერკინის ხანის არქეოლოგიური
კულტურის კონტაქტები გარე სამყაროს
სინქრონული პერიოდის კულტურებთან
(ზოგადი ინფორმაცია)

ლერი ჯიბლაძე

48

ნესვი (მოკლე ბოტანიკური და ისტორიულ-
ენობრივი მიმოხილვა

გურამ ჩიქოვანი

69

ნოქალაქევი- არქეოპოლისის ეგრისის მეფეთა პირ-
ველი სასახლის ხელახალი იდენტიფიკაციისთვის

ნიკოლოზ მურღულია, დავით ლომიტაშვილი,

ბესიკ ლორთქიფანიძე, თამილა კაპანაძე

87

უძველესი მეტალურგიული ცენტრი საქართველოში

კონსტანტინე (კოტე) ფიცხელაური 98

თვალსაზრისი 128

ბრინჯაოს ხანის ინკრუსტაციის დღემდე უცნობი ტექნოლოგია

ნინო ქეზულაძე, ნინო კალანდაძე 128

გაიცანით საქართველო 149

ხანი ირემი, მქუხარე ჩანჩქერი და გიგანტური სანნახელი

თეა ქაშაკაშვილი 149

ბოდბის მონასტერი და მისი ცნობილი პილიგრიმები

მაია ჩოლოყაშვილი 153

მუზეუმები და არტეფაქტები 157

კავკასიის მუზეუმი 157

თინა აბულაშვილი

ცნობისათვის 165

1679 წლის დღემდე უცნობი სააღმშენებლო წარწერა სოფელ ცხრუკვეთის წმიდა მარინეს ეკლესიიდან და მისი მნიშვნელობა აბაშიძეთა ფეოდალური სახლისთვის

თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი 165

ს ა რ ჩ ე ვ ა ნ ი

რეცენზია	180
გიორგი ლალიაშვილის წიგნზე “იალოილუთე-ფეს კულტურა ალაზნის ველზე”	
ზურაბ ბრაგვაძე	180
პლანეტა და არქეოლოგია	182
7 არქეონიუსი 1 პლანეტიდან	182
ღვანლმოსილი არქეოლოგები	190
ფრანგი არქეოლოგი ბარონი ჟოზეფ დე ბაი საქართველოსთვის და საქართველოს შესახებ	
მაია ჩოლოყაშვილი	190
არქეოლირიკა	201
ქვების რომანტიკოსთა საიდუმლო	
თეა ქაშაკაშვილი	201

ARCHAEOLOGICAL DIGEST	8
Kutaisi-September-2021	
Kazreti – September – 2021	
Irmis Rka-October-2021	
Ziari-October-2021	
ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES 2020/2021	22
Undo Caves Multi-staged Karstic System and Temporary Camp of the Neanderthal Hunters	46
ARTICLES	48
Contacts of Bronze - Early Iron Age Archaeological Cultures with Synchronous Cultures of the Outer World (General overview)	68
Leri Jibladze	
The Melon (Short paleobotanical and historical- linguistic review)	86
Guram Chikovani	
For a novel identification of the ‘first palace of the kings of Egrisi, in Nokalakevi-Archaeopolis	
Nikoloz Murghulia, Davit Lomitashvili, Besik Lortkipanidze, Tamila kapanadze	97
Ancient Metallurgical Center in Georgia	
Konstantine (kote) Pitskhelauri	127
STANDPOINT	128
Hitherto Unknown Technology of Bronze Age Inlay	
Nino Kebuladze, Nino Kalandadze	148
THE PLANET AND ARCHAEOLOGY	182

CONTENTS

ახეომობიუხი დაიჯესტი 2021

ქუთაისი - სექტემბერი - 2021

ქართულ-პოლონურმა ექსპედიციამ 2021 წელს სავსე არქეოლოგიური სამუშაოები ჩატარა ქალაქ ქუთაისის ორ ლოკაციაზე: 1. ვაჟა-ფშაველას №13-ში (მე-20 საჯარო სკოლის ეზო). 2. ქუთაისის შუა საუკუნეების ნაქალაქრის ტერიტორიაზე, ბაგრატის ტაძრის გალავნის ჩრდილო-დასავლეთით. ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ ქართველი

და პოლონელი სპეციალისტები: ომარ ლანჩავა, როლანდ ისაკაძე, შალვა ბუაძე და სხვ. საანგარიშო სეზონზე ქართულ-პოლონური არქეოლოგიური ექსპედიციის მიზანი იყო 2017-2018-2019 წლებში დაწყებული ქუთაისისა და მისი შემოგარენის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების კვლევის გაგრძელება.

მე-20-ე საჯარო სკოლის ეზოში, №9 თხრილში სადაზვერვო სამუშაოები ჯერ კიდევ 2017 წელს ჩატარდა. 2018-2019 წლებში №9 თხრილში (დაახლ. 10X7 მ) მოიხსნა 2 მეტრამდე სიმღავერის

ნაყარი ფენები, შემდეგ კი სტრატოგრაფიული თანმიმდევრობით აღებული ადრეანტიკური ფენა და გაიწმინდა წინარეანტიკური ხანის ფენის თიხის ბათქაშების გროვა.

თხრილის სტრატოგრაფია უჩვენებს, რომ გასული საუკუნის 50-იან წლებში, წყალსადენის აუზების მასშტაბური სამუშაოების დროს გრუნტის ფენებთან ერთად ძალზე დიდ ფართობზე მოუხსნიათ კულტურული ფენებიც და ერთმანეთში არეული გაუშლიათ სკოლისა და მომიჯნავე ეზოებში.

ნალექების ზეგავლენით ჩამოშლილია თხრილის კიდეები, რის გამოც საკმაოდ მასშტაბური გაუთვალისწინებელი სამუშაოები ჩატარდა 2021 წელს. პარალელურად დანალექი მასებისაგან გაიწმინდა თხრილის ფსკერი და 2019 წელს გამოვლენილი ბათქაშების გროვა ხელახლა დაფიქსირდა. ამ სამუშაოების შემდგომ ბათქაშების გროვა მთელ თხრილში პრეპარაციით, ფენებად მოიხსნა. გროვაში საკმაოდაა წითლად დამწვარი კერამიკის ნატეხები, მათ შორის ზოომორფულყურიანი ნიმუშები. განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა თიხის საკურთხევლის ფრაგმენტები. მსგავსი ფორმის საკურთხევლის ფრაგმენტები 2013-2014 წელსაც გამოვლინდა №9 თხილთან ახლოს. 2021 წლის სავალე სეზონებზე გამოვლენილ საკურთხევლის ფრაგმენტებს ანალოგები ეძებნება ყულევის ქ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ნამოსახლარზე.

ბათქაშების აღების შემდეგ ქვედა ფენაში გამოვლინდა კაჟის რამდენიმე ნუკლეუსი, დაკბილული ნამგლის ჩასართები და სხვადასხვა ნახევრად ნამზადი.

ტრადიციული ქრონოლოგიით ბათქაშების ყრილსა და მის ქვეშ არსებულ ერთ მეტრამდე სიმძლავრის ფენაში მოპოვებული მასალა ქ. წ. VIII-VII საუკუნეებით თარიღდება. ბათქაშებიანი ნაგებობა და ფენა შეიძლება დათარიღდეს ქ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისით. 2021 წლის სეზონზე აღებული სინჯების პასუხებმა ეს თარიღი კიდევ უფრო უნდა დააკონკრეტოს და შეიძლება დააძველოს.

სამარხი №12¹⁰ აღმოჩნდა თხრილის დასავლეთის ჭრილის ჩასწორებისას ისე, რომ სამარხი კამერის ძირითადი ნაწილი გაუთხრელ ფართობში გადიოდა. კამერა მიწის თავდაპირველი დონიდან დაახლ. 3 მეტრის ქვემოთ იწყება. სამარხი ჩაჭრილია ბათქაშებიან ფენაში და იმავე

101 ახეოლოგიური დაიჯესტი

ფენის მიწითაა შევსებული, რაც არ იძლევა კამერის კონტურების გამოკვეთის შესაძლებლობას. ჩონჩხი მთლიანად დაშლილი იყო.

სამარხი წინასწარული მონაცემებით ქ. წ. 5-4 საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს.

თხრილი №2 მდებარეობს ქუთაისის შუასაუკუნეების ნაქალაქარზე, ბაგრატიის ტაძრის გალავნის ჩრდილოეთით, მდინარე რიონის მარჯვენა სანაპიროს კლდოვან გორაზე (ე. წ. „უქიმერიონის“ იმავე „არქიელის“ გორა). დაახლოებით 20 ჰა ფართობის გალავანშემოვლებული

(უკვე ქ.შ. IV-V სს-დან) ნაქალაქარი განფენილია XI საუკუნეში აგებული ბაგრატიის ტაძრის გარშემო ტერიტორიაზე.

2021 წელს ქუთაისის ნაქალაქარზე ჩასატარებელი არქეოლოგიური სამუშაოების მიზანი იყო 2019 წელს დაწყებულ თხრილში შუა საუკუნეების ფენების ფიქსაციის დასრულება და მოხსნა; გვიანი და შუაბრინჯაოს ფინალური ხანის კულტურული ფენების გამიშვლება, ცალკეულ ადგილებში გრუნტის დონემდე დასვლა და სრული სტრატეგრაფიული სურათის დადგენა.

2021 წლის საანგარიშო სეზონზე თხრილის დასავლეთ ნაწილში მოიხსნა დუღაბით შეკრული ქვების ის უფორმო გროვა, რომელიც ჯერ კიდევ 2012 წელს გამოჩნდა, 2019 წელს დაფიქსირდა და ასალაგებლად მომზადდა.

თხრილის აღმოსავლეთის ნაწილის ცენტრში სამი სამარხი გამოვლინდა. მათგან მხოლოდ №5 (მამაკაცის?) სამარხში დადასტურდა ინვენტარი. სამივე სამარხის კამერა ჩაჭრილია ადრეული შუა საუკუნეების (დაახლ. მე-6-7 სს-ის) ფენაში და ნაწილობრივ დაზიანებული აქვს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ბათქაშების გროვა.

სამარხების ქვედა ქრონოლოგიურ მიჯნას განსაზღვრავს მე-6-7 სს-ის ფენა, რომელშიც ისინი ჩაშვებული, ზედა ქრონოლოგიურ მიჯნად კი უნდა მივიჩნიოთ ზემოაღწერილი გალავნის სამშენებლო ანატკეცების შრე, რომელიც სამარხებზე გადადის. სამარხებს ეს შრე არ დაუზიანებია და აქედან გამომდინარე სამივე სამარხის თარიღად ზოგადად მე-8-10 საუკუნეები უნდა იყოს მიჩნეული.

სრული ფიქსაციის შემდეგ საანგარიშო თხრილში ჩატარდა პირველადი საკონსერვაციო სამუშაოები.

Kutaisi-September-2021

In 2021 Georgian-Polish expedition conducted field archaeological works at two locations in the city of Kutaisi: 1. 23, Vazha-Pshavela st (yard of Public School N20); 2. territory of the medieval city-site of Kutaisi, north-west of the fortification. The expedition comprised Georgian and Polish specialists: Omar Lanchava, Roland Isakadze, Shalva Buadze, etc. During the current campaign the aim of the Georgian-Polish archaeological expedition was to continue research of the Late Bronze-Early Iron Age settlement-sites of Kutaisi and its environs.

Prospecting works in trench N9 in the yard of Public School N20 were carried out as early as in 2017. In 2018-2019 in trench N9 (ca 10 x 7 m) two-meter-thick debris was removed and then, in stratigraphic order, an early Classical period layer was removed and a pile of mortar grout of the pre-Classical period layer was cleaned.

121 ՆԻՋՄՈՒՄԹՆՈՂԻՈՒ ԵՆՈՒՄՆԵՆԻ

Stratigraphy of the trench shows that during large-scale works of water-line reservoirs in the 1950s, cultural layers were removed along with earth layers, which were mixed together and scattered across the school yard and adjacent areas.

Precipitation caused the edges of the trench to collapse due to which rather large-scale unexpected works were carried out in 2021. At the same time, the bottom of the trench was cleaned from sediments and the pile of mortar grout revealed in 2019 was registered anew. Following these works, the pile of mortar grout was removed by layers, by means of cleaning. The pile consists of pieces of red burnished ceramics, including items with zoomorphic handles. Particularly important are fragments of a clay altar. Fragments of an altar of similar shape were also revealed in 2013-2014 near trench N9. Fragments of the altar exposed during the field campaigns of 2021 find analogs at the settlement-site of Kulevi dated by the first half of the I millennium BC.

Several flint nuclei, coggled sickle-insets and various half-worked items were documented in the lower layer after removing the mortar grout.

According to traditional chronology, the material obtained in the pile of grout and under it in an up to one-meter- thick layer date to the 8th -7th cc BC. A mortar structure and layer can be dated to the beginning of the I millennium BC. Results of the tests of the samples taken in 2021 campaign should specify this date and may even push it back.

Grave 12 10 was discovered while levelling the western section of the trench. Main part of the burial chamber extended into the unexcavated area. The chamber starts at about 3 meters below the original ground level. The grave is cut into the layer with mortars and is filled with the earth of the same layer, which hinders the possibility of outlining the contours of the chamber. The skeleton was completely decomposed.

Based on preliminary data, the grave must be dated to the 5th -4th cc BC.

Trench N2 is situated at the medieval settlement-site of Kutaisi, north of the fortification of Bagrati Cathedral, on a rocky hill of the right bank of the River Rioni (so-called 'Ukimerioni', or 'Arkielis Gora'). The city-site, which covers the area of about 20 ha and is surrounded by a fortification (from the 4th -5th cc AD), lies on the territory around Bagrati Cathedral built in the 11th century.

The objective of archaeological works to be conducted at the city-site of Kutaisi in 2021 was to complete fixation of medieval layers in the trench started in 2019 and remove them; to expose the cultural layers of the final stage of the Late and Middle Bronze Age, to reach the ground layer in certain places and estimate the full stratigraphic picture.

During the 2021 campaign, the shapeless mortar-bound rubble which had been revealed in 2012, registered in 2019 and prepared to be cleared away was removed.

Three graves were uncovered in the center of the eastern part of the trench. Only grave N 5 (of a man?) contained burial goods. Chambers of all three graves are dug into the early medieval (approx. the 6th -7th cc) layer and partly damage the mortar rubble of the Late Bronze – Early Iron Age.

The lower chronological border of the graves is determined by the 6th -7th cc layer they are dug in, while the layer of building flakes of the above-described fortification that extend into the graves should be considered the upper chronological border. Consequently, the 8th -10th centuries should be regarded as the date of all three graves.

After fixation was completed, primary conservation works were conducted in the trench.

კაზრეთი - სექტემბერი - 2021

2021 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, საქართველოს უნივერსიტეტის „არქეოლოგიის საერთაშორისო ცენტრმა“ საველე-არქეოლოგიური და კამერალური სამუშაოები განახორციელა კაზრეთის (ბოლნისის მუნიციპალიტეტი) ორთვალა მღვიმეში (ხელმძღვ. დავით ბერიკაშვილი).

ამ სამუშაოებით გაგრძელდა 2018-2020 წლების პროექტი, რაც გულისხმობდა მღვიმის წინამდებარე ტერასების სტრატეგრაფიული სურათის დადგენასა და არქეოლოგიურ კვლევას, სადაზვერვო ჭრილებს კომპლექსის დასავლეთ ფერდობზე, აგრეთვე, ახლად გამოვლენილი ტაძრის გათხრების დასრულებას.

ამ მიზნით, კვადრატული ბაზისის წინ და ტერასაზე გაიჭრა ორი სადაზვერვო ჭრილი, რის შედეგადაც ტერასაზე და მის ფერდობზე დაფიქსირდა პრეისტორიული ხანის ფენები და შესაბამისი პერიოდის არქეოლოგიური მასალა.

2021 წელს ჩატარებული საველე სამუშაოების შედეგად გამოვლენილია 1500-ზე მეტი ერთეული მცირე მონაპოვარი და დიდი ოდენობით ზოოარქეოლოგიური მასალა. მცირე მონაპოვარი წარმოდგენილია კერამიკული ნაწარმით, ქვის, ლითონისა და ობსიდიანის ნივთებით.

კომპლექსის ჩრდილოეთის გამოქვაბულს უშუალოდ ემიჯნება სამხრეთის მღვიმე, სადაც 2019-2020 წლებში აღრეჟისტიანული ხანის

ტაძარი აღმოჩნდა. 2021 წელს ამ ტაძრის მხოლოდ სამხრეთ კედლის ნაწილი გამოვლინდა, ძირითადი გათხრები მეორე მღვიმის შესასვლელთან და ტერასაზე განხორციელდა.

ტერასაზე მიმდინარე გათხრებმა სამი კულტურული ფენა გამოავლინა. ყველაზე ზედა, პირველი ფენა XVIII-XIX საუკუნეების ჭურჭლის ფრაგმენტებსა და თანამედროვე ეპოქის საყოფაცხოვრებო ნარჩენებს შეიცავდა; მას მოსდევდა სტერილური ფენა, რომელშიც არქეოლოგიური მასალა არ აღმოჩენილა. ამ ფენის გათხრების დროს გამოვლინდა საშუალო ზომის ფლეთილი ქვის წყობა, მცირე ზომის სათავსის კედლის ნაშთი.

აღნიშნული სათავსი ეკუთვნოდა მეორე კულტურულ ფენას, რომელიც შეიცავდა აღმოსავლეთ საქართველოს განვითარებული შუა საუკუნეების ძეგლებისთვის დამახასიათებელი მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტებს, მცირე რაოდენობით მინის სამაჯურის ნატეხებსა და რკინის თითო-ოროლა ნივთს (კოროზირებული დანის ნაწილები).

141 ახქეოლოგიური დაიჯესტი

მეორე ფენას გადაფარული ჰქონდა მესამე კულტურული ფენა, სადაც არქეოლოგიური მასალა მართალია, მცირე რაოდენობის გამოვლინდა, მაგრამ სახეზეა ნარინჯისფრად ნაპრიალევი ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომლებიც იძლევა თარიღის განსაზღვრის საშუალებას. მესამე კულტურული ფენა მთლიანად შეესაბამება ადრექრისტოიანი ტაძრის ფუნქციონირების პერიოდს და მის წინასწარულ თარიღად VI-VII საუკუნეები შეიძლება მივიჩნიოთ.

მღვიმის წინამდებარე ტერასაზე მიმდინარე გათხრების დროს, სტრატიგრაფიული სურათისა და კიდევ უფრო ადრეული ფენების იდენტიფიცირებისათვის გაიჭრა სადაზვერვო შურფი. შურფის კვლევის პარალელურად მიმდინარეობდა გათხრები ადრექრისტოიანი ტაძრის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხესთან. აქ ჯერ კიდევ 2020 გამოვლინდა ტაძრის სამხრეთიდან მზღუდავი კედლის ნაწილი და მასზე სამხრეთიდან მიდგმული მცირე ზომის სამეურნეო სათავსი - სენაკი. სათავსის გაწმენდის დროს, დაფიქსირდა მისი იატაკის დონე, რომელზეც განფენილი იყო 3-5 სმ სისქის ნაცარ-ნახშიროვანი ფენა. როგორც ჩანს, აღნიშნული სათავსი ტაძრის ფუნქციონირების პერიოდს განეკუთვნება და მასთან ერთად უნდა იყოს განადგურებული. უშუალოდ იატაკის დონეზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა იმდენად დაქუცმაცებული კერამიკის ფრაგმენტებია, რომ ფორმებისა და ტიპების განსაზღვრა ვერ ხერხდება. თუმცა, სათავსის იატაკის დონეზე განფენილი, მეორე კულტურული ფენიდან მომდინარე მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტები მიუთითებს, რომ სათავსი, ტაძრის აღორძინება-აღდგენის პერიოდში კვლავაც განუახლებით და მისთვის სამეურნეო-საცხოვრებელი ფუნქცია დაუბრუნებათ.

სათავსი-სენაკის გათხრების დროს გამოვლინდა ადრექრისტიანული ტაძრის სამხრეთ კედლის 5 მეტრის სიგრძისა და 1.10 მ სიმაღლის მონაკვეთიც, რომელიც დამუშავებულ-მოკოდლილი ბაზალტის ქვითა და კირხსნარით ყოფილა აგებული.

ამგვარად მთლიანად შეიკრა ტაძრის პერიმეტრი და შესაძლებელი გახდა მისი პარამეტრების სრულად წარმოდგენა.

Kazreti – September – 2021

In 2021, with financial support of the National Agency of Cultural Heritage Preservation of Georgia, the International Center of Archaeology of the University of Georgia conducted field archaeological activities and deskwork at Ortvala Mghvime in Kazreti (Bolnisi Municipality) (leader D. Berikashvili).

The works were continuation of the 2018-2020 project which intended to estimate the stratigraphic picture of the front terraces of the cave and archaeological research, make prospecting trenches on the western slope of the complex and complete excavations of the newly revealed temple.

With this intention, two prospecting trenches were dug in front of the square base and on the terrace, which yielded prehistoric period layers and related archaeological material on the terrace and its slope.

Field works conducted in 2021 revealed over 1500 minor finds and a big amount of zooarchaeological material. The minor finds are represented by pottery, stone, metal and obsidian objects.

The northern cave of the complex is immediately bordered by the southern cavern where an early Christian period church was discovered in 2019-2020. In 2021 only part of the south wall of the church was revealed; major excavations were carried out at the entrance of the second cave and on the terrace.

The excavations conducted on the terrace exposed three cultural layers. The top layer contained shards of the 18th -19th centuries and household waste; it was followed by a sterile layer free of archaeological material. While digging this layer masonry of roughly-worked middle-sized stones, remains of the wall of a small facility were revealed.

The facility belonged to the second cultural layer which contained fragments of glazed ceramics, several fragments of a glass bracelet and a couple of iron objects (parts of a corroded knife) typical of high medieval sites of eastern Georgia.

The second layer covered the third one which contained a small amount of archaeological material, including fragments of an orange polished vessel which makes it possible to define the date. The third cultural layer fully corresponds to the period of functioning of the early Christian church and we can provide a preliminary date – 6th -7th centuries.

During the excavations of the terrace located in front of the cave, a prospecting shaft was arranged in order to identify the stratigraphic picture and even earlier period layers. Excavations at the south-west corner of the early Christian church were going on simultaneously with investigation of the shaft. In 2020 part of the wall confining the church from the south and a small household facility -cell - annexed to it on the south had been revealed here yet in 2020. While cleaning the cell, a 3-5cm-thick ash and coal layer

was registered at its floor level. Apparently, the cell in question belongs to the period when the church operated and it must have been destroyed along with the church. The archaeological material discovered on the floor level is represented by such fragmented pottery that it is impossible to define shapes and types. However, fragments of glazed ceramics of the second cultural layer that were scattered on the floor show that the cell had been renewed in the period of revival and restoration of the church and returned

its household and living function.

Excavations of the room-cell revealed a 5-meter-long and 1.10 m high section of the south wall of the early Christian church. It was built with processed basalt and lime mortar.

Thus, the whole perimeter of the church was identified and it became possible to fully represent its perimeters.

ირმის რქა - ოქტომბერი - 2021

2021 წლის სავალე სეზონზე ადიგენის მუნიციპალიტეტის სოფელ წარბასთუმანში, ირმის რქის ნამოსახლარზე ჩატარდა არქეოლოგიული გათხრები (ხელმძღვ. გია ჩილინგარაშვილი). გათხრების მიზანი იყო 2020 წელს, პირველ ტერასაზე გამოვლენილი ბედენური ხანის კერამიკის კონცენტრაციის არქეოლოგიური კონტექსტის გამოვლენა. აღმოჩნდა, რომ ეს 2021 წელს გამოვლენილი N2 სათავსის ინტერიერი გახლდათ.

ირმის რქის ნამოსახლარზე დაფიქსირდა ქ.წ. მე-3 ათასწლეულის მეორე ნახევრის ბედენის კულტურის მასშტაბური სამეურნეო არეალი, რომელიც, თავის მხრივ, რთული არქიტექტურული კომპლექსისგან შედგება, რაც სრულიად უნიკალური მოვლენაა. მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ ნამოსახლარზე ბედენის კულტურა მძლავრადაა წარმოდგენილი. აქ საქმე არ გვაქვს მის პერიფერიასთან ან ამ კულტურის ინფილტრაციასთან. როგორც ჩანს, ბედენური კულტურის ეს მასშტაბური დასახლება, მოგვიანებით მიუტოვებიათ (გაურკვეველი მიზეზების გამო); ადგილზე დატოვებულია საყოფაცხოვრებო ნივთები.

ეს ნამოსახლარი ამ კულტურის გავრცელების უკიდურესი დასავლეთი პუნქტია და ერთადერთი ძეგლი ადიგენის მხარეიდან. ზოგადად მესხეთისთვის კი მეორე ძეგლია ასპინძის მუნიციპალიტეტის სოფ. ზველის რაბათის ნამოსახლარის შემდგომ. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ამ დრომდე, ამ კულტურის არქიტექტურის ნაშთი მესხეთში დადასტურებული არ ყოფილა, ხოლო სამხრეთ კავკასიიდან კი მხოლოდ ბერიკლდეებზე იყო ცნობილი, თუმცა იქ ბუნებრივი რესურსებიდან გამომდინარე, განსხვავებული სამშენებლო ტრადიცია არსებობდა და ძირითად სამშენებლო მასალად თიხა გამოიყენებოდა, ირმის რქაზე კი სამშენებლო საქმეში ქვა

დომინირებს.

გათხრებით ირკვევა, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურის დროს მთაზე მასშტაბური დასახლება ყოფილა, რომელიც შემდგომში ბედენის კულტურის მატარებელმა საზოგადოებამ დაიკავა და ძველი ნასახლარები ნაწილობრივ დააზიანა. ამ კუთხით ძალიან მნიშვნელოვანია N2 სათავსის კედლის კუთხეებმომრგვალებული ფორმა, რომელიც რეგიონიდან ცნობილი მტკვარ-არაქსის კულტურის ნაგებობების ფორმის იდენტურია. განსაკუთრებით გამორჩეულია ინტერიერში დადასტურებული მცირე ზომის არქიტექტურული დეტალები, ქვის ოთხკუთხა კერა და თიხის ღუმელი, რაც ასევე, ამ დრომდე უცნობი იყო ბედენის კულტურისათვის.

აღმოჩენის კონტექსტთან ერთად ღირებულია სამეურნო ნაგებობებში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა, მათ შორის ბრინჯაოს ნივთი და მრავალრიცხოვანი ჭურჭელი.

Irmis Rka-October-2021

During the 2021 field season, archaeological excavations were conducted at the settlement-site of Irmis Rka in Village Tsarbastumani, Adigeni Municipality (leader Gia Chilingarashvili). The aim of the excavations was to reveal the archaeological context of Bedeni period ceramic concentration evidenced on the first terrace in 2020. It turned out to be the interior of room N2 that was revealed in 2021.

The settlement-site of Irmis Rka exposed a huge household area of the Bedeni culture dated to the second half of the III millennium BC. It comprises a large architectural complex which is an absolutely unique phenomenon. It is an important fact that Bedeni culture is represented at the settlement-site very extensively. Here we are not dealing with the periphery or infiltration of this culture. Apparently, this large-scale settlement-site of Bedeni culture had been abandoned (due to unknown reasons); household items are left in situ.

The settlement-site is the westernmost point of distribution of this culture and the only site from Adigeni region. For Meskheti, in general, it is the second site after Rabati settlement of Village Zveli, Aspindza Municipality. It is noteworthy that no architectural remains of this culture had been evidenced in Meskheti before, while throughout Transcaucasia it had been known only from Berikdeebi. However,

because of natural resources, here existed a different building tradition and the main building material was clay, while at Irmis Rka it is stone that dominates in construction affairs.

The excavations show that during the Kura-Araxes culture there existed a large settlement on the hill which was later replaced by a Bedeni culture-bearing society that partly damaged previous settlement-sites. In this respect it is very important to emphasize the shape of the wall of room N2 with rounded corners, which is identical to the shape of structures of the Kura-Araxes culture known from the region. Especially interesting are minor architectural details, a quadrangular stone hearth and a clay oven evidenced in the interior, which had been unknown to Bedeni culture.

Along with the context of discovery, valuable is the archaeological material, including a bronze item and numerous vessels, obtained in household facilities.

ზიარი - ოქტომბერი - 2021

სოფლები ზიარი და ფხოველი, სადაც დადგენილია პალეოლითური ეპოქის ძეგლები, მდებარეობს გომბორის ქედის სამხრეთ კალთაზე. პალეოლითური ხანის სადგომ-სახელოსნო „ზიარი 2“-ზე 2021 წელს ჩატარდა არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვ. ნიკოლოზ თუშაბრამიშვილი).

ამ სამუშაოების ძირითადი მიზანი იყო ჭრილის გაფართოება ძეგლის მასშტაბის დასადგენად და იმ მასალის მოძიება, რომელიც ძეგლის აბსოლუტური მეთოდებით დათარიღების საშუალებას იძლევა.

დაგეგმილი სამუშაოები განხორციელდა და ჭრილი გაფართოვდა - გაითხარა 6 კვ. მ-ის 6 კვადრატი (A1-A1'-B1'; A2-A2'-B2') (6 მ სიგრძე და 2 მ სიგანით). გათხრების პროცესში აღმოჩნდა დაახლოებით 300 ერთეული ქვის ნივთი (ჯერ კიდევ მიმდინარეობს მათი დეტალური ტექნოლოგიური და ტიპოლოგიური შესწავლა).

მასალის შესწავლისას ირკვევა, რომ ქვედა ფენებიდან მომდინარე არტეფაქტები გაცილებით მასიურია, თუმცა არის სხვადასხვა ზომისა და იერის ქვის მასალაც. მასალის იერი მკაფიოდ კლექტონურიცაა და იქვეა მცირე ზომის, ადრეული პალეოლითისთვის დამახასიათებელი, სხვადასხვა ტიპის არტეფაქტებიც, რომლებიც პალეოლითის უადრესი საფეხურის მასალის მსგავსია. ზედა ფენებში მეტწილად შუა პალეოლითის, ე.წ. მუსტიურის მასალა ქარბობს. აღსანიშნავია, რომ არტეფაქტთა უმრავლესობა მეორადი დამუშავების გარეშეა, რაც დამახასიათებელია ღია ტიპის სადგომ-სახელოსნოებისთვის. 2021 წლის გათხრების დროს კიდევ ერთხელ დადასტურდა მძლავრი დამწვარი (ნაკერალი?) ფენების არსებობა.

ჟოი ახქეოლოგიური დანიჯესტი

ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი აღმოჩენა ამ ფენებში რამდენიმე დამწვარი კაჟის დადასტურებაა. ისინი გაიგზავნება საზღვარგარეთ, ლაბორატორიაში TL მეთოდით დასათარიღებლად.

წლევანდელი დაზვერვებისასაც გამოვლინდა გვიანდელი ეპოქის ობსიდიანიც, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ ამ მცირე ტერიტორიაზე გვიანდელი ეპოქების ძეგლებიც უნდა იყოს.

აღმოჩენილი მასალა საბოლოო შესწავლის შემდეგ გადაეცემა სოფ. ვეჯინის ივ. ბერიტაშვილის მუზეუმს.

Ziari-October-2021

Villages of Ziari and Pkhoveli, where sites of the Paleolithic epoch have been evidenced, are situated on the southern slope of the Gombori Mountain Range. Archaeological works were conducted at the Paleolithic period settlement-workshop “Ziari 2” in 2021 (leader Nikoloz Tushabramishvili).

Main goal of these works was to expand the trench in order to estimate dimensions of the site and to seek the material that would enable dating of the site with absolute methods.

Planned works were accomplished and the trench was expanded – six grids of the area of 6 sq. m were dug (A1-A1'-B1'; A2-A2'-B2') (length – 6 m, width – 2 m). Excavations revealed around 300 stone objects (detailed technological and typological research of these objects is still underway).

Survey of the material shows that the artifacts coming from the lower layers are much more massive, although there appears stone material of various sizes and shapes too. The look of the material is clearly Clactonian and it also contains small size artifacts of different types common to the early Paleolithic and similar to the material of the earliest stage of the Paleolithic. In upper layers material of the Middle Paleolithic, so-called Mousterian one dominates. It is noteworthy that the majority of the artifacts did not go through secondary treatment, which is characteristic to open type settlement -workshops. Excavations carried out in 2021 once again documented presence of thick burnt (hearth-sites?) layers.

One of the most important discoveries in these layers was that of several burnt flints. They will be sent abroad to be provided laboratory dating with TL method.

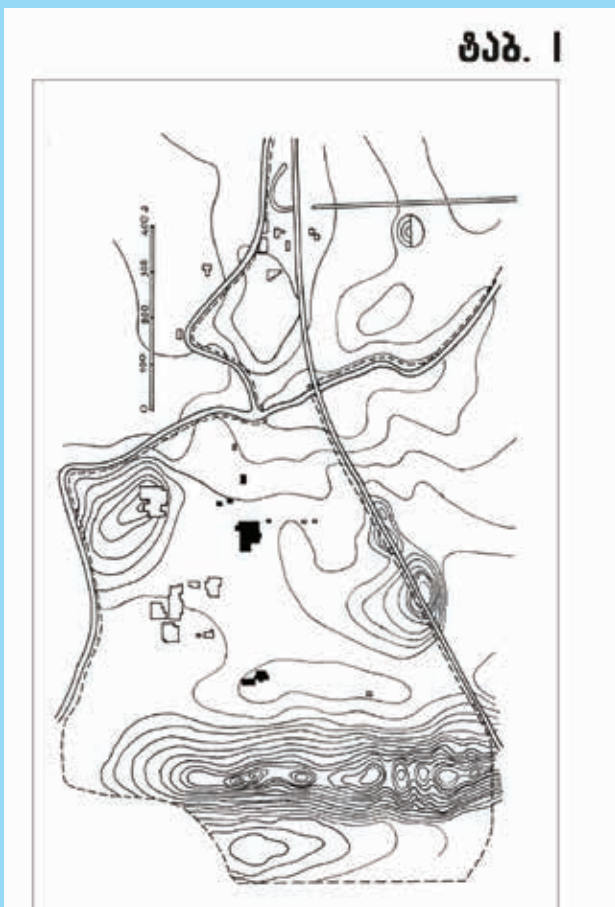
Prospecting conducted this year revealed a later period obsidian as well, which points to the fact that this small area must also contain sites of later epochs.

After ultimate investigation, the discovered material will be submitted to Ivane Beritashvili Museum of Village Vejini.

დე ახეოლოგიური ძიებები 2020/2021

ახეოლოგიური აღმოჩენები ფიჭვნახში

ამირან კახიძე, ემზარ კახიძე,
მალხაზ ნაგერვაძე, მერი ყულეჯიშვილი

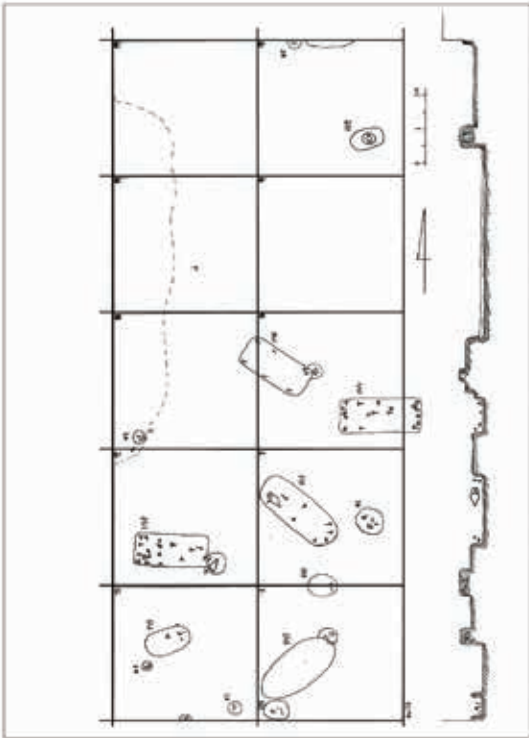
ქვეყანასა და ზოგადად მსოფლიოში შექმნილი ვითარების გამო (ვგულისხმობთ კორონა ვირუსის პანდემიას), ფიჭვნარში ფართო მასშტაბის სამუშაოების განხორციელება არ ყოფილა დაგეგმილი. მხოლოდ და მხოლოდ აჭარის მუზეუმისა და აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს მოკრძალებული დაფინანსებით მოხერხდა გარკვეული სახის სამუშაოების წარმოება. მიუხედავად ამისა, შედეგები მაინც თვალსაჩინო აღმოჩნდა. სავსე სამუშაოები ფიჭვნარში ძირითადად წარმოებდა ორ უბანზე. ერთ-ერთი მათგანი იყო ნამჭედურის ტრადიციული გორასამოსახლო (ნაქალაქარის I უბანი) (ტაბ. XVI). მეორე კი ფიჭვნარის ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისი (ტაბ. II). ბოლო ეტაპისთვის დავიწყეთ საკონტროლო თხრილის გავლება ნაქალაქარის II უბანზე, ე.წ. ჩოლოქისპირა თხრილებთან ახლოს. ეს ადგილები უწყვეტ ინფორმაციას იძლევა ფიჭვნარის ისტორიის შესახებ, დაწყებული შუა ბრინჯაოდან ადრე შუა საუკუნეების ჩათვლით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ექსპედიციის მონაწილეთა ერთმა

ჯგუფმა ჩვენი კონსულტაციების გათვალისწინებით მეტად სასარგებლო სამუშაოები განახორციელა. მათ google-ის მონაცემებზე დაყრდნობით სცადეს გაემიჯნათ ფიჭვნარის ნაქალაქარი ვრცელი სამაროვნისგან, წლების მიხედვით წარმოებული სადაზვერვო თუ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიღებული შედეგების გათვალისწინებით, რისთვისაც ჩვენ გამოვყავით შვიდი უბანი, რაც მეტად მნიშვნელოვანია მომავალში ამ უნიკალურ ძეგლზე სავსე არქეოლოგიური კვლევების გაგრძელებისთვის. ეს მონაცემები საოცარ შთაბეჭდილებას ახდენს (ამის შესახებ მოგვიანებით ვისაუბრებთ. ფიჭვნარის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში ჩვენთან ერთად მონაწილეობდნენ სსიპ - აჭარის მუზეუმის ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის თანამშრომლები: ემზარ კახიძე, მალხაზ ნაგერვაძე, გურამ ჩხატარაშვილი, ანზორ ჯაველიძე, არჩილ მალაყმაძე, მერი ყულეჯიშვილი, ბესიკ დიასამიძე, ნუგზარ აფაქიძე. პალინოლოგიურ კვლევებს ახორციელებდა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის პალეოანთროპოლოგიისა და პალეობიოლოგიის კვლევითი ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი მაია ჭიჭინაძე).

მნიშვნელოვანი სამუშაოები განხორციელდა ფიჭვნარის ნაქალაქარის I უბანზე. პირველ რიგში გაგრ-

ახეობობიუხი ძიებები 231 2020/2021

ტაბ. II

ძელდა ნამჭედურის სტრატოგრაფიული ჭრილის გამოჩენა მთელ სიგრძეზე აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში გაჩენილი კონტურების მიხედვით (Микеладзе, Хахუთაიშვილი, 1985). გორასამოსახლოს ეს ნაწილი ერთ-ერთი ცენტრალური უბანია, რომელიც გეომორფოლოგიური ცვლილებების გამო აუთვისებიათ ისპანელ მცხოვრებლებს შუა ბრინჯაოს ხანიდან (ზღვის სანაპირო ზოლმა უკან დაიხია. ადგილი დაჭაობდა, სამოსახლო ჩაიძირა) (ტაბ. XVI). ახალმოსახლეებს აქაც გაუგრძელებიათ ბრძოლა საცხოვრებელი მოედნის უკეთ მოწყობის მიზნით. გრუნტის წყლების ზემოთ არაერთგზის შეუქმნიათ სხვადასხვა სიმაღლის მოზვიანული სტერილური ფენები. ადრინდელი გათხრების მიხედვით დასტურდება გვიანბრინჯაო-ადრერკინის, კლასიკური და ელინისტიკური ეპოქის შვიდამდე კულტურული ფენის არსებობა. აღმოჩენილია მოკირწყლული მოედნებისა და ჯარგვალური ტიპის,

ტაბ. III

ხის ნაგებობათა ნაშთები; მრავლად არის დადასტურებული სხვადასხვა ეპოქის ნივთიერი კულტურის ძეგლები, რომლებიც ასახვს დასავლურ-ქართული ტომობრივი, კოლხური კულტურის ფორმირების უწყვეტ პროცესს საუკუნეების განმავლობაში. ჯერ კიდევ შეუსწავლელი გრანდიოზული სამოსახლოს სამხრეთი ცენტრალური პროფილის მიხედვით, ახალი გათხრებით მთელ სიმაღლეზე გამოვაჩინეთ სტრატოგრაფიული ჭრილი. ნამჭედური კოლხური კულტურის ეტალონური ძეგლია, რომელიც გარკვეული ინფრასტრუქტურული სამუშაოების შესრულების შემდეგ, შესაძლებელია საერთო სახალხო სანახაობების ობიექტად იქცეს. ხშირი წვიმების გამო, არსებითად საანგარიშო წელს, ვეღარ გავაგრძელებთ სავლეთ სამუშაოები ნამჭედურთან ახლოს მდებარე მეორე გორასამოსახლოზე. წინა წლებში შესწავლილი გვაქვს ზედა ჰუმუსოვანი და ელინისტიკური ხანის კულტურული ფენა. ახალი თხრილი მთლიანად წყლით იყო შევსებული. ამიტომ მხოლოდ რამდენიმე სინჯის აღება მოხერხდა

241 ახელობიუხი ძიებები 2020/2021

ტაბ. IV

ტაბ. V

პალინოლოგიური კვლევების მიზნით (ტაბ. XVII).

მომავლისთვის გადაწყდა ახალი თხრილი გაგვევლო ნაქალაქარის II უბანზე, ე.წ. ჩოლოქისპირა თხრილებთან ახლოს. აქ უფრო მეტი შესაძლებლობაა საწრეტი არხების მდ. ჩოლოქში ჩაშვებისა, ნაქალაქარის ზედა დონეების კვლევისთვის. აიგეგმა თხრილი, რომლის სიგრძე 12 მ-ია, სიგანე კი – 8 მ. წელს 2020 მხოლოდ და მხოლოდ ზედა ჰუმუსოვანი ფენის აღება მოესწრო.

ძირითადიგათხრითისამუშაოებითითქმისერთი თვის განმავლობაში მიმდინარეობდა ფიჭვნარის ქ.წ. IV საუკუნის სამაროვანზე (ტაბ. II). მისდამი ინტერესი განსაკუთრებულია. ამიერკავკასიაში შესანიშნავად გადარჩენილი მეორე, კლასიკური ხანის (ქ.წ. V-IV სს.) ბერძნულ ეთნოსთან უშუალოდ დაკავშირებული ძეგლი არც არის ცნობილი. ადრე, შედარებით ფართო მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრები ვაწარმოეთ ფიჭვნარის ქ.წ. V საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლისზე. ათენისა და კოლხეთის ურთიერთობათა ხასიათის კიდევ უფრო სრულყოფილად შესწავლის მიზნით, გადავწყვიტეთ გაგვახლებინა ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის გათხრები. 2016 წლის თხრილი გავაფართოვეთ დასავლეთის მიმართულებით. თხრილი დამხრობილი იყო სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. მისი სიგრძეა 20 მ, სიგანე – 8 მ. სულ აიგეგმა 10 კვადრატი. კვადრატების ზომია 4X4 მ.

დღეისთვის, ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით, სამაროვნის გავრცელების ტოპოგრაფიული საზღვრები ამგვარია: ნეკროპოლისი დასავლეთი მხრიდან იწყება ზღვისპირა ზოლის – ე.წ. ქვიშაზვინულებიდან, დიუნებიდან, რომელიც ქ.წ. VIII-VII საუკუნეებით თარიღდება. ამ დროისთვის ზღვის სანაპირო ხაზი ამ ადგილებამდე აღწევდა. ფიჭვნარში მიმდინარე სავლე სამუშაოებისას იყო ისეთი შემთხვევებიც, როცა აღიღებული ტალღები თვით ძეგლზე გადმოდიოდა და კვალს ტოვებდა ქვიშა-ხრეშისა თუ კენჭების სახით.

ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის დასავლეთი საზღვრის სიგრძე დაახლოებით

ახელობიუხი ძიებები 251 2020/2021

146 მ-ია. აღმოსავლეთი საზღვრები უნდა აღწევდეს გასული საუკუნის 50-იან წლებში გაშენებულ ჩაის პლანტაციამდე შემავალ სამანქანე გზამდე. მისი სიგრძე მეტ-ნაკლები ცდომილებით 174 მ უნდა იყოს. ძველის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთში გახლავთ ქ.წ. IV საუკუნის კოლხური სამაროვანი, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთ გაგრძელებაზე ფიჭვნარის ელინიზმის ეპოქის ვრცელი სამაროვანი. თითქოსდა პარალელურად ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის ჩრდილოეთის საზღვარი მიუყვება ფიჭვნარის ქ.წ. V საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლისს მთელ სიგრძეზე. როგორც ჩანს, ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისი ფუნქციონირებას იწყებს უკვე აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით,

ზემოთ აღნიშნულ ფარგლებში. ჩრდილოეთი საზღვრის სიგრძე 134 მ-ია. ბუნებრივია, ქ.წ. V-IV საუკუნების ელინთა განსასვენებელი ერთიანი ნეკროპოლი იყო. ჯერ კიდევ დასაზუსტებელია ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის საზღვრები სამხრეთის მიმართულებით. როგორც ჩანს, ვრცელდება ელინიზმის ეპოქის სამაროვანამდე, რომელიც იწყება ასევე ქვიშაზვინულებიდან. ამ ადგილებში ათეულობით სამარხი გვაქვს აღმოჩენილი, განსაკუთრებით 2010 წლისათვის [იხ: კახიძე, ვაშაკიძე, 2010; კახიძე, თავამაიშვილი, ჩავლეიშვილი, 2013:8-21; Kakhidze, 2020:82-89]. სამხრეთის საზღვრები მოიაზრება დაახლოებით 255 მეტრამდე. მთლიანობაში, სამაროვანს, სადავაუდოდ, დაახლ. 3 ჰა ფართობი ეკავა.

2020 წლისთვის აიგეგმა NW 23-ე სექტორის XV, XIV, XIII, XII, XI, V, IV, III, II და I კვადრატები. ფიჭვნარში ათეული წლების განმავლობაში შემუშავებული მეთოდის შესაბამისად, თხრილი გაიწმინდა ეკალებარებისგან, ეკლიანი საფარისა და ჩაის ბუჩქების ნარჩენებისგან. გატყუარების

პირობებში, თხრილის ცენტრალურ ნაწილში ორი მოზრდილი ნეკერჩხლის ხეც იყო ამოსული (ტაბ. III/1). შესაბამისად, წესისამებრ მთელ ფართობზე დავიწყეთ ჩაის პლანტაციის გაშენების მიზნით შექმნილი ზედა ჰუმუსოვანი ფენის აღება. გათხრები წარმოებდა ე.წ. ბარისპირის მეთოდით. ჰუმუსოვან ფენაში პირველსავე ბარისპირზე გამოჩნდა სხვადასხვა სახის არტეფაქტები. მათ შორის განსაკუთრებულად აღსანიშნავია მენდეს ამფორის ყურის ფრაგმენტი. არტეფაქტების კიდევ უფრო დიდი რაოდენობა გამოვლინდა მეორე ბარისპირის მოხსნისას. მათ შორისაა ჰერაკლეური ამფორის ყურისა და ადგილობრივი ჭურჭლის ნატეხები (IV კვადრატი). XII კვადრატში აღმოჩნდა შავი ლაკით დაფარული, შესანიშნავი საღვინე ჭურჭლის ნატეხები. აქვე დადასტურდა ჰერაკლეის ამფორისა და ადგილობრივი ნაკეთობების ცალკეული ფრაგმენტები. ისინი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, საადაპო მოედანს უკავშირდება.

საინტერესო სურათი ისახება XV და V კვადრატებში თანდათანობითი დაღრმავების შედეგად (მხედველობაშია III ბარისპირი). V კვადრატის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, 38 სმ-ის სიღრმეზე,

261 ახელობიუხი ძიებები 2020/2021

გამოჩნდა მოზრდილი, თითქმის მთლიანად დაცული ღერგი, რომლის პირზე დამსობილი იყო სხვა ჭურჭლის კორპუსის ქვედა ნახევარი (ტაბ. III/3). როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ღერგი გამოყენებული იყო კრემაციულ ურნა-სამარხად. კრემაციული ურნა-სამარხი ფიჭვნარის ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლისზე 1976 წლის არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩნდა. ფერფლი შეუნახავთ სფერულტანიან მოზრდილ, იმპორტულ ჭურჭელში [ა. კახიძე, ე. კახიძე, 2014:12, 134, ტაბ. V/3,4]. აღსანიშნავია ისიც, რომ ორივე კვადრატში დაფიქსირდა 1941-1945 წლების ომის დროს გავლებული სანგრის ნაშთები, ისინი მიმართული იყო სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთით (სიგანე 40-50 სმ-ია) (ტაბ. III/5). გარკვეული დაშორებით, სამ ადგილას იკვეთება ოვალური შემოწერილობის, ე.წ., საცეცხლე წერტილები. როგორც ითქვა, გათხრების დროს აღმოჩნდა გატყორცნილი ჭურვის ქვედა გოფრირებული ბოლო (ტაბ. III/4). ფიჭვნარის ქ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის ტერიტორიაზე სავლეთ-სამუშაოებისას მოპოვებულია ანალოგიური

მთლიანად დაცული ჭურვიც, რომელიც სათანადო წესების დაცვით ააფეთქეს სპეცდანიშნულების რაზმის წევრებმა. XV, XIV და XIII კვადრატები სხვა მხრივაც იქვეს ყურადღებას, რის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ამგვარია ზედა ფენის საერთო სურათი. ხეების ამოძირკვის შემდეგ თხრილი მომზადდა ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციისთვის. ვიცით, რომ ამ დონეს ფიჭვნარში მოსდევს მოყვითალო შეფერილობის მქონე ფხვიერი სილნარი ფენა, რომელშიც, როგორც წესი, გვხვდება საადაპო მოედნები და ზოგჯერ თვით სამარხში ჩადგმული კერამიკული ტარის, პირისა თუ ყელის მონაკვეთები. ბარისპირის მეთოდით გათხრებს ენაცვლება თხელპირიანი თოხებით თხრილის შრეების მოხსნა, რომელიც პრაქტიკულად გამორიცხავს არტეფაქტების დაზიანება-გადაადგილებას. მრავალწლიანი გამოცდილებიდან ვიცით, რომ სამარხთა დიდი ნაწილი ჩაჭრილია ფხვიერი სილნარის მონაცვლე მკვრივ, სილნარ გრუნტში. ამჯერად სავლეთ-სამუშაოები განსაკუთრებით სანტერესო ჩანს იმით, რომ ამ მონაკვეთზე გარკვეული გეომორფოლოგიური გარემოს გამო დაგვხვდა განსხვავებული სურათი. თხრილში ამკარად გამოიკვეთა ისტორიულად ამ ადგილებში არსებული ტბის აღმოსავლეთი ნაწილის გარკვეული მონაკვეთი. დიდი ნაწილი დასავლეთის მიმართულებით ჯერ კიდევ გაუთხრელ ფართობში ექცევა (ტაბ. IV/7; V/1,2; VI/2, 3, 4, 5). ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს მომავალი სამუშაოების შედეგად მისი კონტურების სრულად გამოჩენა. არც თუ ისე დიდი დაშორებით, სამხრეთ-დასავლეთ მიმართულებით, ნაჭაობარი ადგილები თანამედროვეობამდე შემორჩა. ფიჭვნარი გასული საუკუნის პირველ ნახევრამდე ბრინჯის კულტივაციის ერთ-ერთ საუკეთესო ადგილად ითვლებოდა. ტბის ფსკერს მოყვითალო შეფერილობა აქვს მიღებული. საკმაოდ გამკვრივებულიცაა. ტბა თანდათანობით გამქრალა და ათასწლეულების განმავლობაში

ახელობიუხი ძიებები 271

2020/2021

მოშავო ფერის მტვრიანი, სილნარი ფენით შეივსო. ყოველივე ამის თქმა იმისთვის დაგვიჩინდა, რომ ყვითელი შეფერილობის ფენის შესწავლისას თავიდანვე საგრძნობი იყო სააღაპო მოედნებსა თუ სამარხებში ჩაყოლებული ამფორების სიახლოვე თანამედროვე ზედაპირთან. იმავეს თქმა შეიძლება სამარხებზეც. ისინი ამ ძეგლზე ათასამდე ადრე შესწავლილი სამარხისგან განსხვავებით, ჩაჭრილი აღმოჩნდა ჰუმუსოვანი ფენის მომდევნო, ყვითელი შეფერილობის ფხვიერ, სილნარ ფენაში. ეს შესანიშნავად ჩანდა ხის კუბოიანი სამარხების ზედა დონის, კერძოდ, სახურავის რკინის ლურსმნების განლაგებით, რომლებიც გამოჩნდა თითქმის სარიტუალო მოედნების დონეზე, რაც სიახლეა, რადგან ფიჭვნარის სამარხთა 90% განლაგებული იყო ფხვიერი ფენის მომდევნო – მესამე, საკმაოდ მკვრივ, სილნარ გრუნტში. ბუნებრივია, ეს კერძო შემთხვევა სათანადოდ აიხსნა.

საქმე ის არის, რომ 2020 წელს გამოვლენილი სამარხები ჩაჭრილი იყო ზემოთ აღნიშნული ტბის სიახლოვეს, სადაც ძალიან მალე იყო მოსალოდნელი გრუნტული წყლების გამოჩენა. სწორედ ამიტომ, ეს ამ ადგილებში დაკრძალვის წესების შესრულების მსგავს რიტუალთან ჩანს დაკავშირებული. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ნეკროპოლისის ტერიტორია ინტენსიურად ჩანს ათვისებული ფიჭვნარელი ელინების მიერ, ისინი იყენებდნენ ნებისმიერ ადგილს.

არსებითად ფხვიერი სილნარი ფენის ორი-სამი ბარისპირის მოხსნის შემდეგ, თხრილიდან სილის გატანა დასრულდა. მთავარი აქცენტი გადატანილია საპრეპარაციო სამუშაოებზე.

აღაპები:

აღაპი №1 - II კვადრატის აღმოსავლეთი მონაკვეთი. დიამ. – 80 სმ. წამყვანია შავლაკიანი ჭურჭლის ნატხები. პრეპარაციის დროს ხშირად ჩნდებოდა კენჭოვანი ქვები. მათ შორის ერთ-ერთი ამონამტვრევებით იყო დაფარული. როგორც ჩანს, ეს ქვები გამოიყენებოდა აღაპის დასრულების შემდეგ თიხის ჭურჭელთა დასამტვრევად. არ არის გამორიცხული, რომ სააღაპო მოედანი უკავშირდებოდა 150-ე სამარხს. მათთან საკმაოდ ახლოსაა 144-ე სამარხიც (ტაბ. XV/1).

აღაპი №2 - 40X30 სმ. შემონახულია მხოლოდ და მხოლოდ დამწვარ-დანახშირებული ფენის შავი ლაქები (ტაბ. XV/2). უნდა უკავშირდებოდა 151-ე სამარხს. მდებარეობს მის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში – 30 სმ-ის მოშორებით (მე-11 კვადრატი).

აღაპი №3 - გამოჩნდა თანამედროვე ზედაპირიდან 60 სმ სიღრმეზე. უკავშირდება 149-ე სამარხს. მდებარეობს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში 40 სმ-ზე (ტაბ. XV/3).

აღაპი №4 - NW 23-ე სექტორის მე-13 კვადრატის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხე – ტბის სამხრეთ სანაპიროზე. თანამედროვე ზედაპირიდან 1 მ სიღრმეზე. მისი დაკავშირება რომელიმე თანამედროვე სამარხულ კომპლექსთან არ ხერხდება. დიამ. – 70 სმ (ტაბ. XV/4).

ტაბ. VIII

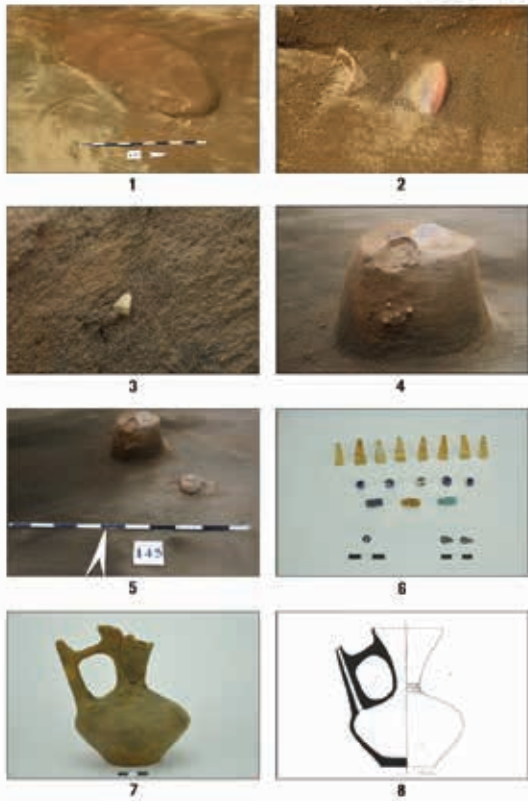
1

2

281 ახეოლოგიური ძიებები 2020/2021

ტაბ. IX

ატაპი №5 - NW 23-ე სექტორის მე-5 კვადრატი. გამოჩნდა თანამედროვე ზედაპირიდან 55 სმ სიღრმეზე. უკავია სულ რაღაც 30 სმ სიფართის არე. წარმოდგენილია თიხის ქურჭლის ნატეხებით. მათ შორის გვხვდება, ე.წ., სადაზოლებიანი იონიური კერამიკაც. საკმაოდ ბლომად ჩნდებოდა ნახშირი (ტაბ. XV/5).

როგორცხედავთ, დასაკრძალავი ტერიტორიისამ ნაწილში ატაპის წესის შესრულება საკმაშედარებით ღარიბი ფენების გამოყოფის შესაძლებლობა უნდა არსებობდეს. ოდ მოკრძალეული ხასიათისაა. ჩანს, რომ ფიჭვნარის ელინური ეთნოსის წარმომადგენელთა შორის სარიტუალო მოედნების შესწავლის შემდეგ განხორციელდა ცალკეულ სამარხთა პრეპარაცია, რომლებიც ტბის მომცველი არეალის გარდა, მთელ თხრილშიც განფენილია. დავიწყებთ მათ აღწერილობას. გაგრძელდება 2016 წლების ნუმერაცია.

სამარხი №144

ტაბ. X

NW 23-ე სექტორის მე-3 კვადრატი. დამხრობილია ელინთა ადათ-წესების შესაბამისად, აღმოსავლეთის მიმართულებით. სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 2,2 მ, სიგანე – 1 მ. მიცვალებული დაკრძალული ყოფილა ხის კუბოში. კოროზირებული რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით, მისი ზომებია: სიგრძე – 1,8 მ, სიგანე – 75 სმ, სიმაღლე – 35 სმ. კუბოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ე.ი. თავის არეში, პრეპარირებულია პირქვე ჩამხობილი ადგილობრივი ღოჭი. ფეხებთან შეგროვდა წითელფიგურული არიბალისებრი ლეკითოსის ნატეხები, რომელზედაც გედის გამოსახულებაა გადმოცემული. მარჯვენა ხელზე ეკეთა ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი, მასზე შესანიშნავადაა დაცული წვერიანი, ფალოსიანი მამაკაცის, ბიუსტისებრი გამოსახულების წინ მდგომი ვაცის გამოსახულება. ბეჭედი დაფარულია კეთილშობილი პატინით (ტაბ. VII; VIII).

ახელობიუხი ძიებები 291 2020/2021

ტაბ. XI

სამარხი №145

NW 23-ე სექტორის პირველი კვადრატი. ცენტრალური მონაკვეთი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისკენ დამხრობილი სამარხული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 2,3 მ, სიგანე – 95 სმ. რკინის ლურსმნები არ ჩანს. აშკარაა, რომ ჭირისუფალს მიცვალებული უშუალოდ გრუნტულ ორმოსამარხში დაუსაფლავებია. თავის არეში ჩაუდგამთ თიხის ადგილობრივი დოქი. გამოჩნდა თანამედროვე ზედაპირიდან 90 სმ სიღრმეზე. აქვე, ქვემოთ, დაფიქსირდა ყელსაბამი, რომელიც შედგენილია მძივსაკიდებისა და მინის თვალადი მძივებისგან (ტაბ. IX).

სამარხი №146

NW 23-ე სექტორის მე-3 კვადრატის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთი. სამხრეთ-დასავლეთი კუთხე გადადის მე-13 კვადრატში. ესეც სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთისკენაა დამხრობილი. თავის მხარეს, ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში,

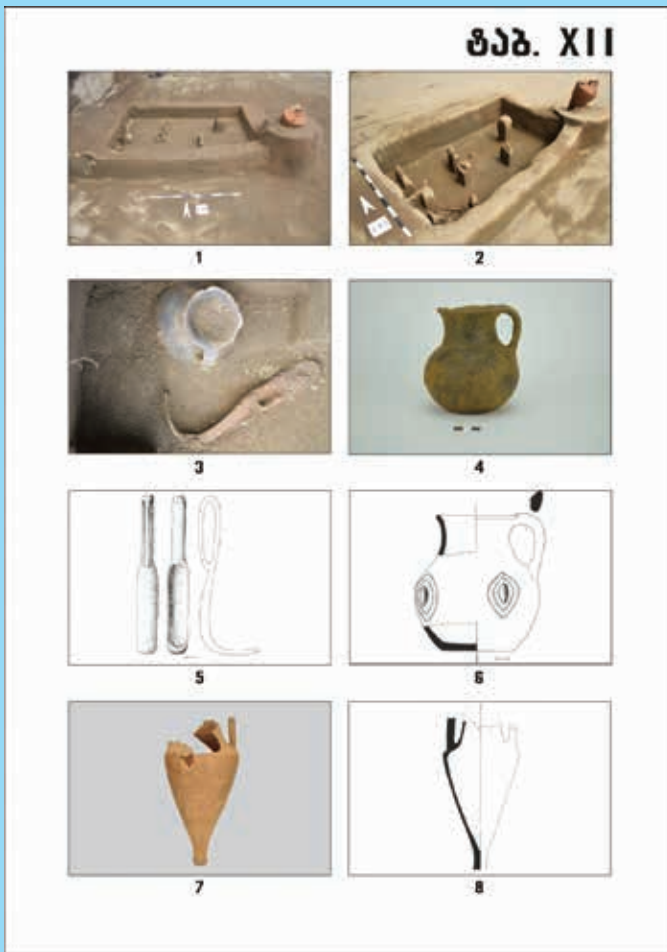
ხის კუბოს გარეთ, ზედაპირთან საკმაოდ ახლოს, ჩაუდგამთ ჰერაკლეური ამფორა. გადარჩენილია კორპუსის ქვედა ნახევარი. გამოჩნდა თანამედროვე ზედაპირიდან 35-40 სმ სიღრმეზე. ცხადია, დაუმტვრევიათ პლანტაჟის გაკეთებისას. ნატეხები ახლომახლო იყო მიმობნეული. დაკრძალული ჩანს ხის კუბოში. სახურავის ზომებია: სიგრძე – 1,9 მ, სიგანე – 1 მ. რკინის ლურსმნების სიმეტრიულად განლაგებული სამი რიგი პრეპარირებულია თავის, შუა წელისა და ფეხების არეში. ყველა მათგანი, როგორც წესი, მიმართულია წვერით ქვემოთ. სამარხში წარმოდგენილი იყო მხოლოდ და მხოლოდ ბრინჯაოს ბეჭდის ფარაკის უსახური ნატეხი (ტაბ. X).

სამარხი №147

NW 23-ე სექტორის მე-2 კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი, ოდნავ სამხრეთისკენ გადახრილი. სამარხის აღმოსავლეთით, 55 სმ-ის მოშორებით, გამოიკვეთა შედარებით მცირე ფართობის მომცველი სარიტუალო მოედანი. იგი მდებარეობს ხის კუბოს სახურავის გასწვრივ. სამარხი აქაც საკმაოდ მალე გამოჩნდა ჰუმუსის მოხსნის შემდეგ – 60 სმ სიღრმეზე. თავთან ახლოს 80 სმ სიღრმეზე, თავის მარჯვენა მხარეს, ჩაუდგამთ თიხის ადგილობრივი დოქი, ხოლო ფეხების არეში კი – მთლიანად დაცული ჰერაკლეური ამფორა. აქაც რკინის ლურსმნები სახურავზე სამ რიგად იყო დაჭედებული. კუბოს თავისა და ძირის შეჭედვისას ლურსმნების ერთი რიგი კედლის შუა მონაკვეთსაც მიუყვება. მსგავსი კონსტრუქციის ხის კუბოები დამახასიათებელია ფიჭვნარის როგორც ადგილობრივი, ისე ელინური მოსახლეობისთვის (ტაბ. XI).

301 ახელობიუხი ძიებები 2020/2021

NW 23-ე სექტორის მე-12 კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 2 მ, სიგანე – 1,3 მ. მასში ჩადგმული ხის კუბოს განზომილებები: სიგრძე – 1,9 მ, სიგანე – 75 სმ, სიმაღლე – 30 სმ. ხის კუბოს ლურსმნები პრეპარირებულია თავისა და ფეხების არეში. ოდნავ ქვემოთ ჩნდება გვერდებიდან მიჭედებული რკინის ლურსმნები. არც თუ ისე სიმეტრიულად იყო განლაგებული ხის კუბოს ძირის შეჭედვისას გამოყენებული ლურსმნები გულმკერდის, თეძოსა და ფეხების მიდამოებში. სამარხის გარეთ, აღმოსავლეთ, უფრო სამხრეთ ნაწილში, აღმოჩნდა ჰერაკლეს ამფორა. მისი ზედა ნაწილი მომტვრეულია პლანტაჟის გაკეთებისას. თვით ხის კუბოში ჩაუდგამთ ფიჭვნარული ჭურჭელი. მის წინ იღო მთლიანად დაცული რკინის, ე.წ., სტრიგლა (ტაბ. XII).

სამარხი №149

NW 23-ე სექტორის მე-11 კვადრატის ცენტრალური ნაწილი. ზომების მიხედვით მასში ბავშვი უნდა ყოფილიყო ჩასვენებული. სამარხეული ორმო კუთხეებმომრგვალებულ ოთხკუთხედს ემსგავსება. მისი ზომებია: სიგრძე – 1,1 მ, სიფართოე – 80 სმ. გამოჩნდა თანამედროვე ზედაპირიდან 90 სმ სიღრმეში. ამავე სამარხს უნდა უკავშირდებოდეს ზედაპირიდან 65 სმ სიღრმეზე სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში პრეპარირებული თიხის ჭურჭლის ნატეხები. არ არის გამორიცხული, რომ დაკრძალვიდან გარკვეული დროის შემდეგ საიმქვეყნიო მოსაკითხი მოეტანათ. თვით სამარხში აღმოჩნდა შემდეგი სახის არტეფაქტები: თავის არეში 1 ცალი მძივი და დაზიანებული ადგილობრივი ჭურჭელი. ოდნავ სამხრეთით მოვიპოვეთ ქარონის ობოლი ვერცხლის მონეტის სახით; ხელებთან – რკინის სამაჯურის ნატეხები (ტაბ. XIII/1, 2, 3, 4).

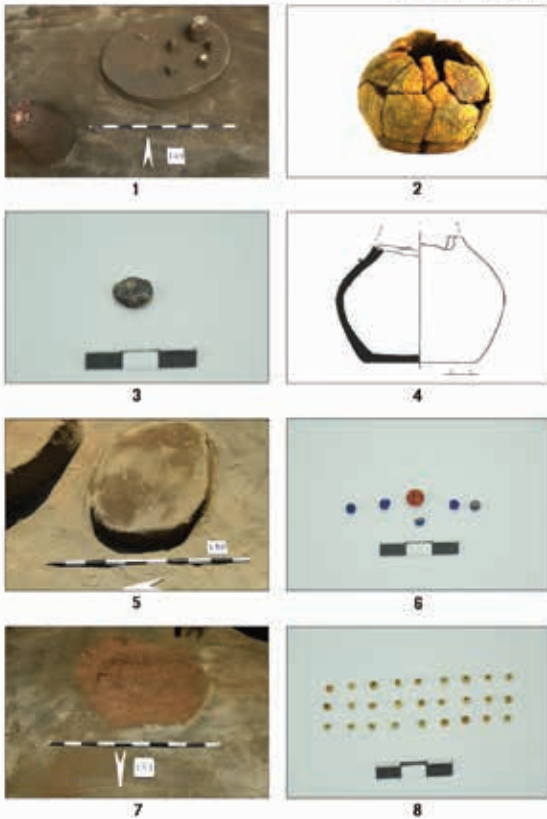
სამარხი №150

NW 23-ე სექტორის მე-2 და 1-ლი კვადრატების საზღვარი. წრიული შემოწერილობის. ბავშვის. დიამ. 70X50 სმ, სიღრმე – 1,2 მ. აღმოსავლეთ ნაწილში გამოჩნდა თითო ცალი სარდიონისა და მინის მძივი (ტაბ. XIII/5, 6).

სამარხი №151

NW 23-ე სექტორის 1-ლი კვადრატი. დამხრობილი ჩანს აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ. ბავშვის. სამარხეული ორმო ოდნავ კუთხეებმომრგვალებული ოთხკუთხედის მოყვანილობისაა. კონტური დადგინდა ყავისფერი შეფერილობის მიხედვით. სამარხეული ორმოს ზომებია: 80X80 სმ. აღმოჩნდა თანამედროვე ზედაპირიდან 1,1 მ სიღრმეში. არის რკინის ორიოდუ ლურსმანი. სამარხში მიმოხეული იყო პასტის წვრილი მძივები (ტაბ. XIII/7, 8).

ტაბ. XIII

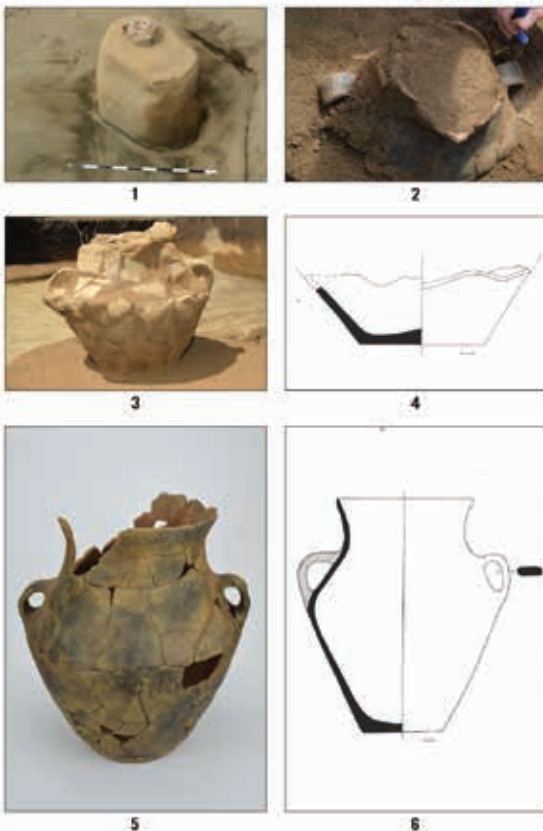
NW 23-ე სექტორის მე-5 კვადრატი. კრემაციული. სამარხულ ურნად გამოყენებული იყო თიხის საშუალო ზომის ადგილობრივი წვრილყურიანი ღერგი, დახურული ადგილობრივი ღოქის გადამტვრეული ქვედა ნახევრით. ღერგის პირი ოდნავ დაზიანებულია, ყელი და ტანი – მთლიანად დაცული. პრეპარაციის დროს გარკვეულად დაიშალა. მისი აღდგენა შესაძლებელია. გამოჩნდა ზედაპირიდან 35 სმ სიღრმეზე და ვრცელდება 70 სმ-მდე. ღერგის ფსკერზე ჩნდებოდა ნახშირის ნატეხები. აშკარაა, რომ მიცვალებულის კრემაცია შემდგარა გარეთ, საკრემაციო მოედანზე. საბოლოოდ კი ფერფლი გარეთ ღერგსამარხში შეუნახავთ. როგორც ითქვა, ფიჭვნარის ქ.წ. IV ბერძნულ ნეკროპოლისზე 1976 წელსაც აღმოჩნდა (ტაბ. XIV).

ასეთია მოკლე ინფორმაცია ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლისზე განხორციელებული საველე არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებათა შესახებ. ჩანს, რომ ფიჭვნარელ ელინებს, ეს ადგილებიც საკმაოდ ინტენსიურად გამოიყენებიათ. აღმოჩნდა 7 ინჰუმაციური და ერთი კრემაციული ღერგსამარხი. იკვეთება ხუთამდე სარიტუალო მოედანი. ელინთა ადათ-წესების შესაბამისად, მეტ-ნაკლები გადახრებით მიცვალებული თავით მიმართულია აღმოსავლეთისკენ. უმეტეს შემთხვევაში ჩასვენებული ჩანან ხის კუბოში. კოროზირებული რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით შესაძლებელი ხდება მათი ზომების მეტ-ნაკლები სიზუსტით განსაზღვრა. ბერძნულ ადათ-წესებს ექვემდებარება სააღაპო მოედნებისა თუ ხის კუბოში ინვენტარის ჩაყოლების კანონზომიერებანი.

სამარხული ინვენტარი

ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის სამარხულ ინვენტარში წამყვან ადგილს იმპორტული თუ კოლხური სამეთუნეო ნაკეთობანი იკავებს, თუმცა, არის სამკაულები და პალესტრთან დაკავშირებული ნივთებიც, გვაქვს მონეტაც და ა.შ.

ტაბ. XIV

320 ახელოობიანი ძიებები 2020/2021

ცალკეული მონაპოვრები

კერამიკული ტარა

ყველა მთავანი იმპორტულია. ამფორების მიხედვით ირკვევა, რომ გრძელდება ტრადიციული იმპორტი ეგეოსური სამყაროს სხვადასხვა საწარმოო ცენტრიდან. ადრეული მონაპოვრების მიხედვით ჩანს, რომ აქაური ელინები ქ.წ. V საუკუნის მსგავსად, მონათვაჭრობისა და მაღალხარისხოვანი ღვინით ცნობილი ცენტრის – კუნძულ ქიოსის პროდუქციის მომხმარებლები ყოფილან [ა. კახიძე, ე. კახიძე, 2014:21]. იმავე ითქმის კუნძულ თაზოსისა თუ მისი წრის ამფორების შესახებაც, რომელთაც ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უკავია როგორც ქ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის, ისე ნაქალაქარის თანადროული კულტურული ფენებიდან მომდინარე მასალებს შორის. ამ ცენტრის კერამიკული ტარა ხშირად ჩნდება ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის სამარხულ ინვენტარსა თუ სარიტუალო მოედნის კომპლექსებს შორისაც [ა. კახიძე, ე. კახიძე, 2014:21, 22, ტაბ. XL/11, LXIV/4]. ახალ მონაპოვრთა შორის ჩვენს ხელთაა ერთადერთი თაზოსური ამფორის ძირი, რომელიც წარმოდგენილი იყო მოყვითალო ფხვიერ სილნარ ფენაში.

ფიჭვნარის მაგალითზე ჩანს, რომ ასევე ადრეული ხანიდან იწყება პონტოსპირეთში ქალქიდიკის ერთობ ცნობილი და ძვირად ღირებული ღვინოების იმპორტირებაც. ჩვენთანაც საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული, როგორც ქ.წ. V საუკუნის, ისე ქ.წ. IV საუკუნისთვის ქალქიდიკის ცნობილი ცენტრის – მენდეს ე.წ. კათხისებრძირიანი ამფორები.

ახალ აღმოჩენებს მიეკუთვნება ამ სახის ამფორების ორიოდლე ყური.

ჰერაკლეს ამფორები

ქ.წ. IV საუკუნის აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში გავრცელებას იწყებს პონტოსპირეთის კერამიკული ტარაც. მათ შორის, პირველ რიგში, აღსანიშნავია ჰერაკლეს (თანამედროვე ერეგლი) ამფორები. ისინი წამყვან ადგილს იკავებს ქ.წ. IV საუკუნის სამარხულ ინვენტარში. მათ აქვს სამკუთხა მოყვანილობის პირი (ზედა კალთა ოდნავ მომრგვალებულია), მაღალი, ცილინდრული, მხრებისკენ ოდნავ გაფართოებული ყელი, დაქანებული მხრები, კონუსისებრი ტანი, სადგამისკენ ოდნავ გაფართოებული ცილინდრული ძირი. ძირს აღენიშნება მკვეთრად გამოსახული კონუსისებრი შეღრმავება. კეცი მოყავისფრო-

მოყვითალო, მინარევებიანი (ტაბ. X/2, 3; XI/5, 6; XII/7, 8).

ახალი გათხრებისას ამ ცენტრის ამფორები წარმოდგენილი იყო სამ სამარხში. ერთ-ერთი მათგანი 147-ესამარხში ჩადგმულია ფეხების არეში. იგი მთლიანად იყო დაცული და, როგორც წესი, მოხდენილი პროპორციებისაა. მისი ზომებია: სიმაღლე – 66 სმ, პირის დიამ. – 10,6 სმ, ყელის – 12 სმ, ტანის – 25 სმ, ძირის – 5,4 სმ (ტაბ. XI/5, 6).

ახელობიუხი ძიებები 331 2020/2021

თითქმის მთლიანად აღდგა 148-ე სამარხის ჰერაკლეს ამფორა. მისი ზომებია: შემორჩენილი სიმაღლე – 50 სმ, ყელის დიამ. – 13 სმ, ტანის სიფართოე – 25 სმ, ძირის დიამ. – 5 სმ (ტაბ. XII/7, 8).

146-ე სამარხის ჰერაკლეს ამფორის მხოლოდ ტანის ქვედა ნახევარია გადარჩენილი – თავის დროზე იგი ჩაუდგამთ ხის კუბოს გარეთ, თავის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში. გადარჩენილი ზომებია: სიმაღლე – 22 სმ, ძირის დიამ. – 5,2 სმ, კონუსისებრი ფოსოსი – 1,3 სმ (ტაბ. X/2, 3).

ჰერაკლეა, სამხრეთ შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ძეგლია, რომელთანაც ფიჭვნარის მოსახლეობას გვიანკლასიკური ხანის საკმაოდ ადრეული ეტაპიდან აღენიშნება ახლო კონტაქტები. ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით, მსგავსი სასაქონლო ურთიერთობები წინ უნდა უსწრებდეს ამ რეგიონის საყოველთაოდ ცნობილ სავაჭრო-ეკონომიკურ და სატრანზიტო ცენტრ სინოპესაც კი. თუმცა, თანადროული და უფრო ადრეული. ქ.წ. V საუკუნის პირველი ნახევრის სინოპური ვერცხლის მონეტები (ორჯერ განძების სახით) არაერთგზისაა აღმოჩენილი. მსგავს სურათს მომავალში სათანადო ახსნა უნდა მიეცეს.

ატეკური შავლაკიანი კერამიკა

ფიჭვნარის ქ.წ. IV საუკუნის სამაროვნის ახლად გათხრილ მონაკვეთზე აღმოჩენილი მაღალ მხატვრული ატეკური სამეურნეო ნაკეთობა არ გამოირჩევა მრავალრიცხოვნებითა და ფორმათა მრავალგვარობით. ამ კუთხით ჭარბობს ადგილობრივი ჭურჭელი. სამარხეულ ინვენტარად ერთადერთი მხატვრული ჭურჭელი იყო გამოყენებული. მოკრძალებულია სადა შავლაკიანი კერამიკის რიცხვი მცირე ფართობის მომცველ სარიტუალო მასალებს შორისაც. ყოველივე ამის მიუხედავად, მეტროპოლიასთან, საბერძნეთის მატერიკულ ცენტრ ათენთან კონტაქტებს ყველა სოციალური ფენის წარმომადგენელი ფიჭვნარელი ელინი ინარჩუნებდა მთელი გვიანკლასიკური ხანის განმავლობაში.

წითელფიგურული არიბალისებრი ლეკითოსი (სამ. 144)

მცირე ზომის, აღდგენილი, აკლია ტანის მცირე ფრაგმენტები. თიხა ჩალისფერი. ჭურჭელი დაფარულია შავი ლაკით, რომელიც ალაგ-ალაგ აფცქვნილია. თიხის ფერშია დატოვებული ძირი; ძაბრისებრი, კიდესთან მკვეთრად გაშლილპროფილიანი პირი ბრტყელი ზედაპირით; ცილინდრული ყელი, პირზე ოდნავ დაბალი; მხარი მომრგვალებული, ტანი – გამობერილი, ძირისკენ ოდნავ შევიწროებული; ქუსლი – გამოყოფილი, ძირი – წიბურიანი, ცენტრში პატარა ბურცობით; ყური – ბრტყელგანივკვეთიანი. პირი ყელისგან და ყელი მხრისაგან გამოყოფილია ოდნავ შემადლებული ღარით. ლეკითოსის წინა მხარეს გადმოცემულია ფრთებდაკეცილი გედის მარჯვნივ მიმართული გამოსახულება. მკაფიოა ნისკარტის, თვალ-წარბის, საყურის დეტალები. ბუმბული გადმოცემულია წერტილებით, ხოლო ფრთები და კუდი – ხაზების მეშვეობით. გედის გამოსახულება ჰარმონიულად ერწყმის მცენარეულ, პალმეტისებურ ორნამენტს. კომპოზიციის საყრდენი არე სწორი ხაზია. ზომები: სიმაღლე – 8,1 სმ, პირის სიმაღლე – 1,8 სმ, ყელის სიმაღლე – 1,7 სმ, პირის დიამ. – 3,2 სმ, ტანის დიამ. – 5,6 სმ, ძირის დიამ. – 4,3 სმ (ტაბ. VIII/1,2).

ფართოდ ჩანს გავრცელებული ანტიკურ სამყაროში – ათენში (Kuebler, Cebauer, 1940:358), როდოსში (Maiuri, Jacopi, 1932:158), კორფუში [Crefenhagen, 1938:36] და სხვ. დაცულია ბევრი ქვეყნის სიძველესაცავებსა თუ კერძო კოლექციებში [Bezley, 1927, ტაბ. XL/11; 1940-1945:20-21; Lamb, 1930: კატ. 4; Robinson, 1933:14-47; 1950:146-148, 153, #101, kat. 101, 103, 108-109; 136; Alexandrescu, 1966:179, ტაბ. II/8; Knigge, 1976:39 და შმდ. #27/1, ტაბ. XXIX/5; Boardman, Robertson, 1979:15, ტაბ. XXIII/9; Moignard, 1997:31, ტაბ. XXX/14]. საინტერესო კოლექცია დაგროვდა ფიჭვნარიდანაც. უახლეს მონაპოვრებში წითელფიგურული არიბალისებრი ლეკითოსი ერთადერთი ეგზემპლარით იყო წარმოდგენილი.

ადგილობრივი კერამიკული ნაწარმი

შედარებით მრავალრიცხოვანია ადგილობრივი თიხის ჭურჭელი. გრძელდება არსებითად ადრინდელი ტრადიციები. ისინი ბევრგან სიახლოვეს ჰპოვებს კოლხური კულტურის სხვა ძეგლების თანადროულ მა-

341 ახეოლოგიური ძიებები 2020/2021

ტაბ. XVI

სალასთანაც. ჩვენს ხელთაა მხოლოდ და მხოლოდ ფიჭვნარის მოსახლეობისთვის დამახასიათებელი ცალებიც. კოლხურ კულტურაში ფართოდაა გავრცელებული, ე.წ., ყურმილიანი დოქები. ამ ტიპის დოქი აღმოჩნდა 145-ე სამარხში.

ყურმილიანი დოქი

მომტვრეულია მისი პირის ზედა მონაკვეთის გარკვეული ნაწილი. შესაძლებელია ფორმაზე მთლიანი წარმოდგენის შექმნა. აქვს კონუსისებრი ყელი (პირიყელისგანარაგამოყოფილი), ბიკონუსური ტანი, ბრტყელი ძირი, მილიანი ყური. ყელის დასასრული შემკულია ჰორიზონტალური რგოლებით.

სიმაღლე – 15,5 სმ, პირის დიამ. – 8 სმ, ტანის დიამ. – 12,5 სმ, ძირის – 6 სმ. კეცი მონაცრისფრო და სადა (ტაბ. IX/7,8).

თიხის დოქი

აღმოჩნდა 144-ე სამარხში. მთლიანად დაცული. აქვს ძაბრისებრი პირი, სფერული ტანი, ბრტყელი ძირი. ოვალურგანიკვებითანი ყურის ზედა ბოლო პირის ქვემოთაა მიძერწილი, ქვედა – ტანის არეში. ძირი ბრტყელი. კეცი განატეხში მოყავისფროა. ტანის დასაწყისი შემკულია ოდნავ დახრილი,

პატარა ზომის ქდეებითა და სადა ზოლით შემოფარგლული, მჭიდროდ განლაგებული წვრილი ხაზებით გამოსახული ტალღისებრი ორნამენტის საკმაოდ ფართო ჰორიზონტალური სარტყლით. სიმაღლე – 17 სმ, პირის დიამ. – 7 სმ, ტანის – 14 სმ, ძირის – 7,5 სმ. ყელი, პირი და ოვალურგანიკვებითანი ყურის ზედა დაბო-

ლოება შემორჩენილი არ არის. არის სწორი პირისა და ყელის ორიოდე ნატეხი. ტანი სფეროსებრი, ძირი – ბრტყელი, სადა. სიმაღლე ყურის ზედა ბოლომდე 20,5 სმ, ყელის – 7 სმ, ტანის – 18 სმ, ძირის დიამ. – 9,8 სმ. კეცი მოყავისფრო (ტაბ. VII/6,7).

ქ.წ. V საუკუნის მსგავსად, ამ ეპოქაშიც გრძელდება, ე.წ., ფიჭვნარული დოქების წარმოება, რომელიც სრულიად ახალ ნაკადს ქმნის მეთუნეობის ისტორიაში. ამის დასტურია 148-ე სამარხში აღმოჩენილი მთლიანად დაცული დოქი. ადრეული ნიმუშების მსგავსად, პირი მიმართულია ოდნავ გარეთ, ყელი – ცილინდრული, ტანი – მომრგვალებული, ძირი – ბრტყელი, ყური – სამკუთხაგანიკვებითანი. ტანის არე შემკულია ნუშისებრი თვალის რელიეფური გამოსახულებით. სიმაღლე – 13,5 სმ, პირის დიამ. – 8 სმ, ყელის – 6,8 სმ, ტანის – 12,5 სმ, ძირის – 7 სმ. კეცი მოშავო-მონაცრისფრო (ტაბ. XII/4, 6).

ადგილობრივი კოჭობი (სამ. 149)

სქელკედლიანი, პატარა ზომის, ალდგენილი. თიხა მოყავისფრო, კარგად განლექილი. აკლია პირის, ყელისა და ყურის ფრაგმენტები. ტანი დაბალი, მომრგვალებული, ძირი – ბრტყელი. კორპუსის 2/3 დაფარულია არამკვეთრი, უწესრიგოდ გადმოცემული ვერტიკალური ღარებით. მხარზე შემორჩენილია ყურის მიძერწვის ადგილი. ზომები: სიმაღლე – 5,9 სმ, ტანის დიამ. – 8,2 სმ, ძირის დიამ. – 5,7 სმ (ტაბ. XIII/2, 4).

ახელობიუხი ძიებები 351 2020/2021

წყვილყურიანი დერგი

პირი გარეთ მიმართული ფართო ყელისაგან არ არის გამოყოფილი, ტანი – ბიკონუსური, ძირი – ბრტყელი, ყურები – ოვალურგანივკვეთიანი, სიმაღლე – 37 სმ, პირის დიამ. – 21,5 სმ, ტანის დიამ. – 30 სმ, ძირის დიამ. – 12 სმ, ყელის დიამ. – 19 სმ. კეცი მოშავო ფერის (ტაბ. XIV/5, 6).

ტაბ. XVII

1

2

სამკაულები

საზოგადოდ, ფიჭვნარელი ელინები აქაური კოლხებისგან განსხვავებით სამკაულებს ზომიერად იყენებდნენ სამარხეულ ინვენტარად. უახლესი მონაპოვრებიც არ გამოირჩევა მრავალრიცხოვნებით. გლიპტიკის ძეგლებიდან განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს 144-ე სამარხში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი. პატინით დაფარული. ოვალურ ფარაკზე მოცემულია ჰერმის (ფალოსიანისვეტი თავზე წვეროსანი ღვთაების, ჩვეულებრივ, მოგზაურთა და მგზავრთა მფარველი ღმერთის, ჰერმესის ბიუსტიით) წინ მდგარი ვაცის გამოსახულება [Spier, 1992:44] (ტაბ. VII/5).

ერთფეროვანი მძივსაკიდები აღმოჩნდა 145-ე სამარხში. მათ შორის 8 ცალი მოთეთრო-მოყვითალო ფერის ძვლისგან უნდა იყოს დამზადებული. გამოირჩევა პროპორციულობით. აქვე იყო ორი ცალი ლურჯი

ფერის პირამიდული საკიდი. ერთ-ერთ მათგანს წვერი აქვს წამტვრეული, მეორეც საგრძნობლადაა დაზიანებული (ტაბ. IX/6). ადრე ფიჭვნარის ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე ვერცხლისა და ქარვისგან ნაკეთები პირამიდული მძივსაკიდებია აღმოჩენილი (ა. კახიძე, ე. კახიძე, 2014:41).

ერთფეროვანი მძივების რიცხვს განეკუთვნება, ე.წ., ეგვიპტური ფაიანსის გაუმჭვირვალე წვრილი მძივები, იოტები (151-ე სამარხი, 33 ცალი). ისინი ზომიერადაა წარმოდგენილი ადრე შესწავლილ სამარხეულ კომპლექსებშიც [ა. კახიძე, ე. კახიძე, 2014:47, ტაბ. XIII/3]. ისინი კიდევ მრავლადაა აღმოჩენილი ფიჭვნარის, როგორც ქ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის, ისე განსაკუთრებით, ზოგჯერ ათასეულობით, თანადროულ კოლხური მოსახლეობის განსასვენებლებში. ეძებნება სხვა ბევრი პარალელი (ტაბ. XIII/8).

მრავალრიცხოვან ჯგუფს მუქი ლურჯი ფერის პატარა ზომის მინის მძივებიც ქმნის, რომელთა მსგავსი ტანისის ნეკროპოლისზეცაა აღმოჩენილი [Шелиш, 1961:10, ტაბ. XVI]. ერთადერთია სარდიონის რგოლისებრი ფორმის მძივი (150-ე სამარხი) (ტაბ. XIII/6). ცალკე სახეობას ქმნის მინისებრი პასტის მოგრძო ცილინდრული მძივები. ერთ-ერთი მათგანი ლურჯი ფერისაა, მეორე – ღია მოყავისფრო, მესამე კი – ღია მოლურჯო (ტაბ. IX/6).

ერთეულია პოლიქრომიული, კერძოდ, თვალადი მძივები. 145-ე სამარხში გამოვლენილია ოთხი ცალი მსგავსი მძივი. მათ შორის, ოთხი მძივის ლურჯ ფონში ჩასმულია სამ-სამი თეთრი რგოლით შემოფარგლული თვალი. მე-5 მძივის თეთრ ფონში ვხედავთ ლურჯი ფერის ექვს თვალს. აქედან სამი

361 ახელობიუხი ძიებები 2020/2021

თვალი ყავისფერი რგოლითაა შემოფარგლული, სამი – რგოლის გარეშეა (145-ე სამარხი) (ტაბ. IX/6).

თხრილის ჰუმუსოვანი ფენის მოყვითალო ფხვიერ შრეში აღმოჩნდა კიდევ ერთი მინის თვალადი მძივი. ფონი მომწვანო-ფირუზისფერი. შემკულია თეთრი რგოლებით შემოფარგლული ლურჯი ფერის სამი თვალით (ტაბ. IX/6) [ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლისზე აღმოჩენილი მძივების შესახებ იხ.: ა. კახიძე, ე. კახიძე, 2014:47-50].

ტაბ. XVIII

სხვა სახის მონაპოვრები მონეტა

კერამიკული ნაწარმის მსგავსად, ფიჭვნარელი ელინები ქარონის ობლად ხშირად ადგილობრივ კოლხურ მონეტებს იყენებენ. 2020 წელს 149-ე სამარხში მოპოვებული მონეტაც კოლხური თეთრი უნდა იყოს. ისინი კიდევ უფრო მეტია ადრე შესწავლილ სამარხეულ კომპლექსებში. გვაქვს სინოპური საფასურებიც (ა. კახიძე, ე. კახიძე, 2014:47-50, ტაბ. XLIV/18, ტაბ. LX/4).

პალესტრთან დაკავშირებული ნივთებიდან აღსანიშნავია რკინის სტრიგილა. ტიპური. მთლიანად დგენილი. სიგრძე – 28 სმ, სახელური – 12 სმ. მეტად კოროზირებული. ბრინჯაოსა და რკინის სტრიგილები აღმოჩენილია ფიჭვნარის ქ.წ. V საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლისზეც [ა. კახიძე, 1975:29,30, ტაბ. IX/3, X/1,2; კახიძე, 2007:163-164, Kakhidze, 2000-2001:47, სურ. III/2,5; XXXI/6]. საინტერესოა, რომ ფიჭვნარის მსგავსი რკინის სტრიგილა აღმოჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოშიც, ტახტიძირის ქ.წ. IV საუკუნის სამარხში (ტაბ. XII/3, 5) [ი. გაგომიძე, 2020:43]

ამრიგად, მიუხედავად მცირე მასშტაბის სამუშაოებისა, 2020 წელს ფიჭვნარის ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე განხორციელებული სავლე სამუშაოების შედეგები მეტად საინტერესო და სიახლის

მომცემი აღმოჩნდა. ელინებისთვის განკუთვნილი ნეკროპოლისი, მკვდართა ქალაქი, ინტენსიურადაა გამოყენებული. ყოველივე ამის თქმის შესაძლებლობას იძლევა თხრილის დასავლეთ მონაკვეთში გამოკვეთილად გამოჩენილი ტბის ფსკერის ნაშთები. ეჭვგარეშეა, რომ ისედაც ჭაობიან ფიჭვნარში, ტბის სიახლოვეს გრუნტული წყლების შეჭრას სამარხებში კიდევ უფრო ადრე დაიწყებოდა. ამიტომ აცადრინდელი ადათ-წესებისგან განსხვავებით ამ ადგილებში მიცვალებულები თანამედროვე ზედაპირიდან საკმაოდ ახლოს ჩაუსვენებიათ. ეს შესანიშნავად ჩანს ხის კუბოების მომცველი სააღაპო მოედნებიდანაც. სხვა მხრივ დაკრძალვის ადათ-წესები ტრადიციული, ელინურია. წამყვანია ინჰუმაციური სამარხები. მათ შორის გამოერია ერთი კრემაციული ურნა-სამარხიც. სამარხები, როგორც წესი, წელიწადის დროთა მიხედვით, მეტ-ნაკლები გადახრებით, თავით აღმოსავლეთისკენაა მიმართული, ზოგიერთი მათგანი ორიენტირებულია ზუსტად აღმოსავლეთისკენ. შეინიშნება კიდევ ერთი გარემოებაც. აქ დაკრძალული ელინები სოციალურად მაინცდამაინც გამორჩეული ფენების წარმომადგენლები არ უნდა ყოფილიყვნენ. სამარხეული ინვენტარი მოკრძალებული ხასიათისაა. ერთადერთ სამარხში მოვიპოვეთ გედის გამოსახულებიანი წითელფიგურული ლეკითოსი. წამყვან ადგილს ადგილობრივი თიხის ჭურჭელი იკავებს, რომელიც ქ.წ. V საუკუნისთვის ფიჭვნარელ ელინთა დიდ მოწონებას იმსახურებს. ზომიერად, ზოგჯერ სიმბოლურადაც კი, იყენებდნენ მძივებსა და მძივსაკიდებს. ერთ-ერთ სამარხში, ჰერმისა და ვაცის გამოსახულებიანი ბრინჯაოს ბეჭდიც აღმოჩნდა. ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი გარემოება – ეს არის სამხრეთ შავი ზღვისპირეთის ახალშენის, ჰერაკლეს ამფორების სიმრავლე.

ახელობიუხი ქიებები 371 2020/2021

ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სავაჭრო-ეკონომიკურ და სატრანზიტო ცენტრ სინოპესთან). თუმცა, აღსანიშნავია ისიც, რომ სინოპეს მონეტების გავრცელება ფიჭვნარში ქ.წ. V საუკუნის პირველი ნახევრიდან იწყება.

ერთი სიტყვით, ფიჭვნარის ქ.წ. V-IV საუკუნეების ბერძნული ნეკროპოლისი ანტიკური პერიფერიის ეტალონური ძეგლია, რომლის მიხედვითაც ფიჭვნარის ბერძენ მოახალშენებსა და, მათი შუამავლობით, კოლხურ მოსახლეობას უწყვეტი სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობები აკავშირებდა საბერძნეთის მატერიკულ ცენტრ ათენთან, მთელი კლასიკური ხანის განმავლობაში.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I – ფიჭვნარის სამაროვანი (ტოპოგეგმა).

ტაბ. II – ფიჭვნარის ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლისის 2020 წლის საერთო გეგმა.

ტაბ. III – ჰუმუსოვანი ფენის გათხრებისას აღმოჩენილი არტეფაქტები.

ტაბ. IV – ფხვიერი სილნარი ფენის დასაწყისი, გათხრების საერთო ხედი.

ტაბ. V – ფიჭვნარის ფხვიერი სილნარი ფენა, მე-2 ბარისპირი.

ტაბ. VI – ფიჭვნარის ფხვიერი სილნარი ფენა, მე-3 ბარისპირი.

ტაბ. VII – სამარხი 144.

ტაბ. VIII – წითელფიგურული ლეკითოსი (სამარხი 144).

ტაბ. IX – 145-ე სამარხი.

ტაბ. X – 146-ე სამარხი.

ტაბ. XI – 147-ე სამარხი.

ტაბ. XII – 148-ე სამარხი.

ტაბ. XIII – 1,2,3,4 – 149-ე სამარხი; 5,6 – 150-ე სამარხი; 7-8 – 151-ე სამარხი.

ტაბ. XIV – 152-ე სამარხი, კრემაციული დერგსამარხი.

ტაბ. XV – სააღაპო მოედნები.

ტაბ. XVI – ნამჭედურის გორა-სამოსახლო, გათხრების საერთო ხედი.

ტაბ. XVII – ნაქალაქარის 1-ლი უბანი, მე-2 გორასამოსახლო.

ტაბ. XVIII – ფიჭვნარის ბერძნული სამაროვანი – ზედხედი (გადაღებული დრონით).

381 ახელობიუხი ძიებები 2020/2021

ლიტერატურა

გაგოშიძე ი. ტახტიძირის სამაროვნები, თბილისი, 2020.

კახიძე ა. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები, ბათუმი, 1975.

კახიძე ა. ფიჭვნარი II - ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს ბერძნული ნეკროპოლი), ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფიჭვნარის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები (1967-1987), თბილისი, 2007.

კახიძე ა., ვაშაკიძე ნ., ფიჭვნარი III – ელინიზმი და კოლხეთი. სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიციებისა და საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები (1965-2004 წწ.).

ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის აშშოლის მუზეუმი, 2010.

კახიძე ა., კახიძე ე., ფიჭვნარი V – აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის შედეგები (ფიჭვნარის ქ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი). ნიკო ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის, საქართველო-ბრიტანეთისა და ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის ფიჭვნარის არქეოლოგიური ექსპედიციების მუშაობის შედეგები (1967-2012 წწ.), ბათუმი-ოქსფორდი, 2014.

კახიძე ა., თავამაიშვილი გ., ჩავლეიშვილი ი., სავლეთ არქეოლოგიური კვლევა-ძიებანი ფიჭვნარის ქვიშაზვინულეებზე. – ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, V, 2013:8-21.

Микеладзе Т. К., Хахутаишвили Д. Х. Древнеколлидское поселение Намчедури, Тбилиси, 1985.

Шелов Д. Б. 1961, Некрополь Танаиса. - МИА, 98, 1961:3-135, рис. 1-49.

Alexandrescu, P. 1966: Necropola tumulara, Sapaturi 1955-1961. Histris 2. 133-294.

Beazley, J. D. 1927: Corpus Vasorum Antiquarum: Great Britain 3, Oxford, Ashmolean Museum 1. London/Paris.

Greifenhagen, A. 1938: Corpus Vasorum Antiquarum: Deutschland 1, Bonn, Akademisches Kunstmuseum 1. München.

Kakhidze, A. 2000-2001: Specimens of Classical bronze toreutics from Pichvnari, in: The Black Sea Region in the Greek, Roman, and Byzantine Periods: Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society Volumes, Talanta 32-33 (eds G.R.Tsetskhladze and J.G. de Boer): 41-60.

Kakhidze, A. 2020: New archaeological finds at Pichvnari (November-december 2010). – Wonders Lost and found. A celebration of the archaeological work of Professor Michael Vickers (edited by Nicholas Sekunda). Archaeopress archaeology. Ashmolean Museum, University of Oxford, pp. 82-89.

Knigge, U. 1976: Der Südhügel. Kerameikos 9. Berlin.

Kuebler, K. von and Gebauer, K. 1940: Ausgrabungen im Kerameikos. Archäologischer Anzeiger: 308-362.

ՆԻՃՐՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՄ 2020/2021

- Lamb, W. 1930: *Corpus Vasorum Antiquarum: Great Britain 6*, Cambridge, Fitzwilliam Museum 1. London/Oxford/Paris.
- Maiuri, A. and Jacopi, G. 1932: *Monumente di scultura del Museo archeologico di Rodi, Il tempio e il teatro di Apollo Eretimio, La necropoli di Pontamo (Calchi). Nuevo epigrafi delle Sporadi meridionali. Clara Rhodos 2.*
- Moignard, E. 1997: *Corpus Vasorum Antiquarum: Great Britain 18, The Glasgow collections: The Hunterian Museum; the Glasgow Museum and Art Gallery, Kelvingrove; the Burrell Collection. Ofxord.*
- Robinson, H.S. 1933: *Mosaics, vases and lamps of Olynthus found in 1928 and 1931. Excavations at Olynthus 5.* Baltimore.
- Spier, J. 1992: *Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of the Collections, The J. Paul Getty Museum, Malibu-California.*

401 ახელოობიანი ძიებები 2020/2021

უნდო ხელის მხაზაცხათუნიანი მღვიმუხი ჯომჯიანი და ნაანდეხბანი მონაწიხეხის დიოხითი სადბომი

ნიკოლოზ თუშბრამიშვილი

უნდო კლდის მრავასართულიანი მღვიმური კომპლექსის არქეოლოგიური და მულტიდისციპლინური კვლევები მიმდინარეობს 2007 წლიდან. კვლევებში მონაწილეობდნენ საფრანგეთის ადამიანის პალეონტოლოგიის ინსტიტუტის, კორკის, ოქსფორდის, ბირმინჰემის, კონექტიკუტისა და ჰაიფას უნივერსიტეტების თანამშრომლები. ამჟამად ძეგლს შვისწავლის ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი (ხელმძღვ. ნ. თუშბრამიშვილი), ინტერდისციპლინური კვლევები მიმდინარეობს მაქს პლანკის ლაიფციგის ინსტიტუტის გენეტიკოსებთან ერთად.

სხვადასხვა წელს ჩატარებული სადაზვერვო სამუშაოების შედეგად, აქ დადგენილია სამსართულიანი მღვიმური სისტემის ხუთი (5) მღვიმე, რომელთაგანაც ოთხი ადამიანების მიერ სხვადასხვა ეპოქაში იყო გამოყენებული. კერძოდ, „უნდო კლდე -1“ ათვისებული გახლდათ შუა და ზედა პალეოლითში, აგრეთვე, შუა საუკუნეებში.

უნდო კლდე - 2 შუა საუკუნეებში სახიზარი იყო.

უნდო - 3 დღეისთვის შემორჩენილია ფარდულის სახით, რომელშიც დაფიქსირდა მტკვარ-არაქსული კერამიკის რამდენიმე ფრაგმენტი.

უნდო - 4 ძალიან მცირე ზომის ეხია, რომელსაც, თითქმის დარწმუნებული ვარაუდის საფუძველზე, 2-3 ადამიანი იყენებდა განსამარტოებლად, რასაც ადასტურებს აქ აღმოჩენილი ქვის ხანის მხოლოდ რამდენიმე ნივთი.

უნდო - 5 მდებარეობს ზუსტად უნდო - 4-ის ქვეშ. იგი მღვიმური სისტემის მხოლოდ სპელეოლოგიური ძეგლია, რომელიც ადამიანების მიერ ვერ იქნებოდა და არც არის გამოყენებული, რადგან იგი 15 მ-ის სიღრმის ვერტიკალური კარსტული ჭაა, რომელშიც ჩასვლა თოკების გარეშე წარმოუდგენელია.

კომპლექსის ყველაზე მნიშვნელოვანი ძეგლი უნდო კლდე - 1-ია. მას მინიჭებული აქვს რესპუბლიკური მნიშვნელობის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი.

პალეოლითური და შუა საუკუნეების ეპოქების ადამიანთა დროებითი სადგომი:

უნდო კლდე - 1

ძეგლი მდებარეობს ჭიათურის მუნიციპალიტეტში, სოფ. ვაჭევის ტერიტორიაზე, ჭიათურიდან სამხრ-აღმ-ით, დაახლოებით 12 კმ-ში, ვარხმელის მშრალი ხევის მარჯვენა ნაპირზე,

მისგან 90-100 მ-ის სიმაღლეზე (აბს. სიმაღლე 570 მ). კოორდინატები: 8353547, 4688022.

მღვიმის შესასვლელის სიმაღლე 2 მ-ია, სიგანე-5 მ. მისი ორიენტაცია სამხრეთ-დასავლეთისაა. მღვიმე ჰორიზონტალურია და შედგება ნაღვენთი მღვიმური ფორმებით (სტალაქტიდები, სტალაგმიტები და სხვ.) საკმაოდ მდიდარი ოთხი დარბაზისგან. მღვიმის დერეფნის სიგრძე 80 მ-ია. დერეფნის ბოლოს

ახელობიუხი ქიბები 411 2020/2021

მდებარეობს 49 მ-ის სიღ- რმის ვერტიკალური კარსტული ჭა, რომელიც რთული კარსტული სისტემა განლავთ. იგი იტოტება ფსკერთან და რამდენიმე ვიწრო დერეფნითა და შედარებით მცირე ზომის ჭებით არის წარმოდგენილი. მთავარი ჭის დიამეტრი დერეფანში, მიწის ზედაპირზე 7 მ-ია, ხოლო ფსკერზე 3 მ. სავარაუდოდ, კარსტული ჭის სიღრმე მდინარის დონემდე უნდა ჩადიოდეს, ე.ი., კიდე 40 მ-ით დაბლა. ანუ, ამ უფსკრულის მთლიანი სიღმე 90 მ უნდა იყოს.

შუა პალეოლითური ფენა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უნდო კლდის წინა ფართობზე გამოჩნდა.

დღეისთვის, ჯერჯერობით დადგენილია მხოლოდ 200-მდე ქვის არტეფაქტი და დიდი რაოდენობით ფაუნისტური მასალა. ადრეული, შუა პალეოლითური ხანის ფენების მღვიმის წინა ფართობზე დადასტურება განპირობებულია იმით, რომ უნდო - 1-ის ჭერი მის შესასვლელთან ჩამოქცეულია, ათეულათასობით წლების განმავლობაში მღვიმის გარეთ ცვალებადი კლიმატური პირობების შემოქმედების შედეგად. დროთა განმავლობაში იგივე ელის ჯერ მღვიმის დღევანდელი შესასვლელის ჭერს, ხოლო შემდეგ მთლიანად მღვიმესაც. მასალის მნიშვნელოვანი ნაწილი, ე.წ. ლევალუას ტექნოლოგიით არის დამზადებული. ქვის არტეფაქტების უმრავლესობა იარაღებია, რომელთა შორის ჭარბობს წაგრძელებული წვეტა- ნები, ე.წ., სანადირო იარაღები. როგორც ჩანს, მღვიმე შუა პალეოლითის ეპოქაში მონადირე ნეანდერტალელების დროებითი სადგომი იყო.

ზედაპალეოლითური ფენა შემორჩენილია უშუალოდ მღვიმის შესასვლელთან. ინდუსტრიის მთლიანი იერი ადრეულია. მასალა ძირითადად წარმოდგენილია ანატყეც-ლამელებით და საკმაოდ არქაული, არამიკროლითური ფორმებით. ნედლეულად გამოყენებულია კაჟი. ობსიდიანის ნივთი მხოლოდ ორია. ეს კი, თავისთავად გვიჩვენებს, რომ მღვიმეში ჰომო საპიენსების ნაწილი მაინც, სამხრეთიდან, კერძოდ კი ჯავახეთის ზეგანიდან იყო მოსული (იმერეთთან ყველაზე ახლო ობსიდიანის საბადო ჯავახეთის ზეგანზეა). ზედაპალეოლითური მასალის მცირე რაოდენობა გვაფიქრებინებს, რომ უნდო კლდეში ჰომო საპიენსებიც დროებით ჩერდებოდნენ ხოლმე.

პალეონტოლოგია

ფენებში მოპოვებული მასალის დაახლოებით 98% მღვიმურ დათვის ეკუთვნის. სავარაუდოდ, უნდო კლდე-1-ს მღვიმური დათვის იყენებდნენ მაშინ, როდესაც იგი მიტოვებული იყო ადამიანების მიერ. სხვა ცხოველთაგან ნაპოვნია დომბის (*Bison bonasus*) სამი (3) და კეთილშობილი ირმის (*Cervus elaphus*) სულ ოთხი (4) ძვალი.

შუასაუკუნეებში მღვიმე ადგილობრივი მოსახლეობის სახიზარი იყო. შესაბამისად, ბუნებრივიცაა, რომ ამ ეპოქის კულტურული ფენები უკვე მღვიმის ინტერიერშია დადგენილი. ამავე ეპოქისაა ჩვენ მიერ გამოვლენილი, მღვიმის შესასვლელთან, კედელზე ამოკვეთილი, სახიზრის მტრისგან დაცვის მიზნით კარიბჭის დასაყენებლად ამოკვეთილი ღრმულები, როლებშიც ამ კარის სამაგრები უნდა ყოფილიყო ჩაჭედილი. შუა საუკუნეებში სახიზრად იყო გამოყენებული უნდო-1-დან 40 მ-ით დაშორებული უნდო-3-იც, რომელიც გაცილებით ძნელი და სახიფათო მისადგომია და შესასვლელიც ჩაკეტილი გახლდათ დიდი ლოდებით. ამ მღვიმეს საფორტიფიკაციო ფუნქციაც ჰქონდა.

421 ახელობიუხი ძიებები 2020/2021

კარსტული ჭა

მისი აღმოჩენისა და მომდევნო წლებში (2006-2010 წწ.) კარსტულ ჭაში სამუშაოდ ჩასასვლელად

გამოიყენებოდა სპელეო და ალპინისტური ტექნიკა, კერძოდ, ყოველი ჩასვლა და ამოსვლა ხდებოდა თოკების გამოყენებით.

2010 წ-ს უფსკრულში სამუშაოდ უნდო კლდის მკვლევართა ჯგუფმა დაამონტაჟა

ლითონის ლიფტი, რომელსაც ექსპედიცია ამუშავებდა მექანიკური ჯალამბარის მეშვეობით.

საინტერესო ფაქტია ის, რომ უფსკრულის ფსკერზე არ აღმოჩენილა არქეოლოგიური მასალა. აქ დადგინდა მხოლოდ პალეონტოლოგიური და ანთროპოლოგიური ნაშთები. არქეოლოგების მიერ მასალის აღმოჩენისა და მისი ანთროპოლოგიურად შესწავლის შემდეგ შესაძლებელი გახდა ჭის ფსკერზე ორი, ან სამი ადამიანის (ინდივიდის) ნაშთის იდენტიფიცირება. რომელ ეპოქაში ცხოვრობდნენ ეს ადამიანები ჯერჯერობით დაუდგენელია. სავარაუდოდ, ეს არ იყო პრეისტორიული ეპოქა, თუმცა არც თანამედროვე ეპოქისთან გვაქვს საქმე. ჩვენი უცხოელი კოლეგების, არქეოზოოლოგების მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ერთ-ერთი ინდივიდი სიკვდილის შემდეგ არის ჭაში აღმოჩენილი.

ჭაში აღმოჩენილი ფაუნისტური ნაშთების პალეონტოლოგიურმა კვლევებმა აჩვენა, რომ უფსკრული გამოიყენებოდა ნაგავსაყრელად, ან რაიმე სახის რიტუალის შესასრულებელ ადგილად, სადაც იყრებოდა ფაუნისტური ნაშთები. შეიძლება ეს ხდებოდა სანიტარული მოსაზრებებით, ან უსაფრთხოების მიზნით, რომ ადამიანებს ამ ნაშთების გარეთ დამარხვის, ან გადაყრის შემთხვევაში არ მოეზიდათ მტაცებელი ცხოველები. იმ მოსაზრებას, რომ ჭაში სპეციალურად ყრიდნენ ნაშთების, გვიდასტურებს პალეონტოლოგიური მასალის შემადგენლობა. კერძოდ, თუ მღვიმური დათვის არსებობა მღვიმეში არც

კი ბადებს კითხვებს, ისეთი ცხოველების არსებობა, როგორებიცაა ირემი და შველი მღვიმეში წარმოუდგენელია. მნიშვნელოვანია მეცნიერთა ის დასკვნა, რომ ფაუნისტური ნაშთები უფსკრულის ფსკერზე აღმოჩნდა ცხოველების მოკვდინების შემდეგ.

ჭაში აღმოჩენილი ანთროპოლოგიური ნაშთების დეტალური კვლევა დაიწყო 2021 წელს. კერძოდ, აბსოლუტური მეთოდებით დათარიღება და გენეტიკური კვლევები ხორციელდება მაქს პლანკის მოლეკულური ბიოლოგიის კვლევების ინსტიტუტში, ლაიფციგსა და იენაში.

ინსტიტუტის ლაბორატორიების სხვადასხვა სამუშაო გეგმიდან გამომდინარე, შეძლებისდაგვარად მოკლე ვადებში მოხდება

უნდო კლდის ანთროპოლოგიური და პალეონტოლოგიური მასალის 6 ნიმუშის შესწავლა. სამი მათგანი გამოყენებული იქნება თარიღის დასადგენად, სამი კი გენეტიკური კვლევებისთვის.

ახელობიუხი ძიებები 431 2020/2021

6 samples from, see below (and attached). Three humans for DNA and three samples for C14 dating:

UND001	Undo #1 Femur	
UND002	Undo #15 talus	
UND003	Undo #52 petrous	
UND004	Undo A1-B1	for C14
UND005	Undo larger A1 2:2, 15-2,65	for C14
UND006	Undo B1:2:2,20-2,70	for C14

საქართველოსთვის მეტად მნიშვნელოვან აღმოჩენასთან გვაქვს საქმე უნდო კლდე-1-ში. 2008 წ-ს მღვიმის სიღრმეში, მღვიმის მე-3 დარბაზის კედელზე აღმოჩნდა ადამიანის მიერ გაკეთებული ნაკაწრების კვალი. სავარაუდოდ გამოსახულია კაცუნა. ეს, შესაძლოა, პალეოლითის ეპოქის კედლის მხატვრობისა თუ სიმბოლიკის რეგიონში უძველესი და ჯერჯერობით ერთადერთი ნიმუში იყოს.

ნაკაწრები კარგად არ იკითხება და მის შესწავლას დამატებითი სპეციალური მეთოდოლოგიის გამოყენება სჭირდება (ლაზერული სკანერით). კაცუნას გამოსახულება კედელზე დიაგონალურად არის ამოკაწრული. ვვარაუდობთ, რომ შესაძლოა, კედელზე გადატანილია ადამიანის კარსტულ უფსკრულში ჩავარდნის ამსახველი ამბავი, რაზეც უნდა მეტყველებდეს ნაკაწრით გამოსახული კაცუნას მაღლა აწეული და გამლილი ხელები და ზოგადად, მისი დიაგონალურად, ვარდნის პოზაში გამოსახვა.

2021 წ-ს გარკვეული სახის საძიებელი სამუშაოები ჩატარდა უნდო კლდის იმავე დარბაზის კედლებზე, სადაც უკვე დადგენილი გვექონდა მღვიმური ხელოვნებისა თუ რელიგიის საწყისი ფორმების ნიმუში. ფოტოებზე ნაკაწრები ჩანს, მაგრამ კარგად არ იკითხება. საჭიროა ამ ფოტოების გაშიფვრა და მომავალი კვლევა-ძიებების წარმოება მალატექნოლოგიური მეთოდების გამოყენებით.

უნდო კლდის მნიშვნელობა

უნდო კლდე კულტურული მემკვიდრეობის უნიკალური ძეგლია, რომლის მსგავსი საქართველოში აქამდე არ ყოფილა აღმოჩენილი. მსგავსი ძეგლის არსებობის შესახებ ჩვენ არ გაგვაჩნია არანაირი ინფორმაცია. ერთადერთი ჩვენთვის ცნობილი დაახლოებით მსგავსი ძეგლია მსოფლიოში ცნობილი „სიმა დე ლოს ჰუესოსი“ „Sima de los Huesos“ ატაპურკაში, რომელიც უფსკრულია, სადაც, ერთ-ერთი ვერსიით, ცხოველებს პირველყოფილი ადამიანები მიღვენიით ნადირობის შედეგად ყრიდნენ, ხოლო ადამიანები, სავარაუდოდ, თვითონ ცვიოდნენ. აღსანიშნავია, რომ „სიმა დე ლოს ჰუესოსი“ ასაკით უნდო კლდეზე გაცილებით ადრეულია (დაახლოებით 430 000 წწ.). რაც შეეხება უნდო კლდე-1-ის შუა პალეოლითის ასაკს, ჩვენი წინასწარული ვარაუდით ის დაახლოებით 200/130 000 წწ-ს შორის უნდა მერყეობდეს. ზუსტი თარიღები დადგინდება გერმანიაში, მაქს პლანკის ინსტიტუტში კვლევების დასრულების შედეგად.

ძეგლს უნიკალურ სახეს სძენს შუა პალეოლითურ ფენებში მონადირეთა ბანაკის, მღვიმის სიღრმეში კედელზე ხელოვნებისა თუ რელიგიის საწყისი ფორმის (ნაკაწრი სიმბოლური გამოსახულების), მღვიმის ბოლოს ანთროპოლოგიური და პალეონტოლოგიური ნაშთებით მდიდარი ბუნებრივი უფსკრულის არსებობა, რომლის მომავალი კვლევები მეტად პერ-სპექტიული და იმედის მომცემია, როგორც პრეისტორიული ისე, შუა საუკუნეების მეცნიერული კვლევის თვალსაზრისით.

441 ახეოლოგიური ძიებები 2020/2021

შეიძლება თამამად აღინიშნოს, რომ „უნდო კლდე“, როგორც მღვიმური და პალეოლითური ძეგლი, არის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი კულტურული მემკვიდრეობის რეალურად უნიკალური, კომპლექსური ძეგლი (მრავალფენიანი მონადირეთა სადგომი, ადამიანთა და ცხოველების ნაშთებით მდიდარი კარსტული უფსკრული, მღვიმური ხელოვნება, ბუნების ძეგლი).

გარკვეული ინფორმაციები ამ ძეგლის შესახებ სხვადასხვა სტატიაში გამოქვეყნებულია უცხოურ

სამეცნიერო ჟურნალებში, გადაღებულია დოკუმენტური ფილმი კორკის უნივერსიტეტის მიერ, გასულია ტელესიუჟეტების სახით საქართველოს სხვადასხვა ტელეარხზე.

რაც შეეხება უნდოს მრავალსართულიანი მღვიმური სისტემის სხვა მღვიმეებს:

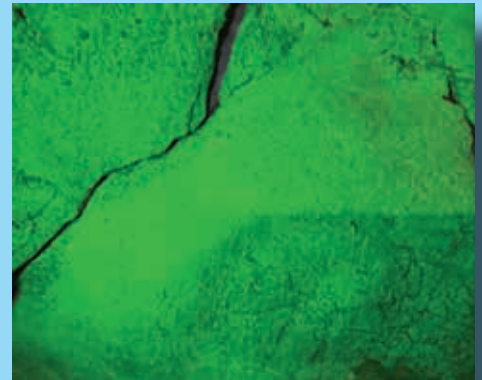
უნდო 2. მღვიმე გამოყენებული იყო შუა საუკუნეებში, როგორც სახიზარი.

უნდო 3. მღვიმე (ფარდული) გამოყენებული იყო დროებით განცალკევებულ სადგომად თითქმის ყველა ეპოქაში. ძირითადი ფენები გადარეცხილია.

უნდო 4. მღვიმე (ფარდული) გამოყენებული იყო დროებით განცალკევებულ სადგომად თითქმის ყველა ეპოქაში. ძირითადი ფენები გადარეცხილია. აღმოჩენილია მტკვარ-არაქსული კერამიკაც.

უნდო 5. ჯერჯერობით შეუსწავლელ სპელეოლოგიურ ძეგლია. შესაძლებელია არქეოლოგიური ნაშთების აღმოჩენაც.

უნდო 6. მღვიმე შუა საუკუნეებში სახიზრად იყო გამოყენებული.

ლიტერატურა

1. 2009. ნ. თუშაბრამიშვილი (თანაავტ: ალაპიშვილი, მ. ბუხსიანიძე, თ.გოცირიძე, მ-ე მონსელი, დ.პლოტდო). უნდო კლდის შუა პალეოლითური სადგომი. საქართველოს ეროვნული მუზეუმი. „მოამბე“, საბუნებისმეტყველო-პრეისტორიული სერია, n1, გვ.47-58; N.Tushabramishvili., T.Agapi-shvili, M.Bukhsianidze, T.Gotsiridze, M-H. Moncel, D. Pleurdeau. Paleolithic Cave Undo Klidae- Preliminary Results. Bulletin. Georgian National Museum. Natural Sciences and Prehistory Section, N 1. pp. 47-58. In Georgian. Abstract in English;

საქართველის ძიებები 451

2020/2021

2. 2011. New Paleolithic Cave Sites of Georgia, New Approach to Study the Caves, Abstracts, ESHE, 20111, Leipzig, pp.118
3. 2015. Moncel M., Pleurdeau D., Pinhasi R., Yeshurun R., Agapishvili T., Chevalier T., Le Bourdonnec F.-X., Poupeau G., Nomade S., Jennings R., Higham T., Tushubramishvili N., Lordkipanidze D.), 2015. The Middle Palaeolithic record of Georgia : A synthesis of the technological, economic and paleoanthropological aspects. Anthropologie, Brno, LIII/1-2:93-125
4. 2014. N. Tushabramishvili (Z.Javahishvili, M.Elashvili, V.Mamiashvili, B. Gabekhadze, D.Dvalishvili). Undo kle-Middle and Upper Paleolithic Cave Site (“Sima de los Huesos of Georgia”). XVII World UISPP Congress. Burgos.Pp. 126
5. 2017. ნ. თუშაბრამიშვილი. საქართველოს მღვიმეები, პირველყოფილ ადამიანთა სადგომები. ჟურნალი “ჩემი სამყარო”, 16. „რონდელის ფონდი“, საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობის კვლევის ფონდი. Journal “My World”,16. Rondeli Foundation, Georgian Foundation for Strategic and International Studies;
6. 2019. ნიკოლოზ თუშაბრამიშვილი. ხელოვნებისა და რელიგიის საწყისი ფორმები, დასავლეთ საქართველოს პეტროგლიფები. სიმპოზიუმი „პრეისტორიული კლდის ხელოვნება ევროპასა და საქართველოში“, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო, თბ., 16 ივლისი. აბსტრაქტი

Nikoloz Tushabramishvili The Initial Forms of Religion and the Rock Art The Petroglyphs from the Caves of Western Georgia. Symposium “Prehistoric Rock-Art in Europe and Georgia. National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, Tb. Abstracts. July 16.

Undo Caves Multi-staged Karstic System and Temporary Camp of the Neanderthal Hunters

In Georgia, a strong foundation for scientific study of this period was developed in 1930-ies. Since then more than 500 Paleolithic sites were identified

The frequency of paleolithic sites on the territory of Georgia was determined by geographic position of Georgia itself, as it is situated at the crossroads of Africa, Asia and Europe

According to some archaeologists the archaeological evidence demonstrates the different local-cultural groups. Despite the small territory we have at least 5 local-cultural versions in the Middle Palaeolithic singled out with us four out of which are represented in the Rioni-Kvirila basin (Fig).

Most quantity of levallois industries were recovered in Imereti region (Western Georgia).

1. Drouchula,-Kudaro Local-cultural group. Mousterian assemblages characterized by blades and elongated points, as recovered in Drouchula, Tsona, Kudaro and other sites, resemble the "Tabun D-type" and Hummallian entities in the Levant. Unfortunately, we have not the dates from this sites, but we assume that they are younger than Levantian "Tabun-D type"; at the same time, this industry has some similarities with the Northern-Caucasus Miquoian industries , as well.

2. Tsutskhvati caves Local-cultural group. Multi-stage cave system characterized by the industry which resemble the Zagros region, but there are some differences-the non-Levallois industry of Tsutskhvati is denticulated;

3. Tskaltsitela local-cultural group- Levalloisian, denticulated industry (by M. Nioradze);

4. Tsopi Local-cultural. The industry of Tsopi site differs from above mentioned sites by the high quantity of the tools of Quina and Demi-Quina type;

5. Tskhinvali local-cultural group (according to v. Lubin)-Levallois, Unretouched industry. Another type of industry is represented I Ortvala Klde, Djieti open-air site etc.- Mousterian assemblages such as in Ortvala Klde demonstrates similarities with the Middle Paleolithic industries of Anatolia, the Zagros region-recurrent Levallois big number of the convergent tools.

Most of the local-cultural groups and the sites are discovered in Western Georgia (Imereti Region)

A first evidence of the Middle Paleolithic hunters temporary camp which, possibly has been used as place for some kind of rituals and where is represented a first evidence of the cave rock-art in Georgia has been determined in Rion-Kvirila basin as well. This is a cave-site named "Undo Cave".

Recently, we discovered some other cave-sites near Undo Cave. This fact gave a reason to consider Undo Cave as a one of the caves of Multi-staged cave system which doesn't belong to any above mentioned groups.

Reference

1. N.Tushabramishvili, T.Agapishvili, M.Bukhsianidze, T.Gotsiridze, M-H. Moncel, D. Pleurdeau. Paleolithic Cave Undo Kldae-Preliminary Results. Bulletin. Georgian National Museum. Natural Sciences and Prehistory Section, N 1. pp. 47-58. In Georgian. Abstract in English;
2. 2011. New Paleolithic Cave Sites of Georgia, New Approach to Study the Caves, Abstracts, ESHE, 2011, Leipzig, pp.118
3. 2015. Moncel M., Pleurdeau D., Pinhasi R., Yeshurun R., Agapishvili T., Chevalier T., Le Bourdonnec F.-X., Poupeau G., Nomade S., Jennings R., Higham T., Tushubramishvili N., Lordkipanidze D.), 2015. The Middle Palaeolithic record of Georgia : A synthesis of the technological, economic and paleoanthropological aspects. Anthropologie, Brno, LIII/1-2:93-125
4. 2014. N. Tushabramishvili (Z.Javahishvili, M.Elashvili, V.Mamiashvili, B. Gabekhadze, D.Dvalishvili). Undo kle-Middle and Upper Paleolithic Cave Site (“Sima de los Huesos of Georgia”). XVII World UISPP Congress. Burgos.Pp. 126
5. Journal “My World”,16. Rondeli Foundation, Georgian Foundation for Strategic and International Studies;
6. Nikoloz Tushabramishvili, The Initial Forms of Religion and the Rock Art The Petroglyphs from the Caves of Western Georgia. Symposium “Prehistoric Rock-Art in Europe and Georgia. National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, Tb. Abstracts. July 16.
7. Undo - a multi-storey complex of caves - N. Tushabramishvili, 2021, Tbilisi

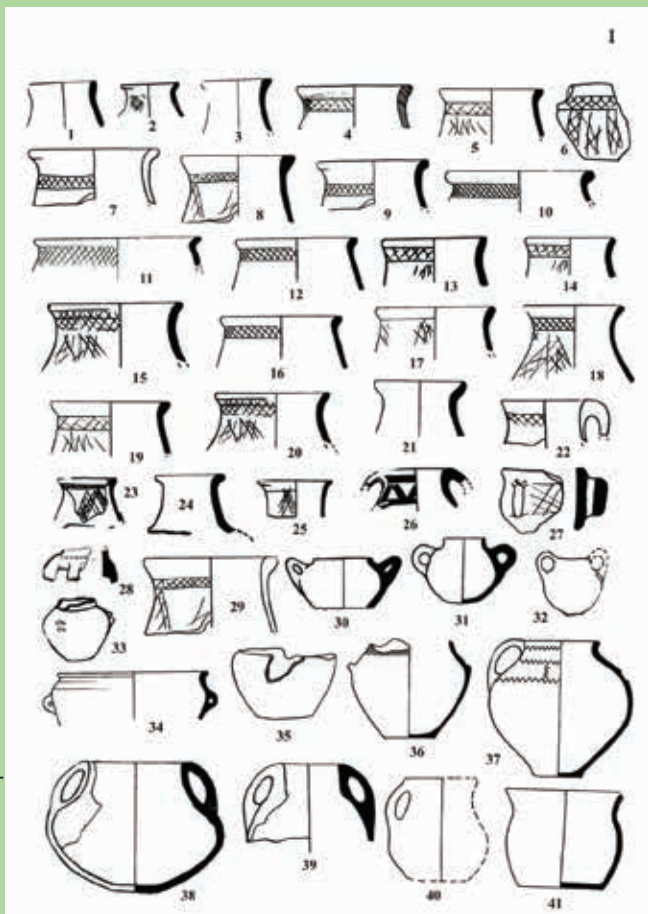
დასავლეთ საქართველოს ენეოლით, ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის არქეოლოგიურ კულტურებს საკმაოდ მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა გარე სამყაროს სინქრონული პერიოდის კულტურებთან. ენეოლითური ხანის კულტურა ძირითადად გამოვლენილია რიონ-ყვირილას აუზსა და ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში. ეს პერიოდი აქ ძირითადად წარმოდგენილია მღვიმური და ღია ტიპის ნამოსახლარებით [ნებიერიძე 1986:120; ფხაკაძე 1992: 218]. მღვიმე ნამოსახლარებზე ადგილობრივი ნაწარმის თიხის ჭურჭელთან ერთად გვხვდება განსხვავებული ფაქტურის, თხელკეციანი წითელპრიალა, ან მოწაბლისფრო მრგვალმუცლიანი კერამიკა (ასევე წითლად შეღებილი, სფერულტანიანი-ძაბრისებურპირიანი და კოლბისებური ფორმის, წითელპრიალა ჭურჭელი და ა.შ. რომელიც აშკარად გამოირჩევა ადგილობრივი მღვიმე ნამოსახლარების მასალებისგან). ისინი, ერთი მხრივ, უკავშირდება წინა აზიის ქ.წ. IV ათასწლეულის ძეგლებს, მეორე მხრივ კი, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის - ყუბანისპირეთის თიხის ნაწარმს (მაიკოპის კულტურა) [ფხაკაძე 1985:28-29; ფხაკაძე 1992:224]. მოხსენიებულ რეგიონებთან ასევე ახლო კონტაქტები შეინიშნება ქვის სამაჯურების მიხედვით (მარგალიტისებური (მეჭექისებური) ორნამენტი და სხვა ელემენტები). გამოთქმულია მოსაზრებება, რომ წინა აზიიდან წამოსული მაიკოპური კულტურის მატარებელი ხალხის გადაადგილების ერთ-ერთი გზა გადიოდა ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე [ჯაფარიძე 1976:204; ფხაკაძე 1978:33;1993:44].

ღერტი ჯიბლაძე

აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ საქართველოს მღვიმე ნამოსახლარებისთვის დამახასიათებელი მსგავსი კერამიკა ასევე ნაპოვნია სამცხეში (ორჭოსანი, ყანობილი-აბასთუმანთან ახლოს) [ორჯონიკიძე, ჯიბლაძე 2010: 105-114; ლამბაშიძე და სხვ. 2018] (ორჭოსნის ნამოსახლარზე აღმოჩნდა მაიკოპური კულტურის ადრეული საფეხურისთვის დამახასიათებელი (პსეკუპსკი, ზამანკულსკი, მაიკოპის ყორღანი, გალიუგაი) ნიკელიანი ბრინჯაოს თიხი [Мунчаев 1994: 199, ტაბ. 48-11,18; Корневский 2004:45-46; Инанишили, Джибладзе: 2009-2010: 99-116]).

იქნებ სამცხისა, შემდეგ კი ზემო იმერეთის ტერიტორიის გავლით (მღვიმე ნამოსახლარებზე გამოვლენილი მაიკოპური კულტურის ელემენტების გავალისწინებით) სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ ვრცელდებოდა მაიკოპურ კულტურის იმპულსები. როგორც ვარაუდობენ, ეს აღმოჩენები (იგულისხმევა წინააზიური ტიპის ქვის სამაჯურები ზემო იმერეთის მღვიმე-გამოქვაბულებებიდან [ფიცხელაური 2012:68]) კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ აღმოსავლეთ ანატოლიიდან ჯერ მტკვრის სათავეების გასწვრივ და შემდეგ მდ. რიონის გაყოლებით მიემართებოდა ერთ-ერთი უძველესი ტრანსკავკასიური საგზაო მაგისტრალი, რომელიც მამისონის უღელტეხილის გავლით სამხრეთ კავკასიას ჩრდილო კავკასიასთან აკავშირებდა [ფიცხელაური 2012:68]. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ კავკასიაში ენეოლითური ხანის ტიპური ქვის სამაჯურების აღმოჩენები დასტურდება სწორედ იმ ძეგლებზე, რომლებიც მამისონის უღელტეხილს ემიჯნება სამხრეთიდან (დარკვეთი, თეთრამიწა, სამერცხლე კლდე, საგვარჯილე და სხვ.) და ჩრდილოეთიდან (ნალჩიკი, მეშოკო, სკალა, კამენომოსტაია, პეშჩერა, ხუტორი ვესიოლოე) [ფიცხელაური 2012:68]. ეს გზა ტრადიციულია და ფუნქციონირებდა მთელი ბრინჯაოს ხანის განმავლობაში [ფიცხელაური 2012:68].

კოლხეთის დაბლობ და ბორცვოვან ზოლში გავრცელებული იყო ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის არქეოლოგიური კულტურები, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია პროტოკოლხურისა (ზოგიერთ მკვლევარის აზრით, არქეოლოგიურ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული ტერმინი-პროტოკოლხური (თ. მიქელაძე) უფრო ისტორიული ხასიათისაა და ეთნიკური დატვირთვაც აქვს, ამიტომ უფრო მართებულად მიიჩნევა მის ნაცვლად გამოვიყენოთ კოლხეთის დაბლობის ადრე-ბრინჯაოს ხანის კულტურა [ფხაკაძე 1998:32-33]) და ძველი კოლხური კულტურების სახელწოდებით. პროტოკოლხური კულტურის გავრცელების არეალები მოიცავს თითქმის მთელ დასავლეთ

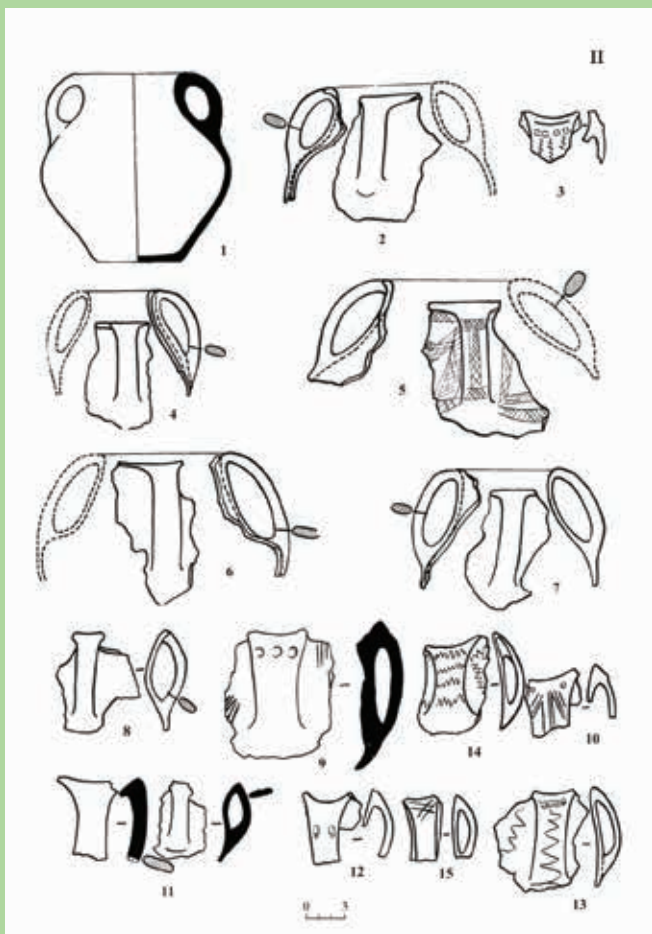

საქართველოს ტერიტორიას, რომელიც მძლავრადაა წარმოდგენილი ზღვისპირა, დაბლობ, ჭაობიან ზოლში ხელოვნურად გამართულ ბორცვ-ნამოსახლართა კულტურულ ფენებში. უფრო იშვიათად კი მთისწინა და ზღვისპირა ტერასებზე, ბუნებრივ ბორცვებზე, ტორფქვეშა ნამოსახლარებზე და სამაროვნებზე [ჩიბლაძე 2007: ტაბ. I; პაპუაშვილი ნ. და სხვ. 2006: 127-132]. ამ კულტურას უნდა ეკუთვნოდეს კოლხეთის დაბლობზე და მთიანი ზოლიდან მომდინარე შემთხვევით აღმოჩენილი ბრინჯაოს მრავალი არტეფაქტი, მათ შორის სპილენძ-ბრინჯაოს ყუამილიანი-ყუადაქანებული ცულები და ა.შ. პროტოკოლხური კულტურის რადიაციის ზონაში ასევე ექვევა თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია, რომელიც წარმოდგენილია უფრო მძლავრად ქ. სოხუმამდე, უფრო სუსტად კი მის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიაზე. ვფიქრობთ, მდ. გუმისთასა და ქ. სოხუმს შორის მოქცეული ტერიტორია უნდა იყოს პროტოკოლხურის (I, II ეტაპები ადრე და შუაბრინჯაოს ხანა), დოლმენურისა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში გავრცელებული სოჭი-ადღერის ტიპის ქვის თოხების მატარებელი კულტურების საკონტაქტო ზონა [ჩიბლაძე 2007: 15].

მომდევნო გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია თითქმის მდ. ფსოუმდე და ზოგჯერ მის ჩრდილოეთითაც კი, მთლიანადაა მოქცეული ძველი კოლხური კულტურის გავრცელების არეალში. ქ. წსოჭსა და მდ. ბზიფს შორის არსებული შავი ზღვისპირა სანაპირო ზოლი კი კოლხური და ყუბანისპირეთის კულტურების ლითონწარმოების შეხვედრების სასაზღვრო რაიონად მიიჩნევა [Иессен1951:81].

მკვლევართა ნაწილი თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილ დოლმენებს აკუთვნებს კოლხეთის დაბლობისა და მისი ბორცვოვანი ზოლის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურას [ჯაფარიძე 1976:190-191; ფხაკაძე 1993: 83,110]. თითქოსდა ამ ერთგვაროვანი კულტურის წრეში მდ. გუმისთის ჩრდილოეთით გამოყოფენ ლოკალურ ვარიანტს თავისი დამახასიათებელი სპეციფიკური ნიშნებით: დაკრძალვის წესი, დოლმენები, ტერასული დასახლებები, სოჭი-ადღერის ტიპის ქვის თოხები და სხვა ნიშნები, რომლებიც უფრო განიცდიდა ჩრდილოურ გავლენებს მაიკოპ-ნოვოსვაბოდნაის კულტურის მხრიდან [ბარამიძე 1999:24].

დასავლეთ კავკასიაში დოლმენური ნაგებობები განფენილია მთიანი ტყის მასივებში, შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გასწვრივ 480 კმ სიგრძეზე (გავრცელების სიფართე აღწევს 30 კმ-დან 75 კმ-მდე), დაწყებული ტამანის ნახევარკუნძულიდან ქ. ოჩამჩირემდე (ბედია). ბოლო დრომდე 194 პუნქტში 564 დოლმენური ნაგებობა იყო აღმოჩენილი [Марковин 1978: რუკა 20 ; Марковин 1994: 228-253]. თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე დოლმენური სამარხ-ნაგებობები გამოვლენილია 30-მდე პუნქტში. გამოთქმული შეხედულებისგან განსხვავებით, ჩვენ უფრო მეტად ვიხრებით იმ მოსაზრებისკენ, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში აღმოჩენილი დოლმენები დასავლეთ კავკასიაში გავრცელებული საერთო დოლმენური კულტურის შემადგენელ ნაწილად ჩავთვალოთ. თუმცა ისინი აქ რამდენადმე განსხვავებულ ლოკალურ ხასიათს ატარებს, რაც გამოიხატება ტრაპეციისებური მოყვანილობით, საჩხერული ფორმის ყუამილიანი-ყუადაქანებული ცულებით და ა.შ. შეიძლება ითქვას, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში აღმოჩენილი დოლმენური კულტურა მოქცეულია პროტოკოლხურისა და ძველი

კოლხური კულტურების მძლავრი გავლენების ქვეშ, რაც ისახება მთელ რიგ ელემენტებზე.

ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის მთისწინა და მთიანი ზოლის ნამოსახლარებზე (გუმისთა I, აჭანდარა, პალი, ახრა-კაპში, ჯამპალ I) პროტოკოლხური კულტურისგან რამდენადმე განსხვავებული მასალების აღმოჩენები შესაძლოა, მიუთითებდეს ამ მხარის ლოკალურ ხასიათზეც [ჯიბლაძე 2014:370].

დოლმენებს ზომების მიხედვით ყოფენ სამ ჯგუფად: მომცრო, საშუალო და მოზრდილი [ჯაფარიძე 1961:87; ფხაკაძე 1992:240]. როგორც ჩანს, დოლმენები ეკუთვნოდა იმ ხალხს, რომელთაც მუდმივი საბინადრო ადგილები არ გააჩნდათ, ეწეოდნენ მომთაბარე ცხოვრებას და დაკავებული იყვნენ მეცხოველეობით, რასაც ხელს უწყობდა ამ ტიპის სამარხ-ნაგებობათა განლაგება ტყიან მასივებში, ანუ იქ, სადაც ხელსაყრელი პირობები არსებობდა მეცხოველეობის განვითარებისთვის. ამდენად ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს მეურნეობის ხასიათით განსხვავებულ ორ კულტურასთან. დოლმენურისგან განსხვავებით პროტოკოლხური ძირითადად ბარის ძეგლების კულტურაა, რომლის მატარებელი უძველესი ქართველური, ეთნიკური, კულტურული ნაკადი-სვანურენოვანი მოსახლეობა მისდევდა დამკვდარ მიწათმოქმედებასა და მეტალურგიას.

კოლხეთის დაბლობსა და მის ბორცვოვან ზოლში ერთი ფაქტიც არ დასტურდება მტკვარ-არაქსული კულტურის ელემენტების შემოღწევისა, თუ არ ჩავთვლით დაბლაგომის ნასახლარის ქვედა ფენას, სადაც გვხვდება პროტოკოლხურისა (ზედა ჰორიზონტი) და მტკვარ-არაქსული კულტურების (ქვედა ჰორიზონტი) შეხვედრები [ფხაკაძე 1978:3-12]. ასევე მხედველობაშია მისაღები მტკვარ-არაქსის კულტურის იერის რამდენიმე კერამიკის ნატეხის აღმოჩენა ჭოლიბასა და შემოქმედის ნამოსახლარებზე.

მტკვარ-არაქსის კულტურა კოლხეთის დაბლობის არახელსაყრელი გეოკლიმატური პირობების გამო მის სიღრმეში ვერ აღწევს. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ამის გამო ამ კულტურის მატარებელი ეთნიკური ჯგუფი გვერდს უვლის კოლხეთის დაბლობის ჭაობიან ზოლს და მისი ნაკვალევი ზემო სვანეთის ტერიტორიაზე ჩანს [ჯაფარიძე 1976:292]. თუმცა, რამდენად რეალური უნდა იყოს ეს მოსაზრება ძნელი სათქმელია, მაგრამ ზემო და ქვემო სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მტკვარ-არაქსის კულტურისთვის დამახასიათებელი სწორღეროიანი და ღილისებურდაბოლოებიანი შუბისპირების (უკანასკნელ პერიოდში ქუთაისში, მდ. რიონის კალაპოტთან ახლოს, ქვიშის კარიერში აღმოჩნდა მტკვარ-არაქსული კულტურის ბრინჯაოს შუბისპირი. ეს არტეფაქტი კერძო მფლობელობაშია. ასევე მხედველობაში გვაქვს აქ გამოვლენილი ბდაძოროსა და იალბუზის ტიპის სპილენძის ყუადაქანებული ცულები) წარმომავლობას ერთგვარი ახსნა უნდა მოეძებნოს [Чартолани 1989: ტაბ. X-1, 2, 3; XI-1, 4; XV-1, 2]. ამ საკითხს უფრო ვრცლად ქვემოთ შევხებით.

პროტო და ძველი კოლხური კულტურები გავრცელებული ჩანს მთიან ზოლში. მართალია, კოლხეთის მთიანეთში ამ პერიოდის ნამოსახლარები (მხედველობაში გვაქვს ძველი კოლხური) და სამაროვნები იშვიათად დასტურდება, მაგრამ შემთხვევითი მონაპოვარი სპილენძ-ბრინჯაოს ყუამილიანი-ყუადაქანებული და ბრტყელი ცულები, ასევე გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სხვადასხვა სახეობის კოლხური ცულები [ჩართოლანი 1996: 52-59,65-76] უნდა ადასტურებდეს, რომ სვანეთის რეგიონი შედიოდა პროტო და ძველი კოლხური კულტურების გავრცელების არეალში.

ბრილის შუა ბრინჯაოს დასასრულისა და გვიანი ბრინჯაოს საწყისი ხანის სამარხებში გამოვლენილი ბრინჯაოს მასალები, ასევე ქვიშარის განძის ცულები, ბევრ საერთოს პოულობს კოლხეთის ბარში

არსებულ ანალოგიური პერიოდის არტეფაქტებთან. ამ სამაროვნის ლითონის ნივთების გარკვეული ნაწილი (სატევრისპირები, შუბისპირები) ასევე მსგავსებას ამჟღავნებს შიდა ქართლის - ნულის, ქვასათალის სამარხებში მოპოვებულ ამ რიგის ბრინჯაოს იარაღებთან [ჯაფარიძე 2009:185].

კოლხეთის დაბლობის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარების კულტურულ ფენებში გვხვდება შავად, უფრო იშვიად კი წაბლისფრად ნაპრიალები კერამიკა. ისინი ფორმებით, ყურების ზოგიერთი სახეობით, ხშირად ბიკონუსური მოყვანილობით, შემკობით, მკვეთრად განირჩევიან ადგილობრივი უხეშფაქტურიანი კერამიკისაგან [ჯიბლაძე 2007:48-51] (ტაბ. I, II). ბ. კუფტინმა თავის დროზე ანაკლია პირველის შავპრიალა კერამიკა გენეტიკურად დაუკავშირა ამიერკავკასიის ციკლოპური ნაგებობების თიხის ნაწარმს და ზოგადად მოუძებნა შორეული პარალელები მცირე აზიის, ხმელთაშუაზღვისპირეთის, სირიისა და შვეიცარიის ხიმინჯებიანი ნაგებობების მასალებთან [Куптин 1950: 267]. უფრო ადრე ლ. სოლოვიოვმა ამ ტიპის კერამიკის წარმომავლობა დაუკავშირა წინა აზიას. მკვლევართა უმრავლესობას (თ. მიქელაძე, ო. ჯაფარიძე, დ. ხახუტაიშვილი, ა. ინაიშვილი, ე. გოგაძე, გ. ფხაკაძე და სხვ.)¹ შავპრიალა კერამიკის შემოდღევა მიაჩნია აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული მტკვარ-არაქსული, ბედენური და თრიალეთური კულტურებიდან. ზოგჯერ ამ ფაქტურის კერამიკას ადგილობრივ ნაწარმად მიიჩნევენ,

ანდა პარალელებს ავლენენ ცენტრალური ანატოლიის შავიზღვისპირა ზოლში (იქიზ-თეფე, ალაჯა-შუიუკი, შოროზ-თეფე, ალიშარ-შუიუკი, ტროა I) არსებულ მასალებთან (ჯ. აფაქიძე). ჩვენთვის ყველაზე უფრო მისაღებია კოლხეთის დაბლობზე შავპრიალა თიხის ჭურჭლის შემოდღევა ავსსნათ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული ბედენური და თრიალეთური კულტურებთან კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობების შედეგად (გაცვლა-გამოცვლა, ტექნოლოგიური გავლენები და ა.შ.)² თუმცა ამ მოსაზრების მართებულობაში ბოლომდე არ ვართ დარწმუნებული.

ადრე ბრინჯაოს დასასრულისა და შუაბრინჯაოს ხანის მდ. ენგურის ქვემო წელის ნამოსახლარებზე აღმოჩენილი გრანიტის ქვისაგან დამზადებული ზედაპირნაპრიალები ყუახვრელიანი ქვის ცულებით, ახლო კონტაქტები შეინიშნება საბრძოლო ქვის ცულების მატარებელ კულტურებთან (ჩრდილო კავკასიური, კატაკომბური და სხვა) [ჯიბლაძე 2007:39-42].

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ წინაკოლხურსა და ტერამარების კულტურებს შორის შესაძლო ერთადერთ დამაკავშირებელ სახმელეთო გზას უნდა გაეგლო შავი ზღვის სტეპურ ზონაში [ფიცხელაური 2014:84]. ამისგათვალისწინებით პროტოკოლხებს კავშირი უნდა ქონოდათ კატაკომბელებთან, რომლებიც შუაბრინჯაოს ხანაში მთლიანად აკონტროლებდნენ ამ გზას. ამის დასტურად მოყვანილია კოლხეთის დაბლობის ნამოსახლარებზე თიხის ჭურჭლებზე მწკრივების სახით გადმოცემული წერტილოვანი

¹ შავპრიალა კერამიკის შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებებზე და არსებულ ლიტერატურაზე სრულად იხილეთ [ჯიბლაძე 1998].

² ასევე არ უნდა გამოვრიცხოთ კოლხეთის დაბლობის შავპრიალა კერამიკის წარმომავლობის დაკავშირება ანატოლიის ტერიტორიიდან მომდინარე გავლენებთან. თუ ეს პროცესი მართლაც მიმდინარეობდა, შესაძლოა იგი გრცელებოდა შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გასწვრივ სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტიც, რომ შავპრიალა კერამიკა გამოვლენილია შავიზღვისპირა ზოლში მდებარე ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარებზე.

ორნამენტის სხვადასხვა სახეების გამოჩენა, რომელიც დამახასიათებელი ნიშანია სტეპური სამყაროსათვის და მანამდე კოლხური კულტურა სრულიად არ იცნობდა ამ სახის ორნამენტს [ფიცხელაური 2014: 84]. აღსანიშნავია, რომ ბ.კუფტინს კოლხური კერამიკის განვითარებაში მოხდარი ეს ცვლილებები უფრო ადრე ქონია შენიშნული [Куфтин 1950: 165-166; ფიცხელაური 2014: 84].

სვანეთში გამოვლენილი ბრინჯაოს ინვეტარის ზოგიერთი სახეობით ახლო კონტაქტები ვლინდება მეზობელი რეგიონების არქეოლოგიურ კულტურებთან. პირველ რიგში მხედველობაში გვაქვს ქვემო ლუშას კოლექციაში შემავალი სპილენძის ფართობირიანი, «ყუადაქანებული ცული და სპილენძის უქედო და უყუნწო სატევრისპირი, რომელიც ქრონოლოგიურად ყუადაქანებული ცულის თანადროული ჩანს [კვიციანი, ჯიბლაძე 2015: 8] (ტაბ. III-1, 2; IV-1; VI-1). ეს ნივთები გამოვლინდა მესტიის მუნიციპალიტეტში შემავალ ფარის თემში, სოფლების ქვემო ლუშასა და ლახამულას შორის, ადგილ ლამადის ტერიტორიაზე, მდ. ენგურში ოქროს ძიებისას.

ქვემო ლუშას სპილენძის ცულის აღმოჩენამდე, სვანეთიდან ცნობილი იყო ორი ფართობირიანი არქაული ცული (იფარის თემი-სოფ. წვირში და ჭუბერის ხეობა, ტაბ.

IV-2, 3). თავის დროზე ისინი რამდენჯერმე იქნა გამოქვეყნებული და მოყვანილი იქნა შესაბამისი პარალელები აღმოსავლეთ საქართველოსა (ზაშესი, იალბუზი, ქულბაქები, ბრდაძორი) და ჩრდილო კავკასიის (გვიანმაიკოპური კულტურის უძველესი ცულები-ნოვოსვაბოდნაია, კოსტრომსკაია და სხვ.) კულტურებიდან. ქვემო ლუშას ცული, მიუხედავად თავისი წინამორბედებთან ზოგიერთი დეტალით მსგავსებისა, მაინც მათგან განსხვავდება. ეს უფრო იგრძნობა სატარე ყუის მოყვანილობაში.

კოლხეთის დაბლობზე უადრესი სპილენძის ყუადაქანებული ცულები, თუ არ ჩავთვლით ზოგიერთ უფრო განვითარებულ ნიმუშებს (ყულანურხვა, გუადიხუ, ნაომარი გორა-ლორჯომი-ხულოს რ-ნი, აჭყვისთავი-ქობულეთის რ-ნი), არ დასტურდება. ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველ ნახევარში, ლუშას ტიპის სპილენძის ყუადაქანებული, ფართობირიანი ცულები, ძირითადად გავრცელებული იყო აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მტკვარ-არაქსის კულტურის წრის ძეგლებზე: შიდა ქართლი (ქულბაქები-ზღუდერი, იალბუზი, ზაშესი-ავჭალა, მეჯვრისხევი), ქვემო ქართლი (ბრდაძორი) [Куфтин 1944: 35, ტაბ. XX₄; ქორიძე 1965: 50-51; Кушнарева, Чубинишвили 1970: სურ. 41_{1,3,4,6}; Кушнарева 1993: 80_{1,3,4}; ჯაფარიძე 2003: 112; კვიციანი, ჯიბლაძე 2015: 25] (ტაბ. IV-6-9). შემდგომში ამ სახის სპილენძის ცულების აღმოჩენების არეალი კიდევ უფრო გაფართოვდა (სოფ. ტაძრისი-თისელის სერის ნამოსახლარი და სამაროვანი; კახეთი-არეში, ვაჩნაძიანი) [ლამბაშიძე და სხვ. 2010: 312, 326, ტაბ. XV; გოგოჭური, ორჯონიკიძე 2010: 110-118]. ლუშას ცული მორფოლოგიური ნიშნების მიხედვით ახლოს დგას თისელის სერისა და ქულბაქების ტიპის ცულებთან, თუმცა ზოგიერთი დეტალით ამყლავნებს

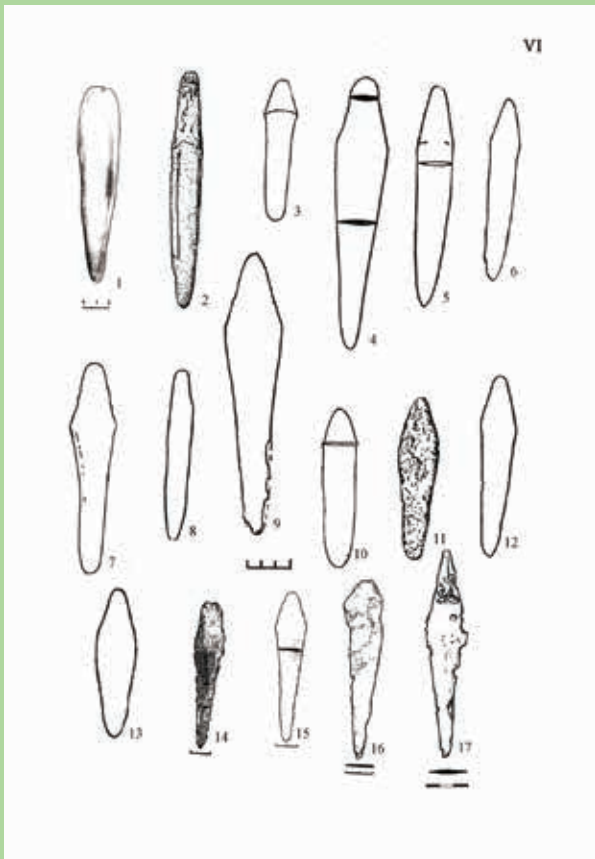
მსგავსებას აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ცნობილ ამ რიგის სხვა იარაღებთანაც. ლუჰას არტეფაქტს ტიპოლოგიურად, ასევე ახლო პარალელები ეძებნება მაიკოპური კულტურის წრის ძეგლების ანალოგიურ ნიმუშებთან (ნოვოსვაბოდნაია, კოსტრომსკაია, ანდრუკოვსკაია, თვით მაიკოპის ყორღანი და ა.შ) [Корневский 1974: სურ. 6-1,2,7, 8-1,2,4, Мунчаев 1994: 192, ტაბ. 47-7,10,12,15] (ტაბ.V-1-9). განსაკუთრებით იდენტურობა შესამჩნევია კოსტრომსკაიას ნიმუშთან. ამ ტიპის ზოგიერთი ცულების მსგავსებებზე ჩრდილო კავკასიის ანალოგიურ არტეფაქტებთან ადრეც იქნა ყურადღება გამახვილებული [ჯაფარიძე 1961:93; ქორიძე 1965: 55]. უფრო გვიან ჩრდილო კავკასიიდან, უბირატესად გვიან მაიკოპური კულტურის წრის ძეგლებიდან (ნოვოსვაბოდნაიას ეტაპი), მსგავსი ცულების აღმოჩენების არეალები კიდევ უფრო გაფართოვდა.

კოლხეთში როგორც მთიანეთში, ისე დაბლობ ზოლში ზვეგემო ლუჰას ტიპის სპილენძის უქედო და უყუნწო სატევრისპირები არ დასტურდება. ძვ.წ. IV-III ათასწლეულებში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან მხოლოდ რამდენიმე უყუნწო სატევრისპირია ცნობილი, ისიც შიდა ქართლის რეგიონიდან (ტყვიავის N2 ყორღანი, გუდაბერტყას ნამოსახლარი-შემთხვევითი აღმოჩენა, ქვაცხელას N 3 სამარხი) [ჯაფარიძე 1961: 96; ლამბაშიძე და სხვ. 2010:165, 294, ტაბ. 010^{120,143, 272,155}] (ტაბ.VI-14-17). საქართველოს ტერიტორიაზე ადრებრინჯაოს ხანაში გავრცელებული სატევრისპირები განსაკუთრებით უხვადაა გამოვლენილი საჩხერის ყორღანულ სამაროვნებზე [ჯაფარიძე 1961:126-139]. მხოლოდ ერთ უყუნწო სატევრისპირს იხსენიებენ ქორეთის სამაროვნიდან [ჯაფარიძე 1961:153, სურ. 31-², ტაბ. XVIII₃], რომელსაც ზოგიერთი დეტალით ემსგავსება ლუჰას ნიმუში (პირის მოყვანილობა). უყუნწო და ნახევრად ყუნწიანი სატევრისპირები განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელდა მაიკოპურ კულტურაში-ნოვოსვაბოდნაიას ეტაპზე [Корневский 2011:45] (ტაბ.VI-2-13). ვვიქრობთ, ქვემო ლუჰას სატევრისპირი ტიპოლოგიური მონაცემებითა და მოყვანილი პარალელების მიხედვით უნდა განისაზღვროს ძვ.წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევრითა და ძვ.წ III ათასწლეულის დასაწყისით. იგი თანადროული ჩანს ქვემო ლუჰას სპილენძის ყუადაქანებული ცულისა.

ამრიგად, თუ შევაჯამებთ ყოველივე ზემოთქმულს შემდეგი დასკვნების გამოტანა შეგვიძლია: ლუჰას ცული, ახლო პარალელებს პოულობს როგორც მტკვარ-არაქსულ (განსაკუთრებით შიდა და ზემო ქართლის ტერიტორიის სპილენძის ყუადაქანებული ცულები), ასევე გვიანმაიკოპურ კულტურაში (ნოვოსვაბოდნაიას ეტაპი) გავრცელებულ სპილენძის ყუადაქანებულ ცულებთან. ლუჰას ცული სხვა ამ ტიპის ცულების მსგავსად, ტრადიციული მეთოდით უნდა დათარიღდეს ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრით [ჯაფარიძე 1961: 21; გოგაძე 2003-2004: ტაბ. I]. ხოლო ურთიერთშეპირისპირებით თისელის სერისა და ჩრდილო კავკასიურ მასალებთან (ნოვოსვაბოდნაიას ეტაპი) მისი ასაკი რადიონახშირბადის მეთოდის გათვალისწინებით შესაძლოა გადატანილი იქნას ძვ.წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარში [კვიციანი, ჯიბლაძე 2015:29].

ჩვენ ამ ეტაპზე უფრო ვიხრებით იმ მოსაზრებისაკენ, რომ ლუჰას ცული და სატევრისპირი ჩავთვალოთ გვიანმაიკოპური კულტურის წრის არეალში შემავალ არტეფაქტებად [კვიციანი, ჯიბლაძე 2015:38-39]. ამ ექვს გვილიერებს სვანეთზე გამავალი ჩრდილო კავკასიის რეგიონთან დამაკავშირებელი საკომუნიკაციო გზები, ლუჰას ცულის განსაკუთრებული სიახლოვე კოსტრომსკაიას ნიმუშთან, მისი წინამორბედი სვანეთის სპილენძის ცულების ახლო პარალელები უფრო მეტად გვიანმაიკოპური კულტურის წრის ძეგლებთან. ასევე ისიც, რომ ლუჰას ცულის თანმხლებ სპილენძის სატევარსა და საკინძს უახლოესი პარალელები მოეპოვება მაიკოპური კულტურის არტეფაქტებთან. სვანეთში სადღეისო მონაცემების მიხედვით არსებული ადრეული ყუადაქანებული სპილენძის ცულების მცირე პროცენტული რაოდენობაც (სამი ერთეული), შესაძლოა უფრო მიგვანიშნებდეს ამ ტიპის ცულების გარე სამყაროდან (მაიკოპური კულტურა) მოხვედრას.

ზემო სვანეთიდან ჩრდილო კავკასიაში გამავალი საუღელტეხილო გზები 15-ს აღემატება, რომელთა შორის ყველაზე გამოყენებადი უნდა ყოფილიყო ქლუხორის, ჭუბერის, ნაკრას, ტვიბერის, ბეროს საუღელტეხილო გზები [კვიციანი 2000:54,58]. დიდი ალბათობით, მათი მეშვეობით ძვ.წ. IV-III ათასწლეულებიდან გარკვეული კონტაქტები ხორციელდებოდა ჩრდილო-კავკასიის მხარესთან (მაიკოპური კულტურა-ნოვოსვაბოდნაიას ეტაპი). იქნებ სვანეთის რეგიონზე გამავალი საუღელტეხილო გზები წარმოადგენდა ერთ-ერთ უმოკლეს დამაკავშირებელ მონაკვეთს ჩრდილო კავკასიის, შიდა ქართლისა და ზემო იმერეთის ტერიტორიებზე გავრცელებულ არქეოლოგიურ კულტურებთან. მათ შორის მაიკოპურ და მტკვარ-არაქსულ კულტურებს შორის კონტაქტების დამყარებისას.

ჩრდილო კავკასიასთან ურთიერთობის თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოს წარმოადგენს მთის რაჭის (ბრილის სამაროვნის ადრეული სამარხების მასალები, დაახლოებით ძვ.წ. XV-XIII სს-ები, ტაბ. VII-1,3-13) ურთიერთმიმართება ჩრდილო ოსეთის მაღალმთიან, დასავლეთ მხარეში მდებარე დიგორიის ხეობის სამაროვნების (ფასკაუ, ზემო რუთხა, დოგუი ხუნთა, დონიფარსი და ა.შ) პროტოყოზანური ხანის მასალებთან [ჯიბლაძე და სხვ. 2017]. მეცნიერთა ნაწილი ამ ორი რეგიონის არტეფაქტებს შორის, განსაკუთრებით ბრინჯაოს ინვენტარის მიხედვით, დიდ მსგავსებას ამჩნევს [გობეჯიშვილი 1952:50-51]. გამოყოფილი იქნა დიგორიის კულტურა თავისი გავრცელების არეალებით (ყაბარდო-ბალყარეთის სამხრეთი-აღმოსავლეთი და დასავლეთი რაიონები, მთის რაჭა, ზემო სვანეთი-ა.სკაკოვი) [Крупнов 1951:17, Крупнов 1960:89-90; Скаков 2004: 188-196], თუ ამ ორი მეტალურგიული რაიონის (კომპლექსის, ჯგუფის) ძეგლები [Иессен 1951:81; Марковин 1960:79; Марковин 1994:275; Мошинский 2013:221]. ზოგიერთი მკვლევარის ვარაუდით, დიგორიის კულტურა გავრცელებული იყო მხოლოდ დიგორიის ხეობაში, რაც განპირობებული უნდა ყოფილიყო ამ რეგიონის ბუნებრივი

გეოგრაფიული კარჩაკეტილობით [Мошинский 2008:262; Мошинский 2009:88]. ამის საფუძველზე მიდიან იმ დასკვნამდე, რომ ძვ.წ. II ათასწლეულში დიგორიაში და რაჭაში არსებობდა ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ორი დამოუკიდებელი კულტურა [Мошинский 2009: 90]. ბრილის ადრეული პერიოდის სამარხები და დიგორიის ხეობის სამაროვნების პროტოყოზანური პერიოდის მასალები გაერთიანებული იქნა რაჭა-დიგორიის ერთი კულტურის წრეში [Motzenbäcker 1996:17]. უფრო გვიან ეს ტერიტორია გაზიარებული და რამდენადმე დაზუსტებული იქნა იმ განსხვავებით, რომ მასში სვანეთის ჩრდილოეთი რეგიონიც გააერთიანეს [ფანცხავა და სხვ. 2001:44; ჯიბლაძე და სხვ. 2017:47]. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, დიგორიის ხეობა და მთის რაჭის რეგიონი დასახლებული იყო მონათესავე ტომებით [Техов 1977:5-6;12; ჯაფარიძე 2003:185]. ვ.კოზენკოვას უფრო მართებულად მიაჩნია საუბარი დიგორია-თლია-რაჭის როგორც მეტალურგიისა და ლითონდამუშავების სამკუთხედზე [Козенкова 1996:127]. ასევე გამოითქვა მოსაზრება, რომ დიგორი ადრე ბრინჯაოს დასასრულისათვის და შუაბრინჯაოს ხანის დასაწყისისათვის სამოსახლოდ ათვისებული უნდა ყოფილიყო სამხრეთ კავკასიიდან მოსული ტომების მიერ, პირველ რიგში სპილენძის მადნის საბადოებისა და ხელსაყრელი საუღელტეხილო გადასავლელელების გამო [M Motzenbäcker 1996:17]. ეს შეხედულება არ გაიზიარეს და ჩათვალეს, რომ მიუხედავად ამ ორი რეგიონის აღნიშნული პერიოდის მასალებს შორის არსებული პარალელებისა (ლითონის ინვენტარი, დაკრძალვის წესი და სხვ.), კერამიკული კომპლექსები უნდა მიუთითებდეს ძვ.წ. II ათასწლეულში დიგორიის ხეობის მოსახლეობის ჩრდილო კავკასიურ წარმომავლობაზე [Мошинский 2009:88].

როგორც ვხედავთ, არაერთი მოსაზრებაა გამოთქმული რაჭა-დიგორიის კულტურის, თუ მეტალურგიული კერის გამოყოფაზე და მათი გავრცელების არეალებზე. ვფიქრობთ, ამ ტერიტორიის უფრო ფართო სპექტრით წარმოდგენის საშუალებას დღეს იძლევა ისტორიული დვალეთის ტერიტორიაზე (ნარა-მამისონის ქვაბული), მდ. არდონის ზემო წელზე შესწავლილი ადაიდონის სამაროვანი. როგორც აღნიშნავენ, ადაიდონის სამაროვანზე ზემო რაჭის მასალების პარალელები გაცილებით მეტია, ვიდრე დიგორიაში [Мошинский 2009:88]. როგორც ჩანს, წინაყოზანური ხანის ეს აღმოჩენა, რომელიც მთელი რიგი კომპონენტების მიხედვით (ბრინჯაოს ინვენტარი, სამარხთა ტიპები, დაკრძალვის კოლექტიური ხასიათი და სხვ.) იდენტურია ბრილის სამაროვნის ადრეული კომპლექსების მასალებსა, ერთადერთი არ უნდა იყოს ნარა-მამისონის ქვაბულის ტერიტორიაზე. მშობივალში აქ დიდი ალბათობით მოსალოდ-

ნელია მსგავსი ბრილუნი ამ ტიპის მასალების გამოვლენა.

მთიანი რაჭას (ონის რაიონის ტერიტორია, რიონის სათავე და მდ.ჭანჭახის შუა წელი) საკმაოდ აქტიური კონტაქტები ქონდა მის გარეთ მდებარე რეგიონებთან, რაც ბრინჯაოს ხანაში კარგად აისახა მატერიალური კულტურის ერთგვაროვნობით. მისი სიახლოვე და დამაკავშირებელი საკომუნიკაციო გზები ჩრდილო კავკასიის მხარესთან (დიგორი, დვალეთი, ბალყარეთი) საუღელტეხილო გზებით არის ცნობილი. კავკასიის ქედზე ასეთი გამავალი ხუთი გადასასვლელია ცნობილი [რეზიაშვილი 1965:8].ეს რეგიონი ფასის მთისა (გეზეს, გეზივცეკის) და მაჩხაფარის (შავრიცეკის ანუ შდულის) უღელტეხილებით-ბალყარეთს (ჩერეკის ხეობა), მამისონის (ანუ ჭანჭახის), უღელტეხილით არდონის ხეობას-დვალეთს უკავშირდებოდა. ლებიდან მდ. ჩვეშურას ხეობის აყოლებით კირტიშოს მთის (ლებივცეკის) უღელტეხილით კი, ურუხის ხეობაში, დიგორიაში გადადიოდა. მმეორე გზა ჭიორიდან მდ. ნოწარას ხეობას მიუყვებოდა და ჭიორის მთის, ანუ გურჯივცეკის (კარაგომის) უღელტეხილის გავლით ^ მდ. »ურუხის შენაკად კარაგომის ხეობაში ეშვებოდა [ბერაძე 1975:143]. მდ.ნოწარას ხეობით ბილიკი მამისონის უღელტეხილის (ანუ ჭანჭახის) გავლით დვალეთში მიდიოდა. დვალეთში ღარის ხეობიდანაც გადადიოდნენ-უღელეს (ბირზონდი ანუ ავეშიდზი) უღელტეხილით [ბერაძე 1975:143].

კოლხურ-ყოზანური კულტურათა ურთიერთმიმართების საკითხებზე ძირითადად ბრინჯაოს ინვეტარის მიხედვით სამი შეხედულებაა გამოკვეთილი³:1-ყოზანური კულტურის ცენტრად თვლიან კოლხურს (მ.ივაშენკო, ი.მეშჩანინოვი, ა.იესენი,ა.კალანდაძე); 2-კოლხური და ყოზანური არიან ერთმანეთის იდენტური კულტურები (ბ.კუფტინი,ი.ვორონოვი, ჯ.აფაქიძე, ლ.ფანცხავა, ნ.სულავა, რ.პაპუაშვილი);3-კოლხური და ყოზანური არიან სხვადასხვა,მაგრამ ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული კულტურები (ე.კრუპნოვი, ო.ჯაფარიძე, დ.ქორიძე, ბ.ტეხოვი, თ.მიქელაძე, ლ.სახაროვა, ვ.კოზენკოვა) [Панцхава и друг 2003:102-117].⁴

გარაუდობენ,რომ ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისში კოლხური კულტურა იჭრება ყოზანისპირეთში, რაც კარგად იკვეთება არა მარტო ბრინჯაოს ცულების მიხედვით, არამედ კერამიკაშიც [ბარამიძე 1998: 40; ბარამიძე 2006:57-61]. ვფიქრობთ, ძველკოლხურ და ყოზანურ კულტურებს შორის (ვ.კოზენკოვა ამ კულტურაში გამოყოფს აღმოსავლურ, დასავლურ და სამხრეთულ ვარიანტებს) ზოგიერთი ელემენტების მიხედვით მართლაც ვლინდება კერამიკულ წარმოებაში თანხვედრები (რელიეფურ სარტყელზე გამოყვანილი ნათითური ფოსოები, მარცვლისებური ნაჭდევეები და სხვა) [Козенкова, 1982: ტაბ. LVI^{4,5,14,25}].მაგრამ ძირითადი თიხის ნაწარმი ერთმანეთისაგან განსხვავდება როგორც ფორმების, ასევე ორნამენტაციის თვალსაზრისით [Козенкова, 1982: 72-74; ტაბ. XV; XLVII^{1,2}]. თითქოსდა ეს სხვაობა კერამიკული ნაწარმის, სამარხთა ტიპების, დაკრძალვის წესების⁵, ბრინჯაოს უმრავლესი ინვენტარი-სა და სხვა ელემენტების მიხედვით, ეჭვს ქვეშ უნდა აყენებდეს მ. ბარამიძის აღნიშნულ ამ ვარაუდს. მაგრამ თითქმის იდენტური ბრინჯაოს სხვადასხვა არტეფაქტები[Панцхава и друг 2003:102-117], როგორც ვარაუდობენ, ყოზანისპირეთში დადასტურებული სვანურ-ზანური ტოპონიმები [რატიანი 1995:17-28], ასევე სხვა ელემენტები, კიდევ ერთხელ სვამს დღის წესრიგში კოლხური და ყოზანური კულტურების ურთიერთმიმართების გარკვევას და ზოგიერთი კომპონენტის მიხედვით მათ შესაძლო ერთიანობას.

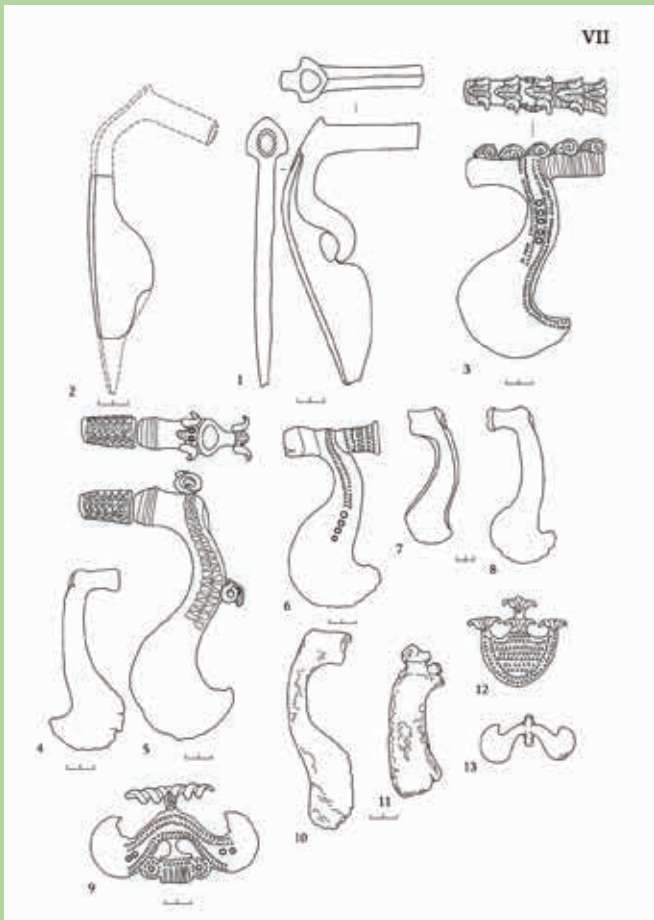
გარე სამყაროსთან ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესოა სოფ.თხმორის (ამბროლაურის მუნიციპალიტეტი) ძვ.წ. XI-IXსკოლხური განძის შემადგენლობაში შემავალი ბრინჯაოს ექვსწახნავა ორყურა კელტი,რომელსაც კიმერიული კულტურისათვის დამახასიათებელ ელემენტს უკავშირებენ [ლამბაშიძე 1963:35-44].ეს არტეფაქტი მდ.რიონის ზემო წელზე, ჩრდილო კავკასიიდან უნდა იყოს მოხვედრილი, თუმცა ამ რეგიონისათვის დამახასიათებელ იარაღად არ ითვლება.უფრო მის წარმომავლობას უკავშირებენ კიმერიულ-სკვითური ტალღების სამხრეთისკენ მოძრაობის დაწყებას[ლამბაშიძე 1963:45]⁶.

³ უკანასკნელ პერიოდში კოლხურ-ყოზანური კულტურების ბრინჯაოს ინვენტარის სტრუქტურული-ტიპოლოგიური ანალიზის მიხედვით დაკუთვებული იქნა როგორც განმასხვავებელი ასევე იდენტური არტეფაქტები. ფიქრობენ, რომ ორივე რეგიონის ბრინჯაოს პროდუქციის დამზადება ეყრდნობოდა ერთიან მძლავრ მეტალურგიურ ცენტრს.,სადაც მიღებულ ბრინჯაოს ნაწარმს უწოდებენ კოლხურ-ყოზანურს [Панцхава и друг 2003:102-117].

⁴ ჩვენთვის უფრო მისაღებია მესამე მოსაზრება.

⁵ კოლხურ და ყოზანურ კულტურებში სამარხთა კონსტრუქციაზე და დაკრძალვის წესზე იხილეთ[გობეჯიშვილი 2014].

⁶ ადრე სკვითურ სამყაროსთან (ძვ.წ.VII ს დასასრული და ძვ.წ. VI ს დასაწყისი) ურთიერთობის თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა კოლხეთის დაბლობის ზოგიერთ სამაროვანზე (ცაიში, ერგეტა II) აღმოჩენილი ბიმეტალური რკინის ჩუგლები (სამი ერთეული) [Папуашвили, Балахванцев 2016:199-206]

კოლხეთში გამოვლენილი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ცენტრალური ამიერკავკასიური ცულებით გარკვეული კონტაქტები შეინიშნება აღმოსავლეთ საქართველოს რეგიონთან. ისინი ძირითადად აქ ცნობილია განძების შემადგენლობაში (ბეჟათუბანი-5 ერთეული, ზემო სიმონეთი, პერევი, ზუნდაგი-მდ. აჭარისწყლის ხეობა, ასევე მეხრის ციხიდან) [ქორიძე 1954:24-25; ქორიძე 1965:27,30-31,34-35, სურ. 18,19,20,21,26,30; კახიძე, მამულაძე 2000:75]. იშვიათადაა კომპლექსურ მასალებთან ერთად აღმოჩენილი ამ ტიპის ცულის ჩამოსასხმელი ყალიბის ფორმა (ითხვისის ნამოსახლარი-ჩილათას ბორცვი, ძვ.წ. I ათასწლეულის საწყისი პერიოდის IV თუ V კულტურულ ფენა) [გაგოშიძე და სხვ. 2004: 78, სურ. 47]. კოლხეთის მთიანეთში ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ცულები აღმოჩენილია სამ პუნქტში (ქვემო სვანეთი-2 ერთეული, ზუსტი აღმოჩენის ადგილი უცნობია; ქვემო რაჭა-სოფ. ტბეთი, ახალსოფელი; ლეჩხუმი, ცაგერას განძი-ადგილი ჩიხე) [ქორიძე 1954:25; სახაროვა 1976:8-10; Чартолани 1989:84-86; ჯიბლაძე, ბუაძე 2016:234] (ტაბ. VIII).⁷ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძირითადად გავრცელებულია ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ცულები ყუაზე შვერილების გამოსახულების გარეშე. აქ იშვიათია, როდესაც

საც ყუაზე ასეთი დეტალია დატანილი (ცაგერას განძი).

აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულების ცალკეულ აღმოჩენას, გავრცელების არეალს, ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს, ტიპოლოგიას და სხვა საკითხებს არაერთი მკვლევარი შეხებია (ბ. კუფტინი, დ. ქორიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. მარტიროსიანი, ს. ესაიანი, კ. ფიცხელაური, გ. ავალიშვილი და სხვ.), რომელთა სრული ჩამონათვალის და გამოთქმული მოსაზრებების გადმოცემა შორს წაგვიყვანდა. ამიტომ შემოვიფარგლებით მხოლოდ ზოგიერთით.⁸ გ. გობეჯიშვილი ცენტრალურ-ამიერკავკასიურ ცულებს ქრონოლოგიურად ათავსებს დაწყებული კოლხურ-ყობანური უძველესი პერიოდიდან, ვიდრე ვანის სამეფოს დასასრულამდე [გობეჯიშვილი 1951:269]. დ. ქორიძეს აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულების ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია მოცემული აქვს შიდა ქართლში აღმოჩენილი ამ რიგის ცულების მიხედვით, რომელთა განვითარებაში სამ ჯგუფს გამოყოფს და ათავსებს ძვ.წ. XIII-VII სს-ების, ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში [ქორიძე 1954:39-42]. იგი ამ ტიპის ცულების წარმოშობის ცენტრად მიიჩნევს შიდა ქართლს. გ. ავალიშვილი აღმოსავლურ-ამიერკავკასიურ ცულებს ქვემო ქართლის კულტურის ძირითად დამახასიათებელ იარაღად განიხილავს, რომელიც მისი აზრით, ძვ.წ. VII სს-მდე აღწევს [ავალიშვილი 1974: 43,47]. იგი ამ ტიპის ცულების არსებობას საზღვრავს ძვ.წ. XIV, XIII-IX, VIII სს-ებით [ავალიშვილი 1974:44]. კ. ფიცხელაურის აზრით, ზემოთ აღნიშნული ცულები გვხვდება გვიანბრინჯაოსა და რკინის ხანის თითქმის ყველა საფეხურზე [ფიცხელაური 1973: 166].

⁷ თუ დავუმატებთ ცენტრალურ-ამიერკავკასიურიდან რამდენადმე განსხვავებულ ღარისა და რაჭიდან მომდინარე ჰიბრიდულ ცულს, რომლის წარმომავლობის ზუსტი ადგილი უცნობია, ამ შემთხვევაში გამოდის 7 ერთეული.

⁸ ამ საკითხებზე დეტალურად იხილეთ [ფიცხელაური 1973:166-169; ავალიშვილი 1974:38-49; მაისურაძე 1997:64-81]. აქვე შევნიშნავთ, რომ დ. ქორიძის კლასიფიკაციის მიხედვით I ჯგუფში ექცევა ყველაზე ადრეული ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ცულები, რომელთაც ახასიათებთ დიდი ზომა, ყუაზე გამოსახული შვერილებით; მეორე და მესამე ჯგუფებში გაერთიანებულია შედარებით ნაკლები წონისა და ყველაზე პატარა ზომის ცულები [ქორიძე 1954:41, სურ. 5; 19; ქორიძე 1955:169-170]. სომხეთში აღმოჩენილი ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ცულების კლასიფიკაცია მოცემული აქვს ს. ესაიანს, რომელიც გამოყოფს ოთხ ვარიანტს [Есаия 1966:11, 147], ხოლო ლ. მარტიროსიანს მიზანშეწონილად მიაჩნია ამ ტიპის ცულებში ერთმანეთის თანმიმდევრული სამი ქრონოლოგიური ჯგუფის გამოყოფა [Мартиросян 1964:101-102]. ბ. მაისურაძემ კი ცენტრალური ამიერკავკასიური ცულები გააერთიანა სამ ჯგუფსა და ქვეჯგუფში, რომლის მიხედვით ისინი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილია დაახლოებით 146 პუნქტში [მაისურაძე 1997:64-81].

კოლხეთის ტერიტორიაზე ცენტრალური ამიერკავკასიური ცულების აღმოჩენებზე გამოთქმული მოსაზრებებზე დაყრდნობით, ბ.კუფტინს დასაშვებად მიაჩნია კოლხეთის მთიანეთში (სვანეთი, რაჭა, ლეჩხუმი), ამ ტიპის ცულების მოხვედრა აღმოსავლურ ქართული ტომების ექსპანსიის შედეგად [Куфтин 1944:331-332].⁹ ვფიქრობთ, უფრო მისაღები უნდა ჩანდეს მეორე არსებული მოსაზრება, რომლის თანახმად სამი ცულით დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ამ პროცესების ახსნა შეუძლებელია და იგი უფრო უნდა ასახავდეს მოსაზღვრე ტომების მიერ გაცვლა-გამოცვლის პროცესს, ან საწარმოო გამოცდილების ურთიერთგაზიარებას [ქორიძე 1954:36; ქორიძე 1955:169]. კოლხეთის მთიანეთში აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულების გავრცელება ზოგადად უნდა ვიგულისხმოთ ძვ.წ. II ათასწლეულის დასასრულსა და ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისში. ვფიქრობთ, ამაზე უნდა მიუთითებდეს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან მომდინარე იმ განძების თარიღები, რომელთა შემადგენლობაში შედის ამ ტიპის ცულები: კერძოდ, ზემო სიმონეთის (ძვ.წ. XII-XI სს-ები), ბეჟათუბნის, ცაგერას, ზუნდაგისა (ძვ.წ. XI-X სს-ები) და პერევის ძვ.წ. X-VIII სს-ების განძები [ქორიძე 1965:20,30,34; სახაროვა 1976:9; კახიძე, მამულაძე 2000:78]. იქნებ კოლხეთის მთიანეთში აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულები რამდენადმე უფრო გვიან ვრცელდება, ვიდრე დასახელებულ პუნქტებში. ვიზიარებთ გამოთქმულ მოსაზრებას კოლხეთის მთიანეთში აღმოსავლურ ამიერკავკასიური ცულების გავრცელებაზე შიდა ქართლის ტერიტორიიდან ჯერ რაჭაში, შემდეგ კი სვანეთსა და ლეჩხუმში [Куфтин 1944:331-332].

ბრინჯაოს ჩუგლუგი, რომელსაც ცენტრალურ ამიერკავკასიურ ცულს უწოდებენ, გამოვლენილია რაჭის მხარეში [Куфтин 1944:332; ქორიძე 1954:25]. ვფიქრობთ, ეს ნივთი აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულებისგან ზოგიერთი დეტალით რამდენადმე განსხვავდება, რის გამოც ცალკე გამოვყოფთ. კერძოდ, მას ახასიათებს შედარებით გრძელი ყუა და ტანი, გამოკვეთილი ფრთების გარეშე დაბალი პირი. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ანალოგიური ნიმუში, შეიძლება ითქვას მისი ზუსტი ასლი, მომდინარეობს სოფ. ღარის¹⁰ კოლექციიდან. თუმცა ღარის ბრინჯაოს არტეფაქტი, შედარებით უფრო მცირე ზომისაა (სიგრძე 13 სმ, 1,5 ზომის ოვალური სატარე ხვრელი, წონა 267 გრამი). ჩვენს ნიმუშს კი უფრო მასიური ყუა, დიდი, ასიმეტრიული მოყვანილობის პირი და წონა (14,05 კგ.) აქვს [ჩიბლაძე და სხვ. 2018:21-30] (ტაბ. VIII-2)

საინტერესო მოსაზრებაა გამოთქმული ღარის ტიპის ცულების წამომავლობაზე და განვითარებაზე. ბ.კუფტინის აზრით, იმერეთიდან რაჭა-ლეჩხუმში, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიური ტიპის ცული ვიწრო ზოლივით იჭრება, სადაც ერწყმის კოლხურ ცულს და ქმნის ერთგვარ ჰიბრიდს, რომლის განვითარების სქემას იძლევა [Куфтин 1944: 333, სურ. 24; Куфтин 1949: ტაბ. XXIX-9]. ბ.კუფტინის მიერ შემოთავაზებულ ღარის ტიპის ცულის განვითარების ქრონოლოგიურ ცხრილს არ იზიარებენ [ქორიძე 1955:169-170].¹¹ შესაძლოა, რაჭაში ღარის ტიპის ცულის მეორე აღმოჩენა რამდენადმე ამაგრებდეს ბ.კუფტინის ამ ვარაუდს, თუმცა იგი ბოლომდე რამდენად მისაღებია ძნელი სათქმელია. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ის ფაქტორიც, რომ რამდენიმე ერთეული რაჭის ტიპის ჩუგლუგის მსგავსი, შემთხვევით გამოვლენილია ქვემო ქართლში (მარნეულისა და დმანისის რ-ები, მათ შორის სოფ. გორა-

⁹ ბ.კუფტინი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ამ ტიპის ცულების რამდენიმე ნიმუშით ვარაუდობდა რაჭველების სატომო ჯგუფის შექმნას [Куфтин. 1944:331-332], რომელიც კ.ფიცხელაურს არადამაჯერებლად მიაჩნია [ფიცხელაური 1973:168].

¹⁰ ჩვენი დაინტერესება გამოიწვია ბ.კუფტინისა და დ.ქორიძის მიერ მოხსენიებულმა ცნობამ რაჭაში აღმოჩენილ აღმოსავლურ-ამიერკავკასიურ ცულზე [Куфтин 1949:45; ქორიძე 1954:25]. როგორც აღმოჩნდა, საუბარია არა ტუბეთიდან მომდინარე ცენტრალურ ამიერკავკასიურ ცულზე, არამედ 1896 წელს სოფ.ღარში ვენახის ბარვისას გლახუნა ჩიკვაიძის მიერ მიკვლეულ ბრინჯაოს კოლექციაში შემავალ ბრინჯაოს ჩუგლუგზე [Куфтин 1944:332, სურ. 24-5; Куфтин 1949: ტაბ. XXIX-6]. ასევე ჩვენს მიერ ტექსტში აღწერილ რაჭაში 1910 წელს გამოვლენილ ბრინჯაოს ჩუგლუგზე [ქორიძე 1954:25]. ©ღარის ნივთები კავკასიის მუზეუმისთვის გადაუცია რაჭის მაზრის უფროს ყიფიანს. ©ეს კოლექცია (დაახლოებით 38 ერთეული) თავდაპირველად აღუწერია პ.უვაროვას, შემდეგ კი გამოაქვეყნა ბ.კუფტინმა, რომელსაც იგი სამარხულ ინვენტარად თვლიდა [Куфтин 1949:44-48, ტაბ. XXIX-XXXI]. ცნობილ მეცნიერს ღარის ნივთი მიაჩნია კოლხურისა და აღმოსავლურ ქართული ცულების შეჯვარების შედეგად წარმოქმნილად, აღმოსავლური ქართული ცულის განვითარებულ სახედ [ქორიძე 1954:25]. ამჟამად ეს კოლექცია დაცულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ძირითად ფონდში (NN 983-1022).

¹¹ ერეკლე ქორიძეს სოფ. გორაში აღმოჩენილი ცული მიაჩნია ყუაკვერიანი და კოლხური ცულის ჰიბრიდად [ქორიძე ე. 1981:106]. აქვე გავაგრძელებთ, რომ ღარის ტიპის ცული, ზოგიერთი დეტალით მოგვაგონებს უდეს განძში (ადიგენის რ-ნი) შემავალ ბრინჯაოს ცულებს [ქორიძე 1965:22, სურ. 11-3,4].

ში, ადგილი არმუთლუხი) [ქორიძე 1981:106-107, სურ. ტაბ. I; Pizshelauri Konstantin; Pizshelauri Kote 2001:161, სურ. 32]. ეს ნივთი ასევე გვხვდება სომხეთის ტერიტორიაზე ძვ.წ. XIV-XIII და XII-XI სს-ებით დათარიღებულ სამარხეულ კომპლექსებში (შირაქის კულტურა, არტიკის ძეგლების პირველ ჯგუფი N3, 107, 109, 124 და N 433 კომპლექსები) [Хачатриятн 1975: 179, 204, სურ 88, სურ, 117]. როგორც ვხედავთ, ღარის ტიპის ჩუგლუგები უფრო ადრეულ ხანაში დიდ ტერიტორიაზე მოიაზრება. ეს ფაქტი კი ეჭვის ქვეშე უნდა აყენებდეს ბ. კუფტინის მოსაზრებას, ჰიბრიდული ტიპის ცულის რაჭის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებაზე. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში უფრო ლოგიკური უნდა ჩანდეს ამ ტიპის ცულების გავრცელება ვიგულისხმობთ კოლხეთის მთიანეთში, აღმოსავლურ-ამიერკავკასიურ ცულთან ერთად და მისი წარმომავლობის ცენტრი ვეძიოთ აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულების ჩამოყალიბების ზონაში.

გარე სამყაროს არქეოლოგიურ კულტურებთან ურთიერთობის თვალსაზრისით საყურადღებოა ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული-ეთნოგრაფიული მუზეუმში დაცული ბრინჯაოს ზოგიერთი ინ-ვეტარი. მათ შორის ბრტყელი ცული, რომელზედაც მოკლე ინფორმაციული ხასიათის მონაცემებია გამოქვეყნებული [ღამბაშიძე და სხვ. 2010: 382, 537, ტაბ. XXVII-464] (ტაბ. III-3)¹². ნივთის სიგრძეა 14 სმ, პირთან სიგანეა 5 სმ, ხოლო თავთან-3,0 სმ, ხოლო სისქეა 0,9 სმ. არტეფაქტის მარჯვენა მხარე, შუა ნაწილში ოდნავ დაზიანებულია. გააჩნია წელში მოხრილი ტანი, რომელიც ჭედვით გამოყვანილი, ნახევარწრიული (რკალურად მომრგვალებული) სამუშაო პირისკენ თანდათან ვიწროვდება. მსუბუქად ეტყობა ტანისაგან პირის გამოყოფის ტენდენცია. ცულის ზედაპირი ხორკლიანია და პატინითაა დაფარული. ბრტყელი ცული აღმოჩენილია 1970 წელს სათაფლიას გამოქვაბულთან, მიწის სამუშაოების მიმდინარეობისას. იგი ჩამოსხმულია. საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული ბრტყელი ცულები, რომლის ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია მოცემული აქვს შ. ჩართოლანს, სათავეს იღებს ადრებრინჯაოს ხანიდან [ჩართოლანი 1973:116-124; ჩართოლანი 1996: 52-54, სურ. 3].

კოლხეთის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის ბრტყელი ცულები ძირითადად ცნობილია კომპლესგარეშე აღმოჩენებით: ზემო სვანეთი (ოთხი ერთეული-ლასილას ხეობა, ლატალი, ნანარი), სამეგრელო (სოფ. მახარია-ჯვარი), აფხაზეთი და საჩხერე [ჩართოლანი 1996:52-54, სურ. 3, 1-7]. იშვიათადაა ისინი გამოვლენილი არქეოლოგიური გათხრებისას კომპლექსურ მასალებთან ერთად (ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის VII კულტურული ფენა) [ჯიბლაძე 2007: 67, ტაბ. ჩII-3]. ქუთაისის ბრტყელი ცული ტიპოლოგიური მონაცემებით რამდენადმე განსხვავდება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ადრე და შუაბრინჯაოს ხანაში ცნობილ ამ რიგის იარაღებისაგან, რომელთაც ახასიათებთ ვიწრო ტანი, წამახვილებილი თავი, ზოგჯერ ტანისაგან სამუშაო პირის გამოყოფის ტენდენცია (ფიჩორი, ლატალი, ნანარი) და ა.შ

ვფიქრობთ, ქუთაისის ბრტყელი ცული ამ მხრივ ტიპოლოგიურად უფრო ემსგავსება აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ადრე ყორღანულ კულტურაში გავრცელებულ ბრტყელ ცულებს (ქვემო სარალი, ნადარბაზევის N 1,2, ბედენისა N5,10 და მარტყოვის N4,5 ყორღანები) [ჯაფარიძე 1998: 40, 47, სურ. 14-80, 81, 79; სურ. 28-163; ღამბაშიძე და სხვ. 2010: 175, ტაბ. 013]. ადრეყოღანულ ბრტყელ ცულებთან თანხედრები მეტნაკლებად შეინიშნება ტანის მოყვანილობით. სვავობა მათ შორის კი უფრო მოხრილი ტანითა და ზომებით გამოიხატება [ჯიბლაძე, ბუაძე 2016:231].

როგორც მოვიხსენიეთ, საჩხერული ტიპის ცულებად მიჩნეულ ერთ ნაწილს (ხარაგაულის ყუამილიანი ცული, ილემი-ბორის, საზანოს, სვირის ყუადაქანებული, ყუამილიანი ცულები) საჩხერის საწარმოო კერისათვის დამახასიათებელ ელემენტებთან ერთად, ახასიათებს სოლისებური პირის დაბოლოებიანი, შედარებით ფართო თანაბარი ზომის ტანი, ყუის წინა მხრიდან შეჭრილობა. ისინი ამ ტიპოლოგიურ-მორფოლოგიური ნიშნების მიხედვით რამდენადმე განსხვავდებიან ამ საწარმოო კერისათვის დამახასიათებელი ყუამილიანი და ყუადაქანებული ცულებისაგან. ასევე სვანეთის ამ რიგის ნიმუშებისგან, სადაც საჩხერული ტიპის ცულების არაერთი ნიმუშია გამოვლენილი. გვჩნება შთაბეჭდილება, რომ ზოგიერთი დეტალის მიხედვით ეს ცულები (უფრო მეტად ხარაგაულის ყუამილიანი ცული) უფრო მიილტვიან აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებულ ბედენური კულ-

¹² აქვე შევნიშნავთ, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ბრტყელი ცულების კლასიფიკაცია შემუშავებული აქვთ ბ. კუფტინსა და დ. ქორიძეს. ბ. კუფტინი ამ ტიპის ცულებში გამოყოფს სამ სახეობას, ხოლო დ. ქორიძე კი სამ სახეობასა და ორ ქვესახეობას [Куптин 1944: 30, სურ. 23-ა; ქორიძე 1969: ტაბ. I, II, III, IV].

ტურის ანალოგიური ნიმუშებისაკენ (მარტყოფი N4 ყორღანი N და სხვ.). ამ საკითხებზე საუბრისას ასევე მხედველობაში მისაღებია ის ფაქტიც, რომ კინოთის ცუ-ლიც (ზესტაფონის რ-ნი) განსაკუთრებულ სიახლოვეს ავლენს შიდა ქართლში გამოვლენილ ბრეძას (ხაშურის მუნიციპალიტეტი) ამ სახის იარაღთან [ლამბაშიძე და სხვ. 2010:558, ტაბ. XLVIII-811]. ჩნდება არცთუ ისე უსაფუძვლო მოსაზრება, რომ ადრებრინჯაოს ხანაში, აღმოსავლეთ კოლხეთის ამ მონაკვეთში ბედენური კულტურის იმპულსები ხომ არ გრცელდებოდა [იბლაძე 2015:76-97]. ასევე თუ მივიღებთ მხედველობაში ზემო იმერეთის პლატოზე ბედენური კულტურის რადიაციას და საერთოდ აქ არსებულ არქეოლოგიურ კულტურათა ურთიერთმონაცვლეობას, ეს მოსაზრება დამაჯერებლობას არ უნდა იყოს მოკლებული.

პროტოკოლხური კულტურის კერამიკის ერთი ნაწილით ასევე კონტაქტები ვლინდება ბედენური კულტურის თიხის ნაწარმთანაც, განსაკუთრებით მის შიდა ქართლურ ვარიანტთან (ბერიკლდეები, ციხია გორა, ნაცარგორა და.შ.). ამ კულტურასთან შეხების წერტილები შეინიშნება პირთან მიერთებული ფართოღეროიანი ლენტური ფორმის, ღერო დაღარული, ორღულიანი, ფრინველისმკერდისებური ყურებით [ჯალაბაძე 1998: ტაბ. I-16-18; IV5-7; VI-1-19].

აგრეთვე იმ ვარიანტის ორღულიანი და ფრინველისმკერდისებური ყურებით, რომელთაც პირთან მიერთებისას ზემოდან აზის ვერტიკალური შვერილი. ასევე მსგავსება შეინიშნება ბადური (რომბული) დეკორის დატანით, კერამიკის ზედაპირის ნაფოტისმაგვარი ნივთით მოსწორების შედეგად დატოვებული უსისტემო ხაზებით, პირამიდისებური ორნამენტით, პატარა ზომის ორყურა კოჭებით და ა.შ. [გოგაძე 1997: 33-58; ჯალაბაძე 1998: ტაბ. IV-4,6,12; V-2; მახარაძე 1994: ტაბ. IV-167, V-707, 708, XVIII-1937, 193, 1968, 1969, XX-2291]. საინტერესოა, რომ ბედენურ და კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურაში თითქმის ერთ პერიოდში გვხვდება ზემოთ ჩამოთვლილი კერამიკული მასალებისათვის დამახასიათებელი მთელი რიგი ელემენტების დამკვიდრება. ეს მოვლენა არც უნდა იყოს გასაკვირი, რადგან შიდა ქართლი კოლხეთთან ყველაზე ახლოს მდებარე მომიჯნავე რეგიონია. ამ მხარეში გავრცელებულ აღმოსავლურ და დასავლურ არქეოლოგიურ კულტურებს შორის მჭირდო კონტაქტები შეინიშნება მთელი ბრინჯაოს ხანის განმავლობაში.

კოლხეთის დაბლობის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის კერამიკის ერთი ჯგუფი შემკულია რელიეფურ სარტყელზე დატანილი ნათითურ-დაჭდეული ფოსოებით. შეიძლება ითქვას, რომ შემკობის ეს სახე პროტოკოლხური თიხის ჭურჭლისათვის ძირითადი განმსაზღვრელი სახეა. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ანალოგიური დეკორით გაფორმებული კერამიკა ჩნდება მტკვარ-არაქსის კულტურის გვიანდელ საფეხურზე და ბედენურ კულტურაში [Дедабришвили 1979:50, სურ 10-11; ორჯონიკიძე 1992: ტაბ. I-17, II-3; მახარაძე 1994: 57; Джибладзе, Гогочური 2003].

ჩრდილო კავკასიაში ორნამენტის ეს სახეობა ფეხს იკიდებს ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულიდან გვიანბრინჯაოს ხანის ჩათვლით. ამ დეკორს დაღესტანში ყველაზე ადრეული ფესვები გააჩნია [Котович 1965: 158-160, 178, 184-186]. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დასაშვებად მიაჩნიათ ამ სახეობის ორნამენტის გავრცელება ჩრდილო კავკასიიდან მიგრაციებისა და კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობათა შედეგად [გოგაძე 1972: 91]. მტკვარ-არაქსის კულტურის გვიანდელ ეტაპზე შიდა ქართლში რელიეფურ ჩანაჭდევიანი ორნამენტის გამოჩენას ორგვარი მიზეზით ხსნიან: ან ეს არის მტკვარ-არაქსის კულტურის ჩრდილო-აღმოსავლური ვარიანტის შემოღწევა, რასაც ნაკლებად სავარაუდოდ თვლიან, ანდა საქმე გვაქვს მტკვარ-არაქსის კულტურის ფინალური ეტაპის საერთო მოვლენასთან არა მარტო ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში, არამედ ამიერკავკასიაშიც [მახარაძე 1994: 59]. თვლიან, რომ

შემკობის ეს სახე კავკასიის ისეთ რეგიონებშია გავრცელებული, რომლებიც ერთმანეთს მჭიდროდ უკავშირდებიან კულტურულად და ისტორიულად [Мунчаев 1961P:96-117]. შესაძლოა რელიგიურ სარტყლებზე დატანილ ნათითურ ნაჭდევიან ფოსოებს კავკასიაში ერთი საერთო წარმომავლობის წყარო გააჩნდეთ ანატოლიიდან, ან ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან

იქნებ ზესტაფონისა და ხარაგაულის მხარე, წარმოადგენდა კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურისა და შიდა ქართლის ტერიტორიაზე გავრცელებული ბედენური კულტურის საკონტაქტო ზონას [ჩიბლაძე 2015: 83]¹³ ამ ეჭვს ისიც აძლიერებს, რომ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაშიც აღნიშნული ტერიტორიები, მდ. ყვირილას ზემო წელის აუზთან ერთად (საჩხერის რ-ნი), ალბათ წარმოადგენდა საკონტაქტო ზონას აღმოსავლურ და კოლხურ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კულტურათა შორის. ამ ფაქტს უნდა ადასტურებდეს პერევის, ბეჟათუბნისა და ზემო სიმონეთის განძების შემადგენლობაში აღმოჩენილი ცენტრალურ ამიერკავკასიური ცულები და აღმოსავლურ-ქართული ქედაბეკური ტიპის მახვილის ფრაგმენტი? [ქორიძე 1965:24,34].

აღსანიშნავია, რომ ზემო აჭარის მთის ზოლი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ის რეგიონია, რომელიც აღმოსავლეთის მხრიდან უშუალოდ ეკვროდა აღმოსავლეთ საქართველოს სამხრეთ რაიონის ისტორიული მესხეთ-ჯავახეთის ტერიტორიას [ინაიშვილი 1975:33]. »უნდა ვივარაუდოთ, რომ ბრინჯაოს სხვადასხვა ეპოქაში მთის აჭარაში გადიოდა მესხეთ-ჯავახეთთან დამაკავშირებელი უმოკლესი გზები. ვფიქრობთ, მათი გამოყენებით კარგად უნდა იკვეთებოდეს კონტაქტები მტკვარ-არაქსულ და ბედენურ კულტურებთან-ლორჯომის (ნაომარი გორა), ვერნების ყუადაქანებული ცულებითა და ისპანის ყუადაქანებული ცულის ხის მოდელით. ზემო აჭარაში არსებული გადასასვლელები, ერთის მხრივ აჭარისწყლის სათავეებში მდებარე გოდერძის უღელტეხილი, ხოლო მეორეს მხრივ მდ. სხალთის სათავეებში არსებული გზები უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი ძირითადი დამაკავშირებელი მაგისტრალი კოლხური კულტურის გავრცელებაში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, რაც კარგად იკვეთება ლითონის ინვენტარის მიხედვით (უდეს განძი, გუჯარეთის ხეობა და ა.შ) [ინაიშვილი, 1975:33]. კოლხური კულტურის ელემენტები მესხეთ-ჯავახეთში ძვ.წ.XVI-XV სს-ებიდან ჩანს, რომელიც უფრო ძლიერდება ძვ.წ. X-VII სს-ებში (წუნდა, მოლითი, მზეთამზე) [ჩიბლაძე 2016-ა: 91]

შიდა ქართლის ტერიტორიის ის ნაწილი, რომელიც უშუალოდ ესაზღვრება დასავლეთ საქართველოს, განიცდიდა კოლხური გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კულტურის მძლავრ გავლენებს, რომელიც ძირითადად გამოიხატებოდა ბრინჯაოს ნაწარმის გავრცელებაში (კოლხური ბრინჯაოს ცულები, სეგმენტები, თოხები და ა.შ) [ჩიბლაძე 2003:41-48]. კერამიკული მასალების მიხედვით ეს კავშირურობები შესაძენევია, მაგრამ სპეციალური კვლევის საგანი არ გამხდარა. ალბათ ეს მხარე კოლხური გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურის რადიაციის ზონაში შედიოდა (ხოვლე, ნაცარგორა, მჭადიჯვარი და სხვ.

წინააზიასთან კონტაქტების თვალსაზრისით უაღრესად საყურადღებოს წარმოადგენს მახვილაურის (ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი)¹⁴ გორა-ნამოსახლარი. ამ ძეგლზე აღმოჩნდა, კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურისათვის სრულიად უცნობი, მეწამული წითელი წერნაქით დაფარული, დიდი ზომის დერგისებური ფორმის ჭურჭლის-პროტოხათული კერამიკის ფრაგმენტები. თვლიან, რომ ამ საინტერესო ძეგლის მიდამოებში შესაძლებელი უნდა ყოფილიყო ხათური ეთნოსთან

¹³ მდ. ყვირილას ზემო წელი (ზემო იმერეთის ზეგანი) ადრე ბრინჯაოს ხანაში მთლიანად მოქცეულია მტკვარ-არაქსის კულტურის წრეში და ლითონის ინვენტარის მიხედვით (საჩხერის ყორღანული სამაროვანი) წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე დაწინაურებულ კერას კავკასიაში [ჯაფარიძე 1976: 141; ფხაკაძე 1993: 74-75; მახარაძე, ბერიკაშვილი 2004: 29]. მდ. ყვირილას ზემო წელზე ამ კულტურის ძეგლებზე ზოგჯერ წარმოადგენილია საკმაოდ თხელი კულტურული ფენები [ფხაკაძე 1992: 258-266-268; გაგოშიძე და სხვ. 2004: 73-113; ბერიკაშვილი 2003: 15-23;]. ზოგჯერ აქ ღია ტიპის ნამოსახლარებზე (ჩეთი VI ფენა, მოდინახე, ითხვისი-ჩილათას ბორცვი VI ფენა) მტკვარ-არაქსის კულტურის არსებობის ბოლო ეტაპზე ჩნდება ბედენური კულტურა. მომდევნო პერიოდში მოდინახეს სამაროვნის შუაბრინჯაოს ხანის სამარხების ადრეულ ჯგუფს ახლო კონტაქტები გააჩნია კოლხეთის ბარის-პროტოკოლხურ მასალებთან [ლომთაძე 2000: 9]. ამ სამაროვნის შუაბრინჯაოს ხანის სამარხების უფრო მოგვიანო ჯგუფს კი აქცევენ იმ კულტურის წრეში, რომელიც ახლოს დგას შიდა ქართლის შუაბრინჯაოს ხანის ძეგლებთან (ნული, ქვასათალი, წაღვლი და ა.შ). ფიქრობენ, რომ ადრებრინჯაოს დასასრულს ზემო იმერეთის პლატოზე მტკვარ-არაქსის კულტურას ცვლის დასავლეთ საქართველოს ბარში გავრცელებული კულტურა [ფხაკაძე 1978: 11]. მმდ. ყვირილას ხეობაში ეს პროცესი უფრო შესამჩნევია შუაბრინჯაოს საწყის ეტაპზე [ჯაფარიძე 1961: 189; მახარაძე, ბერიკაშვილი 2004: 29]. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში კი მდ.ყვირილას აუზი მთლიანად მოქცეულია ძველი კოლხური კულტურის გავრცელების სივრცეში.

¹⁴ მახვილაურის გორა ნამოსახლარი მრავალფენიან ძეგლს წარმოადგენს. დაფიქსირდა ნეოლითური, ადრებრინჯაოს, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის, ანტიკურისა და ადრე შუასაუკუნეების ხანის კულტურული ფენები [კახიძე, სურმანიძე 2018:174]. ასევე კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელ მეორადი დაკრძალვის რიტუალთან დაკავშირებული ადრერკინის ხანის კოლექტიური სამარხი [კახიძე, სურმანიძე 2018:172]

დაკავშირებული პლასტის არსებობა. გვხვდება შორიზონტალურყურებიანი თიხის ჭურჭელი, ზედა და გარე კალთაზე დატანილი ტალღისებური, დაჭდეული, ორნამენტის რიგები, ფოსოები, ღარული ორნამენტი, ქედები, რელიეფური კოპები, სოლისებური შორიზონტალური რიგები, ფართო კანელურები, ბრტყელი ცრუ ყურები და ა.შ. [კახიძე და სხვ. 2016: 45-49; კახიძე, სურმანიძე 2019: 44-55, ტაბ. I-III] (ტაბ. IX).

მიაჩნიათ, რომ ძვ.წ III ათასწლეულის დასასრულიდან მყარდება სავაჭრო-ეკონომიკური თუ კულტურული ურთიერთობები მცირე კავკასიონის სამხრეთ ნაწილში (მხედველობაში აქვთ აჭარის რეგიონი) მცხოვრებ ადგილობრივ მოსახლეობასა და ანატოლიას შორის, რომელიც შესაძლებელი იყო მდ. ჭოროხის სამდინარო მაგისტრალის მეშვეობით. მისაღებად თვლიან კიზილ-ირმაკისა და პონტოსპირეთის საზღვაო მაგისტრალის გამოყენებასაც. ასევე, გულისხმობენ სახმელეთო გზებითაც სარგებლობას [კახიძე, სურმანიძე 2019: 49]. ბრინჯაოს ხანიდან საკვლევი ტერიტორია ჩართული უნდა ყოფილიყო წინააზიური და კავკასიური კონტაქტების ერთიან სისტემაში. ფიქრობენ, რომ მახვილურის გორა-ნამოსახლარზე მოპოვებული თიხის მასალა

უძველესი იმპორტია ამიერკავკასიაში, რომელიც უკავშირდება როგორც ანატოლიის, თუ წინა აზიის ქვეყნებს, ასევე ეგეოსურ ცივილიზაციას [კახიძე, სურმანიძე 2018: 174].

პროტო-და ძველი კოლხური კულტურების ცალკეული არტეფაქტებით-შორიზონტალური ყურებით, სამფეხა, ზიარი, მრავალყურიანი, ჭილოფისანაბეჭდიანი ძირიანი ჭურჭლით, შავპირიანა სახილე ლარნაკებით ახლო კონტაქტები შეინიშნება წინა, მცირე აზიასთან და ეგეოსურ სამყაროსთან. ბ. კუფტინმა ჯერ კიდევ ადრე გაამახვილა ყურადღება კოლხეთის დაბლობის კერამიკის გარკვეული ჯგუფის მსგავსებაზე ტერამარების (მდ. პოს დაბლობი), სარდინიისა და დუნაის ბასეინის თიხის ნაწარმთან [Куптин 1950: 237, 240, სურ. 63]¹⁵. განსაკუთრებით თვალში საცემია მსგავსება 2000-1250 წწ. დათარიღებულ იტალიურ ჭურჭელთან. მათ აახლოებს ორნამენტი და ერთნაირი ფორმის ყურები [Микеладзе 1994: 70]. იტალიაში უფრო გვიანდელ ფაზაზე (TM II-1250-700) ჩნდება კოლხეთის შუაბრინჯაოს ხანის დასასრულისა და გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანისათვის დამახასიათებელი ადრიატიკული კლასის ჭურჭელი [Микеладзе 1994: 70]. სავარცხლისკბილისებური, პარკეტული ორნამენტით, ფრინველისმკერდისებური, შვერილისებური ყურებით, შორეული შენების წერტილები გვლინდება ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და აღმოსავლეთ ევროპის მასალებთან.

¹⁵ ფიქრობენ, რომ ძვ. კოლხური I ეტაპის კერამიკა (ძვ.წ. XVIII-XII სს-ები) საკმაოდ ახლოს დგას ეგეოსის, დუნაის აუზისა და ტერამარების თიხის ნაწარმთან. განსაკუთრებით კი გამოსაყოფია მსგავსებები კოლხურ და ტერამარების კულტურებს შორის თიხის ჭურჭლის, ყურებისა და ორნამენტაციის ზოგიერთი სახეობების მხრივ [აფაქიძე 2003: 50]. აღნიშნულ რეგიონებთან ახლო პარალელები შეინიშნება ბრინჯაოს გარკვეული ინვეტარის მიხედვითაც [აფაქიძე 2003: 49]. აქვე შევნიშნავთ, რომ ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე, რომელიც დღეს თურქეთის ტერიტორიის ფარგლებში შედის, ძველი აღმოჩენების მიხედვით არაერთი კოლხური ბრინჯაოს ინვენტარია ცნობილი. მათ შორის ართვინის, ორდუს, მეჩხის ციხის განძებში შემაჯალი კოლხური ბრინჯაოს ცულები, წაღდი, მხრებიანი ბრტყელი ცული და ა.შ. [ქორიძე 1965: 20-21, 37]; ბათუმის ოლქის სოფ. ბერთაში (დღევანდელი თურქეთის ტერიტორია) 1914 წ. აღმოჩენილი კოლხური ბრინჯაოს ცული [ლომთაძე 2001: 9]. ასევე ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთის რეგიონალურ მუზეუმებში (გირესუნის, რიზე, ტრაპიზონი) დაცული ბრინჯაოს კოლხური ცულები [კილიჯი 2019: 89].

ლიტერატურა

- ავალიშვილი გ. 1974: ქვემო ქართლი ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი
- აფაქიძე ჯ. 2003: კოლხური კულტურის საგარეო კავშირები ნამოსახლარების კერამიკული მასალების მიხედვით და მათი მნიშვნელობა აბსოლუტური ქრონოლოგიის კვლევისათვის, ძიებანი, N3, თბილისი, გვ. 49-62
- ბარამიძე მ. 1999: ძვ.წ. III-II ათასწლეულების არქეოლოგიური კულტურები და მათი ეთნიკური ატრიბუცია. საქართველო-აფხაზეთის მოამბე, NN 2-3, თბილისი
- ბარამიძე მ. 2006: კოლხურ-ყობანურ კულტურათა ურთიერთობის საკითხისათვის კერამიკული ნაწარმის მიხედვით. კრებული აფხაზეთი, არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები, თბილისი, გვ. 49-61
- ბარამიძე მ. 2017: ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთი ძვ.წ. II-I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი
- ბერაძე თ. 1975: რაჭა ფეოდალურ ხანაში (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული N5, თბილისი, გვ. 132-152
- ბერიკაშვილი დ. 2003: ზემო იმერეთის ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარები, სსმნ-VIII, თბილისი, გვ. 15-23
- გაგოშიძე ი.; მახარაძე გ., ქორიძე ე., გოგიბერიძე ნ. 2004: ითხვისის ნამოსახლარი. აუ III, თბილისი, გვ. 73-113
- გობეჯიშვილი გ. 1951: სტალინის ნაცარგორა, მიმოხილველი II, თბილისი, გვ. 239-276
- გობეჯიშვილი გ. 1952: არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბილისი
- გობეჯიშვილი ნ. 2014: სამარხთა კონსტრუქცია და დაკრძალვის წესი კოლხური და ყობანური კულტურების მიხედვით, თბილისი
- გოგაძე ე. 1972: თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი, თბილისი
- გოგაძე ელ. 1997: კოლხური კულტურის გენეზისის ერთი ასპექტის შესახებ. კრებული გურია II, თბილისი, გვ. 33-58
- გოგაძე გ. 2003-2004: სამხრეთ კავკასიის მეტალურგიული წარმოების ზოგიერთი საკითხის შესწავლისათვის მისი განვითარების ადრეულ ეტაპზე (სპილენძ-ბრინჯაოს უძველესი ცულები). სსმ N 45, თბილისი, გვ. 35-53
- გოგოჭური გ.; ორჯონიკიძე ალ. 2010: თისელის სერის მტკვარ-არაქსის ნამოსახლარი და სამაროვანი. ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი. სამხრეთ კავკასიის მილსადენი და არქეოლოგია საქართველოში, თბილისი, გვ. 11-132
- ინაიშვილი ა. 1975: დიდაჭარის განძი და კოლხური ნივთიერი კულტურის ზოგიერთი საკითხი. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები V, თბილისი გვ. 3-40
- კახიძე ა.; მამულაძე შ. 2000: ჭოროხის აუზი კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი
- კახიძე ა.; სურმანიძე ნ.; ნაგერვანიძე მ. 2016: აჭარა ენეოლით-ბრინჯაოსა და ადრეკინის ხანაში, ბათუმი
- კახიძე ა.; სურმანიძე ნ. 2018: 2017 წლის მახვილაურის არქეოლოგიური ექსპედიციის მოკლე ანგარიში. 2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, თბილისი, გვ. 172-175
- კახიძე ა.; სურმანიძე ნ. 2019: მახვილაურის გორა-სამოსახლოს არქეოლოგიური გათხრების სადამოწინილი პროტოხეთური კერამიკა. საქართველო უძველესი მეტალოგენური კერა (აჭარა), ბათუმი, გვ. 44-55
- კვიციანი ზ. 2000: საქართველო-ჩრდილოეთ კავკასიის საკომუნიკაციო სისტემები (სამიმოსვლო გზები). კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, VIII, თბილისი გვ. 53-63

- კვიციანი ზ; ჯიბლაძე ლ. 2015: უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები სვანეთში (ლითონის არტეფაქტები), თბილისი
- სინან კილიჯი 2019: ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთის რეგიონალურ მუზეუმებში დაცული კოლხური ცულები. საქართველო უძველესი მეტალოგენური კერა (აჭარა), ბათუმი, გვ. 66-89
- ლომთაძე ლ. 2000: მოდინახეს შუაბრინჯაოს ხანის სამარხები, აუ I, თბილისი, გვ. 5-17
- ლომთაძე გ. 2001: კოლხური ცული ბერთიდან. სსმნ VIII, თბილისი, გვ. 9
- მაისურაძე ბ. 1997: ცენტრალური ამიერკავკასია ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში. ლითონის ნაწარმი. სადოქტორო დისერტაცია, თბილისი
- მახარაძე ზ. 1994: ციხია გორას მტკვარ-არაქსული ნამოსახლარი, თბილისი
- მახარაძე გ; ბერიკაშვილი დ. 2004: აღმოსავლეთ და დასავლეთ ქართული კულტურათა შეხვედრა ზემო იმერეთის ტერიტორიაზე, აუ III, თბილისი, გვ. 129-147
- ნებიერიძე ლ. 1986: დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების ადრეული საფეხურები, თბილისი
- ორჯონიკიძე ალ. 1992: შერეულკერამიკიანი კერამიკის კოპლექსი შიდა ქართლიდან, თბილისი
- ორჯონიკიძე ალ; ჯიბლაძე ლ. 2010: კიდევ ერთხელ ორჭოსნის ნამოსახლარის შესახებ. ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში, N19, თბილისი, გვ. 105-114
- პაპუაშვილი ნ; ჯიბლაძე ლ; პაპუაშვილი რ. 2006: კოლხეთის ენეოლითის, ადრებრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის სამაროვნების გავრცელების რუკა. ძიებანი N17-18, თბილისი, გვ. 127-132
- რატიანი ზ. 1995: წყაროთა ღალადი ანუ პირიქითა საქართველო, თბილისი
- რეხვიაშვილი ს. 1965: საუღელტეხილო გზები და ბილიკები რაჭაში. საქართველოს ბუნება, N4, თბილისი, გვ. 8-9
- სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები 2007: აჭარა, ტ. I, თბილისი
- რამიშვილი ალ. 2003: გრავირებული კოლხურ ცულებიანი სამარხი სოფ. ნაცარგორადან, ძიებანი N3, თბილისი, გვ. 41-48
- სახაროვა ლ. 1976: ბრინჯაოს განძები ლეჩხუმიდან, თბილისი
- ფანცხავა ლ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ. 2001: ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი N12 სამარხის დათარიღებისათვის. ძიებანი, N8, გვ. 39-48, თბილისი, გვ. 39-44
- ფიცხელაური კ. 1973: აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ძვ.წ. XV-VIII სს.), თბილისი
- ფიცხელაური კოტე 2012: სამხრეთ კავკასია, წინა აზია, ჩრდილო შავი ზღვისპირეთი და ევროპა ენეოლით-ბრინჯაოს ხანაში-არქეოლოგიურ კულტურათა კონტაქტების დინამიკა. საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხები, თბილისი, გვ. 64-88
- ფიცხელაური კ. 2014: სამხრეთ კავკასია და ჩრდილო სტეპური სამყარო შუა ბრინჯაოს ხანაში, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, N2, თბილისი, გვ. 83-96
- ფხაკაძე გ. 1978: მტკვარ-არაქსისა და დასავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის კულტურათა ზოგიერთი შეხვედრა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, სას II, თბილისი, გვ. 3-12
- ფხაკაძე გ. 1985: დასავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის კულტურისა და მაიკოპის კულტურის ურთიერთობის საკითხები (გამოქვაბულის მასალების მიხედვით), სას III, თბილისი, გვ. 22-36
- ფხაკაძე გ. 1992: ენეოლითი და ადრებრინჯაოს ხანა დასავლეთ საქართველოში. საქართველოს არქეოლოგია II, თბილისი, გვ. 216-180
- ფხაკაძე გ. 1993: დასავლეთ ამიერკავკასია ძველი წელთაღრიცხვის III ათასწლეულში, თბილისი
- ფხაკაძე გ. 1998: კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურის კვლევის ზოგიერთი ასპექტი, ძიებანი N 2, თბილისი, გვ. 32-41

- ქორიძე დ. 1954: გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები თბილისიდან (ნავთლული), სსმმ, XVIII-გვ. 5-69, თბილისი
- ქორიძე დ. 1955: თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები. ნაწილი პირველი (ენეოლით გვიანბრინჯაოს პერიოდი), თბილისი
- ქორიძე დ. 1965: კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი
- ქორიძე დ. 1969: საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული ბრტყელი ცულების კლასიფიკაციისა და გენეზისის საკითხისათვის. სსმმ, XXVIII-, თბილისი, გვ. 5-69
- ქორიძე ე. 1981: არქეოლოგიური კოლექცია გორადან, სსმმ, XXXV-, თბილისი, გვ. 105-107
- ქურდიანი მ. 2002: ქართველთა პირველსაცხოვრისი ენობრივი მონაცემების მიხედვით და საერთო-ქართველური ეთნოსის ტომობრივი შემადგენლობა, კრებული ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი, თბილისი
- ღამბაშიძე ო. 1963: თხმორის განძი, თბილისი
- ღამბაშიძე ი.; მინდიაშვილი გ.; გოგოჭური გ.; კახიანი კ.; ჯაფარიძე ი. 2010: უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში ძვ.წ. VI-III ათასწლეულებში, თბილისი
- ღამბაშიძე ი.; გოგოჭური გ.; ოთხვანი ნ.; მურვანიძე ბ.; კახიანი კ. 2018: კრებული არქეოლოგია საქართველოში, გვიან ქალკოლითური ხანის ნამოსახლარი ორჭოსანში, სამხრეთ კავკასიის გაზსადენის გაფართოებული პროექტი, თბილისი, გვ. 146-448
- ჩართოლანი შ. 1973: საქართველოს „ბრტყელი ცულები“ შესწავლისათვის, მსკა, V, თბილისი, გვ. 116-134
- ჩართოლანი შ. 1996: ძველი სვანეთი, თბილისი
- ჯავახიშვილი ალ. 2017: ბერიკლდეების ნამოსახლარი, თბილისი
- ჯალაბაძე მ. 1998: ბედენის კულტურა შიდა ქართლში. ბერიკლდეების ნამოსახლარი. საკანდიდატო დისერტაცია ისტორიის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი (ხელნაწერის უფლებებით)
- ჯაფარიძე ო. 1961: ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე. თბილისი
- ჯაფარიძე ო. 1976: ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის. თბილისი
- ჯაფარიძე ო. 1998: ქართველი ტომების ეთნოკულტურული ისტორიისათვის ძველი წელთაღრიცხვით მესამე ათასწლეულში. თბილისი
- ჯაფარიძე ო. 2003: საქართველოს ისტორიის სათავეებთან. თბილისი
- ჯაფარიძე ო. 2006: ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის დოლმენები, ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში, N NN17-18, თბილისი, გვ. 44-50
- ჯაფარიძე ო. 2009: შიდა ქართლის უძველესი წარსულიდან. თბილისი
- ჯიბლაძე ლ. 1998: კოლხეთის დაბლობის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის კერამიკის ერთი ჯგუფის წარმომავლობისათვის, პრეპრინტი, თბილისი
- ჯიბლაძე ლ. 2007: კოლხეთის დაბლობის ძვ.წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარები. თბილისი
- ჯიბლაძე ლ. 2014: კოლხეთის დაბლობის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის კულტურების გავრცელების არეალები, შეხვედრები და კონტაქტები მეზობელ არქეოლოგიურ კულტურებთან. კრებული კავკასიოლოგიური ძიებანი N6, თბილისი, გვ. 368-377
- ჯიბლაძე ლ. 2015: კოლხეთის ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველადი და მეორადი მეტალურგიული წარმოების კერების ურთიერთობის საკითხები, ონლაინ არქეოლოგია N N8, თბილისი, გვ. 76-97, ელექტრონული ვერსია
- ჯიბლაძე ლ.; ბუაძე შ. 2016: ბრინჯაოს იარაღების ერთი ჯგუფი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან. კრებული კავკასიოლოგიური ძიებანი, N8, თბილისი, გვ. 229-246

ჯიბლაძე ლ. 2016-ა: კოლხეთის ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის არქეოლოგიური კულტურები და მათი ეთნიკური ატრიბუცია. კრებული გურია VI, თბილისი, გვ. 77-104

ჯიბლაძე ლ; დავლიანიძე რ; გობეჯიშვილი გ. 2017: ბრილის ე.წ. შუაბრინჯაოს ხანისა და დიგორის პროტოყობანური პერიოდის მასალების ურთიერთმიმართების საკითხისათვის, თბილისი

ჯიბლაძე ლ; დავლიანიძე რ; ჩხარტიშვილი ნ. 2018: ბრინჯაოს არტეფაქტები ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიური კოლექციების ძირითადი ფონდიდან, სსმ, VIII-53, თბილისი, გვ. 21-30, <http://museum.ge>

Дедабришвили Ш. **1979**: Курганы Алазанской долины. Тбилиси

Джибладзе Л; Гогочури Г. **2003**: О происхождении одного типа орнамента из поселения Грузии. Археология, Этнология и Фолклористика Кавказа. Материалы международной конференции. 17-18 ноября, Ереван

Иессен А. **1951**: Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно- бронзового века. МИА, Москва, N 23, стр. 75-124

Инанишвили Г; Джибладзе Л. **2009-2010**: Никеловая бронза на Кавказе. Археология Кавказа, №2-3, Тбилиси. стр. 99-116.

Есаян С. **1966**: Оружие и военное дело древней Армении. Ереван

Козенкова В. **1996**: Культурно-исторические процессы на Северном Кавказе в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (Узловые проблемы происхождения и развития Кобанской культуры), Москва

Крупнов Е. **1951**: Материалы по археологии северной Осетии докобанского периода. МИА №25, Москва, стр. 17-74

Крупнов Е. 1960. Древняя история Северного Кавказа. Москва.

Корневский С. **1974**: О металлических топорах Майкопской культуры. СА, N N3, Москва, стр. 14-32

Корневский С. **2004**: Древнейшие Земледельцы скотоводы Предкавказья. Москва

Корневский С. **2011**: Древнейший металл Предкавказья. Типология историко-культурный аспект. Москва

Котович В. **1965**: Верхнегунибское поселение, Махачкала

Куфтин Б **1944**: К вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе по данным археологии. XII, *ssmt*-B, Тбилиси, стр. 291-416

Куфтин Б **1949**: Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тбилиси

Куфтин Б. **1950**: Материалы к археологии Колхиды, том. II, Тбилиси.

Кушнарера К; Чубинишвили Т. **1970**: Древние культуры Южного Кавказа (V-III) тыс. до н. э. Ленинград

Кушнарера К. **1993**: Южный Кавказ в IX-II тыс. до н. э. Санкт-Петербург

Панцхава Л; Сулава Н; Папуашвили Р. **2003**: Колидская или Колидско- Кобанская? Кавказоведение №4, Москва, стр. 102-117

Папуашвили Р. И., Балахванцев А. С. Биметаллические клевцы из могильников Колхиды (Эргета II, Цаиши). Кавказ и степь на рубеже эпохи поздней бронзы и раннего железа. Материалы международной научной конференции посвященной памяти Марии николаевны Погребовой. Москва -25-27 апреля 2016, стр. 199-206

Марковин В **1960**: Культура племен Северного Кавказа в эпоху бронзы (II тыс. до н.э), МИА N N93, Москва

Марковин В **1978**: Долмены Западного Кавказа. Москва

- Марковин В 1994: Северокавказская культурно-историческая общность. Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа. Москва, стр.254-286
- Мартirosiან А 1964: Армения в эпоху бронзы и раннего железа. Ереван
- Микеладзе Т. 1994: Протокохская культура. Археология эпохи бронзы на Кавказе и Средней Азии. Москва. стр. 67-74
- Мошинский А. П. 2008.** Протокобанская эпоха на Северном Кавказе и археологические культуры. Отражение цивилизационных процессов в археологических культурах Северного Кавказа и сопредельных территорий, «Крупновское чтения» по археологии Северного Кавказа. Тезисы докладов, Владикавказ, 2008, стр. 261-265.
- Мошинский А. П. 2009:** Дигорская культура и Дигорско-Рачинский Металлургический очаг. Древность: историческое знание и специфика источника. Материалы международной научной конференции посвященной памяти Эдвина Арвидовича Грантовского и Дмитрия Сергеевича Раевского, вып. IV, Москва, стр. 87-90.
- Мошинский А. П. 2013:** Воины, металлурги, художники Северного Кавказа эпохи бронзы. Европа без границ Четвертое-первое тысячелетие до н.э. Санкт-Петербург, стр. 218-226
- Мунчаев Р. 1961: Древнейшая культура Северо-Восточного Кавказа. МИА № 100, Москва
- Мунчаев Р. 1994: Майкопская культура. Археология Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа. Москва. стр. 158-225
- Техов В. 1977: Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н.э., Москва
- Скаков А.Ю. 2004: Протокобанская эпоха на Кавказе. // Кавказ: история, культура, традиции, языки. Материалы международной научной конференции, посвященной 75-летию Абхазского института гуманитарных исследований им. Д.И. Гулиа 28-31 мая 2001 г. Сухуми, стр. 188-196.
- Хачатрян Т. 1975: Древняя культура Ширака. Ереван
- Чартолани Ш. 1989: К истории нагорья Западной Грузии доклассовой эпохи. Тбилиси
- Pizshelauri Konstantin; Pizshelauri Kote 2001:** Zur Entwicklung der bronzeäxte im 3. Und im 2. Jahrtausend v.Chr. in Zentral-Transkaukasien. Georgien schnätze aus dem Land des Goldenen vlies. Bochum, 160-163
- Ingo Motzenbäcker 1996:** sammlung Kossnierska, Berlin

შემოკლებათა განმარტება

აუ- არქეოლოგიური ჟურნალი

მსკა- მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის

სას - საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები.

სმამ - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე

სსმმ - საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე

სხსმნ- საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ნარკვევები.

СА-Советская археология

МИА -Материалы и исследования по археологии СССР.

ტაბულების აღწერა

ტაბ. I, II - შავპრიალა თიხის ჭურჭლის ფორმები ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის VIII-V კულტურული ფენებიდან.

ტაბ. III - 1, 2 - სპილენძის ყუადაქანებული, ფართობირიანი ცული და უყუნწო სატევრისპირი ქვემო ლუჭადან (ზ. კვიციანისა და ლ. ჯიბლაძის მიხედვით) ;3-ბრინჯაოს ბრტყელი ცული ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული-ეთნოგრაფიული მუზეუმიდან.

ტაბ. IV - სპილენძის ფართობირიანი ყუადაქანებული ცულები ზემო სვანეთიდან (1,2,3),თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიიდან (4,5) და აღმოსავლეთ საქართველოდან (6-9).

ტაბ. V - სპილენძ-ბრინჯაოს ფართობირიანი ყუადაქანებული ცულები მაიკობის კულტურიდან (ნოვოსვობდნაიას ეტაპი - ზ.კვიციანისა და ლ. ჯიბლაძის ნაშრომის მიხედვით).

ტაბ. VI - უყუნწო და ნახევრადყუნწიანი სატევრისპირები ზემო სვანეთიდან (1), მაიკობისა (2-13) და მტკვარ-არაქსის კულტურებიდან (14-17-ზ.კვიციანისა და ლ. ჯიბლაძის ნაშრომის მიხედვით).

ტაბ. VII - ბრილის სამაროვანზე (N12 სამარხი - 1,3-13) და ზემო სვანეთში (2) აღმოჩენილი ძვ.წ. II ათწლეულის მეორე ნახევრის საწყისი ეტაპის ბრინჯაოს არტეფაქტები (ლ. ფანცხვას, ბ. მაისურაძისა და გ. გობეჯიშვილის მიხედვით)

ტაბ. VIII - 1,2 - ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიური კოლექციების ძირითად ფონდში დაცული ბრინჯაოს ცენტრალური ამიერკავკასიური ცულები ამბროლაურის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიიდან.

ტაბ. IX - პროტოხეთური კერამიკა მახვილაურის ბორცვიდან (ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი, ამირან კახიძისა და ნარგიზა სურმანიძის მიხედვით).

Contacts of Bronze - Early Iron Age Archaeological Cultures with Synchronous Cultures of the Outer World (General overview)

The Eneolithic and Bronze-Early Iron Age cultures prevalent in the territory of Western Georgia do not seem to be isolated from the archeological cultures of the outside world, but there are observed quite close contact-relations between them. In the Eneolithic Age, with pottery and one group of stone artifacts, there are close contacts with Upper Imereti and pre-Maykop materials. The touching points are also revealed between the Dolmen and Proto-Colchian cultures. According to some of the metal artefacts of Upper Svaneti and Upper Racha (Brill Cemetery), contacts are observed with the materials of the Maykop and Digoria cultural materials...., Which took place through communication routes leading to some of the passes of the Central Caucasus Range.

We have met elements of Mtkvari-Araks and Proto-Colchian cultures in Dablagomi settlement (Samtredia region).

With some of the materials found in Colchis, some contacts are revealed with the Beden culture existing on the territory of Shida Kartli. In the territory of Western Georgia (Adjara, Eastern Colchis) mainly in the composition of bronze treasures are found the axes from Central Transcaucasian, which must have gotten here as a result of the relations between the populations of Western and Eastern Georgia.

Imported pottery found in southwestern Colchis (Makhvilauri hill-settlement) reveals certain relations with the Proto-Hittite world. The connections with separate artifacts of Bronze Age ceramic materials found in Colchis with materials from Asia Minor can be seen.

ნესვი

(მოხაჯ ბოხანიანი და ისტორიკ-ენობიკი მიმონიკა)

გურამ ჩიკოვანი

მცენარეებს განსაკუთრებული ადგილი უკავიათ დედამიწაზე. ეს კარგად შენიშნეს ჯერ კიდევ ადამიანთა შორეულმა წინაპრებმა, რომლებიც ხილულ სამყაროსთან ერთად ეთაყვანებოდნენ მცენარეებს და ცხოველებს. სამყაროსა და ცოცხალი ორგანიზმების წარმოშობის ბიბლიური და შემდგომ მეცნიერული კონცეფციებით დამთავრებული, მცენარეთა სამეფოს წარმოშობა-ევოლუციას და მათ განსაკუთრებულ როლს ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. მცენარეები დედამიწაზე სიცოცხლის უპირობო წყაროა. პირველყოფილ ადამიანთა განვითარებასთან ერთად იცვლებოდა მათი წარმოდგენა და დამოკიდებულება ცვლადი ბუნების მიმართ. ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობების ჩამოყალიბებასთან ერთად, დედამიწის ცალკეულ რეგიონებში, ადამიანებმა ხელი მიჰყვეს მეურნეობის ახალი ფორმის- მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის განვითარებას და მყარი დასახლებების შექმნას. შესაბამისად ადამიანთა სამეურნეო საქმიანობაში გაჩნდა ახალი ცნება კულტურული მცენარე და შინაური საქონელი. ადამიანთა ჩარევით იქმნებოდა მცენარეთა და ცხოველთა გაუმჯობესებული ჯიშები, ამიტომ მათ უმეტესობას მხოლოდ შემორჩათ თავიანთი ველური წინაპრების გენი და ცალკეული ნიშან-თვისება. ერთ ერთი ასეთი გაკულტურებული სასოფლო-სამეურნეო მცენარეა ნესვი, ევოლუციის მეტად საინტერესო ისტორიით.

ნესვის ველურ და კულტურულ ჯიშებს უძველესი დროიდან იყენებდნენ საკვებად. ადამიანებმა მრავალსაუკუნოვანი შერჩევის შედეგად გამოიყვანეს ნიადაგთან და კლიმატთან შეგუებული, გაუმჯობესებული სხვადასხვა ტკბილი, არომატული, საადრეო და საგვიანო ჯიშები. ნესვზე მსოფლიოში დიდი მოთხოვნაა, ამიტომ ის მოჰყავთ როგორც ღიად, ასევე სათბურებში. მცენარეებს სწავლობენ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები, თუმცა ასევე მნიშვნელოვანია ჰუმანიტარულ, კერძოდ, ისტორიის დისციპლინების მონაცემებიც. ნესვის შესახებ უცხოურ სამეცნიერო ნაშრომებში არ ჩანს საქართველოში ჩატარებული კვლევები, ამიტომ მეტი ყურადღება აქ დაცული ისტორიულ-არქეოლოგიური და სხვა ცნობები.

ნესვი, როგორც მცენარის სახეობა 1753 წელს პირველად აღწერა ფლორის და ფაუნის ბინარული სისტემის შემქმნელმა, შვედმა ბუნებისმეტყველმა კარლ ლინემ. მან უფსალის ბოტანიკურ ბაღში მზარდი მცენარეები შეისწავლა შემუშავებული სათანადო კლასიფიკაციით და ნესვს უწოდა *Cucumis melo* L.SP.PL.1011,1753. (C.Linaei, 1753: 1011-1012).

ნესვი ქართულ და მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის ლექსიკონებში, ენციკლოპედიებსა და სხვადასხვა შრომებშია განმარტებული. ამ განმარტებებით ნესვი არის გოგრისებრთა ოჯახისა და კიტრისებრთა გვარის მიწაზე განთხმული, ერთწლიანი, ერთ ერთი უძველესი ბალახეული ბაღჩეული მცენარე. ნესვის ქრომოსომა არის $2n=24$. (J.H. Kirkbride. 1993: 159).

ნესვის განტოტვილი, მომწვანო ბუსუსიანი, ხვიარა, სუსტი ფოთლოვანი ღერო იზრდება 2-4 მეტრ სიგრძეზე. ნესვის მთავარი ფესვი ნიადაგის სიღრმეში აღწევს 1 მეტრამდე, რომლის გარშემო იტოტება ფესვთა სისტემა. ნესვი არის ერთსახლიანი, ერთსქესიანი, ხოლო ზოგიერთი ჯიშის მიხედვით ორსქესიანიც. გამონაკლისი სახით პოლიგამიურიც (ლ. ალფაიძე და სხვა 2015: 22). ნესვის ყვითელი მამრობითი ყვავილები შეკრებილად ზიან ფოთლის იდლიაში, ხოლო მდედრობითი კი- ერთეულად. მრავლდებიან სქესობრივი და უსქესო ფორმით. (რ. მიძიშვილი, 2009: 166). მწერების მეშვეობით მამალი ყვავილების მტვერით დედლები იმტვერებიან და ისხამენ ნაყოფს, მამლები კი სცივია. (ზ. ყანჩაველი. 1933: 270). ნესვი ჭრილში შედგება თხელი კანის, წყლიანი რბილობის და ღრუში მოთავსებული თესლებისაგან. ამ მხრივ ნესვი მნიშვნელოვნად განსხვავდება საზამთროსაგან. (T.W. Whitaker, G.N. Davis G.N. 1962; W.R. Robinson and D.S. Decer- walters. 1997). ნესვის თესლი ღია ფერის ბრტყელი, კვერცხისებრი ან ელიფსური, ფორმა კი ჯიშების შესაბამისად ძირითადად მომრგვალო, მსხლისებრი, წაგრძელებული

ან ცილინდრულ-ელიფსური. ნესვის ზედაპირი გლუვი, ნაოჭიანი, მეჭეჭიანი ბადისებრი და დასეგმენტებულია, ფერი კი ყვითელი, ნარინჯისფერი, მოვარდისფრო, მონაცისფრო-მომწვანოა (ი.მჭედლიძე, 2020).

ნესვი სითბოს მოყვარული მცენარეა, ამიტომ ხარობს და მოჰყავთ ტროპიკულ, სუბტროპიკულ და ზომიერად თბილ ქვეყნებში. მისი ეგზოტიკურობისა და სასარგებლო თვისებების გამო უკვე XVII-XVIII ს-დან ევრაზიის ცივ ქვეყნებშიც მოჰყავდათ სათბურებშიც. (Ж.И. Орлова; 1986: 5-222). გაზაფხულზე ნესვის თესლი ღვივდება +15⁰. ნესვის მოსავლის შემოსვლისა და მოხმარების ბუნებრივი სეზონია აგვისტოდან დაწყებული ზაფხული- შემოდგომა. ჯიშების მიხედვით ნესვის ყვავილობა-მწიფობის დრო საშუალოდ გრძელდება 2-4 თვე, ხოლო ე. წ. ზამთრის ნესვების 6 თვე. ნესვი ტკბილი, არომატული, მეტად სასარგებლო საკვებია, რომელიც შეიცავს 25 სასარგებლო ვიტამინს და ნივთიერებას, მათ შორის გაცილებით მეტ რკინას, ვიდრე რძე და რძის პროდუქტები, ხოლო მისი კალორიულობა 25-26%-ია. ნესვი თავისი მრავალმხრივი თვისების გამო დადებითად მოქმედებს რიგ ავადმყოფობაზე, ასევე ორგანიზმიდან დევის მავნე ნივთიერებებს. (ი. მჭედლიძე, 2020). ნესვი ფართოდ გამოიყენება კულინარიაში, ფარმაცოლოგიასა და პარფიუმერიაში, ასევე მისი რბილობიდან და თესლისგან მზადდება მაღალი ხარისხის შაქარი (Н. Курдюмов, 2018) და ზეთი (გ. პატარიძე, 2018: 31), მაგრამ წარმოება არ ფართოვდება უკმარი მოსავლიანობის გამო. ამიტომ მსოფლიოში სულ უფრო იზრდება ნესვის სათესი ფართობი და მოსავლიანობა. FAOSTAT-ის მონაცემებით 2012-2016 წლებში ნესვის მოსავალი მსოფლიოში 9%-ით, 28,6 მლნ. ტონიდან 31,2 მლნ. ტონამდე გაიზარდა, ხოლო სათესი ფართობი 1,16 მლნ. ჰა-დან 1,25 ჰა-მდე. (А. А. Дробнишевский и др., 2018: 25). შიმშილობის დასაძლევად დღეს მსოფლიოში ყურადღება ექცევა სოფლის მეურნეობის ეფექტიანობის ზრდას, მცენარეთა დავადებების წინააღმდეგ ბრძოლას და კულტურულ მცენარეთა ველური წინაპრების დაცვას. (ნ. საყვარელიძე. 1950: 141- 158; მ. ახალკაცი, 2015: 4). ეს პრობლემა ყოველთვის იდგა და მოსახლეობა მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილებით თვითონ ცდილობდა მასზე გამკლავებას. ამიტომ საინტერესოა გავეცნოთ ზოგიერთ ქვეყნებში ნესვის მოყვანა-მოვლის ხალხურ ტრადიციას. კლიმატური პირობების, დავადების და მავნე მწერებისგან დაცვის მეცნიერული რეკომენდაციების გვერდით ცალკეულ ქვეყნებში შეიმუშავეს ნესვის მოყვანისა და დაცვის ეფექტური წესი. თურქმენეთში მშრალ ადგილებში აქლემის ეკლის ღრმა ფესვიან ღეროს აპობდნენ, დებდნენ ნესვის ნერგს, რომელიც საჭირო სითხეს იღებდა და ასწრებდა ზრდას, ან ნაგებარ ადგილებს აფხვიერებდნენ, ყრიდნენ ნესვის თესლებს, რომლებიც ასწრებდნენ გაღვივებას. ტუნისში კი ნიადაგის ნაპრალებში ყრიდნენ თხლად დაჭრლ კაკტუსსა და ნესვის თესლებს, საიდანაც თესლები იღებდნენ საჭირო სითხეს და ღვივდებოდნენ. (Н. Курдюмов, 2018). მავნე მწერებისგან ნესვის ნაყოფის დაცვის საინტერესო წესს იყენებდნენ ამიერკავკასიაში, რომელიც ცნობილია “დუტმას” სახელით. (С. Зелинский 1888: 131-133). რუსეთში დუტმა ნესვის ჯიშში ეგონათ და მის შესასწავლად ჩამოვიდა ცნობილი ბოტანიკოსი კ. პანგალო. ნესვის ნაყოფს მავნე ბუზებისგან დაცვის მიზნით, მიწაში ფლავდნენ, უტოვებდნენ მცირე საჰაეროს და ასე განაგრძობდა ზრდას. (ივ. ჯავახიშვილი, 1986: 275). დუტმა იყო მავნე მწერებისგან ნაყოფის დაცვის ხალხური წესი და თურმე ნიშნავს “დაცვას”. (Н.Курдюмов, 2018).

ნესვის ჯიშები და ჯგუფები

მრავალსაუკუნოვანი სელექციის შედეგად სადღეისოდ კულტურული ნესვის მრავალი ჯიშია ცნობილი. ჯიშში გულისხმობენ გენეტიკური თავისებურებით და ხანგრძლივი დროით ჩამოყალიბებულ ამა თუ იმ ნიადაგურ და კლიმატურ პირობებთან შეგუებულ თანდაყოლილი ნიშან-თვისებებით აღჭურვილ მცენარის ორგანიზმს. ჯიშში სამეურნეო ცნებაა და არა ბოტანიკური. ჯიშში არჩევენ ორ კატეგორიას- ადგილობრივსა და სელექციურს, ჯიშს აღნიშნავენ ლათინური ტერმინით- Cultivar (ც. სამადაშვილი. გ. კაპატაძე 2008:8-9). ნესვის წარმოშობის ორ აფრო- აზიურ არეალზე ფიქრობდნენ ჯერ კიდეც აუგ. დე კანდოლე და შ. ნოუდინი. (Aug. de Candole, 1828: 287-320; Ch. Naydin, 1859:5-87). მკვლევართა უმრავლესობის აზრით ნესვის კულტურული ჯიშების წარმომავლობის პირველადი არეალია წინა და შუა აზია, მიმდებარე ტერიტორიებითურთ. (Robinson R.W., Decker- Walters D.S., 1997:5-97,152-163). შესაბამისად კლიმატისა და ნიადაგის წყალობით ამ არეალის ნესვის ჯიშებისა და მათთან შეჯვარებით გამოყვანილი მრავალი ახალი ჯიშში წარმატებით ხარობს სხვადასხვა რეგიონში. ნესვის ველური წინაპრის არეალზე აზრი იცვლებოდა ახალ-ახალი ველური და კულტურული ჯიშების შესწავლისა და გაუმჯობესებული მეცნიერულ-ტექნიკური დაკვირვების საფუძველზე. ბოტანიკოსები ველურ სახეობებზე დაკვირვებით თავიდან

უპირატესობას ანიჭებდნენ კულტურული ჯიშების წარმოშობის აფრო-აზიურ არეალს, სადაც დღემდე ხარობს 30-ზე მეტი ველური ჯიში. ჯერ კიდევ XIX ს-ის 50-იან წწ., სუდანში, ბუნებრივად მზარდი ველური და კულტურული ნესვის მრავალფეროვანი ფორმების შესწავლის საფუძველზე შ. ნოუდინმა მოგვცა მათი კლასიფიკაცია 10 ჯგუფად (Naudin C. 1859: 5-87). შემდეგ რამდენიმე ავტორმა სცადა ნოუდინის კლასიფიკაციაში ცვლილების შეტანა (T.W.Whitaker, G.N. Dawis 1962:2,63,68, 182-183; H.M. Mungger, R.W. Robinson. 1991: 43-44). ბოტანიკური ნომენკლატურული საერთაშორისო კოდექსის ძირითადი ტექსტონომიური რანგის შესაბამისად გაკეთდა ნესვის ახალი კლასიფიკაცია. ახალი მონაცემებით ჯერ გამოიყო 7 სპეციფიკური ჯგუფი. ესენია: Cucumis melo Agrestis- ველური, Cantalupensis- ტკბილი, Inorodus- ზამთრის, Flexuosus- გველის ნესვ-კიტრა, Conomon- მწნილის, Dudaim- მანგოს ან ბროწეულის, Momordica- მომქავო, სასალათე (E.L.Tahir, I.M, Taha M. Yosif 2018:36-42) და მოჰამედის და პიტრატის მიერ შესწავლილი ახალი Tibish- სასალათე სახეობა (EL.Mohamed, M.Pitrat M. 1999:21-23). უახლესი კლასიფიკაციით კი განისაზღვრა 19 სამებალეო ჯგუფი: agrestis, kachri, chito, tibish, acidulus, momordica, conomon, makuwa, chinensis, flexuosus, chate, dudaim, chandaliak, indicus, ameri, cassaba, ibericus, inorodus, cantalupensis (M. Pitrat, at ell., 2000:25-60). ახალ ნაშრომში პიტრატი გამოყოფს ნესვის 42 ჯგუფს თავისი ქვეჯგუფებით (M. Pitrat, 2017: 25-60). აფრიკის მსგავსად ხვიარა, ველური ნესვი ასევე მრავლად იზრდება შუა აზიაში, ინდოეთში, შრი- ლანკაში, ავღანეთში, ირანსა და ავსტრალიის ჩრდილოეთში. ახალი მონაცემებით ველური და კულტურული ნესვის პირველ სამშობლოდ აღიარებულია აზია და ავსტრალია. ველური ნესვი (Cucumis Trigonus) აღწერილია როგორც კიტრის გვარის გოგრისებრთა ოჯახის სახეობა. (Cucurbitaceae). ველური ნესვი პირველად აღწერა ბრიტანელმა ექიმმა და ბოტანიკოსმა უილიამ როქსბურგმა. ველური ნესვის ერთი ძირი კულტურული ნესვისაგან განსხვავებით ისხამს 40-100 ცალ, მცირე 4-12 სმ-ის მოთეთრო-მომწვანო, მომწარო, ხოლო იშვიათად კი მოტკბილო ნაყოფს. (W. Roxsburgh. 1832: 722).

საქართველოსა და მსოფლიოში გავრცელებული ნესვის ცნობილი ჯიშები

ნესვის ჯიშებს და მათ მოყვანა- მოვლას საქართველოში მეცნიერ სპეციალისტთა ყურადღება ექცეოდა (გ. ესიტაშვილი.1954: 171- 183). (ტაბ. III.6- 9). ზოგი ავტორის აზრით თანამედროვე საქართველოში ნესვის სულ სამი ჯიშია აღწერილი; ადგილობრივი მეგრული- Megruli Nesvi, ადგილობრივი მუხიანური- Mukhianuri და შეჯვარებით გამოყვანილი თაქთაქიშვილი-Taktakisvili. სამივე საადრეო-საშუალო ჯიშია, შედარებით ნაკლებ არომატული და ტკბილია და მათ ყოველწლიურ თესვა- მოყვანაზე ინფორმაცია ნაკლებია (ი. მჭედლიძე, 2020). რ. ძიძიშვილი კი ჩამოთვლის შემდეგ ჯიშებს: მეგრული ნესვი (უჩა შინკა), მეგრული თეთრი, მურასა, მუხიანური, კვანხესვი ანუ შავი ნესვი (რ. ძიძიშვილი 2009: 166). მსოფლიოში ბუნებრივ- კლიმატური პირობებით გამოირჩევა შუა, მცირე აზია და მახლობელი აღმოსავლეთი. ბაღჩეული კულტურების ცნობილი მკვლევარების კ. პანგალოსა, ა. ფილოვის და სხვათა მოსაზრებების საფუძველზე ე. ნ. სინსკაია მცირე აზიაში (თურქეთი) გამოყოფს ნესვის ენდემური ჯიშების შემდეგ ჯგუფებს. Melo Adana Pang, M. Adzur Pang, M. Cassaba Pang, M. Cantelupe Pang. და სირია, პალესტინასა და აღმოსავლეთ აფრიკაში სარეველა ჯიშს- M. Figari Pang. (E. H. Синская; 1969: 117). თ. ვახტანგაძის აზრით ნესვი იყოფა 4 ბოტანიკურ სახეობად. 1) ჩვეულებრივი ნესვი (Cucumis melo), 2) გველისმაგვარი (Cucumis flexuosus), 3) დეკორატიული (Cucumis microcarpus), 4) ჩინური (Cucumis chinensis). ამავე მკვლევარი საადრეო და საგვიანო ნესვის ჯიშებს კი ასე აჯგუფებს. 1) ადანას ჯგუფი. მოგრძო ფორმის, გლუვი, ბადიანი ზედაპირით. მშრალი, ფხვიერი რბილობით. 2) ხანდალიაკის- საადრეო, შედარებით პატარა ნაყოფით, ღია ვარდისფერი, წვნიანი და ტკბილი რბილობით. 3) კასაბას- საგვიანო, საშუალო ზომის თეთრი, ტკბილი, წვნიანი რბილობით. 4) ამერის- საგვიანო, ცილინდრულ-ელიფსური ფორმის, ტკბილი, მკვრივი რბილობით. 5)ზარდის- ნაკლებად ტკბილი უარომატო. 6) კანტალუპეს- საადრეო, მოგრძო-მომრგვალო, საშუალო ზომის, სქელკანიანი, მოწითალო- მოყვითალო, არომატული ტკბილი რბილობით. (თ. ვახტანგაძე, 2016).

მცენარეთა სამეფოს შესწავლის მოკლე ისტორია.

მცენარეები ადამიანთა სიცოცხლის წყაროა, ამიტომ მუდმივად მათზეა დამოკიდებული. ჯერ კიდევ შუმერულ-აქადურ, ეგვიპტურ, შემდეგ ბიბლიურ, ბერძნულ-რომაულ და სხვა წყაროებში მრავალი

საინტერესო ცნობაა დაცული მცენარეთა შესახებ. მცენარეთა წარმოშობა 3,5 მლრდ წლით თარიღდება. მცენარეთა სამყარო 350 ათასზე მეტ სახეობას ითვლის და ყოფენ სამ დიდ ტაქსონად: წითელ წყალმცენარეებად- Rhodobionta, ნამდვილ წყალმცენარეებად- Phydobionta და უმაღლეს მცენარეებად- Embryobionta (გ. ღვალაძე, 1984:250). მცენარეებს არსებობისათვის ჭირდებათ ორი აუცილებელი ფაქტორი. 1) სასიცოცხლო- სითბო, სინათლე, ჰაერი, მინერალური ნივთიერებები, რომლებსაც იღებენ კოსმოსიდან და ნიადაგიდან. 2) გარემო პირობები- კოსმიური, ატმოსფერული, ნიადაგური, ფიტობიოლოგიური (მავენბლები, დავადებები, სარვევლები), ადამიანური და აგროტექნიკური რესურსები (ლ. ალფაიძე და სხვა 2015:4). მცენარეები კვებითი გამოყენების მიხედვით იყოფიან კულტურულ და მათ წინაპარ სარვევლა-ველურ მცენარეებად. სათესი და საძოვარი ადგილების გაფართოების გამო უფრო და უფრო მცირდება მათი არეალი. არადა სარვევლა- ველური მცენარეები გამოირჩევიან სხვადასხვა ავადმყოფობის მიმართ მდგრადობით, ხოლო გენეზისის შესწავლისა და ახალი ჯიშების მიღების კუთხით შეუცვლელნი არიან, ამიტომ დღეს მრავალი საერთაშორისო ინსტიტუტი აქტიურად მუშაობს მათი გადარჩენა შენახვისათვის. (მ. ახალკაცი, 2010:4). სამწუხაროდ, ადამიანი მცენარეებს ძირითადად განიხილავს სამომხმარებლო მასალად, მაგრამ მათ შეუცვლელი, სხვა პასუხისმგებლობა აკისრიათ დედამიწაზე. მზის სინათლესთან ფოტოსინთეზით მცენარეები ჟანგბადის გამოსამუშავებლად ყოველდღიურად ითვისებენ 170 მილიარდ ტონა ნახშირორჟანგს და სხვა ელემენტებს. ადამიანი დღე-ღამეში შთანთქმავს 500 ლიტრ ჟანგბადს, წლიურად კი ერთი ადამიანის ჟანგბადით სრულყოფილად მოსამარაგებლად საჭიროა 10-12 ზრდასრული ხის ფუნქციონირება. (რ. ძიძიშვილი, 2009:4). მცენარეებიც ისეთივე თავისებურად გამოხატავენ დადებითი და უარყოფითი ემოციებს, როგორც სხვა ცოცხალი არსებები. ასევე არიან “ზარმაცი” და მტაცებელი მცენარეებიც და ა.შ. (ლ. ადიკაშვილი, 2016).

მცენარეთა მეცნიერული შესწავლა ძველ საბერძნეთსა და რომში დაიწყო. მაგალითად, თეოფრასტე (371-287 ძვ. წ-ით) თავის «მცენარეთა მიხუზებში» 6 წიგნად და «გამოკვლევები მცენარეთა შესახებ» 9 წიგნად მცენარეებს ყოფდა 4 ჯგუფად- ხეებად, ბუჩქებად, ბუჩქბალახებად და ბალახებად. (რ. გაგნიძე 1985: 392). მაგრამ მცენარეთა შესწავლა ევროპაში ახალ საფეხურზე ავიდა ალორძინების დროიდან. ამ მხრივ გამოირჩეოდა იტალიელი ბოტანიკოსი ანდრეა ჩეზალპინო. მან 1583 წლამდე დაწერა 16 წიგნი, რომლებშიც მორფოლოგიურად აღწერა (თესლი, ყვავილი, ნაყოფი) მცენარეთა 840 სახეობა, დაყო 14 კლასად და ორ- ხეების და ბალახების ჯგუფად. მკვლევართა შეფასებით ჩეზალპინო-ლინეს კლასიფიკაცია მაინც ხელოვნური იყო, ვინაიდან მცენარეებს აჯგუფებდნენ ნებისმიერად და მცირერიცხოვანი ნიშნებით.

ფრანგი ანტუან ჟუსიე კი ბუნებრივი კლასიფიკაციით მცენარეებს აჯგუფებდა მრავალი საერთო ნიშნით. ანტუანმა თავის ნაშრომში «მცენარეთა გვარების შესახებ»(1789 წ.), 100 ოჯახი აღწერა და ყოველ ახალ ოჯახს აღწერდა გარდამავალი ნიშნებით. (რ. გაგნიძე, 1985: 392).

ბოტანიკურ- გეოგრაფიული არეების და მცენარეთა ზონალური გავრცელების მოძღვრების შექმნაში დიდი წვლილი მიუძღვის ვახუშტი ბატონიშვილს (1770- 1844). ივ. ჯავახიშვილის შეფასებით ვახუშტიმ ა. დე კანდოლეზე საუკუნით ადრე შექმნა მოძღვრება მცენარეთა არეების და ზონადობის შესახებ, მაგრამ სამართლიანად პირველობა მაინც დე კანდოლეს ეკუთვნის, რომელმაც ეს მოძღვრება მთელ მსოფლიოზე განაზოგადა. (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. IV.1996: 337).

ამ მხრივ ნამდვილად გამოირჩეოდნენ შვეიცარიელი ბოტანიკოსები, მამა- შვილი ავგუსტინ პირამო (1778-1843) და ალფონს ლუი პიერ პირამო (1806-1893) დე კანდოლეები. ავგუსტინმა პირველმა წამოაყენა «ბუნების ომის» იდეა, რომლის არსი იყო მცენარეთა გეოგრაფიული გავრცელების ახსნა სახეობათა შორის კონკურენციითა და ბრძოლით სივრცისა და რესურსებისთვის. ავგუსტინის ამ იდეას მოგვიანებით დარვინმა «ბუნებრივი გადარჩევა» უწოდა. ავგუსტინის აზრით მცენარეთა მრავალ სახეობაში შეიძლება განვითარდეს მსგავსი მახასიათებლები, რომლებიც საერთო ევოლუციურ წინაპრებში არ ჩანდა და მას დღეს კონვერგენციულ ევოლუციას უწოდებენ. მან პირველმა აღნიშნა მცენარეთა ფოთლების მოძრაობა მზის მუდმივი სინათლის 24 საათიან ციკლში და აღმოაჩინა ბიოლოგიური საათი. ასევე მან კ. ლინეს ხელოვნური კლასიფიკაციის ნაცვლად შემოგვთავაზა მცენარეთა ბუნებრივი კლასიფიკაციის სისტემა და ამტკიცებდა რომ ტაქსონები არ მოხვდებიან წრფივ მასშტაბში, ისინი დისკრეტულია და არა უწყვეტი. ავგუსტინმა მოასწრო მცენარეთა 100 ოჯახის დახასიათება და დიდი წვლილი შეიტანა ზოგადი ბოტანიკის ემპირიული საფუძვლების ჩამოყალიბებაში. მისი ნაშრომები ქვეყნდებოდა Regni Vegetabi-

lis Systema Natyrale-ს 2- ტომეულში და შემდეგ Systematis Naturalis Regni Vegetabilis 7- ტომეულში. ამასთანავე მას ეკავა სხვადასხვა სამეცნიერო თანამდებობა და აირჩიეს არა ერთი უნივერსიტეტის საპატიო წევრად. ოგიუსტის ნაყოფიერი სამეცნიერო საქმიანობა უკვდავყოფილია ცალკეულ მცენარეთა გვარებში-Candolea, Candolleodendron, Eugenia candoleana, Diospuros candolleoana, სოკო-*Psathurella candolleana* და ბოტანიკური ჟურნალი Candolea- ს სახით. მისმა შვილმა ალფონსმა ღირსეულად გააგრძელა მამის საქმიანობა. მან შეიმუშავა ბოტანიკური ნომენკლატურის კოდექსი, რომელიც 1867 წელს დაამტკიცა ბოტანიკოსთა საერთაშორისო კონგრესმა. ალფონსი მცენარეთა გეოგრაფიული გავრცელების განსხვავებას ხსნიდა არა მხოლოდ ეკოლოგიურ-ისტორიული მიზეზებით, არამედ ადრეულ გეოლოგიურ ხანებში კონტინენტთა ფორმით და მცენარეთა ხანგრძლივი არსებობით. იგი იკვლევდა კულტურული მცენარების ველური ფორმის საფუძვლებს და მათ ველურ ნათესავებს. მას კულტურული მცენარეების წარმოშობის ცენტრებად მიაჩნდა ის არეალები, სადაც ხარობენ მათი ველური ნათესავები. ალფონსმა აღწერა 247 კულტურული მცენარის სახეობა. ნ. ვავილოვის გამოჩენამდე უკვე აღწერილი იყო 1194, მათ შორის ველური და 27 ნახევრადველური ნათესავი. იგი ასევე წარმატებით უძღვებოდა მამის დაწყებულ სამეცნიერო ტომების გამოცემას. ალფონსის კაპიტალური ნაშრომია "Geographie botanique raisonnee" (1855 წ.), რომელიც უფრო სრულყოფილად გამოქვეყნდა 1886 წელს- "Origine des plantes cultives" სახელწოდებით. (FRE Britania Kids. 2021; С. Резник, 2017:1).

საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარული დარგების შემდგომ განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანა გამოჩენილი ინგლისელი მეცნიერმა ჩარლზ დარვინმა (1809-1882). მან გემ "ზიგიტ" იმოგზაურა მსოფლიოს გარშემო, დააგროვა დიდძალი ბოტანიკური მასალა და დროგამოშვებით აქვეყნებდა. ესენია: "ძიებათა დღიური" (1826), "სახეობათა წარმოშობა ბუნებრივი გადარჩევის გზით, ანუ უკეთ შეგუებული ჯიშების გადარჩენა სიცოცხლისათვის ბრძოლაში" (1842), "შინაური ცხოველების და კულტურული მცენარეების შეცვლა" (1868), "ადამიანის წარმოშობა და სქესობრივი გადარჩევა" (1871). დარვინის ევოლუციური დებულებით ბუნებაში ხდება მიზანშეწონილი, გაურკვეველი მემკვიდრული ცვლილებებისა და ბუნებრივი გადარჩევის გზით ორგანიზმთა ახალი ფორმების წარმოქმნა. ვიკიპედია, თაე; 2020; დ. ჯოხაძე 2004).

საბუნებისმეტყველო დარგის მიღწევები გამოიყენეს ჰუმანიტარული დარგების წარმომადგენლებმაც. კერძოდ, ინგლისელი ანთროპოლოგმა და არქეოლოგმა ჯონ ლებოკმა (1834-1913). თავის ნაშრომში "Prehistoric Times" პირველყოფილი საზოგადოება დაყო ორ ხანად და დაამკვიდრა ტერმინი პალეოლითი და ნეოლითი. (Википедия, св. энциклопедия, 2020).

ბუნებისმეტყველებაში დე კანდოლეთა და დარვინის იდეების ერთერთი გამგრძელებელია გამოჩენილი რუსი ბუნებისმეტყველი ნიკოლაი ვავილოვი. მან 1916-1939 წლებში, ავსტრალიის გარდა, ყველა კონტინენტზე იმოგზაურა და ველურ და კულტურულ მცენარეებზე მრავალფეროვანი მასალა დააგროვა. ნ. ვავილოვის ნაშრომთაგან აღსანიშნავია "Центры происхождения культурных растений" (1926) და მე-5 ტომი "Учение о происхождении культурных растений после Дарвина" (1965). მან ევრაზია, აფრიკისა და ამერიკის კონტინენტზე კულტურულ მცენარეთა წარმოშობის შვიდი გეოგრაფიული ცენტრი გამოყო: 1) სამხრეთ აზიური ტროპიკული, 2) აღმოსავლეთ აზიური, 3) სამხრეთ- დასავლეთ აზიური, 4) ხმელთაშუაზღვისპირული, 5) ეთიოპიური, 6) ცენტრალურ ამერიკული, 7) ანდიური, ანუ სამხრეთ ამერიკული. მარცვლეული და ზოგიერთ კულტურულ მცენარეთა პირველადი წარმოშობის კუთხით განსაკუთრებით აღნიშნავდა სამხრეთ- დასავლეთ აზიურ ცენტრს რომელსაც ყოფდა ოთხ კერად. 1) კავკასიის, 2) წინა აზიის (შიდა სირია და პალესტინა, ტრანსიორდანი, ირანი, ჩრდ. ავღანეთი და შუა აზია, ჩინეთის თურქმენეთით). (Н. И. Вавилов 1987: 21-23). ნ. ვავილოვი არქეოლოგიურ გათხრებზე დაკვირვებთ სამხრეთ- დასავლეთ აზიას აღიარებდა კულტურულ მცენარეთა ერთი ნაწილის, (უფრო მარცვლეულის) მოშინაურების უძველეს ცენტრად და არც შემცდარა. სწორედ ამ ცენტრში ძვ.წ-ის VIII ათასწლეულიდან დაწყებული VI-V-ის ათასწლეულის მრავალფენიან ნასახლარებზე აღმოჩენილია ველური და კულტურულ მცენარეთა ნაშთები. (Е.Н. Лисицына, Л.В. Прищепенко. 1977: 23-52).

მეცნიერულ- ტექნიკური მიღწევების გაუმჯობესებით ბიოლოგიური ორგანიზმების კვლევაში ძველ ტრადიციულ მეთოდებთან ერთად საქმეში ჩაერთო გენური ინჟინერიისა და ქიმიური კვლევის მეთოდები, რამაც გააღრმავა და დააზუსტა მათი არსებობის, განვითარების, ნათესაობის დრო და სივრცე. ასეთმა კვლევებმა მეტი სიცხადე შეიტანეს ბაღიეული კულტურების, მათ შორის ნესვის ველური და კულტურული ჯიშების წარმოშობის, გეოგრაფიული არეალებისა და შორეული ნათესავების დადგენის საქმეში.

ერთერთი ასეთია პ. სებასტიანის ჯგუფის მიერ შესრულებული პროექტი (P. Sebastian and et all., 2010: 14269-14273). კიტრის გვარის 100 წარმომადგენელზე დნმ-ს ბირთვული და მიტოხონდრიული ანალიზით ჯგუფმა დაასკვნა, რომ კიტრის წარმომობის ცენტრია აზია, ხოლო ველური ნათესავები ყოლიათ ავსტრალიასა და ინდოეთის ოკეანის კუნძულებზე. მათ აზია-ავსტრალიაში ნახეს 25 ველური სახეობა-მათგან ხუთი ახალი. ამით მნიშვნელოვნად შეიცვალა წარმოდგენა Cucumis-ის გვარზე. ნესვის უახლოესი ნათესავი და წინაპარი ყოფილა Cucumis microcarpus ავსტრალიიდან. მათი აზრით ნესვი ამ ავსტრალიურ ჯიშს გამოეყო სამი მლნ წლის წინ. თვითონ ავსტრალიური ნესვი კი აზიურ გვარს დაშორდა 10 მლნ წლის წინ. კიტრის ნათესავი კი სამხრეთ- აღმოსავლეთ აზიური Cucumis huystixs აღმოჩნდა, რომლებიც ერთმანეთს დაშორდნენ 4,6 მლნ წლის წინ. აფრიკაშიც ხარობს კიტრის 30 სახეობა. დაახლოებით 12 მლნ წლის წინ გეოლოგიური ძვრით აფრიკულ- არაბული ბაქანი შეუერთდა აზიას, ავსტრალიური სამყარო კი განცალკავდა. აფრიკიდან და ევრაზიიდან გააქტიურდა მცენარეთა და ცხოველთა საპირისპირო გადაადგილება- მოძრაობა. (P. Sebastian and et all., 2010: 14269-14273).

სხვა ავტორებიდან აღსანიშნავია ი. ენდლის ჯგუფის მიერ ნესვის წარმომობის იმავე მეთოდით კვლევა. ახალი კვლევით აზიურ- აფრიკულს დაემატა ავსტრალიური არეალი. ჯგუფმა დნმ-ს გასარკვევად შვიდი რეგიონის ნესვის გვარის თითქმის 90% გამოიყენა, მათ შორის ძირითადი კულტურული ჯგუფები. ავტორთა კვლევით, ნესვის თანამედროვე ჯიშები წარმოდგენილია ორ მლნ წლის წინ დაშორებული ორი შტოსაგან. მათგან ერთი იფარგლება აზიით (Cucumis m. subsp. melo) და მეორე აფრიკული (Cucumis m. subsp. meloides). მათგან დღეს მოხმარების და კომერციული თვალსაზრისით პრიორიტეტულია ფართოდ გავრცელებული აზიური წარმომომობის კულტურული ჯგუფები. აფრიკულმა კი მოიცვა სუდანის რეგიონი და აკმაყოფილებს ადგილობრივ მოთხოვნებს. Cucumis trigonis კი არის ადგილობრივ კლიმატს და ნიადაგს კარგად შეუებული Cucumis melo- ს ნათესავი ინდური ჯიში. დნმ- ს კვლევით ნესვი მინიმუმ ორჯერ მოუშინაურებიან. კლინეს შემდეგ აღწერილი ჯიშებიდან სხვებზე მნიშვნელოვანია C. ambigua Fenzl ex hook.f., C. cognata fenzl ex Hook f. სუდანიდან, C. colosus Rotl. Cogn. (და არა callosus ავტ. შენიშვნა, C. pubescens wild და C. trigonus Roxsb. ინდოეთიდან და C. jucundus F. Muell. C. microcarpus F. Muell. ავსტრალიიდან. ავტორები აღნიშნავენ ფრანგი ბოტანიკოსის შ. ნოუდინის დამსახურებას, რომელმაც განასხვავა ინდოეთისა და აფრიკის ველური და კულტურული ჯიშები ნაყოფის ზომით, გემოთი ფოთლებით და ყვავილებით. მან ინდური ჯიშები განსაზღვრა, როგორც C. melo var. agrestis ერთი ცვლადი ტაქსონი. იმავე 1859 წელს ფერდინანდ ფონ მიულერმა ავსტრალიაში აღწერა ველური ნესვი (F. Mueller, 1859:40- 63), რომელიც ნოუდინს არ უნანავს. შ. ნოუდინმა პირველმა განჭვრიტა ნესვის ერთზე მეტი მოშინაურება და აღნიშნა, რომ მისი ნესვი Soviga de linde შეიძლება იყოს აზიური ნოყიერი ნესვის გარე ნათესავი, ხოლო ჩრდილოეთ აფრიკის ნესვის ჯიშები მისი ნესვის შთამომავლები. (CH. Naudin, 1859:5-87). ნოუდინის მოსაზრება გაამყარა შევალიემ, რომელმაც ეგვიპტისა და სუდანის რეგიონებში ველური ნესვის ახალი ჯიშები იპოვა. (A.J.B. Chevalier. 1901. 284-287).

ავტორები ემხრობიან მოსაზრებას, რომ მკვლევართა ნაწილი (K. Pangalo.1933:520-543; I. Grebenschikov.1953:121-123; C. Jeffrey.1990:77-95; J.H. Kirkbride. 1993:121), ნოუდინ-შევალიეს კონცეფციიდან გადაიხარნენ და Cucumis melo ორ სახეობამდე დაიყვანეს. ამოსავალი იყო საკვებზე ბეწვის სიგრძე-გრძელ ბეწვიანებს- Cucumis. melo subsp. melo ხოლო მოკლე ბეწვიანებს- Cucumis. melo subsp. agrestis დაარქვეს. (J.H. Kirkbride. 1993:121).

ი. ენდლის ჯგუფის და სხვა ავტორთა ახალი კვლევით კულტურულ ნესვებში ჩანს საკვერცხეების სხვადასხვა ტიპი და ამჟამად გამოყოფილი 19 კულტივირებული ჯგუფის სამებადო სისტემა, რომელიც წინააღმდეგობაშია არსებულ ქვესახეობათა კონცეფციასა და პანგალო- კირკბრაიდის სისტემასთან (M. Pitrat, 2013:273-278;2017:25-60). Cucumis melo subsp. agrestis, როგორც პოლიფილური ტაქსონი, მხარს უჭერს კლასტერულ გეოგრაფიულ წარმომობის იდეას და არა მორფოლოგიურს (A. Stepanski and et all., 1999:313-332; A.J. Mlik and at all., 2001:587-597; E.j. Nakata and et all., 2005:405-419; P. Sebastian et all., 2010:14269-14273; J. Blanka and et all., 2012:280; L. Seres- Giandi and Dogimont 2012:254-263; C. Esteras et all., 2013:1285-1303).

ი. ენდლის ჯგუფის აზრით მათი მიზანი იყო კულტურული ჯგუფების მჭკრივის შერჩევით, Cucumis- ის დნმ-ს მონაცემთა ბაზის შექმნა, რაც გაადვილებს კავშირებისა და წარმომობის ძებნას აზიის, აფრიკის, ავსტრალიის ველურ და კულტურულ C. melo-ს პოპულაციებს შორის.

ჯგუფის დასკვნით ველური ნესვი გეოგრაფიულად მოიცავს სამ განსხვავებულ შტოს და მათი უახლოესი ნათესავები ავსტრალიიდან და ინდოეთიდან არიან. ფილოგენური შეფასებით, *C. melo*-ს ნიმუშების მიხედვით, ნესვის წარმოშობის გენეტიკურად მკაფიო სამი გეოგრაფიული არეალი გამოიკვეთა. პირველია აფრიკული- *C. melo* subsp. *meloides*. მოლეკულური ანალიზით აღმოსავლეთ და დასავლეთ აფრიკის ხაზები დაახლოებით 1,4 მლნ წლის წინ დაიყო, ხოლო კაპო ვერდეს მცენარეულობა დასავლეთ აფრიკის ხმელეთურს 0,6 მლნ წლის წინ დაშორდა. მეორე ხაზს ქმნის ავსტრალიისა ახალი გვინეის ველური ნესვის მიერთება- *C. jucundus* F.Muell. მესამე კი ყველაზე დიდი აზიური, რომელიც მოიცავს აზიის ყველა ველურ ნესვს, მადაგასკარის, ინდოეთის ოკეანის კუნძულებისა და ამერიკის სამხრეთი შტატების ნიმუშების ჩათვლით (*C. melo* var. *Texasanus*). მოლეკულური ანალიზით აფრიკისა და აზიურ-ავსტრალიური ნესვის ხაზის წყვეტა თარიღდება დახლ.1,9 მლნ წლით. ხოლო 2,8 მლნ წლის წინ ნესვის ტოტი დაშორდა მის უახლოეს ნათესავებს *C. picrocarpus*- ავსტრალიიდან და *C. trigonus* ინდოეთიდან.

მათი აზრით ნესვის თანამედროვე ჯიშები ორ შტოდან მოდიან. ველური ნესვისა და ყველა მსხვილი კულტივირებული ჯგუფის ნიმუშების მიერთებით კარგად ჩანს აფრიკული და აზიურ-ავსტრალიური ველური ნესვის მკვეთრი ტიხრი. კულტურული ნესვის ძირითადი ჯგუფი, მათ შორის, “*Inorodus*”, “*Cantaloupensis*”, “*Retikulatus*”, “*Adzur*”, “*Conomon*”, “*Makuwa*” და აფრიკული ნესვის რამდენიმე ჯიში- “*Moussa*”, “*Tirama*” ჯდება «აზიის აგრესტის» ხაზში. დნმ- ს და მორფოლოგიური სხვაობის მიუხედავად მრავალწლიანი *C. trigonus* და ერთწლიანი *C. picrocarpus*, შორეული ნათესაობა გვავარაუდინებს ნესვის შეუმჩნეველი საფარის აღმოჩენას სამხრეთ- აღმოსავლეთ აზიაში. დღეს “*Tibish*” და ნესვის სხვა ველური ჯიშები კარგად ხარობენ სუდანსა სხვა რეგიონებში. აფრიკაშიც იკვეთება შეუმჩნეველი ტაქსონი, რომელიც შესაძლოა მოიცავდეს საჰელის რეგიონს დასავლეთ აფრიკიდან სუდანამდე და სამხრეთ საჰარის უდაბნომდე. (I. Endl et al.: 2018: 1-10). ამასთანვე ველური *C. trigonus* ადვილად შესაჯვარებელია სხვა ჯიშებთან და უებარია ახალი ჯიშების გამოსაყვანად. (J.S. John and et al.: 2013:1037-1046).

ნესვი. არქეოლოგიური, ისტორიული და ენათმეცნიერული მიმოხილვა.

მკვლევართა მოსაზრებით კომპლექსური კვლევა კულტურულ მცენარეთა წარმოშობის ისტორიის თანამედროვე ფორმაა. ასეთია- ბოტანიკა, მეზღეობა, კულინარია, ფილოლოგია, არქეოლოგია, იკონოგრაფია და ა. შ. ტერმინი იკონოგრაფია მცენარეთა გენეტიკურ- სელექციურ კვლევებში შემოიღო ჯ. ჯენიკმა (J. Janick. 2010:11-23). გოგრის ჩინური ქვესახეობის- *Cucurbita maxima*-ს ნაყოფის თავსაბურავ ტურბანთან მსგავსების წყალობით ბოტანიკაში დამკვიდრდა ტერმინი ჩალმისებრი ფორმა. (Л.В. Цаценко. 2018:62). ნესვის ერთერთი თურქული სახელი «კაუნ» ნიშნავს «მრგვალ ქედს». (PTAY-MCXA). კარგად დაცული არქეოლოგიური არტეფაქტით დგინდება არა მხოლოდ მცენარის ჯიში, არამედ გაკულტურების, არეალი და დრო. (H. Paris. 2015: 133-148). არქეოლოგიურმა გათხრებმა კარგად წარმოაჩინეს კულტურულ და მათ წინაპარ სარეველა- ველურ მცენარეთა ერთი ჯგუფის ყველაზე ადრეული არეალი, რომელიც ცნობილია ზემოთ აღნიშნული სამხრეთ დასავლეთ აზიის ცენტრის სახელით. (H. И. Вавилов; 1987: 21-23). სწორედ ამ ცენტრის, წინა აზია - მახლობელი აღმოსავლეთისა და კავკასიის არეალში, აღმოჩენილია ძვ. წ-ის IX-VI ათასწლეულით დათარიღებული წარმოებით მურნეობაზე დაფუძნებული, არქეოლოგიურ კულტურათა ნასახლარები. ჯ. მელაარტმა მახლობელ აღმოსავლეთში აღმოჩენილი ადრესამიწათმოქმედო ნამოსახლარების მიხედვით წარმოებითი მურნეობის ჩამოყალიბების 7 ცენტრი გამოყო. 1) პალესტინა ლიბანის, 2) ზაგროსის მთიანეთი (ირანი, ერაყი, ამიერკავკასია), 3) სამხრეთ ანატოლიის პლატო, 4) აღმოსავლეთ კოპეტ-დადი ჰინდუყუმის ჩრდილოეთით. (J. Melaart, 1967:5-7). ხოლო გ. ლისიციანა, ლ. პრიშეპენკომ კი 7 ცენტრი, ცალკეული ლოკალური სუბცენტრით. 1) სამხრეთ ანატოლიური, 2)აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის, 3) აღმოსავლეთ ანატოლიის, 4) ზაგროსის, 5) ამიერკავკასიის, 6) მესოპოტამიის, 7) კასპისპრეთის. ამ ცენტრების ნამოსახლარებზე პალეობოტანიკური ანალიზებით დადასტურებულია ველურ და კულტურულ მცენარეთა ნაშთები (Г. Н. Лисицына, Л. В. Пришепенко 1977: 31-52). ამ საკითხზე და მათ შორის ნესვზე მრავალი კვლევა არსებობს. მკვლევართა აზრით ნესვის გვარის ყველაზე სრულყოფილი ფილოგენეტიკური ანალიზი ჩაატარა პ. სებასტიანის ჯგუფმა (2010 წ.), რომელიც ამყარებს სხვა ავტორთა აზრებს კულტურული ნესვის ველური წინაპრის აზიურობის შესახებ. (Y. Akashi et al., 2002:385-396; N.P.S. Dhillon et al., 2007:1267-1283; K.L Y. Tanaka et al., 2007:233-247; W.K. Dwivedi et al., 2010:

442-452). სამწუხაროდ, არქეოლოგიურ ძეგლებზე ნესვის ნაშთი ცოტაა აღმოჩენილი. ავტორთა აზრით აზიაში ნესვის შეღწევის ყველაზე ადრეული ფაქტი ჩინეთში 3000 წელს ითვლის (W. Uotson 1969:397-402; E.S. Luan and et all. 2008:445-461), ინდის ხეობაში ნესვის ნაშთი 2300- 1600 წლით თარიღდება. (Vishny-Mitre. 1974:3-30), აღმოსავლეთ ირანში აღმოჩენილი ნესვის თესლი დათარიღებულია 2000 წლით. (L. Costatin 1997:326-333). აფრიკაში კი, ქვემო ეგვიპტედან ნესვის თესლი აზიურზე უფრო ძველია და 3700-3500 წლით თარიღდება. (W.wan Zeist and A.J. Roller. 1993:179-185; El M.N.Hadidi et all., 1996:31-44). ამიტომ ველური ნესვის სახეობათა და ქრომოსომათა მრავალფეროვნების გამო არ გამორიცხავდნენ მის აფრიკულ წარმოშობასაც. (T.W. Whittaker and G.N. Davis. 1962; R.W. Robinson and D.C. Decker-Walters. 1997). ავსტრალიურ ველურ ნესვს, ადგილობრივები სამკურნალოდ და ხილად იყენებენ (J.F. O' connel et all. 1983:80-109), მაგრამ ობიექტური მიზეზებით აკლია სიძველის არქეოლოგიური მტკიცებულება.

პალეობოტანიკური კვლევებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია გ. ლისიციანა, ლ. პრიშეპენკოს ნაშრომი, სადაც განხილულია კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ბოტანიკური მასალების შემცველი ყველა ძეგლი, კატალოგიით თარიღითა და ბოტანიკურად განსაზღვრული სახეობათა ჩამონათვალთ. განხილული ძეგლებიდან პირველ რიგში აღსანიშნავია საქართველოში, მარნეულის მუნიციპალიტეტში, ნეოლით- ადრებრინჯაოს ხანის დაზიანებული ნასახლარი “დანგრეული გორა”. (ტაბ.I.). სამწუხაროდ, ავტორებს უნებლიე შეცდომის გამო, სხვა ნასახლარი «გადაჭრილი გორა» აქვთ მითითებული. (Г.Н.Лисицына,Л.В.Прищепенко, 1977:63.83).

“დანგრეული გორა”-ს ქვედა ნეოლითური ფენა ეკუთვნის ძვ. წ-ის VI ათასწლეულის “შომუ თეფე-შულავერი”-ს კულტურას. აქ 1,2- 1,4 დმ თიხის ხსნარით შეღესილ ორმოში სხვადასხვა დონეზე ჩნდებოდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები, ხოლო ძირზე დადასტურდა მთელი პალეობოტანიკური ნაკრები. პროფ. გრ. ქეშელაშვილმა და ასისტენტ ნ. სეფერთელაძემ განსაზღვრეს მცენარეთა შემდეგი სახეობა: ყურძნის წიპწა, ნესვი- *Cucumis melo* L., ღოღო- *Rumex crispus* L., მწვანე ძურწა- *Setaria viridis* L., თათაბო- *Atriplex patulum*, ჯიჯილაყა- *Amarantus retroffexsus* L., ყანის ქლექი- *Polygonum convolvulus* L., შალაფა (ვალამი)- *Andropogon urlepenis* Brot., შავთარა- *Tumaria affinalis* L., ნაცარქათამა- *Chenopodium album* L., ბრტყელინარი- *Onopordonacathium* L., (ქვემოქართლის..., 1975: 124-127; თ.კიდურაძე 1976: 72; T. Kiguradze, 1986: 60,104). კავკასია- მახლობელი აღმოსავლეთის არეალში ნესვის ასეთი ადრეული აღმოჩენა თითქოს იზოლირებულად გამოიყურება, სამაგიეროდ ზრდის რეგიონის მნიშვნელობას საკონტინენტაშორისო მასშტაბით. ამიტომ საჭიროა ამ მიმართულებით აქტიური კვლევა- ძიების გაგრძელება. კავკასიაში ასევე აღსანიშნავია, სომხეთში, ძვ.წ-ის VII-VI ს-ის კარმირბლურის ნაქალაქარზე საზამთროს- *Citrullus aedulis* Pang. და თურქეთში ძვ. წ-ის V ათასწლეულის ნასახლარ კორუჯუ თეფეზე კიტრის- *Cucumis* sp. აღმოჩენა. საზამთროს, ნესვის, კიტრის დანარჩენი მონაპოვარი ორენ კალადან (აზერბაიჯანი) და რუსთავიდან (საქართველო) VIII-XIII ს-ით თარიღდება. (Г. Н. Лисицына, Л. В. Прищепенко; 1977: 74-75, 94, 101).

შუა აზიაში კი აღსანიშნავია მდ. ოქსასა და იახსარტის დელტაზე ძვ.წ-ის IV- II-სის ძეგლზე ჭვავის, ქერის, ხორბლის მარცვლებთან ერთად აფრიკოზის, ატმის, ქლიავის, ყურძნის და ნესვის თესლის აღმოჩენა (С.П.Толстов; 1962: 86), ხოლო ხერსონესის მუზეუმში დაცულია სტავროპოლთან ძვ. წ-ის II ს-ის ჭურჭელში აღმოჩენილი ნესვის თესლი. (РГАУ- МСХА).

კულტურულ მცენარეთა ევოლუციის შესასწავლად არანაკლებ მნიშვნელოვანია ისტორიული ცნობები, ხატწერის ნიმუშები და ლინგვისტური მონაცემები. ამ მხრივ ნესვზე და სხვა ბახჩეულ მცენარეებზე საყურადღებო მონაცემებია დაცული. მკვლევართა ანალიზით მოგროძო ნესვის- *Adzhur*(Chate) და გრძელი ნესვის- *Flexuous* ჯგუფის ნიმუშები შემონახულია 3000 წლის წინანდელ ეგვიპტურ გამოსახულებებში (j.Janick et all., 2007:1441-1457. ტაბ.II.1). ხოლო რომაული დროის მოზაიკებსა და ბარელიეფებზე გამოსახული ამავე ჯგუფის ნესვები კლასიკურ ლიტერატურაში აღნიშნულია ბერძნული- *sikyos*, ლათინური- *cucumis* და ებრაული- *qishuim* სახელით. როგორც ჩანს, სხვა ბაღჩეულებთან ერთად ნესვის ეს ჯგუფები ბერძნულ-რომაული დროის ხმელთაშუაზღვისპირეთში ყურადღებით სარგებლობდნენ. ანტიკური მწერლები ნესვის საკვებ გემო- სიტკბოსთან ერთად პირველ რიგში მის სამკურნალო თვისებებს აფასებდნენ, თუმცა როგორც ჩანს, ნესვი იმ დროს მომცრო და შედარებით უგემური იყო. (A. Dalby, 2003). სავარაუდოდ ამ დროს უკვე ცნობილი იყო მრგვალი ნესვიც, მაგრამ წყაროების მიხედვით ანტიკურ და შუა საუკუნეებში მოგროძო და გრძელ ჯიშებთან შედარებით ხატწერისა და ლიტერატურულ წყაროებში ნაკლებად ჩანს. (J.Janick et all., 2007:14541-1457;HS.Paris et all.,2012a:31-38). ა. დე კანდოლეს აზრით რომაული დროში გა-

მოხატული გულგრილობა, ალბათ ნესვის დაბალხარისხიანობა იყო (A. de Candolle. 1886: 262). თანაც შუა საუკუნეებში მცენარეთა ილუსტრაციების უმეტესობა იმდენად უხარისხოა, რომ ტაქსონომიური იდენტიფიკაციისთვის გამოუსადეგარია. გვიან შუასაუკუნეებში კი მცენარეთა ზუსტი ილუსტრაციები საკმარისად დაგროვდა და იდენტიფიკაციაც გაადვილდა. (ტაბ. II.2.). ამასთანავე XVI ს-დან ავტორები უკვე აღფრთოვანებით აღნიშნავენ ნესვის გემოს და სუნს (HS.Paris et all., 2009:1187-1205; 2011:471-484). მკვლევართა აზრით, უპირველესად ასეთი დადებითი გამოხმაურების მიზეზი იყო XV ს-ში წინა აზიიდან Cantalupensis ჯიშის ტკბილი ნესვის შემოღწევა ჯერ იტალიაში, შემდეგ კი ევროპის სხვა ქვეყნებში. (U.P. Hedrik, 1919:203; M. Pitrat et all., 2000:20-36; C. Jefri, 2001:1510-1557; A. Goldman, 2002. მკვლევართა დაკვირვებით ბახჩულთა, კერძოდ, ნესვისა და საზამთროს დასახელებაში მწერლები ხშირად შეცდომას უშვებდნენ. უფრო ადრეულ დროს თავი რომ დავანებოთ, უკვე გვიან შუასაუკუნეებში pepo ევროპის სამხრეთში საზამთროს, ხოლო ჩრდილოეთში ნესვს აღნიშნავდა. მსგავსი სურათია შუასაუკუნეების აზიელ ავტორთა ნაშრომებშიც. მაგალითად battikh არაბულად საზამთროს ნიშნავდა, მაგრამ ისლამური იმპერიის დროს სპარსეთის მორეული მხარეებიდან დაწყებული, პირენეის ნახევარკუნძულის ანდალუსიის ჩათვლით, ნესვს ამ სახელით აღნიშნავდნენ. (H.S. Paris et all., 2012b: 23-33).

ქართულ წყაროებსა და ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში ნესვზე, ზემოთ აღწერილი უცხოური ცნობების მსგავსი სურათი ჩანს, ამიტომ საკითხს ისევ ვუბრუნდებით. კლასიკურ ბერძნულში «მელოპეპო», მელონ ვაშლს და პეპონ- მწიფე კიტრს ნიშნავს. სპარსული ხარბუზა- ნესვი, თურქული ან თურქულ ენოვანი ხალხების მეშვეობით შევიდა ბერძნულ და სლავურ ენებში «არბუზ- გარბუზ»-საზამთროს მნიშვნელობით. ხოლო არამეულის გავლენით ავიატახ არაბულში დამკვიდრდა ბატიხ- ის სახით ((И. Дубинский, 2014). სლავური «დინია»-ნესვი ნიშნავს გაბერილს, ხოლო თურქულ ენოვან ხალხებში «კავინ, გოვუნ»- ნესვი მუქ-ყვითელს, «კოვუნ, კაუნ» კი მრგვალ ქუდს. სიტყვა მელონ ბერძნულში შესულია ლათინურიდან და აღნიშნავს «სფეროსებრს». პარალელურად ევროპის ცალკეულ ქვეყნებში პეპონ, პეპენ, პიპონ აღნიშნავს გოგრას (PFAF- MCHA). ძველ საბერძნეთში ამ სახელით ხან ნესვს, ხან საზამთროს აღნიშნავდნენ. სამწუხაროდ, ასეთი დაბნეულობა შუა საუკუნეებშიც გაგრძელდა. (HS.Paris at ell., 2012b:23-33).

ცნობილია რომ კავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში, ძვ. წ-ის VI ათასწლეულიდან არქეოლოგიურად შესწავლილ ნასახლარებზე ჩანს ადრეული წარმოებითი მეურნეობის მაღალი დონე, რომლებშიც აღმოჩენილია ველურ და კულტურულ მცენარეთა ნაშთები (Н.Ш. Русшвили. 1990: 11; გ. ჩიქოვანი და სხვა. 2015: 8). აქ უფრო მოგვიანო სამეურნეო საქმიანობა ნაწილობრივ აისახა ანტიკურ, შუა და გვიან შუა საუკუნეების მწერალთა, მოგზაურთა და დიპლომატთა ჩანაწერებში.

საქართველოში მებაღეობა- მებაღეობის იტორიის შესწავლაში დიდი წვლილი მიუძღვის აკად. ივ. ჯავახიშვილს (1876-1940), რომელმაც სრულყოფილად განიხილა საკითხის გარშემო არსებული ძველ აღმოსავლური, ბერძნულ-რომაული, ევროპული და ქართული ცნობები. იგი ეყრდნობოდა ქართველ ჰაგიოგრაფ და საერო მწერალთა ნაყოფიერ შემოქმედებას, რომელთა ნაშრომებში ასახულია ადგილობრივი ან უცხო ენებიდან ნასესხები კულტურულ მცენარეთა სახელები და მეურნეობის დახვეწილი ტერმინოლოგია. (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. IV: 169-432).

ნესვის შესახებ, ზეპირ სიტყვიერებასა და ქართულ მწერლობაში მცირე, მაგრამ საინტერესო ცნობებია დაცული. ყველაზე ადრეული ცნობა მაინც ბიბლიის ქართულ თარგმანშია დაცული. ნესოვან-ი: «დამთეს... ვითარცა ხილის საცავი ნესოვანსა» (O: ეს., 1,5); ნესუ, ნესვი: «ვჭამდით... აჭურსა და ნესუსა და პრასასა და ხახუსა და ნიორსა» (G: რიცხვ., 11,5). (ი. აბულაძე. 1973: 327-328)). ივ. ჯავახიშვილს ნესვზე არსებული ქართული და მისი აზრით საინტერესო უცხოური ლიტერატურა სრულყოფილად აქვს შესწავლილი. მკვლევარის აზრით ცნება ნესვი პირველად დაბადების ქართულ თარგმანში გვხვდება, რომელიც განკერძოებულია და არ უდგება ძველი აღმოსავლეთისა დასავლეთის ცნობილი ენების ნესვის არც ერთ სახელს. სავარაუდოდ ეს საქართველოში ნესვის კულტურის სიძველეზე მიუთითებს. ივ. ჯავახიშვილი სათითოდ განიხილავს ნესვის შესახებ სხვადასხვა ავტორებთან დაცულ ცნობებს. ამ მხრივ ძალიან ღირებულ ცნობას გვაწვდის ცნობილი პოეტი და დრამატურგი რ. ერისთავი(1824-1901), საქართველოში გავრცელებული ნესვის სახე-სხვაობა თუ ჯიშების შესახებ: გოგრა- ნესვი, გული-შამამა, დასტამბო, დუთმა, თურაჯი, მუნა. ჩამოთვლილ სახელთაგან ყველა აღმოსავლეთ საქართველოს ეკუთვნის. იმერეთში პუმპულას, ხოლო სამეგრელოში შინკას ეძახიან. (რ. ერისთავი, 1884: 43). ივ. ჯავახიშვილი გოგრა- ნესვის გარდა სათითაოდ განიხილავს ამ სახელებს. იგი იმომწებს ს. ზელინსკის, რომ არაბულად შამამად წოდ-

ბული ფორთოხლის ოდენა ყვითელი და ნარინჯ ზოლიანი უგემური ნესვი XIX ს-ში მოჰყავდათ გასართობად და სურნელისათვის (С. Зелинский. 1888: 133). გული კი სპარსულად ვარდს ნიშნავს და გულიშამამ ვარდის სურნელოვანი ნესვი გამოდის. გულიშამამი ნესვის თურქულ-სპარსულ-არაბულ ლექსიკონებში ნესვის სახელად არ ჩანს და სავარაუდოდ ის ბოტანიკურად *Cucumis melo* L. F. Dudain Naud. sun. *Cucumis...dudain* L.,... *Cucumis odorantissimus* უნდა იყოს და მას არაბები «შემამ»-ს უწოდებენ. (Becker- Dillingen. 1924:670), ფრანგები და გერმანელები *Cocombre de Perse*, *persische melone*-ს, ანუ *Apfelmelone*-ს ეძახიან (ივ. ჯავახიშვილი. ტ.V.1986:276). ავტორი იშველიებს ა. ახუნდოვის არაბულიდან ნათარგმნ ა. მუვაფაკის ფარმაკოლოგიურ და ჰ. ჰიუმბანის ნაშრომს, რომ შამამ ცნობილია მხითარის სომხურ იგავებში და არაბული შამამ არის პატარა პუმპულასებრი ნესვის სახესხვაობა, რომელსაც სპარსელები დასტამბოს უწოდებენ- *colocynthis instar*. (A. Axundow. 1892:209; H.Hubschmah 1904: 272-273). აქვე დავამატებთ სომეხი პოეტის ნაყამ ჰოვნათანის (1661-1722) ლექსის ი. გრიშაშვილისეულ თაგმანს- ხობტა საქართველოს კეკლუცებს. «იქ წიკწიკებს თბილ გოგირდის ჰამამი, ბანაობენ ხათუნები თამამი, სურნელობენ ისე როგორც შამამი, საქართველოს მშვენიერი ქალები.» (ალ. ელერდაშვილი 2016). ასევე უნდა მივუთითოთ სტროფები ხალხური ლექსიდან არსენა ოძელაშვიზე. «არსენა ღონიერია იმ ბიჭს ქვეშ ამოიგდებსა, ორი მუშტი რომ შემოჰკრა ყარფუზივით დააბნევსა» (ზ. კიკნაძე. 2001). ლექსში სპარსული ხარბუზადან (ნესვი), მომდინარე ყარფუზი საზამთროს ნიშნავს. სახელი მუხა კი ნესვს ფერის და კანის დამუხვილობის გამო შეარქვეს და გერმანელები მას *Netz- Melonen*-ს უწოდებენ (ივ. ჯავახიშვილი, 1986; ტ.V. 277). თურაჯზე ავტორი იზიარებს ს.ზელინსკის აზრს, რომ ამიერკავკასიაში გავრცელებულ ამ იშვიათი ჯიშის ნესვს ფრინველის ფერი გადაჰკრავს და სახელიც ამის გამო შეერქვა. დუთმა კი სომხურშიც იხმარება და ავტორი იზიარებს სახელის თურქულობას (Зелинский 131- 133). დასტამბო-პუმპულას ჯიშის იგივეობის დასადგენად ივ. ჯავახიშვილი ეყრდნობა გალენის აზრს «პეპონ»-ის საჭმელად უვარგისობის შესახებ და დამატებით ამაგრებს მ. ჯანაშვილის ცნობით, რომ საინგილოში სურნელოვან დასტამბუას თურმე ყმაწვილების გასართობად აგროვებენ. (მ. ჯანაშვილი, II.1913:104). მოკლედ ივ. ჯავახიშვილს გულიშამამ, დასტამბო, პუმპულა საჭმელად უხმარი ნესვის ჯიშის სხვადასხვა სახელად მიაჩნია. ნესვის სახელ პუმპულა-ს უკავშირებს იტალიურ პოპონე-ს, რომელსაც ბიზანტიელები XI ს-დან პეპონ-ს, ხოლო თანამედროვე ბერძნები კი ტა პეპონია-ს ეძახიანო.

ივ. ჯავახიშვილი მეგრულ შინკა-ს და კიტრის ჭანურ სახელ შუკა, სუკა-ს უკავშირებს ნესვის ბერძნულ სახელ სიკვია და კიტრის სიკვოს ან სიკვს. ამასთანავე ასკვნის, რომ ისე როგორც მეგრულ-ჭანურში, ძველ ბერძნულშიც თავიდან ნესვის და კიტრის სახელად ერთი საერთო სიტყვა უხმარიათ. ასევე მას მოყავს ფ. გორგიჯანიძის (1626- 1696) ცნობა ნესვის არაბულ სახელ ბათიყ და სპარსულ ხარბუზა-ზე (ფ. გორგიჯანიძე, 1896: 155), ხოლო თანამედროვე არაბულად ნესვს საფრას, ეგვიპტურად ფაყუს, საზამთროს კი ეხლა ბათიხს, ბათიჰა-ს ეძახიან. (ივ. ჯავახიშვილი, 1986: 275-277). ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ იტალიელ მოგზაურს არქ. ლამბერტს 1630-1649 წლებში სამეგრელოში ცხოვრებისას, ბალებში სამი მტკაველი სიგრძის დიდი ნესვები უნახავს (არქ. ლამბერტი, 1938: 59). მას არც სხვა ავტორებიც გამორჩენია; ალ. ბატონიშვილის (1770- 1844) მიხედვით ქვემო ქართლში, ბერდუჯის ხეობაში ნესვი, მელსაპოპენი პუმპულა მოყავდათ, ხოლო იმერეთში მელსაპოპენი და პუმპულა თურმე მოუვლელადაც ხარობდა. აქვე ბატონიშვილი იმოწმებს რუსი ელჩების მიშეცკის, ტოლოჩანოვის, ივლევის ცნობებს კახეთსა და იმერეთში ნესვის და საზამთროს მოყვანის შესახებ (ალ. ბატონიშვილი, 1895:155). ვახტანგ VI-ს (1675- 1737) ცნობით კი თბილისის მიდამოებში მოყავდათ ნესვი და საზამთრო და ასევე შემოჰქონდათ ბაზარში რეგიონებიდან და სხვა ქვეყნებიდან (ვახტანგ VI,1886:104-105). ნესვის კულტურას მისდევდნენ აღმ. საქართველოს მდინარეთა ველებზე, მათ შორის ჰერეთსა და საინგილოში (მ. ჯანაშვილი. 1906: ტ.2 104). ა. გიულდენშტეტს (1745- 1781) საქართველოს სხვადასხვა თემში და თვით მთიან რაჭაში უნახავს ნესვი, საზამთრო, გოგრა- კვახი (A. Guldenstet, 1791:305,400). ნესვის სახე- სხვაობაზე წერს ლექსიკოგრაფი ს. ორბელიანი ((1658- 1725). რიცხვთა 11.5 მიხედვით ნესვს განმარტავს როგორც «ხმილი მოლთა “ანუ ბალახის ხილს. ს, ორბელიანის აზრით დასტამბო სპარსულია, ქართულად კი პუმპულა ქვია და ის პატარა, ჭრელი ნესვიაო. იგი ასევე განმარტების გარეშე მიუთითებს ნესუპუმპულა-ზე (ნესვპუმპულა). ს. ორბელიანი ბიბლიური დაბადების თარგმანიდან ესაიას 1გ-ში სიტყვა ნესოვანს განმარტავს, როგორც ნესვის ბოსტანს (ს. ორბელიანი. 1991:590-591).

ახლა მოკლედ ისევ სამეგრელო-ჭანეთში გავრცელებული ნესვის და კიტრის სახელ შინკა-შუკას შესახებ.

ივ. ჯავახიშვილი იზიარებს მაშინ მიღებულ ნესვის წარმოშობის აფრო- აზიურ (ინდოეთი) აღიარებულ შეხედულებას, შემდეგ ბიბლიიდან მოყავს ცნობა, თუ როგორ მოენატრათ ეგვიპტიდან გამოსულ ებრაელებს ნესვი და სხვა ბოსტნული. ასევე აღნიშნავს, რომ ებრაული «კიმშუ-იმ “ზოგის აზრით ნესვი კი არა კიტრიაო. შემდეგ განიხილავს ბერძენ-რომაელ ავტორებს და აღნიშნავს რომ ჰიპოკრატე და თეოფრასტე ნესვს «სიკვა»-ს უწოდებენ, დიოსკორიდე კი «პეპონ»-ს. სახელის მიხედვით ნესვი რომაელებს ბერძნებისგან შეუთვისებიათ. პლინიუსი მცირე კიტრსა და ნესვს მკაფიოდ ვერ ანსხვავებდა. კიტრზე (cucumis) საუბრისას ამბობს, დიდი რომ გაიზრდება მას «პეპონ»-ს ეძახიანო. პლინიუსის ცნობიდან ჩანს, რომ მის დროს ნესვის ახალი ჯიშები გამოუყვანიათ, კომმის ფერით, სურნელით და ფორმით. თანაც ნაყოფი კი არ ეკიდა, არამედ მიწაზე იდო და სიმწიფისას ყუნწს წყდებოდა. გალენის მიხედვით მოსახლეობა “მელოპეპონ”-ს ჭამდა, “პეპონ”-ს კი არა. (ივ. ჯავახიშვილი. ტ.V. 271-278).

ნესვის მეგრულ სახელზე მცველობს ი. ბებია. ბერძნულ სიკვა-სთან შედარებისას მოყავს ს. ჟღენტის აზრი შინკა სახელში ნ-ს განვითარების ბუნებრივობის შესახებ (ს. ჟღენტი, 1953:100). ი. ბებია ფორმის მიხედვით აღნიშნავს «ლაგინძია» და «კვარკვალა» ნესვს. (ი. ბებია, 2008: 25). რაც შეეხება ნესვის ერთ ერთ ბერძნულ სახელ «სიკვა»-ს დამეგრულ-ჭანურ შინკა-შუკა-სუკას, როგორც ჩანს ჯერ კიდევ ბერძნულ-რომაული დროიდან ის ვიწრო ზოლად გასდევს მცირე და შუა აზიას (უიღურები, კიტანები ჯუჩის ხალხი) და ჩანს ჩინეთში «სიკვა» სახელით. ნესვის ეს ჩინური სახელი “დასავლეთის ნესვს, დასვლეთს” ნიშნავს. თვით “სიკვა” კი “სიიუკვა”-დან მომდინარედ მიაჩნიათ და ახსნილია როგორც “თურქესტანის ნესვი”. (L. Bertold, 1919: 445).

დასკვნა. ჯერჯერობით ნესვის უძველესი თესლი აღმოჩენილია საქართველოში, ქვემო ქართლში, “დანგრეული გორას” ნეოლითურ ნასახლარზე, ხოლო კიტრის თესლის უძველესი ნიმუში თურქეთში, კორუჯუ თეფეს ნასახლარზე. ამ აღმოჩენებით ამიერკავკასია-მცირე აზიის არეალში იკვეთება კიტრისებთა გვარის პირველადი კულტივირება. ნესვის ერთერთ ქართულ სახელს ჯერჯერობით შესატყვისობა არ ეძებნება კავკასია- ძველ აღმოსავლურ არეალში, რაც კიდევ უფრო ზრდის თემის აქტუალობას. ხოლო მეორე სახელი შინკა კლასიკურ ბერძნულ- რომაულ და ჩინურ არეალს შესატყვისება. ამასთანავე, საქართველოში შუა საუკუნეებიდან საზამთრო- ნესვის ბერძნულ- რომაული, არაბულ- სპარსული სახელებიც ვრცელდება, რომლებიც ზოგჯერ სხვა ქვეყნების მსგავსად არ გამოხატავენ სახეობის რეალურ სახელს. საინტერესოა და შესაძლებელია საქართველოში გვიან შუასაუკუნეებში გავრცელებული ნესვის ჯიშების, კერძოდ მუხასა და თურაჯის გაიგივება ცნობილ ჯიშებთან. თემა უთუოდ საინტერესოა, პერსპექტიულია და მომავალში აუცილებელია ფუნდამენტური კვლევა-ძიების გაგრძელება.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I. “დანგრეული გორა”. ნეოლითური თიხის ჭურჭლის ნატეხები ადრე ბრინჯაოს თიხის ჭურჭლი ნატეხები. თ. კილურაძის (1987) და ოთ. ჯაფარიძის (1975) მიხედვით.

ტაბ. II. 1. A- F ნესვებისა და კიტრისებრთა გვარის მცენარის გამოსახულანი ძველი ეგვიპტიდან. ჯ. ჯენიკისა და სხვათა (2007) მიხედვით. II.2. ბარტომოლე ესტებან მურილიოს (1617- 1682) ნახატი “ყურმნისა და ნესვის მჭამელი ბიჭები”. მიუნჰენი. www. art- catalog ru/article. php. 2008.

ტაბ. III. საზამთროსა და ნესვის სურათები საქართველოდან. 1. კახური მრგვალი, შავი საზამთრო. 2. გრძელი, მუქი საზამთრო. 3- 4. კახური გრძელი და მრგვალი ზოლებიანი საზამთრო. 5. კახური გრძელი, შავი საზამთრო. 6. ზამთრის თეთი ნესვი. 7. მუხა- ნესვი, მოლურჯო. 8. საადრეო მუხა- ნესვი, 9. მუხიანური ნესვი.

© А Злигонцев [http:// agrolib.ru/](http://agrolib.ru/) «библиотека по агрономии» Бахчеводство в Груз. ССР. 2011- 2020.

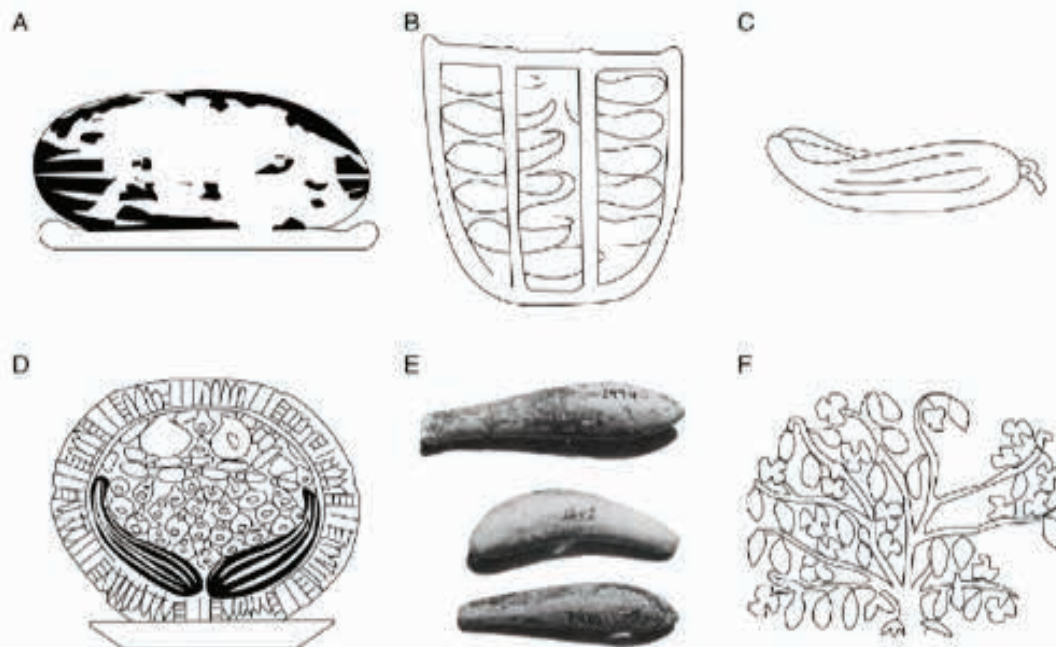
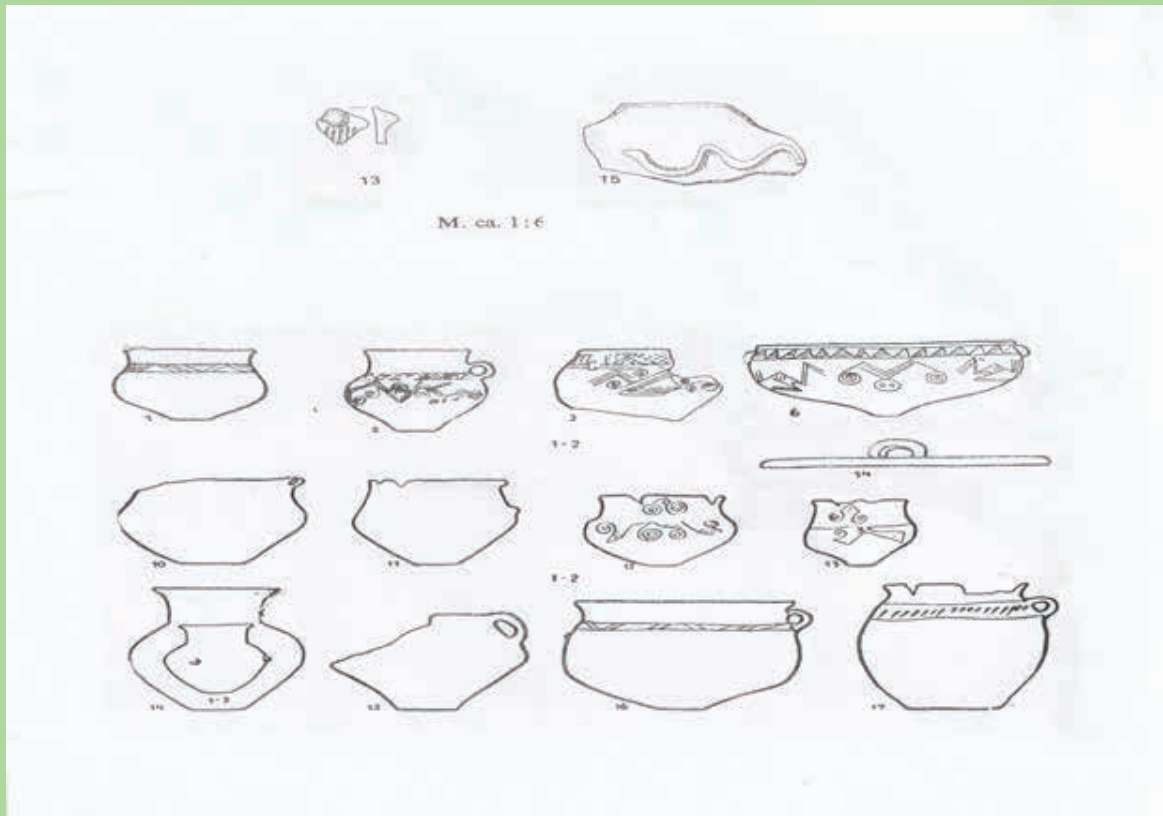

FIG. 2. Six images of cucurbits from ancient Egypt: (A) watermelon, *Cucurbita lanatas*, from a wall painting in a tomb at Meir, Old Kingdom (Manniche, 1989); (B) basket of melons, *Cucumis melo*, from tombs from the 18th Dynasty, 1550-1300 BC (Manniche, 1989; Pitrat and Fourey 2003); (C) melon, *Cucumis melo*, from a wall painting in a Theban tomb with attached peduncle and corolla, 18th Dynasty (Manniche, 1989); (D) basket of melons, *Cucumis melo*, figs and dates from a wall painting of a Theban Tomb, 18th Dynasty (Manniche, 1989; Pitrat and Fourey, 2003); (E) wooden models of melon, *Cucumis melo*, from the New Kingdom, 1517-1192 BC (Darby et al., 1977); and (F) carving of plant identified as a cucurbit, by Singer (1958) suggestive of squiring cucumber, *Echallium elaterium*, from an early botanical collection on the walls of the temple of Karnak brought back by Thothmes II, approx. 1450 BC.

ლიტერატურა

- ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები) თბ., 1973.
- ლ. ადიკაშვილი. აქვს თუ არა ნცენარეს ინტელექტი? საბუნებისმეტყველო 8+ 2016. intermedia.ge
- ლ. ალფაიძე, ე. მოთიაშვილი, ნ. ჭანკვეტაძე. სახელმძღვანელო მეზოსტნეობაში, კოლეჯის სტუდენტთათვის თბ. 2015.
- მ.ახალკაცი. კულტურულ მცენარეთა გარეული სახეობები საქართველოში თბ.,2015.
- ი.ბებია. სამიწათმოქმედო ლექსიკა მეგრულში. 2008.
- რ.გაგნიძე. მცენარეთა სისტემატიკა ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ.9 . 1985:
- ფ.გორგიჯანიძე. ფარსადან გორგიჯანიძე და მისნი შრომანი, მ. ჯანაშვილის გამოცემა თბ., 1896
- რ. ერისთავი. მოკლე ქართულ- რუსულ- ლათინური ლექსიკონი მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოებებიდან თბ., 1873.
- გ. ესიტაშვილი. საზამთროს, ნესვისა და გოგრის გაუმჯობესებული ჯიშები. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია მემინდვრეობის ინსტიტუტის შრომები. VIII. თბ., 1954. С русск. резюме.
- თ. ვახტანგაძე. ნესვის სახეობები და აგროტექნიკა. Farmer of future 17. 05. 2016.
- ვახტანგ VI. დასტურლამალი მეფე ვახტანგ მეექვსისა. რედაქტორი პ. უმიკაშვილი თბ., 1886.
- ვახუშტი. საქართველოს გეოგრაფია. რედაქტორი მ. ჯანაშვილი. თბ., 1895.
- ვიკიპედია, თავისუფალი ენციკლოპედია. ჩარლზ დარვინი. 2019.
- ზ. კიკნაძე. ქართული ხალხური ეპოსი, ნაწილი IV.თბ., 2001.
- თ.კილურაძე. აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის პერიოდიზაცია თბ. 1976.
- ა. ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა. იტალიურიდან თარგმნა ი. ჭყონიამ. თბ., 1938.
- ი. მჭედლიძე. აგროკავკასია, ქართული აგრარული ინტერნეტ გაზეთი. 23.04.2020.
- გ.პატარიძე. საქართველოს ზოგიერთი ზეთოვანი კულტურიდან ვიტამინურ- ამინომჟავური კომპლექსების მიღება თანამედროვე ტექნოლოგიური დამუშავების გზით, დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 2018.
- ს. ს. ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული I მესამე გამოცემა. 1991.
- ს. ჟღენტე. ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა.თბ., 1953.
- ც. სამადაშვილი, გ. კაპატაძე კულტურულ მცენარეთა სელექცია და მეთესლეობა. თბ., 2008.
- ნ. საყვარელიძე. ნესვისა და საზამთროს ავადმყოფობანი საქართველოში. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია მცენარეთა დაცვის ინსტიტუტის შრომები, VII. თბ., 1950. С русским резюме.
- ქვემო ქართლის არქეოლოგიური კვლევის შედეგები (1965- 1971 წწ), თბ. 1975.
- გ. ღვალაძე. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ.7. თბ., 1984.
- ზ.ყანჩაველი. ბოტანიკა II. მცენარეთა სისტემატიკა. თბ.,1933.
- გ.ჩიქოვანი, ჯ. აბულაძე, დ. ჟვანია. ქვემო ქართლის (არუხლოს) არქეოლოგიური ექსპედიციის მირ შესწავლილი ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარები (1966- 1988წწ.). თბ., 2015.
- რ. ძიძიშვილი. აგრონომიის საფუძვლები თბ., 2009.
- ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია ტ. IV. მეორე გამოცემა. თბ., 1996.
- ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია ტ.V. მეორე გამოცემა. თბ., 1986.ნ.

- მ. ჯანაშვილი. საქართველოს ისტორია. ტ. I. თბ. 1906.
- მ. ჯანაშვილი. საინგილო (გამოკვლევა, ტექსტი, ლექსიკა). ძველი საქართველო ტ. II. თბ., 1911- 1913.
- ჰონათანი. ხობტასაქართველოს კვლევებს. სომხურიდან თარგმნი. გრიშაშვილმა. ალ. ელერდაშვილის ბლოგი. 21.07.2016.
- A. Achundow. Die pharmakologischen Grundsätze des Abu Mansur Muwaffak. Дерт. 1892.
- Википедия, Свободная Энциклопедия. Джон Леббок. 2020.
- А.А. Дробышевский, А.А. Буць, А.Н. Тряхов. Обзор развития овощеводства и бахчеводства в государствах-членах Евразийского экономического союза за 2013- 2017 годы. М., 2018.
- И. Дубинский. Те еще фрукты «Ilya Dubinsky» . 2014. Google scholar
- С. П. Зелинский. Садоводства в Закавказском Крае//СМИЭБКЗК. т.4.Тифлис.1888.
- Н. Курдюмов. Какие бывают дыни. Kurdyumov.ru 11. 02. 2018.
- Ж. И. Орлова. Все об овощах М. 1986.
- Г.Н. Лисицына, Л. В. Прищепенко. Палео-этноботанические находки Кавказа и Ближнего Востока. М., 1977.
- РГАУ- МСХА - Российский государственный аграрный университет Московская сельскохозяйственная академия им. К. А.Тимирязева. Зооинженерный факультет. 1. Дыня в Древней Греции и Риме 2. Распространение дыни в Европе, происхождение слово “дыня”.
- С. Резник. Это короткая жизнь. Н. Вавилов и его время. М.2017
- Н. Ш. Русишвили. Культурные растения на ранних поселениях Грузии по палеоботаническим исследованиям, автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата биологических наук Кишинев. 1990.
- Е. Н. Синская. Историческая география культурной флоры (на заре земледелия) Ленинград. 1969.
- Л. В. Цаценко. Изучение истории растений по их образам в произведениях искусства, монография Краснодар. КУБ ГАУ 2018.
- Y. Akaschi, N. Fukuda, T.Wako, M. makuda and K.Kato. “Genotypic variation and phylogenetic relationships in East and South Asian melons, cucumis melo L., based on the analysis of tife isozymes”. Euphytica, vol.,125. no.3. 2002.
- J. Becker- Dillingen. Handbuch des gesamten gemusebaues. Berlin. 1924.
- L. Bertold. “Sino- Iranica contributions to the History of Civilization in Ancient Iran” Feld museum of Natural History, publication 201. Antropological series vol.XV. N.3 Chicago. 1919.
- J. Blanca, P. Esteras, D. Ziarsolo, V. Perez, C. Fernandez- Pedrosa, R. R. Collado, R. de Pablos et all. Transcriptome sequencing for SNP discoveri across Cucumis melo . BMC Genomics 13: 2012.
- Y. Burger, U. Saar, H.C. Paris, E. Lewinsohn, N.Katzir, Y. Tadmor,, A.A. Schaeffer. Genetic variability vor valuable fruit quality traits in cucumis melo. Israel Journal of plant sciences 54. 2002.
- N.P.S.Dhilon et all. Diversity among landraces of Indian snapmelon(Cucumis melon var.momordica). Genetic resources and Crop Evolution. Heidelberg. v.54. n.6. 2007.
- N. K. Dwivedi, O.P. Dhariwal, S.G. Krishnan and D.C. Bhrandari. Distribution and exstent of diversity in Cucumis spezien in the Aravalli ranges of India. Genet. resour. crop. Ev. 37:2010.
- A. Dalby. Food in the Ancient World from A to Z. London: Routlenge. 2003. Google Scholar.
- J. Endl, G. Enoch, A. Achigan- Dako, K. Pandey, J.Antonio, Montforte, Belen Pico and Hanno Schaefer. Repetaded ? domestication of melon (Cucumis melo) in Africa and Asia and new close relative from India. American Journal of botany. 105 (10). 2018.
- C. Esteras, C.Formisano, A.Roig, J. Doiz, J.Blanca, J. Blanco, M.L. Garsia- Mas, Gomez-Grullamonet all. SNP genotyping in melons: Genetic variation. population structure and lin kode disequilibrium. Theoretical and Applied Genetics. 126. 2103. Googly Scholar.

- A. Goldman. Melons for the passionate grower. New York, NY. Artisan:2002. Google Scholar. FREE- 7 DAU TRIAL Britanica Kids. Augustin and Alfons de Cangolle. 2021
- A. Guldenschedt. Reise durch rusland und im Caucasischen Gebirge. II. St. Peterburg, 1791.
- El M.N.Hadidi, A.G Fahmi and U. Willerdig. The paleoethnobotany of cocalityite Hieracompolis(3880- 3500). Egypt 1. cultivated crops and wild plants potential value. Taekholmia. 16.1996.
- UP. Hedrick. Sturtevant's notes on edible plants. Albany, NY. J.B. Luon Company; 1919:203. Google Scholar.
- H. Hubschman. Die Altarmenische Ortsnamen. Berlin|Boston. 1904.
- j. Janik, H.s. Paris, DC. Parish. The cucurbits of Mediterranean antiquity: Identification of taxa from ancient images and descriptions. Annals of botany. 100. 2007.
- J. Janick. Plant Iconography and art: source of information on horticultural technology. bulletin UASVM Horticultural. N.67(1). 2010.
- C. Jeffrey. Institute of Plant Genetics and Crop Plant Research. Cucurbitaceae. In: Hanelt P. editor Mansfeld' Encyclopedia of Agricultural and horticultural Crops, New York, NY: Springer; 2001. 1510- 1557. Google Scholar.
- J.S. John, V. A. Sariash, M. Missar, M. Latha, S. Gopalakrishnan, R. Uadav and K. V. Bhat. On the occurrence, distribution, taxonomy and genopool relationship of callosus (Rottler) Cogn. the wild progenitor of Cucumis melo L. from India. Genetic resources and Crop Evolution. 2013. 1037- 1046. Google Scholar
- AUG. P. DE CANDOLLE. Cucurbitaceae in: PRODRROMUS SISTEMATIS NATURALIS REGNI VEGETABILIS SIVE ENUMERATIONIS CONTRACTA ORDINUM, GENERUM, SPECIERUMQUE PLANTARUM. PARS TERTIA. PARISIIS. 1828:297-320.
- A. De Candole. Origin of cultivated plants. New York. NY. Apleton 1886. 262. google Scholar
- T. Kiguradze. Neolitische Siedlungen von Kvemo- Kartli. Georgien. AVA-Materielen. Band 29. Munchen. 1986.
- J.H. Kirckbride. Biosystematic monograph of the genus Cucumis (Cucurbitaceae). Parkwau Publishers, Boone, North Carolina. 1993.
- L. Costantini. Le piante in La città bruciata del deserto salato (Tucci G. ed.). Paris. 1977. 326-333.
- F.S. Luan, I. Delanay, J. E. Staub. Chinese melon (Cucumis melo L.). Diversity analysis provides strategies for germplasm curation, genetic improvement and evidentiary support of domestication patterns Euphytica. 2008. 164:445-461.
- C. LINAEI. SPECIES PLANTARUM EXSIBENDES PLANTAS RITE COGNITAS, CUM DIFFERENTIS SPECIFICIS NOMINIBUS TRIVIALIBUS SYNONYMIS SELECTIS, LOCIS NATALIBUS SECUNDUM SYSTEMA SEXUALE DIGESTAS. T.II. HOLMIAE IMPENSIS LAURENTII SALVII. 1753.
- J. Mellaart. Excavations at Hacilar. Edinburgh. 1970.
- A.J. Mliki, E. Staub, S. Zhanguong and A. Ghorbel. Genetic diversity in melon (Cucumis melo L.): an evaluation of African germplasm. Genetic Resources and Crop Evolution 48: 587-597. Crossref/ Web of science. R Google Scholar
- El. Mohamed, M. Pitrat. Tibish a melon type from Sudan. Cucurbit Genetics Cooperative Report 1999. 22: 21-22.
- F. Mueller. Some hitherto unknown Australian plants. Transactions of the Philosophical Institute of Victoria. 1859. 3: 40-63.
- MN. Munger, MW. Robinson. Nomenclature of Cucumis melo L., Cucurbit Genetics Cooperative Report. 1991. 22: 43-44.
- E.J. Nacata, E. Staub, A.J. Lopez- Sese and N. Catciz. Genetic diversity of Japanese melon cultivars (Cucumis melo L.) as assessed by random amplified polymorphic DNA and simple sequence repeat markers genetic resources and Crop Evolution. 52. 405- 4019. Crossref/CAS/ Web of Science R Google Scholar

- Ch. Naudin. Essais d'une monographie des especes et des varietes du genre Cucumis. Annales des sciences Naturalles Botaniqueu 4.5-87.
- J.F. O' Connel. P.K. Latz and P.Barnett. Traditional and modern plant use among the Alyawara of Central Australia. Economic botany.1983.37:80-109.
- HS.Paris, M.C. Daunay, J.Janick . Thr cucurbitaceae and Solanaceae illustrated in medieval manuscripts known as the Tacuinum Sanitatis. Annals of Botany.103. 2009.1187-1205. [PMC fre article] [Pubmed] Googe Scholar
- HS. Paris, J. Janick, M-C. Daunay. Medieval herbal iconography and lexicography of Cucumis (cucumber and melon, cucurbitaceae) in the Ocident.1300-1458. Anals of Botany. 108. 2011. [PMC fre article]. [PUB Mcd]. Google scholar
- HS. Paris. Semitic- Language records of snake melons (Cucumis melo, cucurbitaceae) in the medieval period the "piqqus" of the "Faquos". Genetic resourses and Crop Evolution 59.2012; 59. Google Sholar
- HS. Paris, Z. Amar, E. Lev. Medieval Emergence of sweet melons, Cucumis melo (Cucurbitaceae). Anals of Botany 110 (1): 2012b
- M.Pitrat, P. Hanelt, K.Hammer. Some Comments intraspecific classification of cultivars of melon. Hortic.510. 2000. google Solar
- M. Pitrat. Phenotipic diversity in wild melons (cucumis melo). Plant Biotechnology. Tocyo. v.30. №3.2013.
- M.Pitrat. Melon genetic resourses: Phenotipic diversity and horticultural taxsonomu. In R. Grumet et all.[eds]. Genetics and Genomics of Cucurbitaceae. Sprunger, Berlin, Germany. 2017.
- P.Sebastian, H. Schaefer, IRH. Telford, SS. Renner. Cucumber (Cucumis sativus) and melon (C. melo) have numerous wild relatives in Asia and Australia, and the sister species of melon is from Australia. Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA. 107. 2010. [PMC fre article] [PubMed] Google Sholar
- L. seres-Giandi and C. Dogimont. how microsatellite diversity helps to understand the domestication history of melon. In N. Sari, I. Solmaz and V. Aras(eds). In Proccedings of the xxh EUCARPIA meeting on genetics and breeding of cucurbitaceae. University of Cucurova, Antalia,Turkey. 2012.
- A. Stepanski, I. Kovalski, R/ Perl-Treves. Intraspecific classification of melons (Cucumis melo L.) in view of their phenotiypic and molecular variation. Plant sustematics and Evolution. 217. 1999. Google Scholar
- R.W.Robinson, D.S. Decker-Walters. Cucurbits, CABI, Wallingford.uk.1997.
- W. Roxburgh. Flora Indica, or discriptions of Indian Plants 1. 1832.
- El. Tahir, I.M. Taha, M. Pitrat. Tibish, a melon type from Sudan. Cucurbit Genetics Cooperative Report 22.2018.
- KL..Y.Tanaka, K. Akashi, T.Fukunaga, Y. Ymamoto, H.Aierken, H.Nashida, C,L. Long et all. Molecular characterization of South and East Asian melon, Cucumis melo L.,and the origin of group Conomon var. makuuwa and var. conomon revealed by RAPD analysis. Euphytica 165. 2007. Google Sholar
- W. Watson. Early cereal cultivation in Chinai.n.p.j. usko and G.W. Dimplebey[eds]. The domestication and exsplotation of plants and animals. 1969:397-402.Duckworth London.uk. google Sholar
- T.W. Whitaker, G.N. Dawis. Cucurbits botany, Cultivation and Utilization. Leonard Hill, London, uk. 1962.
- Wishny- Mittre. Palobotanical evidence in India. in Evolutionary studies in world crops (J. Hutchinson ed.). Cambridge university press, Cambridge. (CB) 1974.
- A.J.B. Chevalier. Un ancetre presume du melon cultivate (Cucumis melo l.). Bulletin du museum nationale d'histoire naturelle lere serie 7: 1901.
- W. van Zeist and G.J. Roller. Plant remains from maadi, a Prdinastic site in Lower Egypt. Vegetation history and Archaeobotatany 4: 1993.

The Melon

Short paleobotanical and historical-linguistic review

Abstract. Vegetation occupies a special place on the Earth. It was easily recognized by our remote ancestors who worshipped plants and animals together with the visible world. From the biblical viewpoint about the origin of the world and living organs and resulting from further scientific conceptions, origin and evolution of plants and their special function have always been given great importance. Plants are an unconditional source of life on earth. With their development, early humans changed their ideas about and relationship with the changing environment. After the formation of convenient natural conditions, in different regions of the earth humans started developing a new form of production – land farming and cattle breeding and began creating new firm settlements. Consequently, there emerged new concepts – cultivated plants and domesticated animals - in economic activity. Improved species of plants and animals were created by means of human interference, which is why their majority have preserved only the gene and some characteristics of their wild ancestors. One of such cultivated agricultural plants is the melon with its very interesting history of evolution.

ნოქანაქვი-ახეოპოლისის ეხისის მეფეთა პიხვილი სასახლის ხანახანი ილახიფიასიოსთვის

ნიკოლოზ მურღულია, დავით ლომიტაშვილი
ბესიკ ლორთქიფანიძე, თამილა კაპანაძე

IV ს-ში გართულებული საგარეო პოლიტიკის გამო (გუთების და ჰუნების სისტემატიური თავდასხმები რომის იმპერიაზე, სპარსეთის გაძლიერება და მის მიერ ქართლის, სომხეთის და ალბანეთის დამორჩილება) რომი ველარ ახორციელებს სათანადო კონტროლს მის აღმოსავლეთ პროვინციებზე, მათ შორის აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთზე და შესაბამისად, იძულებული ხდება შეეგუოს ლაზების გააქტიურებას დასავლეთ საქართველოში (მუსხელიშვილი 2012: 39). როგორც ჩანს, ლაზებმა სწორად შეაფასეს არსებული მდგომარეობა და ეტაპობრივად დაიმორჩილეს მეზობელი ტომები - აფსილები, აბაზგები და სანიგები (ლომთური 2011: 119-120). ლაზების მიერ დასავლეთ საქართველოს ტომების გაერთიანება დაძლიერი სამეფოს ჩამოყალიბება რომის იმპერიის ინტერესებშიც შედიოდა. მკვლევარების აზრით რომი არათუ ხელს შეუშლიდა ამ პროცესს, პირიქით ხელს შეუწყობდა მას. რადგანაც დასავლეთ საქართველოში ძლიერი სამეფოს არსებობა, რომელიც სხვადასხვა გადმოსასვლელს და შავი ზღვისპირა ციხე-ქალაქებს გააკონტროლებდა, ერთგვარი დამცავი ზღუდე იქნებოდა რომის აღმოსავლეთ პროვინციებისათვის ჩრდილოეთ მომთაბარე ტომებისაგან თავის დასაცავად (მელიქიშვილი 1970: 556-557. ლომთური 2011: 120. მუსხელიშვილი 2012: 39). პროკოპი კესარიელი ამ გარემოებას განსაკუთრებით უსვამს ხაზს. მისი თქმით “კავკასიაში მოსახლე ბარბაროსთათვის ლაზიკე არის მხოლოდ საწინააღმდეგო ტიხარი” (პროკოპი კესარიელი 1965: 94).

ამრიგად, III საუკუნიდან მოყოლებული, ლაზებმა ეტაპობრივად შემოიერთეს დასავლეთ საქართველოში მოსახლე ტომები და საფუძველი ჩაუყარეს ლაზიკის (ეგრისის) სამეფოს, რომლის საზღვრებიც დაახლოებით დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში ექცეოდა (სურ. 1).

ლაზების მეფეს დამორჩილებული ჰყავდა მეზობელი ტომები, მაგრამ თავის მხრივ ის ფორმალურად რომის (ბიზანტიის) იმპერატორის ვასალს წარმოადგენდა. პროკოპი კესარიელის ცნობით, ლაზები “რომაელთა ქვეშევრდომნი იყვნენ, ხოლო არც ხარკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ მათ გარდა იმისა, რომ როდესაც მათ მეფე მოუკვდებოდათ, რომაელთა მეფე უგზავნიდა სამეფო ტახტის მემკვიდრეს, ძალაუფლების სიმბოლოს. ის ზედმიწევნით იცავდა თავის ქვეშევრდომებთან ერთად ამ ქვეყნის საზღვრებს, რათა მტრულად განწყობილი ჰუნები, მათი (ლაზების) მოსაზღვრე კავკასიის მთიდან ლაზიკეზე გამოვლით რომაელთა მიწაწყალში არ შემოჭრილიყვნენ. ისინი მტკიცედ იცავდნენ იმათ, ისე, რომ არც ფულს ღებულობდნენ რომაელებისაგან, არც ჯარს, და არც ლაშქრობდნენ რომაელებთან ერთად” (პროკოპი კესარიელი 1965: 72-73).

ამკარაა, რომ ფაქტიური დამოუკიდებლობის მოპოვების მიუხედავად, რომაული გავლენა დასავლეთ საქართველოზე მაინც დიდი იყო. არც არის გასაკვირი - ძვ. წ. I საუკუნიდან, მას შემდეგ, რაც პომპეუსმა კოლხეთში ილაშქრა და მოგვიანებით (ახ.წ. I-II) შავი ზღვისპირა ზოლში რომაული გარნიზონები ჩადგა, დასავლეთ საქართველოში რომმა საფუძვლიანად მოიკიდა ფეხი. არქეოლოგიური მასალების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ეს გავლენა, არა მხოლოდ პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური და კულტურული ხასიათისა იყო. მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს შიდა ტერიტორიაზე მრავლად ფიქსირდება ახ.წ. პირველი სამი საუკუნის რომაული მონეტები. მათგან აღსანიშნავია სოფ. ეკში (სენაკის მუნიციპალიტეტი) 1971 წელს აღმოჩენილი ვერცხლის მონეტების II-III საუკუნეების განძი (907 ცალი). მასში შედიოდა პართიის მეფე ოროდე II-ის (57-38) დრაქმა და რომის იმპერატორების — ნერვას, ტრაიანეს, ადრიანეს, ანტონინუს პიუსის, ლუციუს ვერუსის, კომოდუსის, პერტინაქსის, ნიგერიუსის, სეპტიმიუს სევერუსის და სხვა სახელით მოჭრილი დიდრაქმები და დენარები. ეკის განძის 774 მონეტა მოჭრილია კესარიის ზარაფხანაში, 131 კი — რომისა და რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციების ზარაფხანებში, დანარჩენი — სხვა პროვინციებში (დუნდუა გ., წირღვავა ვ., 1971: 42-45). ეს და სხვა თანადროული აღმოჩენები ცხადყოფს, რომ გვიანრომაულ ხანაში დასავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით კი, მის დასავლეთ რაიონებში რომაული გავლენა ძალზედ დიდი იყო.

ნოქალაქევის ნაქალაქარი

III-IV საუკუნეების მიჯნაზე ახლადჩამოყალიბებული ეგრისის სამეფოს მესვეურები ქვეყნის შუაგულში აარსებენ დედაქალაქს, რომელიც თანამედროვე სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფელ ნოქალაქევში მდებარეობს და საისტორიო მეცნიერებაში დიდი ხანია ისტორიულ ციხეგოჯი - არქეოპოლისთან არის გაიგივებული (ვრცლად ამის შესახებ: ლომოური ნ. 1981: 18-45).

ნაქალაქარზე სამი ძირითადი სამშენებლო პერიოდი - IV საუკუნის დასაწყისი, V საუკუნის დამდეგისა და VI საუკუნის 30-იანი წლების (მურდულია ნ. 2007: 68-73). სამივე სამშენებლო ფენაში რომაულ-ბიზანტიური გავლენა შემინჩნევა. ეს განსაკუთრებით VI საუკუნის სამშენებლო ფენებს ეტყობათ, რაც გასაკვირი არცაა: საფიქრებელია, რომ ნოქალაქევის ნაქალაქარზე შემორჩენილი ამ პერიოდის სასახლის ნაშთი და კვადროვანი გალავნები უშუალოდ ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანეს ბრძანებით არის აგებული, მაშინ როცა ის ირანთან საომრად ემზადებოდა (მურდულია ნ., 2012: 209). რაც შეეხება ნოქალაქევის ნაქალაქარზე გამოვლენილ პირველ და მეორე გალავნებს და სხვა თანადროულ არქიტექტურას - ისინი ლაზების აშენებული უნდა იყოს, რადგან IV-V სს-ში ეგრისის სამეფო დამოუკიდებელია და თავად შესწევს ძალა აწარმოოს მშენებლობები, თუმცა არა ისეთი დიდი მასშტაბების, როგორც არქეოპოლისის მესამე კვადროვანი გალავანი იყო (მურდულია 2007: 68-73). იმავე IV-V საუკუნეებში ნაქალაქარზე გამოვლენილია ნაგებობები, სადაც აშკარად შეიმჩნევა რომაული გავლენა. განსაკუთრებით გამოსარჩევია კლასიკური რომაული ტიპის აბანო (ცივი, თბილი და ცხელი განყოფილებებით) და რომაული სამყაროსათვის ტიპური ადრექრისტიანული ხანის დარბაზული და სამნავიანი ბაზილიკის ტიპის ეკლესიები, რაც დიდ მსგავსებას პოულობს იმდორინდელი ახლო აღმოსავლეთისა და რომის იმპერიის ეკლესიებთან. აქვე, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ნოქალაქევის IV საუკუნის დარბაზული ეკლესია რომაულ პიტიუნტში გამოვლენილი თანადროული ეკლესიის ანალოგიურია (ზაქარაია, პ., კაპანაძე თ., 1991: 165-167), რაც, თავისთავად, მეტყველებს რომაული არქიტექტურისა და ზოგადად, კულტურის გავლენის ხარისხზე კოლხეთის შიდა რეგიონებშიც.

როგორც უკვე აღინიშნა, ხანგრძლივი კვლევა-ძიების შედეგად ნოქალაქევის ექსპედიციამ ნაქალაქარზე IV-VI სს-ის კოშკებთან და გალავნებთან ერთად არაერთი ნაგებობა გამოავლინა, გაწმინდა და შეისწავლა: ექვსი ეკლესია, ორი აბანო, ორი სასახლე, ყაზარმები, გვირაბი, კირისა და კერამიკის გამოსაწვავი ქურები, წყლის რეზერვუარი, ქალაქის უბნების გამყოფი კედლები და ციხისთავის რეზიდენციები (ზაქარაია, პ., კაპანაძე თ., 1991: 7-113; 165-228). აქედან ცხადად ჩანს, რომ ნოქალაქევი ტიპური საქალაქო ცენტრია ყველა შემადგენელი ნაწილით (სურ. 2).

ნაქალაქარის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთი

ცალკე უნდა შევეხოთ ნაქალაქარის ქვედა ტერასის, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილს, სამოქალაქო აბანოდან აღმოსავლეთ გალავნებამდე. ამ მონაკვეთში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილია სამი მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ობიექტი:

1. ყაზარმები, რომლებიც სამოქალაქო აბანოდან სამხრეთ ჭიშკრამდე სამხრეთ გალავნებზეა მიშენებული (სურ. 3), რომლებიც ერთ რიგად არის ჩამწკრივებული და ტიპური სამხედრო საყაზარმო ნაგებობის არქიტექტურა აქვს. გვიანრომაული - ადრებიზანტიური ყაზარმების აბსოლუტური უმრავლესობა მსგავსი გეგმარებისაა. შესაბამისად, ამ ნაგებობების დანიშნულება ექვს არ იწვევს, მით უმეტეს, რომ ისინი გალავნის გასწვრივ არის განლაგებული.

2. წრიული ქურა, რომელიც ქალაქის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კვარტალში, შიდა, უბნების გამყოფი ერთ-ერთი გალავნის კუთხეში ჩაუშენებიათ (სურ. 4). საფიქრებელია, რომ ეს უნდა ყოფილიყო კირის გამოსაწვავი ქურა და ინტენსიურად გამოიყენებოდა ქალაქის ხანგრძლივი და მრავალჯერადი მშენებლობა-აღდგენითი სამუშაოების დროს. ასევე, გასაკვირი არაა მისი მდებარეობაც. ის მთავარი გალავნების სიახლოვეს გაუმართავთ, იქ სადაც ყველა დიდი მოცულობის სამშენებლო სამუშაოები მიმდინარეობდა.

3. ეგრისის მეფეთა პირველი სასახლე - ეს ნაგებობაც ქალაქის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კვარტალში მდებარეობს ((სურ. 5-6). მის ცენტრალურ ნაწილში. ნაგებობა 1978 წლიდან ითხრებოდა (ზაქარაია პ., 1987: 59-60). ექსპედიციის წევრების პირველადი ინტერპრეტაციით ეს ყაზარმები უნდა ყოფილიყო, თუმცა მოგვიანებით, ნაგებობის მახასიათებლების შესწავლამ პ. ზაქარაია იმ მოსაზრებამდე მიიყვანა, რომ ეს ეგრისის მეფეთა პირველი სასახლის ნაშთი იყო. კერძოდ, პ. ზაქარაია აღნიშნავს: „პირველად იგი

„ყაზარმები“, გარნიზონის დასაყენებლად განკუთვნილი ნაგებობა გვეგონა, მაგრამ, როცა გათხრები თითქმის ბოლომდე მივიდა, მაშინ დავრწმუნდით, რომ სასახლესთან გვექონია საქმე“ (ზაქარაია პ., 1987: 59-60), და იქვე ამატებს: „ის, რაც ჯერჯერობით ამკარად ჩანს, დიდი ზომის სწორკუთხედიან, რომლის ცენტრი მოკავებული აქვს დიდ დარბაზს, გრძივ გვერდებზე დია აივნებით. ხოლო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ბოლოებში სამ-სამი ოთახია განლაგებული . . . კედლების სიგანე . . . 75-85 სანტიმეტრისაა, მაშინ როდესაც სასახლის გარეთ რამდენიმე კედელი 40-50 სანტიმეტრისაა. ვფიქრობთ, რომ აქ მოყვანილი კედლების ზომა იმ შენობათა ერთსართულიანობაზე მიგვითითებს, ხოლო პირველი ზომა - ორსართულიანობაზე. თავისთავად კი მეფეთა სასახლე ორსართულიანი მაინც უნდა ყოფილიყო.“ (ზაქარაია პ., 1987: 60-61)

პ. ზაქარაიას და თ. კაპანაძის მოსაზრებას ამ ნაგებობის ფუნქციის თაობაზე თავის დროზე დაეთანხმა ბ. ლორთქიფანიძეც, რომელმაც აღნიშნა, რომ ქალაქის თავდაპირველ გალავანთან პარალელურად აიგო სასახლეც. იქვე დაუმატა, რომ მართალია სასახლის შემორჩენილი ნაშთები ზუსტი დათარიღების საშუალებას არ იძლევა, მაგრამ ყველა პარამეტრით ქალაქის ფუნქციონირების საწყის ეტაპს განეკუთვნება (ლორთქიფანიძე ბ. 1993: 180). იქვე ნაქალაქარის მეორე სასახლის განხილვის დროს აღნიშნავს, რომ ერთდროულად ორი სასახლის ფუნქციონირება საეჭვოა; თუმცა მეორე სასახლე უფრო გვიან აგებული ჰგონია (ლორთქიფანიძე ბ. 1993: 191). ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვნად და მისაღებად მიგვაჩნია ის მოსაზრება, რომ ერთდროულად ორი სასახლის არსებობა, დიდი ფუფუნება იქნებოდა.

ნაგებობის კედლების სისქეებით მისი სართულიანობის განსაზღვრა მართებულად მიგვაჩნია, თუმცა აქ არის სხვა რამდენიმე საკითხი, რის გამოც დიდი ხანია ნოქალაქევის ექსპედიციის წევრები ეჭვის თვალით ვუყურებთ აღნიშნული ნაგებობის სასახლედ იდენტიფიკაციას. პირველ რიგში განვიხილით „სასახლის“ მდებარეობა. როგორც უკვე აღინიშნა, ნაგებობა მდებარეობს ნაქალაქარის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში (სურ. 7 -), ისე რომ ის აღმოსავლეთ და სამხრეთ გალავნებიდან მხოლოდ 20-20 მეტრით არის დაშორებული. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ნაქალაქარის ყველაზე სუსტი, ნაკლებად დაცული მონაკვეთი, სწორედ მისი აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილები იყო (მურდულია ნ., 2012: 198-199). შესაბამისად, ამ მიმართულებებიდან ხდებოდა ქალაქზე მთავარი იერიშის მიტანა, როგორც ფიზიკური ძალით, ისე სხვადასხვა ტიპის სატყორცნი მანქანებით. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ნაქალაქარის ყველაზე დაუცველ ადგილას მეფის საცხოვრებლის აშენება ნაკლებ სავარაუდოა. ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს, როგორც ქალაქ-გეგმარების ლოგიკა, ისე ანტიკური ხანისა და შუა საუკუნეების საფორტიფიკაციო პრინციპები. ამასთანავე, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ თანადროულ ციხე-ქალაქებში გალავნების სიახლოვეს, ასეთ დაუცველ ადგილას სასახლის ნაშთები არსად გვხვდება. მაგალითისთვის შეიძლება გავიხსენოთ ქუთაისი, თბილისი და სხვა ძეგლები (ზაქარაია პ., 2002: 41-42, 100-101, ლანჩავა ო., 2007: 114-115)

ჩნდება კითხვა, რა დანიშნულება უნდა ჰქონოდა ქალაქის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში განლაგებულ, დიდი ზომის (გარე ზომები: 20მ. (სამხ-ჩრდ.) X 24მ. (დას-აღმ)) და სავარაუდოდ, ორსართულიან ნაგებობას, თუკი ის არ იყო სასახლე? თავდაპირველად გამთხრელები აქ ყაზარმების არსებობას ვარაუდობდნენ, თუმცა ჩვენი აზრით ეს გამორიცხებულია და ამის ორი მიზეზი არსებობს: 1. ნაქალაქარის სამხრეთ გალავნების გასწვრივ ექსპედიციამ ნაგებობების გრძელი მწკრივი გამოავლინა, რომლებიც ყაზარმებად იქნა იდენტიფიცირებული (სურ. 3) და არც თუ უსაფუძვლოდ. ასეთი გეგმარების ყაზარმები გვიანრომაული ხანის სხვა ძეგლებზეც გვხვდება (სურ. 8) და 2. ზოგადად თითქმის ყველგან ყაზარმები გრძივი ნაგებობებია (J. J. McLaughlin, 2015: 153, სურ. 5), შესაბამისად, კვადრატთან მიახლოებული გეგმის ნაგებობის ყაზარმად მოაზრება უსაფუძვლოა.

გვიანრომაული და ადრეიზანტიური ხანის სხვა ციხე-ქალაქების არქიტექტურაზე დაკვირვებამ მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ნოქალაქევის ნაქალაქარის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში გამოვლენილი ნაგებობა დიდი ალბათობით რომაული პრეტორიუმის ან პრინციპის მსგავსი ფუნქციის უნდა ყოფილიყო. პრეტორიუმი რომაულ ბანაკებსა და კასტელებში სამხედრო მეთაურის (გენერალის), მოგვიანებით კი ქალაქის თავის რეზიდენციას წარმოადგენდა. ხოლო პრინციპია - სამხედრო-ადმინისტრაციულ შტაბს. ორივე ნაგებობისათვის დამახასიათებელია კვადრატთან მიახლოებული გეგმარება. კიდევზე რამდენიმე მცირე ზომის ოთახით, ხოლო შუაში ცენტრალური დარბაზით ან ეზოთი. ქვემოთ მოყვანილია სხვადასხვა რომაულ ციხესიმაგრეებში არსებული პრეტორიუმების გეგმები (სურ. 9). ვფიქრობთ, ნოქალაქევი გამოვლენილი ნაგებობის გეგმა აშკარა მსგავსებას იჩენს მოყვანილ გეგმებთან.

აქ კიდევ ერთხელ უნდა მივუბრუნდეთ ნოქალაქევის ეგრისის სამეფოს დედაქალაქად დაარსების საკითხს. სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის არის აღნიშნული, რომ ნოქალაქევი დედაქალაქის დაარსება, არა იმდენად ეკონომიკური, რამდენადაც სამხედრო მოტივებით იქნა განპირობებული (ლომოურიძე, 1981: 18-45; *Леквинадзе В. А., Хведелидзе Л. И.* 1981: 120-148). ნოქალაქევი-არქეოპოლისიდან კონტროლდებოდა მთელი დასავლეთ საქართველოს ახლად შემოერთებული აფშილეთის, აბაზგიისა და სვანეთის ჩათვლით. შესაბამისად, სრულიად ცხადია, რომ იქ ძლიერი (და ალბათ ქვეყნისთვის უმთავრესი, როგორც მომზადებით, ისე რაოდენობით) სამხედრო დანაყოფები უნდა მდგარიყო, ცხადია მეთაურთან ერთად. დღეს, ძნელი დასადგენია, იყო ეს რომაული გარნიზონი და მეთაურობა თუ ადგილობრივი. თუმცა აშკარაა, რომ ქვეყნის მთავარ სამხედრო-ადმინისტრაციულ პუნქტში ეკლესიებსა და სამეფო რეზიდენციებთან ერთად აუცილებლად იარსებებდა სამხედრო-ადმინისტრაციული შენობაც, რომელიც სავარაუდოდ ყაზარმებთანაც ახლოს იქნებოდა განთავსებული. აქვე, უნდა გავიხსენოთ წერილობითი წყაროების ცნობები არქეოპოლისში სამხედრო დანაყოფების არსებობის შესახებ. ბიზანტიური გარნიზონის არქეოპოლისში დგომას ადასტურებენ როგორც პროკოპი კესარიელი, ასევე აგათია სქოლასტიკოსი. პროკოპი 551 წლის ამბების აღწერისას წერს: „რომაელთა ჯარი თორმეტი ათასი კაცისაგან შედგებოდა და ყველანი ერთ ადგილას კი არ იყვნენ თავმოყრილნი, არამედ არქეოპოლისის მცველ რაზმში სამი ათასი კაცი იყო, რომელთაც ოდონაქე და ბაბა მეთაურობდნენ, - საომარ საქმეებში ორივე დახელოვნებული იყო.“ (პროკოპი კესარიელი, 1965: 183). ეს ბაბა მთლიანად ბიზანტიური ჯარის მეთაურია 555 წელს. აგათია მირინელის (სქოლასტიკოსის) ცნობით, როდესაც ირანელების ჯარში მყოფი დილიმნიტების ტომი თავს დაესხა არქეოპოლისთან მდებარე სოფელში დაბანაკებულ ბიზანტიელთა მიერ დაქირავებულ საბირებს, ბიზანტიელი სარდალი არქეოპოლისში იმყოფებოდა. შემდეგ აგათია წერს: „სტრატეგოსი ბაბა, რომელიც კარგა ხანია მეთაურობდა კოლხების ქვეყანაში ჩამდგარ რომაელებს, იმ ღამით არქეოპოლისში ყოფილა და მას ყოველი მხრიდან ესმოდა ყვირილი და ხმაურობა. სანამ ბნელოდა და ძნელიც იყო იმის გარკვევა, თუ რა ხდებოდა, ისიც ხმამოუღებელი იჯდა შიგნით მშვიდად, ხოლო მზემ რომ მიანათა მთის მწვერვალებს, მან უტყუარად დაინახა, რაც ხდებოდა, სახელდობრ, რომ დილიმნიტები საბირებისგან გარბოდნენ, და მაშინვე თვითონაც გაექანა ქალაქიდან მთელი იმ ჯარით, რომელიც თან ჰყავდა, და კარგა ბლომდაც ამოჟლიტა დილიმნიტები, ისე რომ მათგან ათასმა კაცმაც კი ძლივს მიაღწია ნახორაგანამდე“ (აგათია სქოლასტიკოსი, 1936: 94-95). როგორც ჩანს ბიზანტიური ჯარის მეთაურები სწორედ არქეოპოლისში ისხდნენ. არქეოპოლისის სამხედრო-სტრატეგიულ მნიშვნელობაზე მეტყველებს მოგვიანო ცნობაც, რომელიც თეოფანე ჟამთააღმწერელს ეკუთვნის. 717 წლის ამბების აღწერისას, ის მოგვითხრობს, რომ ამ დროს არქეოპოლისი არაბების ხელშია: ცოტა ხნის შემდეგ რომაელები და არმენიელები ლაზიკეში შეიჭრნენ და არქეოპოლისს ალყა შემოარტყეს და როდესაც მათ შეიტყვეს სარკინოზების მოსვლის შესახებ, ისინი უკან გაბრუნდნენ (თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 1941: 110). ამ შემთხვევაშიც უნდა ვივარაუდოთ, არაბთა ჯარის სარდლის არქეოპოლისში ყოფნა.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ ნოქალაქევის ნაქალაქარის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში 1978 წელს გამოვლენილი ნაგებობა არა ეგრისის მეფეთა სასახლე, არამედ არქეოპოლისში მდგარი სამხედრო დანაყოფების მეთაურების რეზიდენცია და/ან შტაბი უნდა ყოფილიყო. ამაზე მეტყველებს მისი მდებარეობაც, გეგმარებაც და სავარაუდოდ, ორსართულიანობაც. ცალკე კვლევის საგანია, თუ სად უნდა მდგარიყო მეფეთა სასახლე VI საუკუნემდე, ვიდრე V საუკუნის სამნავიანი ბაზილიკის სამხრეთით დიდი სასახლე არ აშენდებოდა. ჩვენი აზრით, პირველი სასახლის ნაშთებიც იქვე, სამეფო უბანშია საძებნელი, თუმცა ეს მომავალი კვლევების საგანია.

ლიტერატურა:

1. აგათია სქოლასტიკოსი, გეორგიკა III, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა., თბ., 1936, გვ. 23-187
2. ღუნდუა გ., წირდვაჟა ვ., ეკის განძი, «ძეგლის მეგობარი», 1971, № 27-28, გვ. 42-45
3. ზაქარაია პ., ნოქალაქევში 1978-1980 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრებული ნოქალაქევი-არქეოპოლისის II, არქეოლოგიური გათხრები 1978-1982, თბილისი, 1987, (რედ. პ. ზაქარაია);
4. ზაქარაია პ., ქართულ ციხესიმაგრეთა ისტორია, თბილისი, 2002
5. ზაქარაია პ., კაპანაძე თ., ციხეგოჯი – არქეოპოლისი – ნოქალაქევი, ხუროთმოძღვრება, თბ., 1991
6. თეოფანეჟამთააღმწერელი, გეორგიკა IV, ნაკვეთი I, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა., თბ., 1941, გვ. 264-270
7. ლანჩავა ო., ქუთაისის არქეოლოგია, ქუთაისი, 2007
8. ლომოური ნ., ნოქალაქევი-არქეოპოლისი-ციხეგოჯი, (ისტორიული ნარკვევი), ნოქალაქევი არქეოპოლისი, ტ. I, თბილისი, 1981, გვ. 18-45
9. ლომოური ნ., საქართველოს და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა, ნაწილი I (IV-IX სს.); თბილისი, 2011
10. ლორთქიფანიძე ბ. ქალაქის გარეგნული სახე. ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, III, 1993
11. მელიქიშვილი გ., საქართველო ახ.წ. I-III საუკუნეებში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბ., 1970, გვ. 500-569
12. მურღულია ნ., ნოქალაქევი-არქეოპოლისის მშენებლობის ქრონოლოგია. ჟურნალი “კავკასიის მაცნე”, # 16, თბილისი, გვ. 68-73
13. მურღულია ნ., ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა IV-VI საუკუნეებში (არქეოლოგიური მასალებისა და ისტორიული წყაროების მიხედვით). სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 2012
14. მუსხელიშვილი დ., საქართველო IV და V ს-ის პირველ ნახევარში, საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად, ტ. II, თბ., 2012, გვ. 7-48
15. პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა., თბ., 1965, გვ. 38-234
16. Леквинадзе В. А., Хведелидзе Л. И., Массовые археологические находки из раскопках в Нокалакеви. — Нокалакеви-Археополис, I, 1981, с. 120-148
17. J. J. McLaughlin, The Transformation of the Roman Auxiliary Soldier in Thought and Practice, University of Michigan, 2015

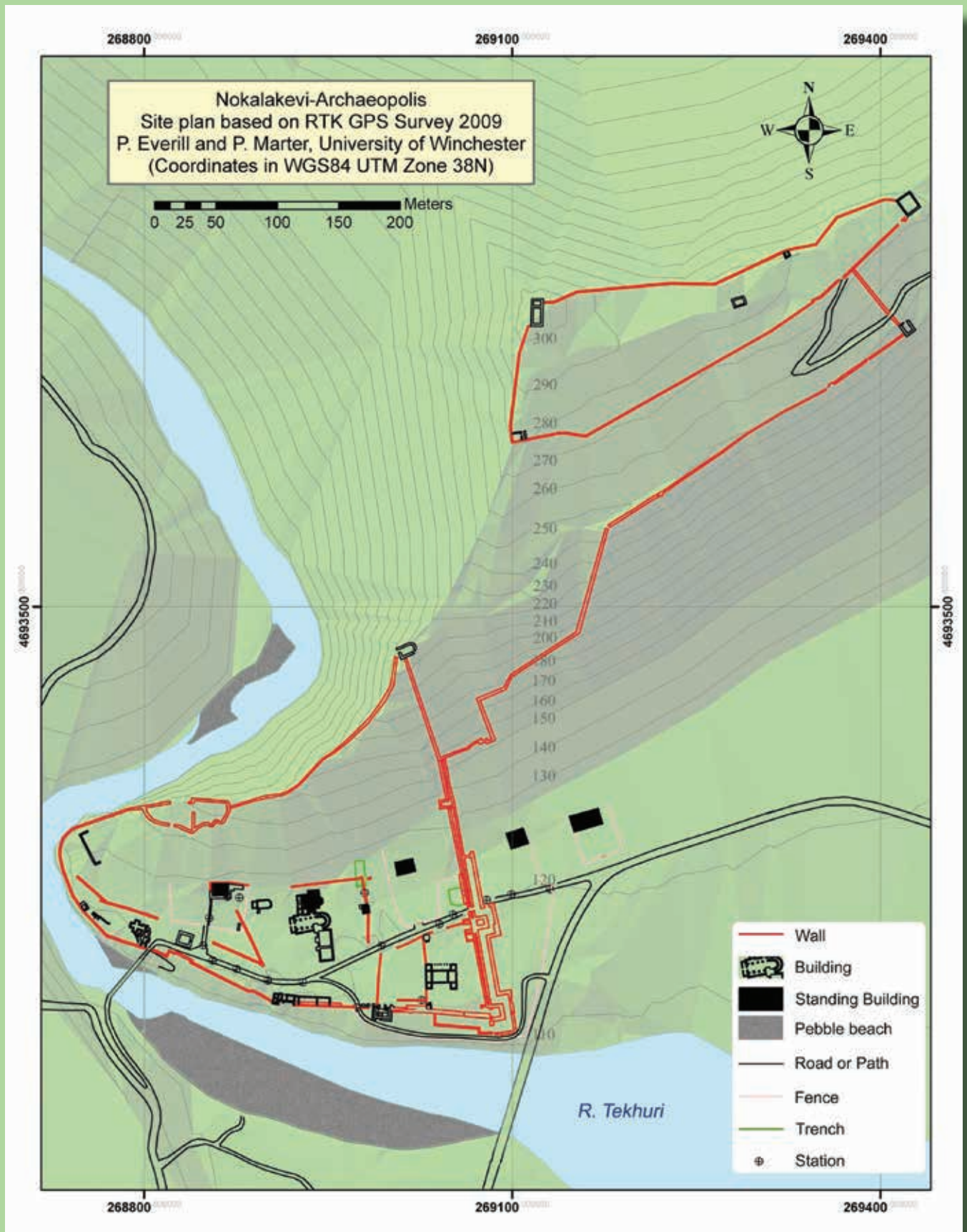
921 სტაციები

ილუსტრაციების აღწერილობა

1. IV-VI საუკუნეების კავკასიის რუკა
2. ნოქალაქევის ნაქალაქარის გენ-გეგმა
3. ნოქალაქევის ყაზარმები. ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან
4. კირის გამოსაწვავი ქურა. ხედი სამხრეთიდან
5. „ეგრისის მეფეთა პირველი სასახლე“ ანუ სამხედრო შტაბი/ციხისთავის რეზიდენცია. ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან
6. „ეგრისის მეფეთა პირველი სასახლე“ ანუ სამხედრო შტაბი/ციხისთავის რეზიდენცია. აქსონომეტრია
7. ნაქალაქარის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხის გეგმა. ნაგებობის მდებარეობის ჩვენებით
8. რომაული ქალაქის კარნუტუმის ყაზარმები
9. დასავლეთ დაკის რომაული სიმაგრეების პრეტორიუმების გეგმები

სურ. 1

სურ. 2

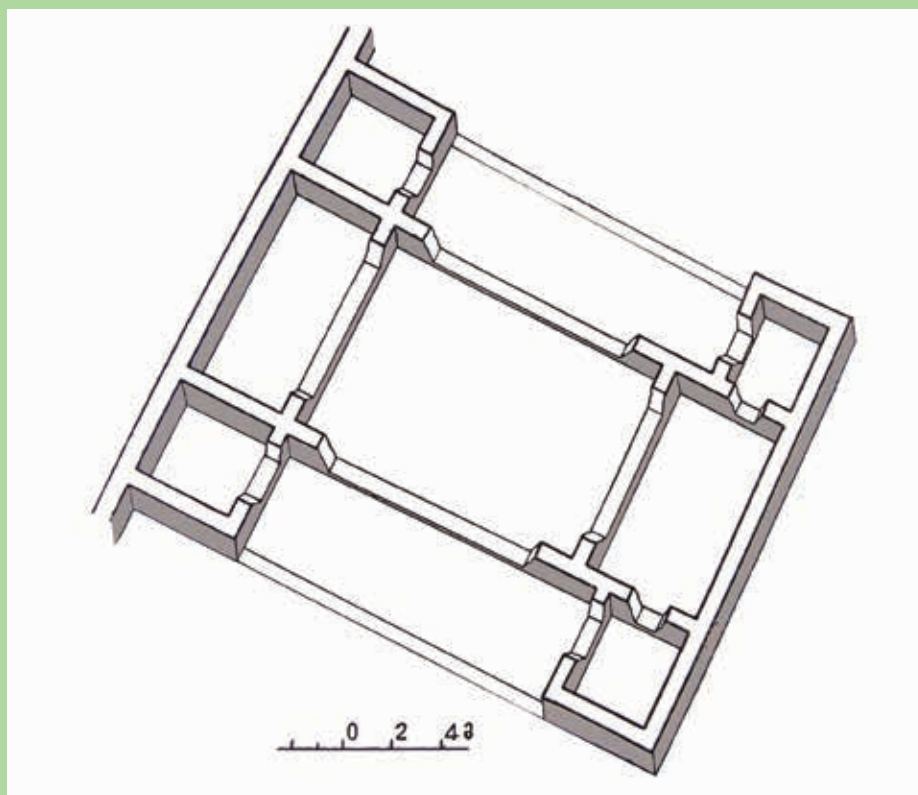
სურ. 3

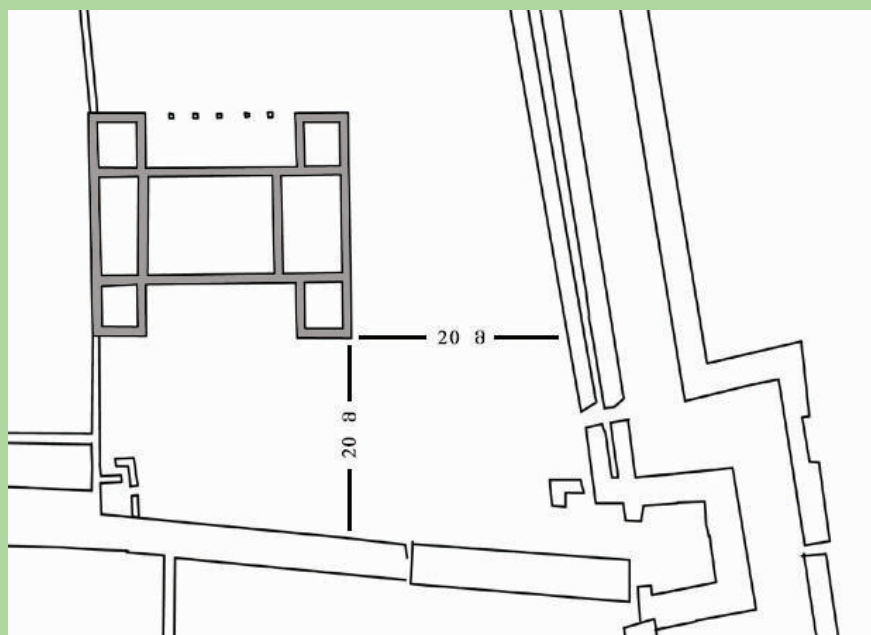
სურ. 4

სურ. 5

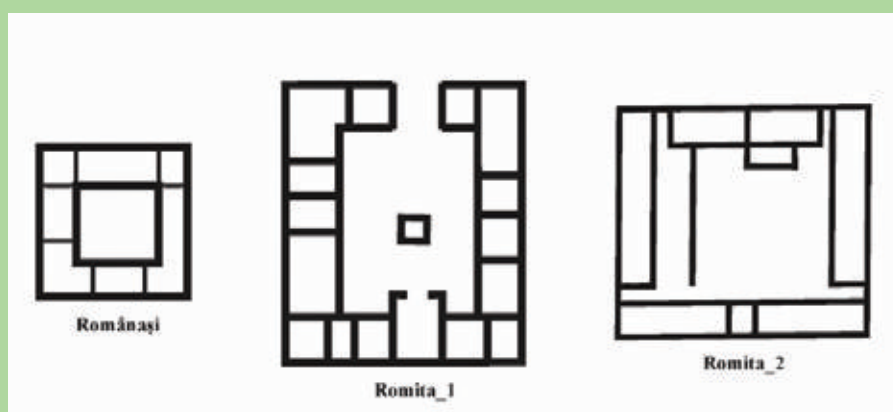
სურ. 6

სურ. 7

სურ. 8

სურ. 9

For a novel identification of the ‘first palace of the kings of Egrisi, in Nokalakevi-Archaeopolis

Because of the complicated foreign policy in the fourth century (regular attacks of the Goths and Huns on Roman Empire, the rise of Persia and subordination of Kartli, Armenia and Albania), Rome was unable to exert proper control over its eastern provinces, including the eastern Black Sea coast and, accordingly, it was compelled to put up with the Lazis becoming more and more active in western Georgia [Muskhelishvili 2012:39]. Apparently, the Lazis evaluated the existing situation properly and gradually made their neighboring tribes of the Apsils, Abazgs and Sanigs subordinate to them [Lomouri 2011:119-120]. Unification of the western Georgian tribes by the Lazis and formation of a strong kingdom was in the interests of the Roman Empire too. Scholars suggest that Rome encouraged this process, rather than hindering it, because presence of a strong kingdom in western Georgia which had control over various passes and fortified cities on the Black Sea coast would serve as a defensive barrier for eastern provinces of Rome from northern nomadic tribes [Melikishvili 1970:556-557; Lomouri 2011:120; Muskhelishvili 2012:39]. Procopius of Caesarea puts special emphasis on this situation. According to him, “For the barbarians inhabiting the Caucasus Lazika is just an obstacle” [Procopius of Caesarea 1965:94].

Thus, from the third century, the Lazis gradually annexed the tribes residing in western Georgia and laid foundation for the kingdom of Lazika (Egrisi), whose borders approximately fell within the limits of western Georgia (Fig. 1).

The king of Lazika had subordinated the neighboring tribes, but, on the other hand, formally it was a vassal of the Roman (Byzantine) emperor. According to Procopius of Caesarea, the Lazis “were Romans’ subordinate, but they did not pay any tribute or submit to them. The only thing they did was that when their king died, the Roman king would send an heir to the throne, or the symbol of power, to them. The latter would rigorously protect the borders of this country together with his subordinates so that the hostile Hunns would be unable to invade Roman lands from the Lazis’ bordering Caucasus Mountains passing through Lazika. They firmly protected them without getting any money or army from the Romans and did not go to war with the Romans either [Procopius of Caesarea 1965:72-73].

It is obvious that despite gaining factual independence, Romans still had considerable influence on western Georgia. It is not surprising - from the first century BC, after Pompey campaigned against Colchis and later (in the first-second cc AD) Rome deployed garrisons on the Black Sea coast, Rome gained a firm foothold in western Georgia. Analysis of archaeological material shows that this influence was not only political, but economic and cultural as well. For instance, the inland area of western Georgia yielded a large number of Roman coins of the first three centuries of the common era. Among them remarkable is a hoard of silver coins of the second-third centuries (907 items) discovered in Village Eki (Senaki Municipality) in 1971. It included a drachma of King Orod II of Parthia (57-38) and didrachmas and denarii minted in the names of Roman emperors Nerva, Trajan, Adrian, Antoninus Pius, Lucius Verus, Commodus, Pertinax, Niger, Septimius Severus and so on. 774 coins of the Eki hoard are struck in the mint of Caesarea, 131 – in the mints of Rome and those of the eastern provinces of Roman Empire, and the rest – in other provinces [G. Dundua, V. Tsigvava 1971:42:45]. This and other contemporaneous discoveries prove that in the late Roman period Roman influence in western Georgia, especially in its western regions, was really strong.

უძველესი მეტალოგიური სინთეზის სახეობები

კონსტანტინე (კოტე) ფიცხელაური

საქართველო მდებარეობს კავკასიაში, შავსა და კასპიის ზღვებს შორის. მის რელიეფს ქმნის დიდი და მცირე კავკასიონის ქედები, მათ შორის მდებარე წყალუხვი მდინარეები და ზღვისპირა დაბლობები. მთლიანად კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს ტერიტორია, უძველესი დროის ჩრდილო სტეპური სამყაროსა და მახლობელი აღმოსავლეთის ცივილიზაციების შუალედური, ერთ-ერთი ძირითადი საკომუნიკაციო რგოლია (ტაბ. 1), რამაც მდიდარ ბუნებრივ პირობებთან ერთად, მნიშვნელოვნად განსაზღვრა აქ უძველესი დროიდან ადამიანთა საზოგადოების ჩამოყალიბება და ხელი შეუწყო მის განვითარებას.

დედამიწის ნებისმიერ კუთხეში, ადამიანთა საზოგადოების ჩამოყალიბება და განვითარება, უადრესი საფეხურებიდან უძველეს ცივილიზაციებამდე, დიდწილად დამოკიდებულია ირგვლივ არსებულ გეოგრაფიულ გარემოსა და ადამიანის მიერ ბუნებრივი პირობების გონივრულ გამოყენებაზე.

საქართველოს ტერიტორია თავისი რბილი კლიმატით, მდიდარი ნიადაგებით, ფლორით, ფაუნით, ალპური საძოვრებისა და ბარის ველების ერთობლიობით, მრავალი სახის წიაღისეულის სიმდიდრით, მდინარეების ხშირი ქსელით და სხვ. ყოველთვის მეტად მოსახერხებელი ასპარეზი იყო ადამიანის ცხოვრებისა და მისი სამეურნეო საქმიანობის განვითარებისთვის.

მეტალოგიური პროვინციებით განსაკუთრებულად მდიდარია კავკასიონის ქედის სამხრეთი ფერდები და მცირე კავკასიონის მთიანეთი. აქ სხვადასხვა მეტალის დამუშავება დაწყებულია ქ.წ. VI ათასწლეულში, რაც საბოლოოდ საზოგადოების განვითარების ერთ-ერთ ძირითად ბერკეტად იქცა.

საქართველოში ბრინჯაოს წარმოებისთვის საჭირო ლითონის შემდეგი ტიპის საბადოებია: სპილენძ-პროტონული, კოლჩედან-ოქრო-ბარიტ-პოლიმეტალური, სპილენძ-პროფირული და მათთან დაკავშირებული ძარღვული ტიპის ოქრო-პოლიმეტალური და ძარღვული ტიპის ტყვია-თუთიის.

წინა აზიაში ლითონის მოპოვება და დამუშავება ქ.წ. IX-VIII ათასწლეულებში, უკერამიკო ნეოლითის ეპოქაში იწყება. ისინი ცნობილია, როგორც მზა პროდუქციის, ისე ლითონის ნაღვენთების სახით, რაც უკვე ამ ეპოქაში ლითონის დამზადების პიროტექნოლოგიური პროცესის არსებობაზე მიგვითითებს.

საქართველოს ტერიტორიაზე თვითნაბადი სპილენძისგან ჭედვით დამზადებული, ძალიან მცირე ზომის ნივთები პირველად გაჩნდა მარნეულის რაიონში, შულავერ-შომუთეფეს კულტურის ძეგლებზე (ტაბ. 2). მათ შორის უძველესია ხრამის დიდ გორაზე აღმოჩენილი არტეფაქტები, რომლებიც რადიოკარბონული (C^{14}) მეთოდით ქ.წ. 5568 და 5350 ± 210 წლებით თარიღდება. არის მითითებები, რომ ამ ძეგლზე სპილენძის ნაღვენთებიცაა აღმოჩენილი, თუმცა, ხრამის დიდი გორიდან ცნობილი ნივთები თვითნაბადი სპილენძისგან მხოლოდ ჭედვითაა დამზადებული.

კავკასიაში უძველესი ლითონის არტეფაქტები აღმოჩენილი სომხეთში, არტაშენსა და აკნაშენში. ეს ნივთებიც თვითნაბადი სპილენძისგან არის დამზადებული. არტაშენი რადიოკარბონული (C^{14}) მეთოდით ქ.წ. 5878 და 5775 წლებით თარიღდება, აკნაშენი კი ქ.წ. 6000-5500 წწ.

კავკასიაში ლითონის დამამზადებელი ყველაზე ადრეული სახელოსნო ლეილათეფეს ნამოსახლარზეა დადასტურებული, მაგრამ იგი შულავერ-შომუთეფეს კულტურის ნამოსახლარებზე გვიანი-ენეოლითური ეპოქით თარიღდება და კავკასიისთვის უცხო მასალებით წარმოდგენილ კულტურას ეკუთვნის.

როგორც ამჟამად სარწმუნოდ არის დადასტურებული, ქ.წ. V ათასწლეულის მიწურულსა და IV ათასწლეულის დასაწყისში, კავკასიაში შუამდინარეთიდან, მტკვრისა და ჭოროხის ხეობების აყოლებით

მაღალგანვითარებულ ურუკელთა დიდი მასები შემოვიდა. მათ პრაქტიკულად მთელი კავკასია დაფარეს დიდი კავკასიონი და მის სამხრეთითა და ჩრდილოეთით მდებარე მთელი ტერიტორიით. როგორც ფიქრობენ, მათ ბრინჯაოს მეტალურგიისთვის აუცილებელი ნედლეულის ძიების მიზნით მოაღწიეს კავკასიამდე, თავიანთი საქმიანობით დაუახლოვდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას, შეერწყნენ მათ და საბოლოოდ დაიდეს ბინა ამ ქვეყანაში. როგორც ჩანს, მათ ადგილობრივ მოსახლეობას გაუზიარეს თავიანთი დაწინაურებული გამოცდილება, სამეურნეო ცხოვრების მრავალ დარგში, მათ შორის, ბრინჯაოს მეტალურგიის ყველა სფეროში.

არ უნდა გამოირიცხოს, რომ ამ სიახლოვემ გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა ადგილობრივი საზოგადოების ცხოვრების სოციალურ-ეკონომიკურ დაწინაურებაში და შესაძლოა, ამან ჩაუყარა საფუძველი კავკასიის უმძლავრესი ადრებრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსული და მაიკოპური, განსაკუთრებულად დაწინაურებული კულტურების ჩამოყალიბებას.

როგორც ცნობილია, ამ პერიოდიდან ლითონის წარმოება კავკასიური კულტურების ერთ-ერთ წარმართველ ძალად იქცა მთელ ბრინჯაო-რკინის ხანაში. ადრებრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსული კულტურის პერიოდში, ბრინჯაოს მეტალურგიისა და ლითონ დამუშავების განსაკუთრებულ დაწინაურებაზე მრავალი მინიშნება გვაქვს. კავკასიაში ამ დროს ბრინჯაოს ნედლეულის მოპოვებისა და დამუშავების ფართო მასშტაბებზე მიგვითითებს ამ ეპოქის მზა ნაწარმის სიღრმისეული ლაბორატორიული შესწავლა შავი ზღვის ირგვლივ მდებარე ვრცელ ტერიტორიაზე. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ამ ფარგლებში არსებული არქეოლოგიური კულტურების ბრინჯაოს არტეფაქტები ძირითადად კავკასიური ლითონისგან, დარიშხნიანი სპილენძისგან არის დამზადებული (ტაბ. 3). შესაბამისად ბუნებრივია, უნდა გვევარაუდა კავკასიაში ამ რაოდენობის ლითონის ნედლეულის მომპოვებელი უძველესი სამთო გამონამუშევრების არსებობა. სამწუხაროდ, მთელ კავკასიაში ჯერჯერობით ამ დროის და ამ დანიშნულების არც ერთი ძველი არ არის გამოვლენილი და შესწავლილი.

დღეისთვის მხოლოდ ქვემო ქართლში, ბოლნისის მუნიციპალიტეტში გვაქვს საყდრისის ბორცვი (ტაბ. 4), ძველი მადანგამონამუშევრებით, რომლის თარიღადაც ადრებრინჯაოს ხანას ვარაუდობენ, მტკვარ-არაქსის კულტურას აკუთვნებენ და ოქროს მომპოვებელ მეგლად მიიჩნევენ. მაგრამ ეს დასკვნები, სხვადასხვა დარგის სპეციალისტთა დიდ ჯგუფს არადამაჯერებლად მიაჩნია. ხოლო, რაც შეეხება ობიექტის თარიღის განსასაზღვრად ჩატარებულ რადიოკარბონულ (C^{14}) კვლევას, აქაც უამრავი კითხვის ნიშანი არსებობს. ასე მაგალითად, ბევრი მეცნიერის ვარაუდით, ე.წ. „მადაროში“ აღებული ნახშირის ნიმუშ(ებ)ი არ შეიძლება ჩაითვალოს დათარიღების უტყუარ მტკიცებულებად, ვინაიდან მისი წარმომავლობა დაუდგენელია, არ ფიქსირდება in situ და შესაძლოა, სულაც ზედაპირიდან იყოს მადაროში მოხვედრილი. ამ და კიდევ ბევრი სხვა ფაქტის გათვალისწინებით, მოსაზრებები საყდრისის „უძველესი ოქროს მადაროს“ შესახებ, სამწუხაროდ, არადამაჯერებელია.

სამხრეთ კავკასიაში ადრებრინჯაოს პერიოდიდან ქ.წ. IV ათასლეულის დასაწყისიდან და მთელი III ათასწლეულის განმავლობაში, ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების მომენტალურ „ნახტომისებურ“, „ფეთქებად“ განვითარებაზე მიგვითითებს კავკასიაში აღმოჩენილი ლითონსაღნობი ქურებისა და კოლოსალური, მაღალი ხარისხის მზა ნაწარმის არსებობა (ტაბ. 5, 6, 7, 8), რომლებსაც გამორჩეული ადგილი უჭირავს მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის ამ პერიოდის ძეგლებს შორის. ამ დროიდან მეტალურგიული წარმოების განსაკუთრებულ წინსვლაზე მიგვითითებს შავი ზღვისპირეთში, პიჩორის ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ლითონის ნივთებისა და მათი ჩამოსასხმელი ყალიბების დიდი რაოდენობით აღმოჩენა (ტაბ. 8).

ადრე ბრინჯაოს ხანაში, მტკვარ-არაქსის კულტურის განვითარების „ფეთქებადი“ ხასიათის მიზეზი არ უნდა ყოფილიყო დაფუძნებული მისი მხოლოდ ერთ-ერთი შიდა მუხტის - მეტალურგიული წარმოების

მძლავრ წინსვლაზე. ვფიქრობ, ამ პროცესზე არანაკლები ზემოქმედება მოახდინა, მტკვარ-არაქსული კულტურის ზეობის პერიოდში, სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, მტკვარ-არაქსული კულტურისგან, როგორც გარეგნული იერსახით, ისე მასზე სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონით გაცილებით მაღალ საფეხურზე მდგარი, ე.წ. ალაზან-ბედენური კულტურის გამოჩენამ, რომლის წარმომავლობა ჯერჯერობით დაუდგენელია და მრავალი თავისებური ნიშნით იქცევს ყურადღებას. თავიდანვე განსაკუთრებით არის აღსანიშნავი ის, რომ ამ კულტურის გავრცელება არ ემთხვევა მტკვარ-არაქსის კულტურის გავრცელების საზღვრებს და მხოლოდ სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური ნაწილის კონკრეტული, მცირე ნაწილით იფარგლება. ეს მრავლისმეტყველი ფაქტია, რადგან ზუსტად ამ ფარგლებშია მოქცეული სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური ნაწილის შემდგომი შუაბრინჯაოს ხანის თრიალეთური კულტურა და მისი მომდევნო გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული საფეხურის ცენტრალური ამიერკავკასიის კულტურის გავრცელება. დღევანდელ მონაცემებზე დაყრდნობით, ამ უადრესად მნიშვნელოვანი დამთხვევის ფაქტის ახსნა შეუძლებელია, მაგრამ იგი აუცილებლად გასათვალისწინებელია და ამის გასაანალიზებლად შემდგომი კვლევების წარმოებაა საჭირო.

მიუხედავად იმისა, რომ ალაზან-ბედენური კულტურა, რომელიც ე.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრით თარიღდება, ჯერჯერობით მხოლოდ სამარხეული ძეგლებით არის წარმოდგენილი, მაინც იძლევა შესაძლებლობას მისი ზოგადი დახასიათებისთვის და ამ კულტურის მატარებელი საზოგადოების განვითარების, სოციალურ-ეკონომიკური დონის განსაზღვრისთვის, რომელიც როგორც ჩანს, მის თანადროულ მტკვარ-არაქსულ კულტურასთან შედარებით გაცილებით განვითარებული იყო.

ჯერჯერობით არ არის აღმოჩენილი და შესწავლილი ამ დროის საზოგადოების საცხოვრებლები და მისი განვითარების სოციალურ-ეკონომიკურ სისტემაზე მხოლოდ სამარხეული მასალების მიხედვით შეგვიძლია მსჯელობა. მიუხედავად ამისა, ჩვენი კვლევისას ახალი ტექნოლოგიების გამოყენება გვაძლევს საშუალებას ამ მიმართულებით გარკვეული შეხედულება შევიქმნათ ალაზან-ბედენურ კულტურაზე.

კერძოდ, არსებობს მრავალი მითითება იმაზე, რომ ალაზან-ბედენური კულტურის საზოგადოება მყარად უნდა ყოფილიყო დამკვიდრებული თავის საცხოვრებელ ადგილებზე, რადგან ახასიათებს მაღალგანვითარებული სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგი. ამ ეპოქის საზოგადოებას მოჰყავდა ხუთი ჯიშის ხორბლეული და სხვა მარცვლეული, ისინი ინტენსიურად მისდევდნენ მებაღეობასა და მეფუტკრეობას, მაღალ დონეზე ჰქონდათ განვითარებული დაზგური ქსოვა, მეთუნეობა, მედიცინა, ლითონწარმოება, ხითხურობა და სხვ. ალაზან-ბედენური ეპოქის საზოგადოების ადგილზე მყარად დაფუძნებულ ცხოვრებაზე, შესაბამისი მკვიდრი დასახლებებისა და კომფორტული შენობების არსებობაზე უნდა მიგვითითებდეს კიდევ ერთი, უადრესად მნიშვნელოვანი, სულ მცირე დეტალი, ალაზნის ველზე, ერთ-ერთ ელიტარულ, განსაკუთრებით დიდი მოცულობის გორასამრხში, ხის მორებით ნაგებ დასაკრძალავ დარბაზში, დახვეწილი ხელოვნებით დამზადებული ხის დიდი სავარძლის აღმოჩენა (ტაბ. 10).

უნდა ვიფიქროთ, რომ ალაზან-ბედენური კულტურის გორასამარხების ხის მორებით მკვიდრად ნაგები დიდი დასაკრძალავი დარბაზები, საცხოვრებელი შენობების აგების დროს მყარად ჩამოყალიბებული ტრადიციის ნაყოფია (ტაბ. 11).

ამ დროის სამეთუნეო წარმოების მაღალ განვითარებაზე მიგვითითებს დახვეწილი გემოვნებით და მაღალტექნოლოგიურ დონეზე დამზადებული თიხის ჭურჭელი, რომელთა შორის ბევრი განსაკუთრებით დიდი ზომისაა და ასევე მიაწინებს მისი შემოქმედი საზოგადოების ადგილზე მყარად დაფუძნებულ ცხოვრებაზე.

ამ დროის ლითონწარმოებაზეც მხოლოდ სამარხეული მზა მასალის საფუძველზე შეიძლება ვიმსჯელოთ (ტაბ. 12). იგი მტკვარ-არაქსული არტეფაქტებისგან განსხვავებულია არამარტო ფორმებით,

არამედ ლითონის შემადგენლობითაც, რადგან მათი ნაწილი დამზადებულია არა მტკვარ-არაქსის კულტურისთვის დამახასიათებელი დარიშხანიანი ბრინჯაოსგან, არამედ კალანარევი ლითონისგანაც.

არ შეიძლება არ შევნიშნოთ ამ დროს ძვირფასი ლითონებისგან ოქროსა და ვერცხლისგან დამზადებული სამკაულის, ქანდაკებების (ტაბ. 13) და სხვადასხვა დანიშნულების მაღალხარისხოვანი არტეფაქტების მომრავლებაც, რაც დიდი სიახლეა კავკასიის ადრებრინჯაოს ხანის ეპოქისთვის.

ამ დროის საზოგადოების მკვეთრ დანაწევრებაზე უნდა მიგვითითებდეს გრანდიოზული ელიტარული გორასამარხების გამოჩენა მდიდარი ინვენტარით და ადამიანის მსხვერპლშეწირვის ტრადიცია, როგორც დასაკრძალავი დარბაზების გადახურვაზე, ისე თვით სამარხებში.

მეტად არსებითია, რომ ალაზან-ბედენურმა კულტურამ მნიშვნელოვნად შეუცვალა სახე მტკვარ-არაქსული კულტურის ფინალურ ეტაპს. ეს აისახა, როგორც ამ დროის საზოგადოების ცხოვრების სოციალურ სფეროზე, ისე მისი მატერიალური კულტურის სხვადასხვა მხარეზე.

მხოლოდ მტკვარ-არაქსის კულტურის დასასრულს ჩნდება გრანდიოზული გორასამარხები, ხის მორებით ნაგები დასაკრძალავი დარბაზებით და მდიდრული ინვენტარით (ტაბ. 14) და ადამიანის მსხვერპლშეწირვით, რაც ალაზან-ბედენის კულტურის გავლენას უნდა მივაწეროთ. ამ დროის ლითონის საბრძოლო იარაღები ჯერ კიდევ ინარჩუნებს მტკვარ-არაქსული კულტურისთვის ტიპურ ფორმებს, მაგრამ მათი ნაწილის ლითონის შემადგენლობაში, მტკვარ-არაქსული კულტურისთვის დამახასიათებელი დარიშხანიანი ბრინჯაოს ნაკეთობებისგან განსხვავებით, უკვე ხშირია ალაზან-ბედენური კულტურისთვის დამახასიათებელი კალანარევი ბრინჯაოს გამოყენება.

უფრო დაწვრილებით ცნობებს, ამ პერიოდის მეტალურგიულ და ლითონდამამუშავებელ წარმოებაზე, არსებული მასალები არ გვაწვდის. ამჟამად ასევე ძნელია ვისაუბროთ ადრებრინჯაოს შემდგომი ქ.წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრის სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური ნაწილისა და სამხრეთ კავკასიის დასავლეთი ნაწილის არქეოლოგიური კულტურების ბრინჯაოს მეტალურგიულ და ლითონჩამოსხმის ტრადიციებზე, რადგან ამ დროის წარმოების არავითარი ობიექტი ჯერჯერობით აღმოჩენილი არ არის. ამ დროის ლითონის ნაწარმიც მხოლოდ სამარხული მასალებით არის ცნობილი და მათ ისეთი იერსახე აქვს, რომ ვერაფრით დავუკავშირებთ ადგილობრივ მასალებს. სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური ნაწილის ამ დროის უმთავრესი ლითონის არტეფაქტები უფრო სამხრეთული ცივილიზაციების იერსახისაა (ტაბ. 15, 16, 17), ხოლო სამხრეთ კავკასიის დასავლეთ ნაწილში კი, ეს მასალები თითქოს უფრო მეტ საერთოს პოულობს ჩრდილო-სტეპური და აღმოსავლეთ ევროპული კულტურებისთვის დამახასიათებელ არტეფაქტებთან, რაც განსაკუთრებით სამეთუნეო ნაწარმის მიხედვით არის შესამჩნევი. ერთდროულად, სრულიად ერთნიშნად, ორივე ეს კულტურა სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში, მრავლად გამოხატული ადგილობრივი ნიშნებით გამოირჩევა.

თითქმის გამორიცხულია ამ პერიოდების სამთამადნო მეტალურგიულ და ლითონჩამოსასხმელ წარმოებით პროცესზე საუბარი, რადგან ამჟამად მეცნიერება ამ მხრივ არავითარ ხელშესახებ მასალას არ ფლობს. ამ თვალსაზრისით მხოლოდ არსებულ მზა მასალის მიხედვით კი, რაიმე განმარტოებელი დასკვნების გამოტანა შესაძლოა, არ გამორიცხავდეს ცდომილებას.

ამგვარად, სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, ადრებრინჯაოს ხანის ალაზან-ბედენური და შუაბრინჯაოს ხანის კულტურების სამთამადნო მეტალურგიულ წარმოებასა და ლითონჩამოსასხმელ ხელოსნობაზე საუბარი ძალიან რთულია სათანადო მონაცემების თითქმის სრული უქონლობის გამო. ამავე მიზეზით, ასევე ძნელია ამ კულტურების გენეტიკურ კავშირზე რაიმე გარკვეული დასკვნების გამოტანა. ეს პრობლემა ცალკე კვლევის საგნად უნდა იქცეს. ან უნდა მოიძებნოს მათ შორის შუალედური რგოლის კულტურები, რომლებიც მათ დააკავშირებს, ან მათ შორის განსხვავებების ასახსნელად ვეძიოთ მათი განვითარების ყველა ეტაპზე კავკასიის გარე რეგიონებიდან მძლავრი გავლენის საფუძვლები.

ამგვარად, მათ ურთიერთკავშირზე საუბარი მხოლოდ სოციალური განვითარების დონით ხერხდება, რომელსაც როგორც დღეს ფიქრობენ, ადრეკლასობრივი იერსახე უნდა ჰქონდეს.

უკვე საკმაოდ დამაჯერებლად არის დადასტურებული, რომ შუაბრინჯაოს ხანის მიწურულს, ქ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანებში ცენტრალურ ამიერკავკასიაში ჩრდილოსტეპური კულტურების გავლენა ძლიერდება, რამაც ადგილობრივი კულტურების განვითარებაზე მნიშვნელოვნად იმოქმედა. სამხრეთ კავკასიის კულტურების განვითარების ამ მონაკვეთში სრულიად სანდოდ არის დადგენილი შუა და გვიანბრინჯაოს ეპოქების გენეტიკური კავშირიც. ისიც უკვე დადგენილია, რომ ამ ეპოქიდან სამხრეთ კავკასიაში ყალიბდება მძლავრ სარწყავ მიწათმოქმედებაზე და განსაკუთრებით განვითარებულ მეტალურგიულ წარმოებაზე დაფუძნებული საზოგადოება, რომელსაც საკმაოდ გამოკვეთილად შექმნილი აქვს მახლობელი აღმოსავლეთის ცივილიზაციების ტოლფასი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურები.

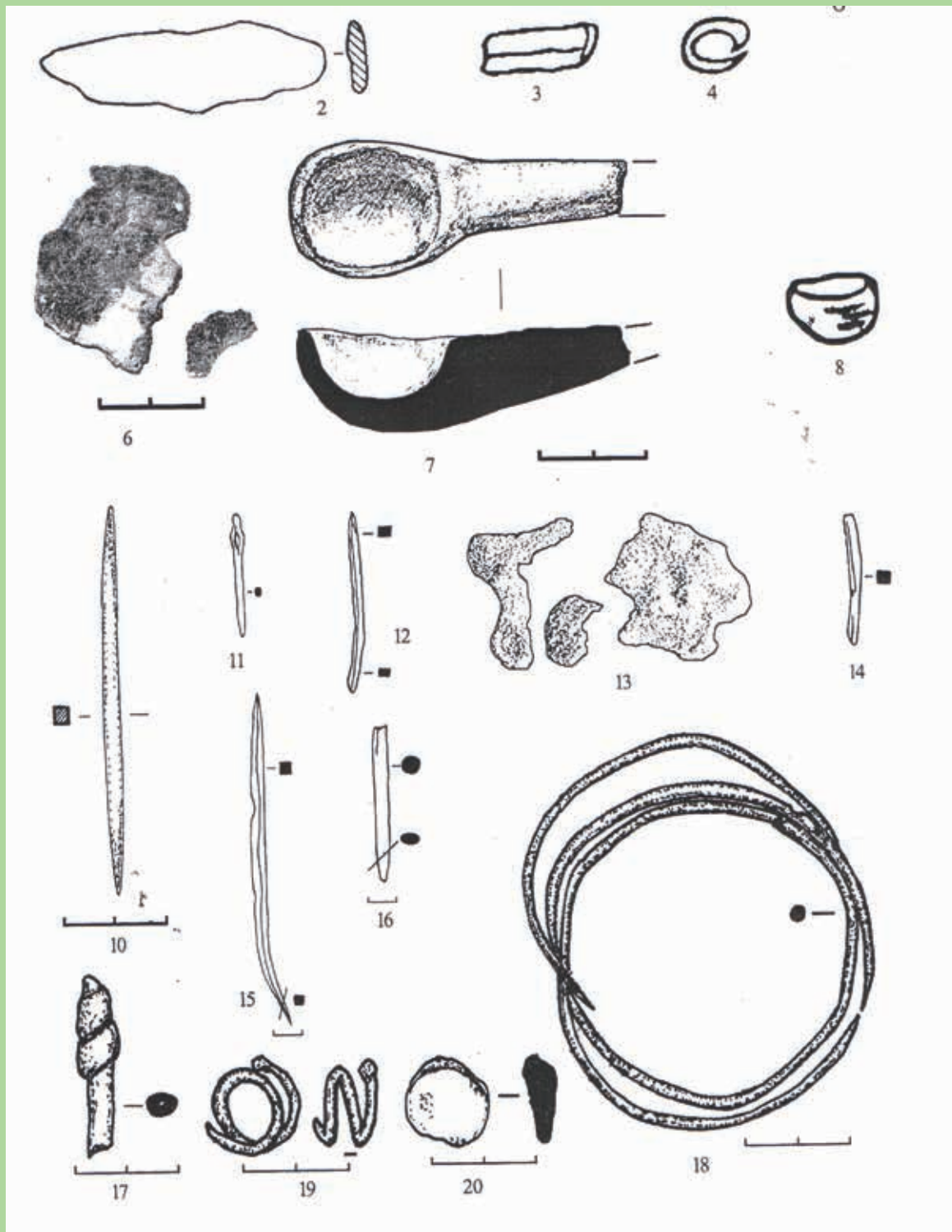
განსაკუთრებულად აღსანიშნავია, რომ ამ საზოგადოების განვითარების ერთ-ერთი ძირითადი ბერკეტი მძლავრი მეტალურგიული წარმოებაა. ამის პირველი მანიშნებელია, გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული საფეხურებიდან ქ.წ. XIV საუკუნიდან მთელ სამხრეთ კავკასიაში მაღალი ხარისხის ლითონის ნაწარმის განსაკუთრებული სიმრავლე, რომელსაც მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში გამორჩეული ადგილი უკავია (ტაბ. 18-26). ქ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის სპილენძის სამთამადნო გამონამუშევრების სერია შესწავლილია მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში კავკასიონის ქედის სამხრეთ ფერდობზე (ტაბ. 27-28). რაც შეეხება ამ პერიოდის ლითონჩამოსასხმელ სახელოსნოებს, მცირე კავკასიონის მთიანეთში, ამ დროის მხოლოდ ერთადერთი სახელოსნოა შესწავლილი დღევანდელი სომხეთის ტერიტორიაზე, ხოლო ივრის ზეგანზე კი ორი, რაც ცხადია, არ არის საკმარისი არსებული კოლოსალური რაოდენობის მზა ნაწარმის წარმოების სიღრმისეული კვლევისთვის.

იყო მცდელობა, რომ სამხრეთ კავკასიაში რკინის წარმოებაზე გადასვლის ძალიან ადრეული ქ.წ. XIV საუკუნე შემოეთავაზებინათ, მაგრამ ეს ვარაუდი თავიდანვე არ იქნა გაზიარებული. ამჟამად უკვე გვაქვს მრავალი მონაცემი, რომლებიც ამ მიმართულებით კვლევის გააქტიურების აუცილებლობაზე მიგვითითებს. სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, ქ.წ. II ათასწლეულის მიწურულიდან რკინის მზა ნაწარმის დიდი რაოდენობით აღმოჩენა ამის დასადასტურებლად კარგი საფუძველია.

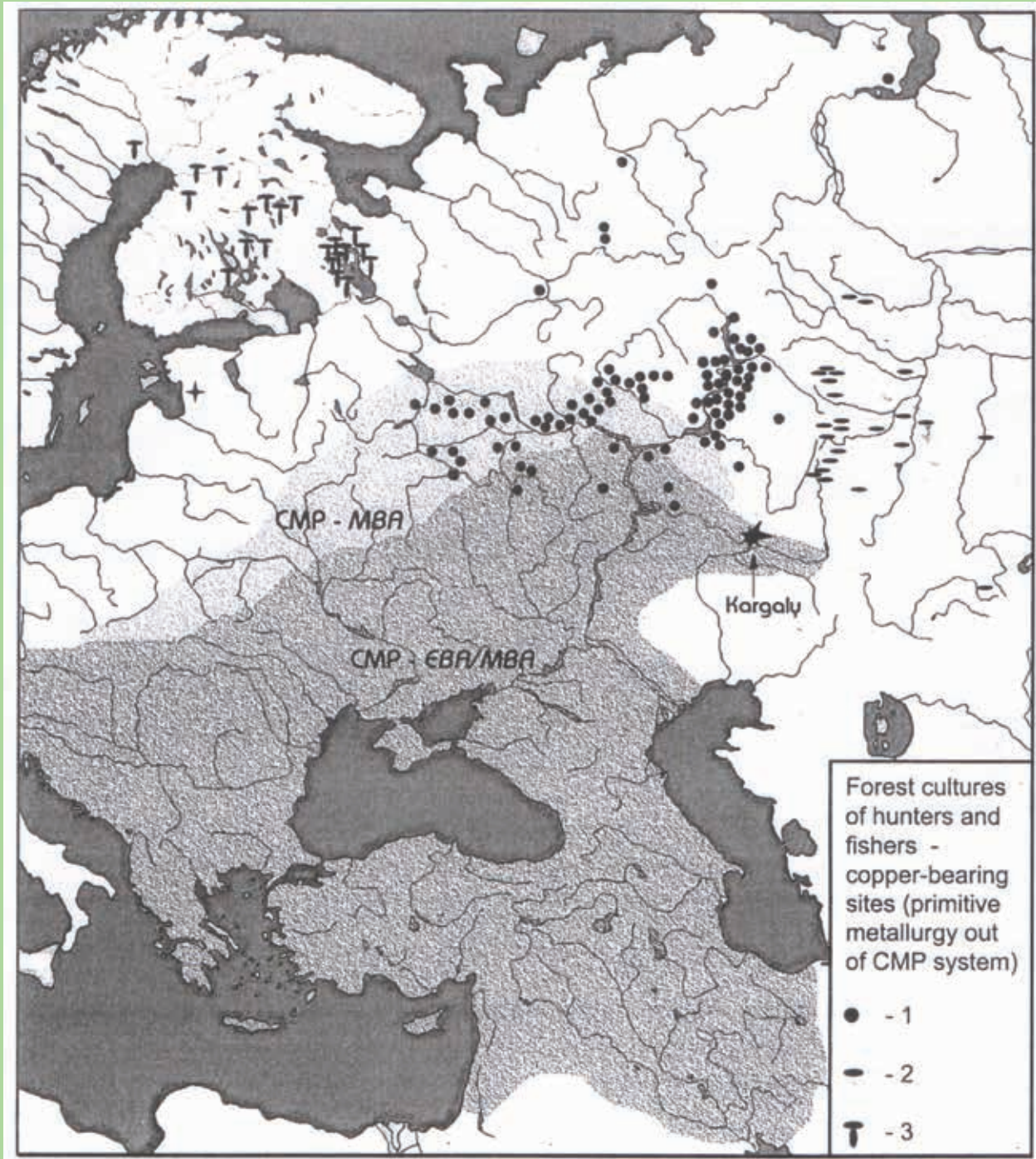
ამგვარად, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სამხრეთ კავკასიაში საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ძირითადი ბერკეტი უნდა ყოფილიყო ბრინჯაოსა და რკინის წარმოება, რაც გვაძალადებულებს შემდეგი სამუშაოები სწორედ ამ მიმართულებით გავააქტიუროთ, მით უმეტეს, რომ როგორც დავინახეთ, ამ დარგის კვლევის დღევანდელი მდგომარეობა არადაამაკმაყოფილებელია.

ტაბ. 1 საქართველო და გარე სამყარო. ფიზიკური რუკა

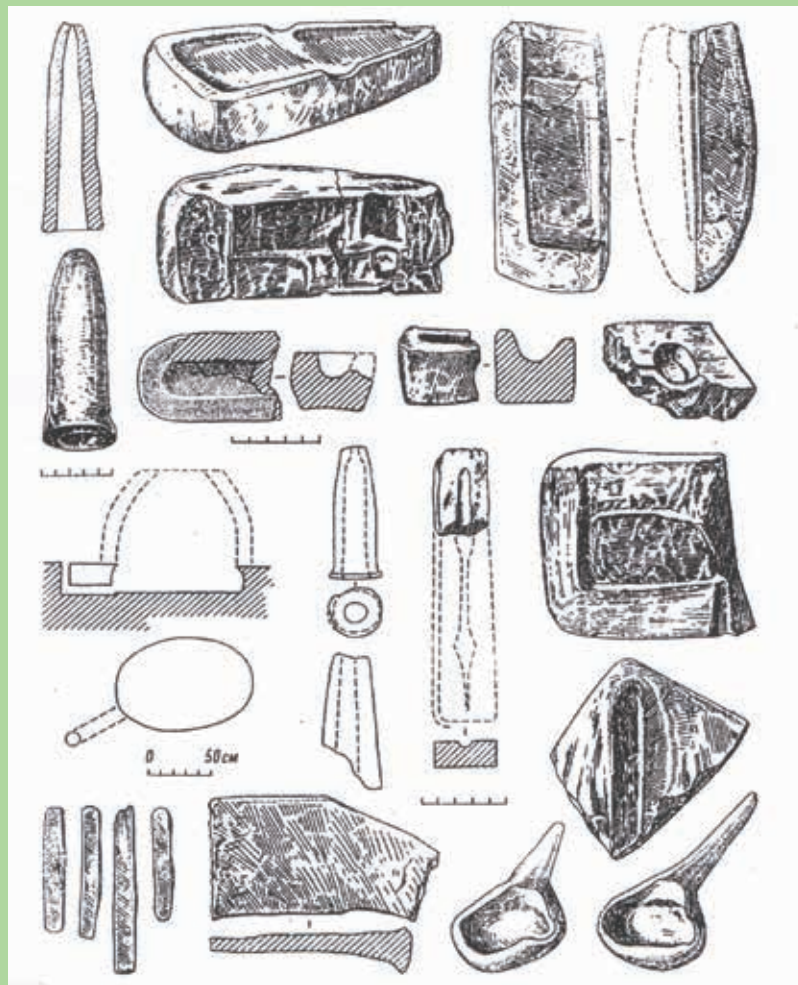
ტაბ. 2 ნეოლითური ნივთები საქართველოს ტერიტორიიდან

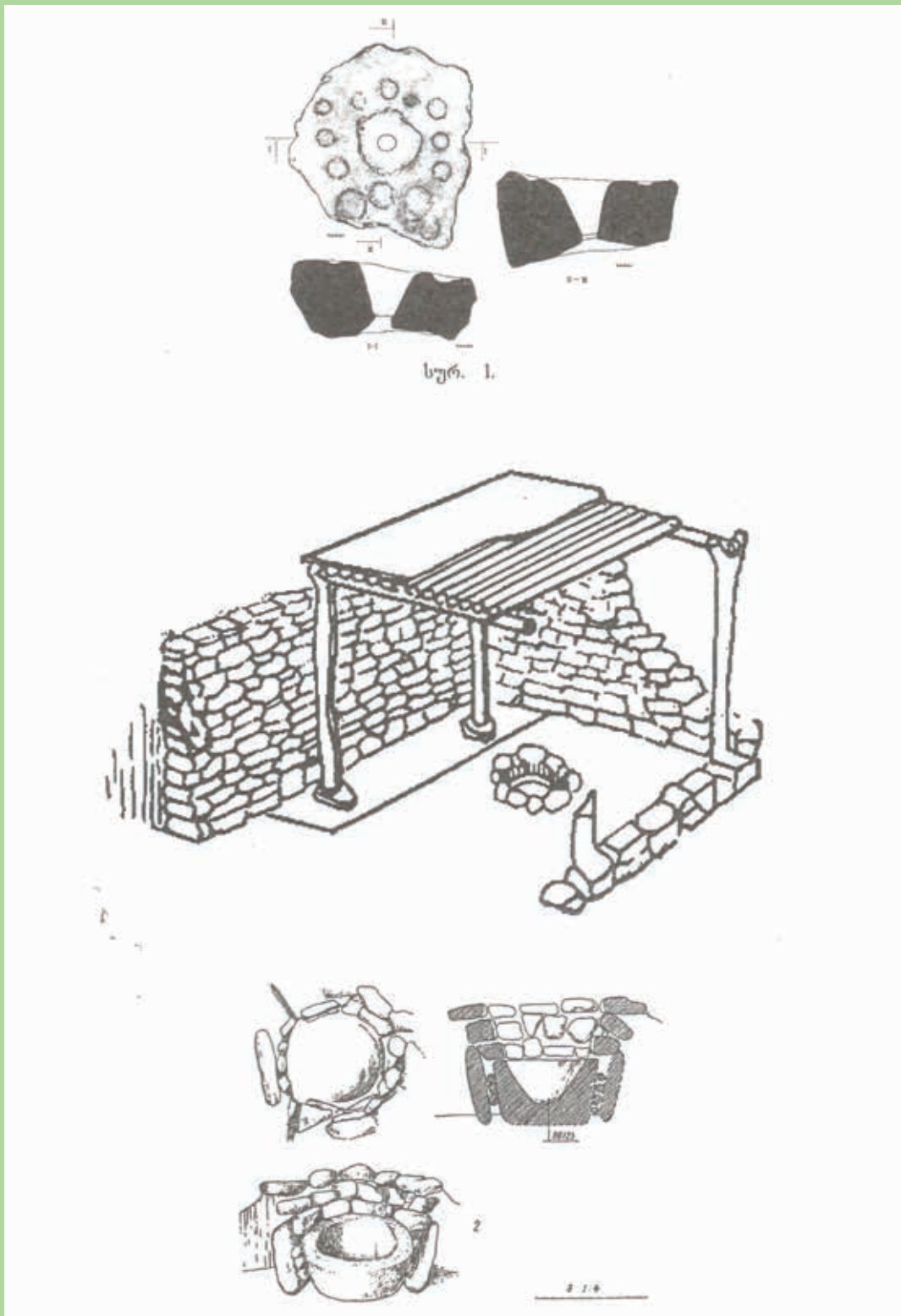
ტაბ. 3 ცირკუმპონტოს ზონაში ადრე და შუაბრინჯაოს ხანაში კავკასიური ლითონის გავრცელების არეალები

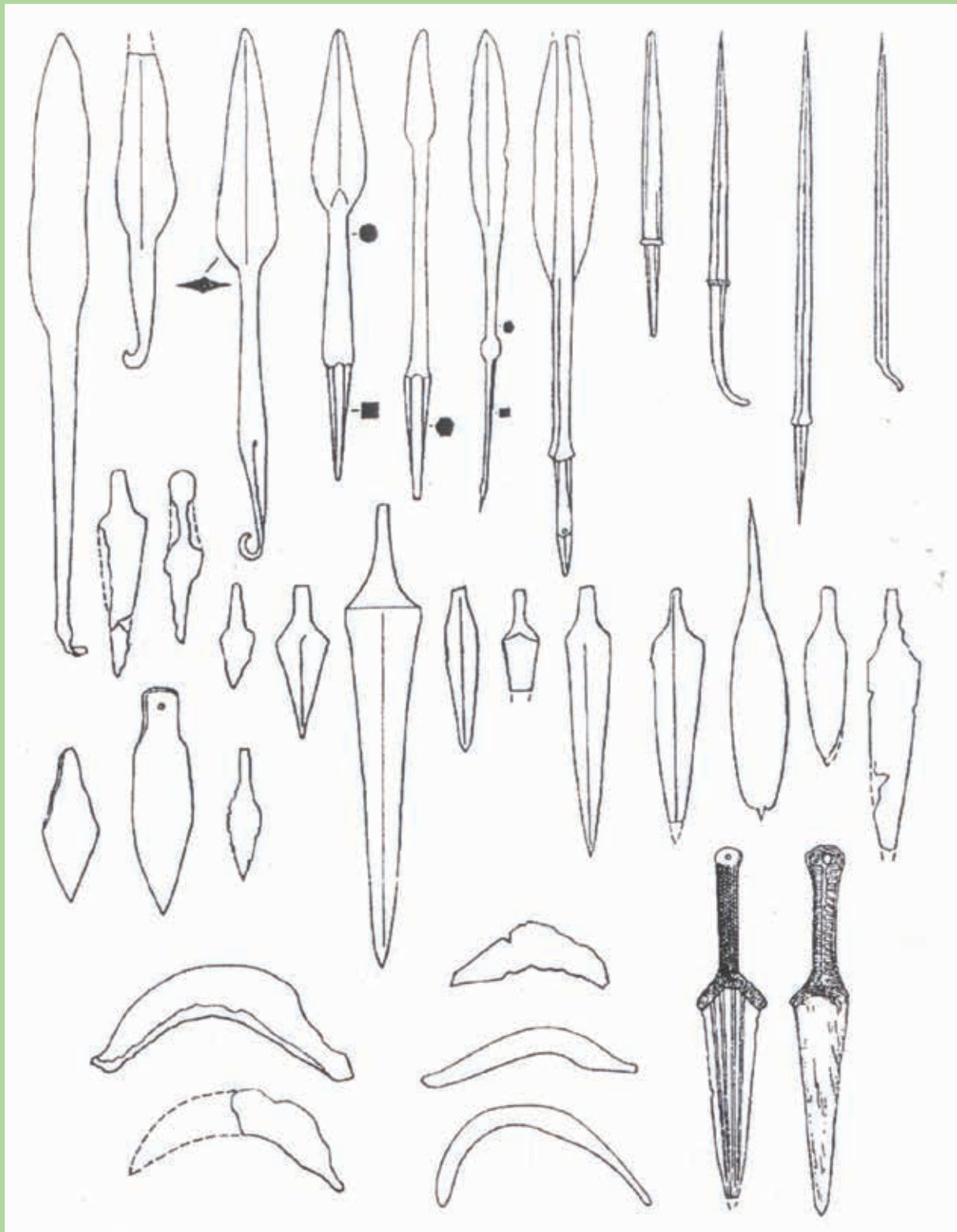
ტაბ. 4 საყდრისის გორა ძველი სამთომადნო გამონამუშევრი

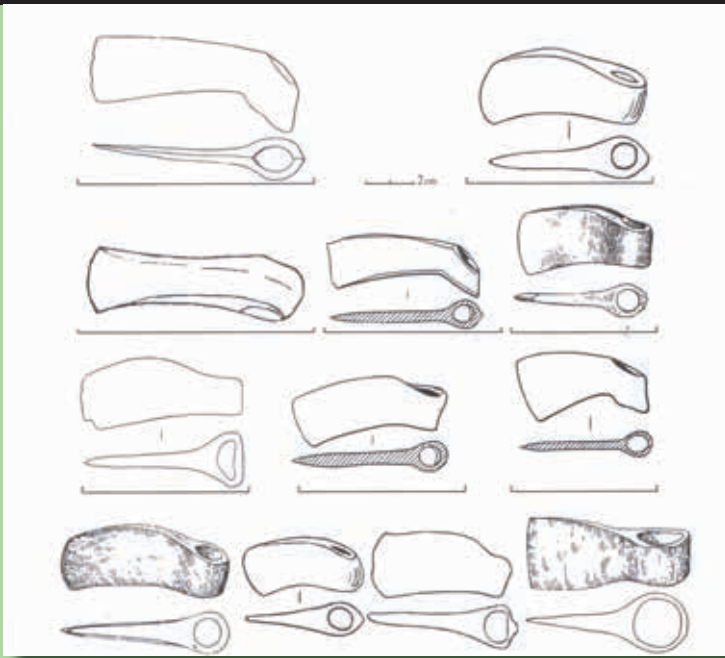
ტაბ. 5 მტკვარ-არაქსის კულტურის ლითონის სადნობი ქურები და ლითონის იარაღის ჩამოსასხმელი ყალიბები

ტაბ. 6 ადრებრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსის კულტურის ლითონის სახელოსნო. ნამოსახლარი ამირანის გორა

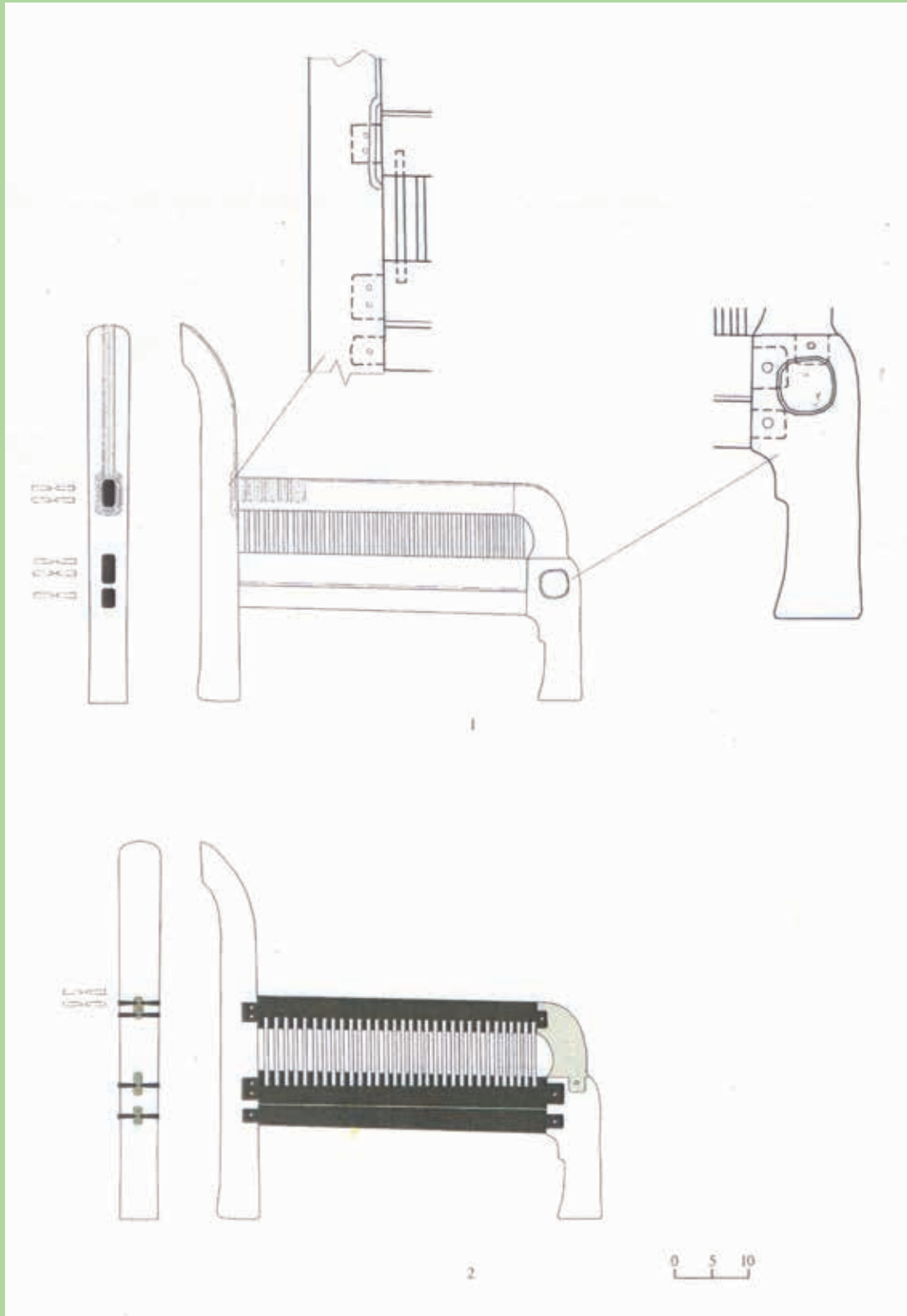
ტაბ. 7 მტკვარ-არაქსის კულტურის ლითონის არტეფაქტები

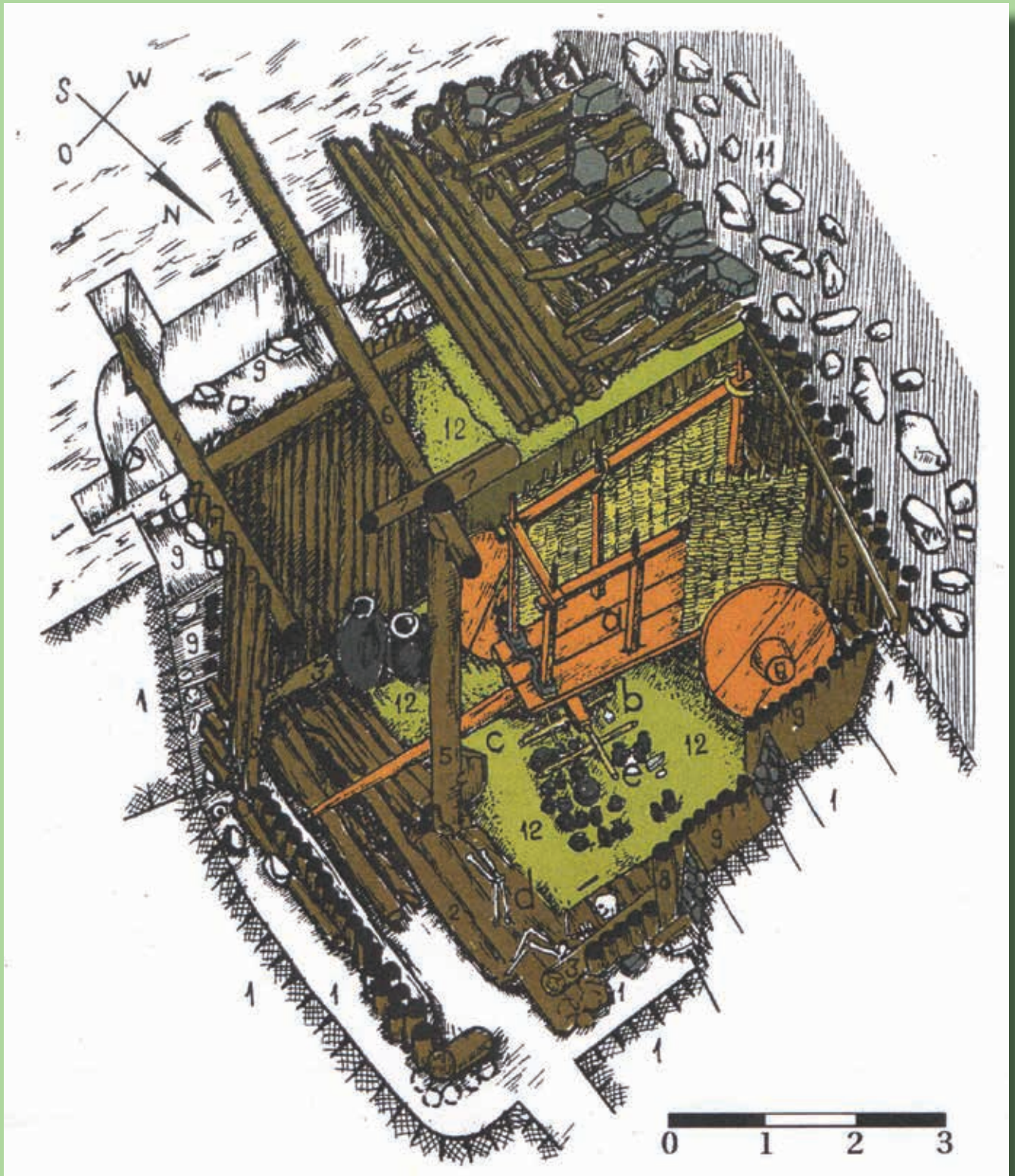
ტაბ. 8 სამხრეთ კავკასიაში მოპოვებული მტკვარ-არაქსული კულტურის ბრინჯაოს ცულები

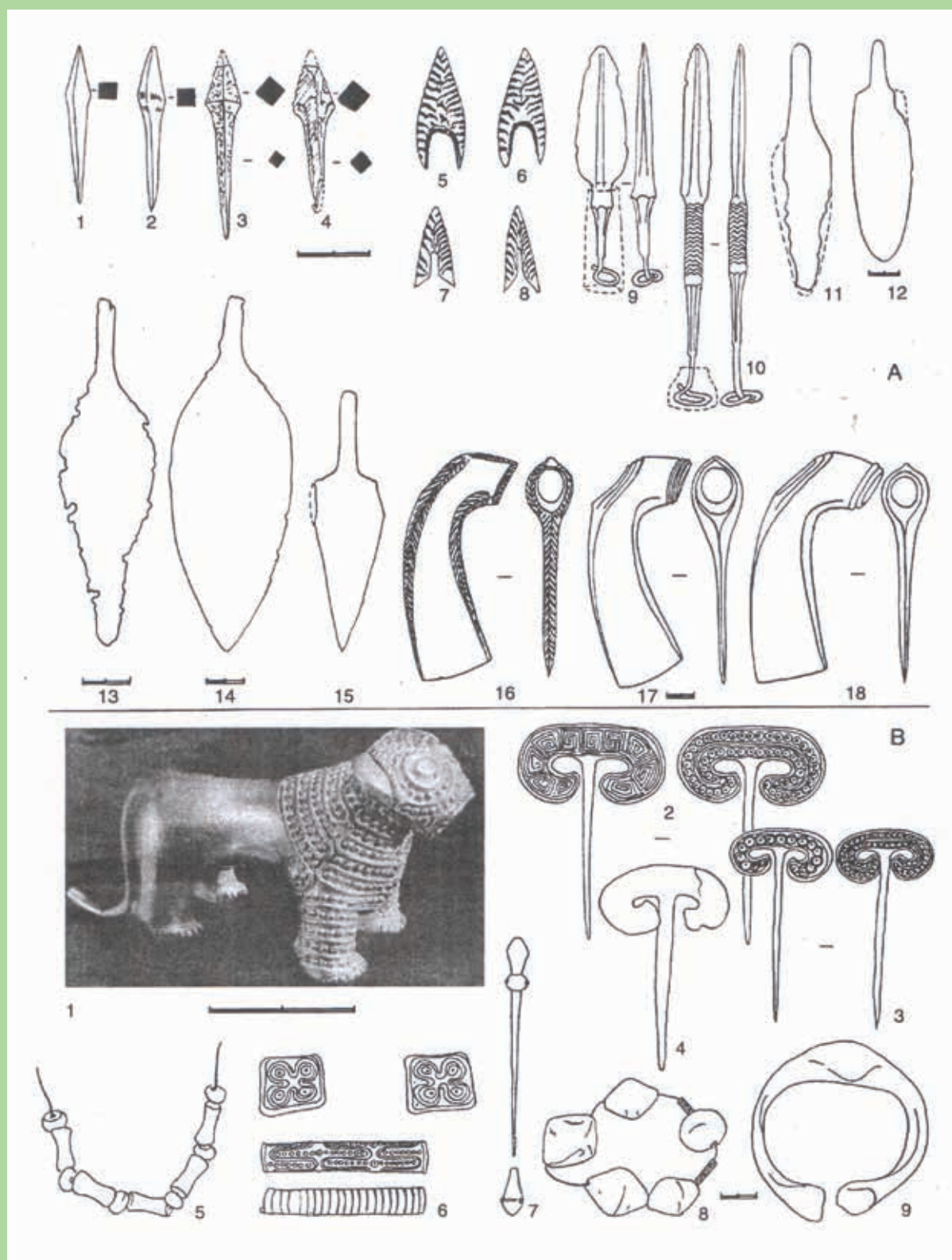
ტაბ. 9 დასავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის ცულების ჩამოსახმელი ყალიბები პიჩორის ნამოსახლარიდან

ტაბ. 10 ალაზან-ბელენურ გორასამრხში აღმოჩენილი ხის
სავარძელი. რეკონსტრუქცია

ტაბ. 11 ალაზან-ბედენის კულტურის გორასამარხის დასაკრძალავი დარბაზი ხის ურმით

ტაბ. 12 ალაზან-ბედენური კულტურის გორასამარხებში აღმოჩენილი ლითონის არტეფაქტები

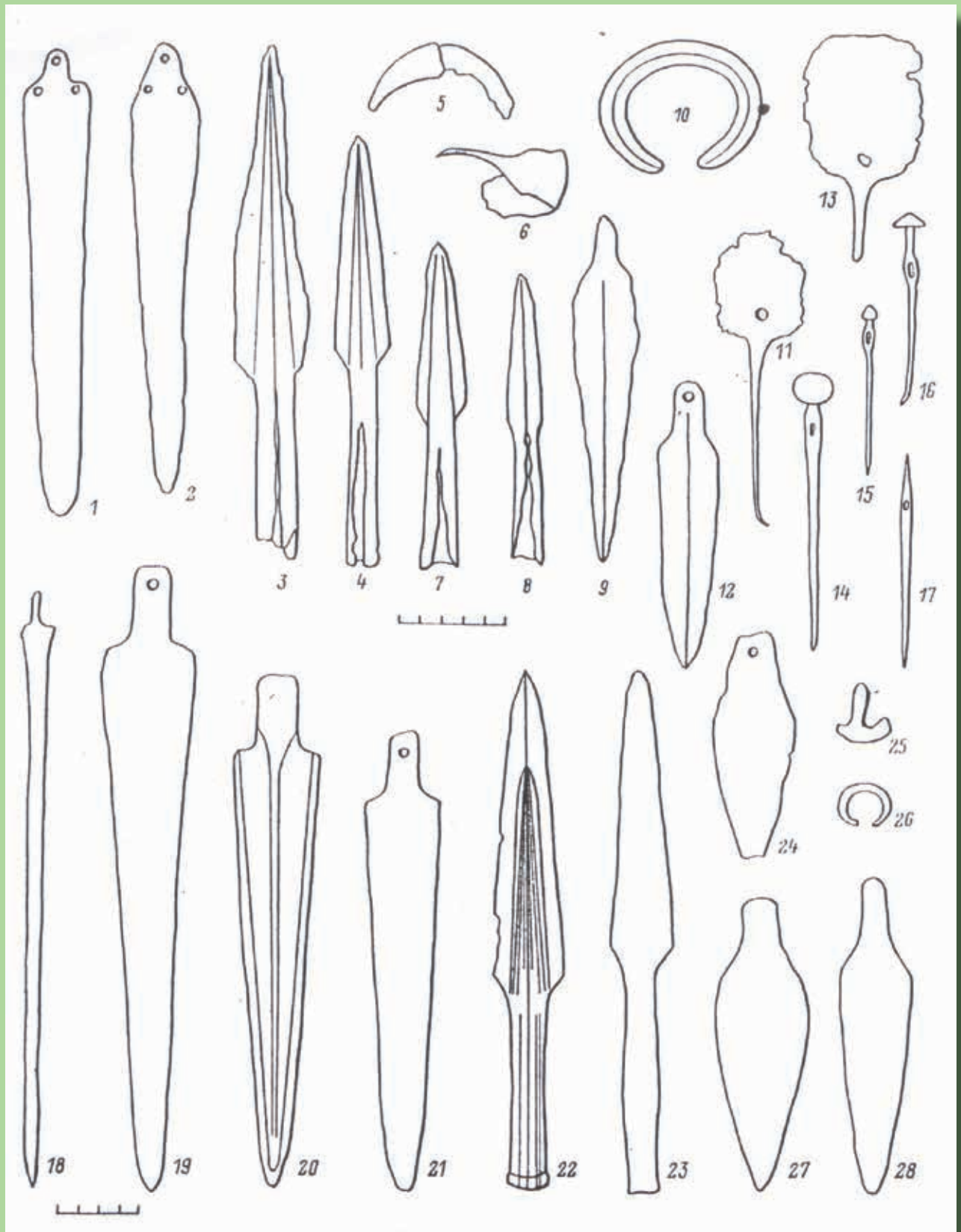
ტაბ. 13 ალაზან-ბედენური დროის გორასამრხში ალაზნის ველზე აღმოჩენილი ლომის ოქროს ქანდაკება

ტაბ. 14 მტკვარ-არაქსის ფინალური ეტაპი - გორასამარხის ოქროს და ვერცხლის სამკაული

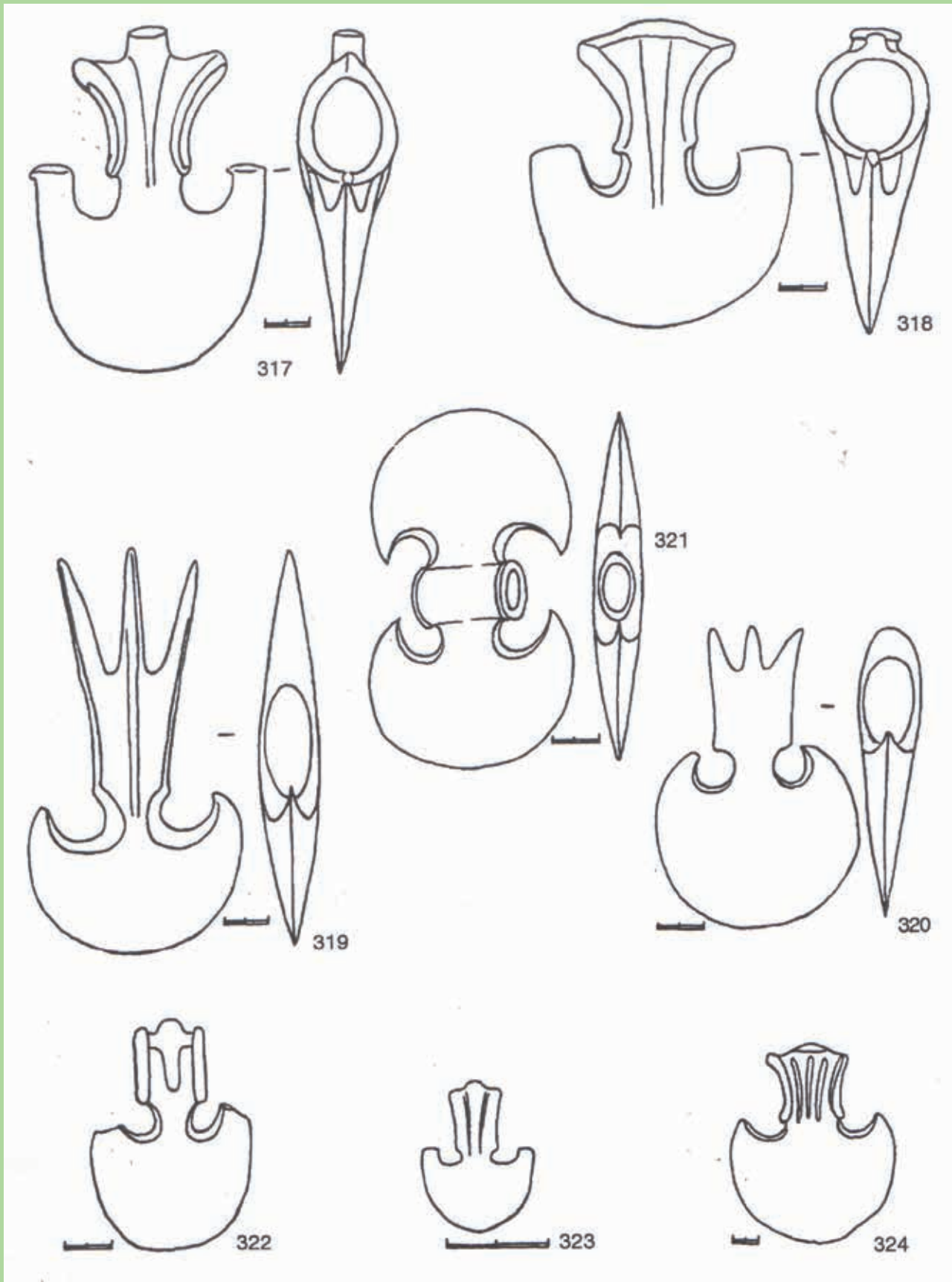
ტაბ. 15 სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური ნაწილის ქრ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრის არტეფაქტები

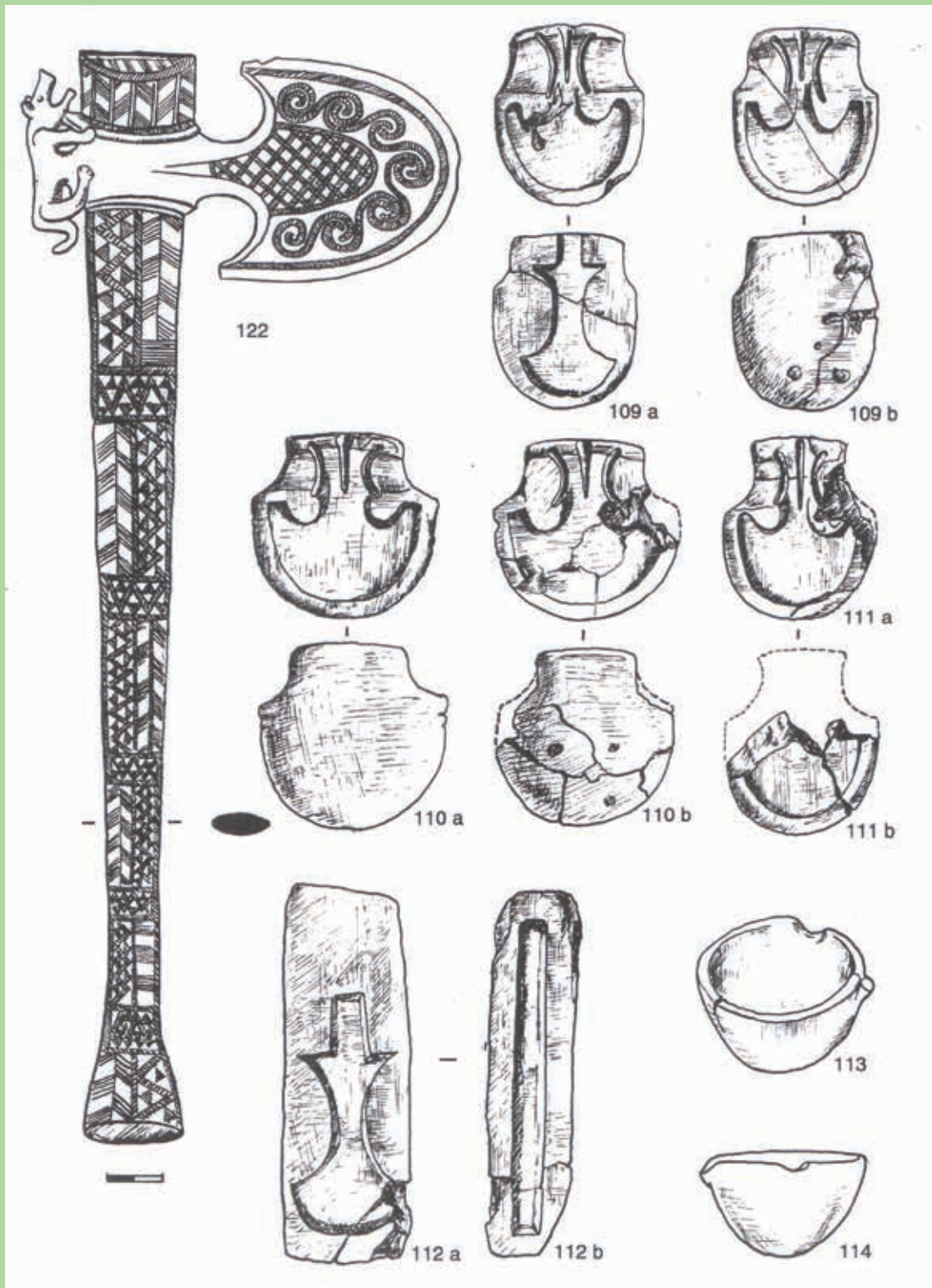
ტაბ. 16 სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური ნაწილის ქრ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრის არტეფაქტები

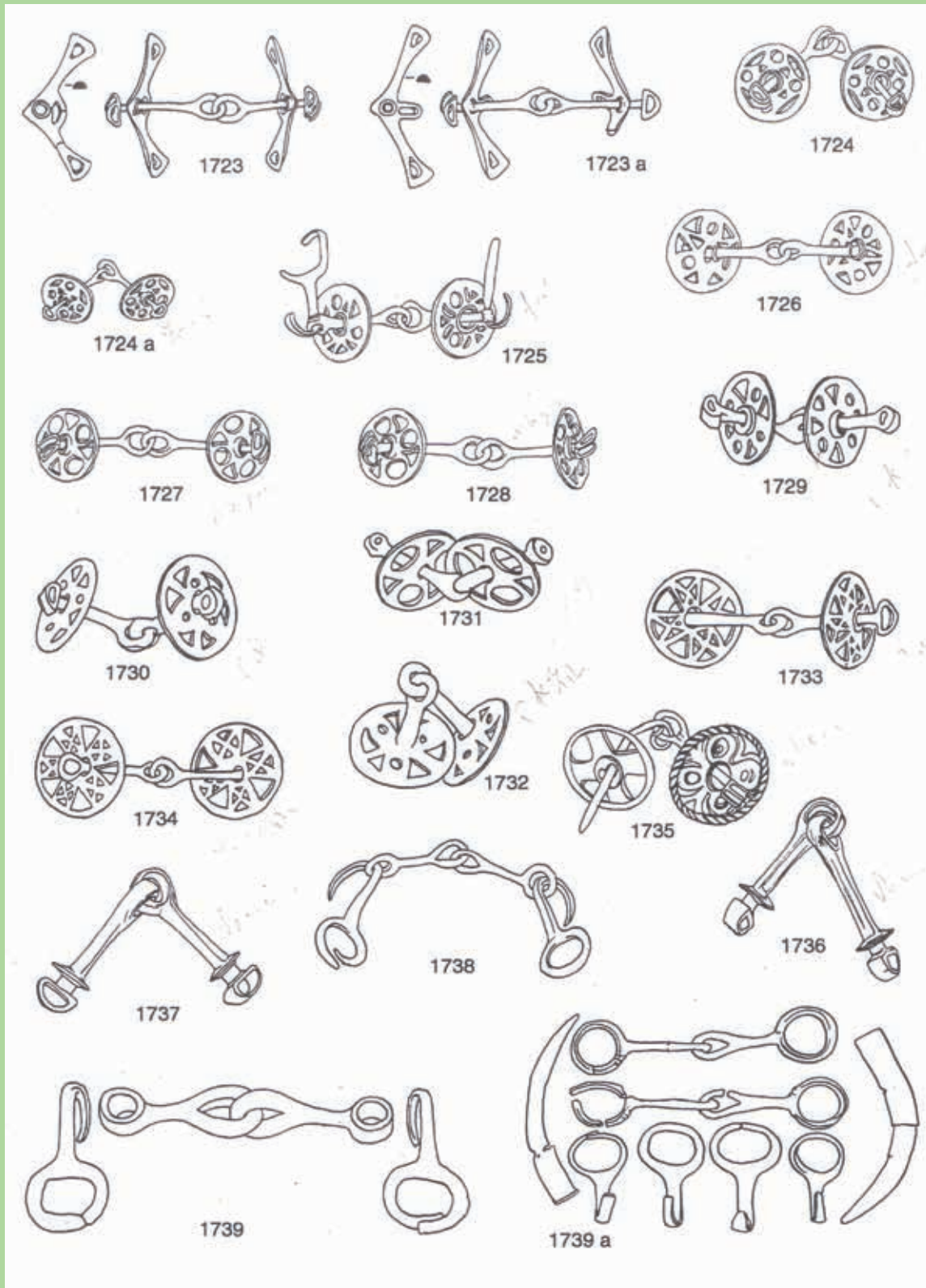
ტაბ.17 ვერცხლის და ოქროს ჭურჭელი შუაბრინჯაოს ხანის
თრიალეთური კულტურის გორასამარხებიდან

ტაბ.18 ქრ. წ., II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ცენტრალური ამიერკავკასიის კულტურების დამახასიათებელი საბრძოლო ცულები

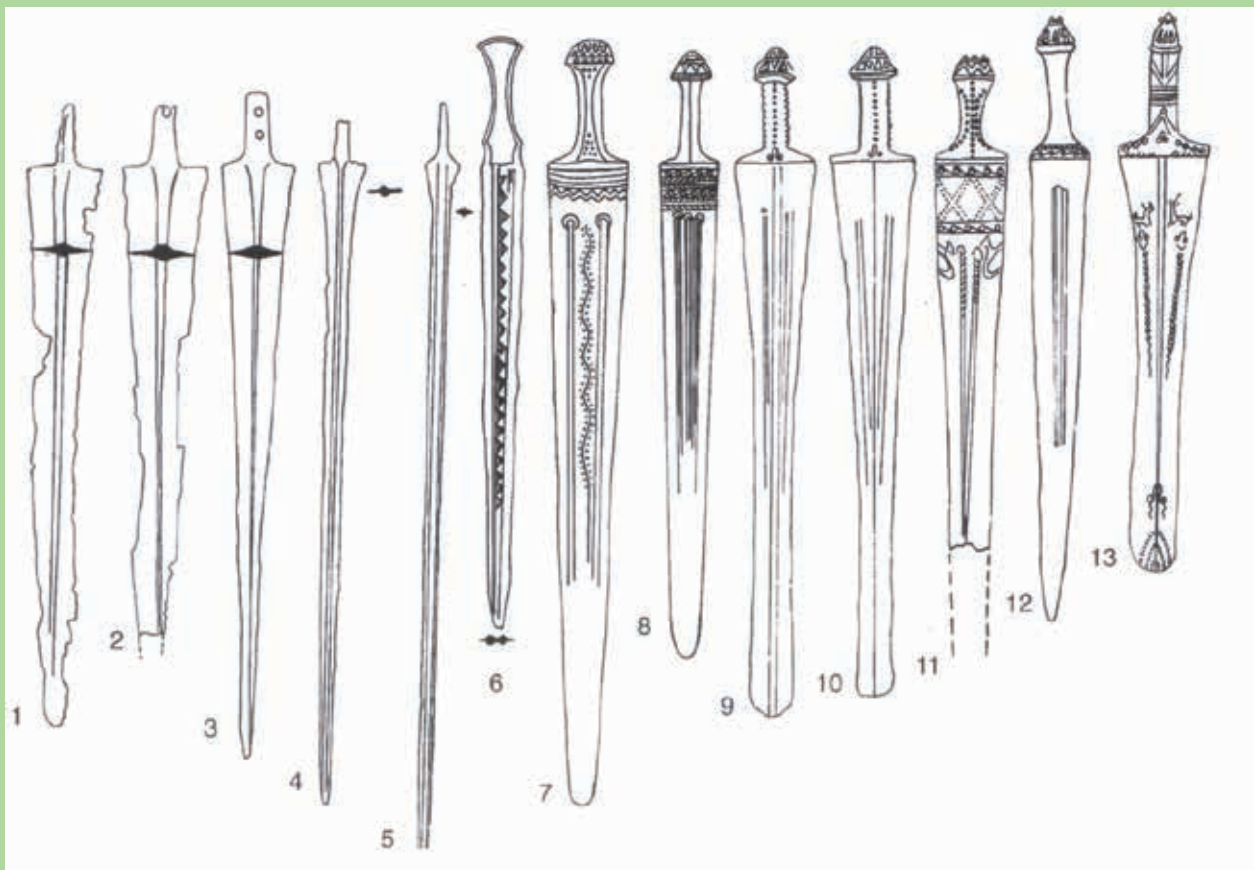
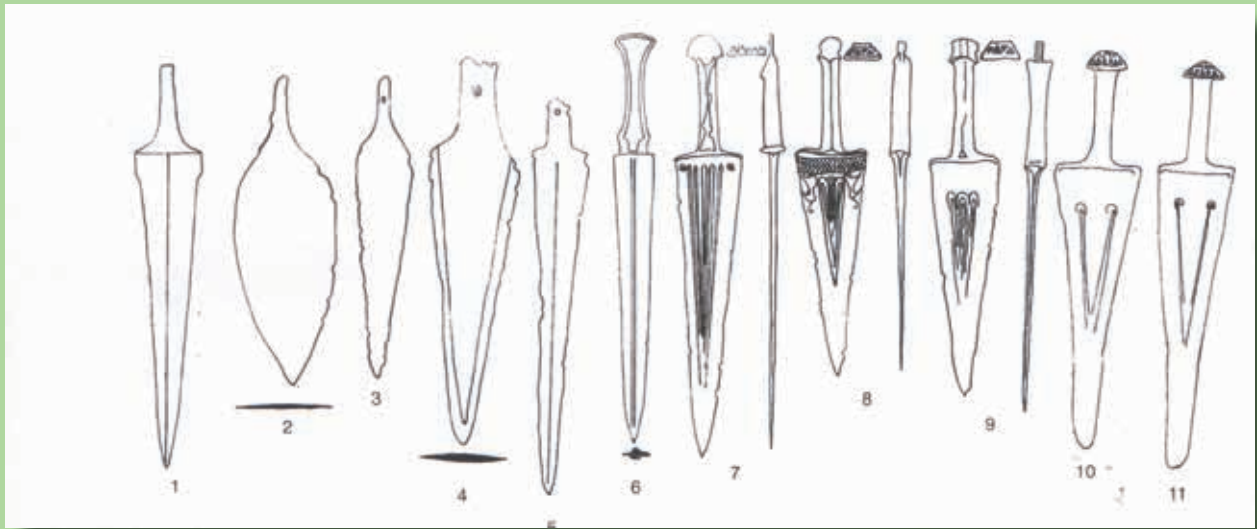

ტაბ. 19 ქრ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ცენტრალური ამიერკავკასიის კულტურისთვის დამახასიათებელი ბრინჯაოს ცულები. მათი და ბრტყელი ცულების ჩამოსასხმელი ყალიბები და ცულები

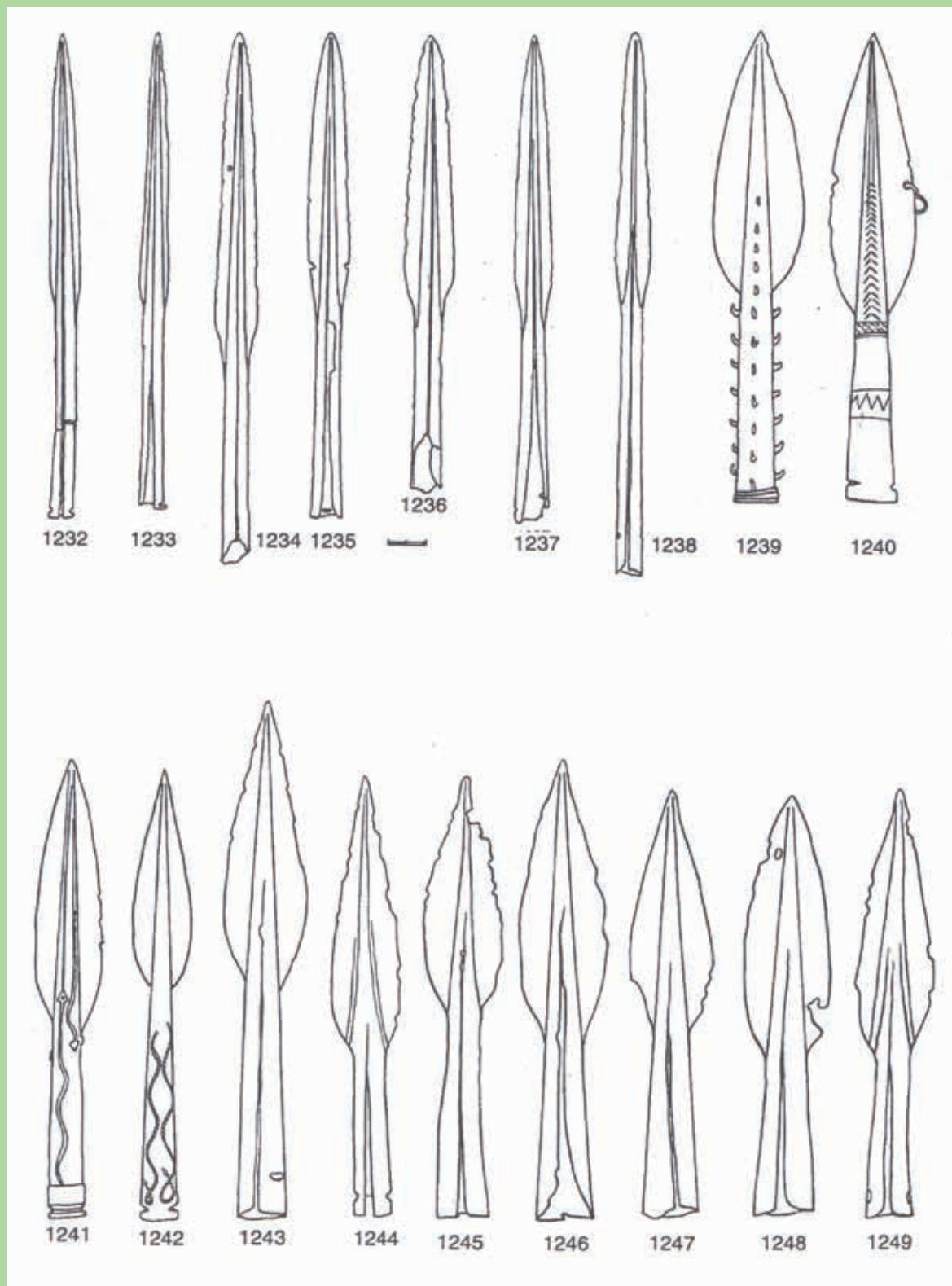

ტაბ. 20 ქრ. წ. II და I ათასწლეულების ცენტრალურამიერკავკასიური კულტურებისათვის დამახასიათებელი ცხენის ბრინჯაოს ლაგმები

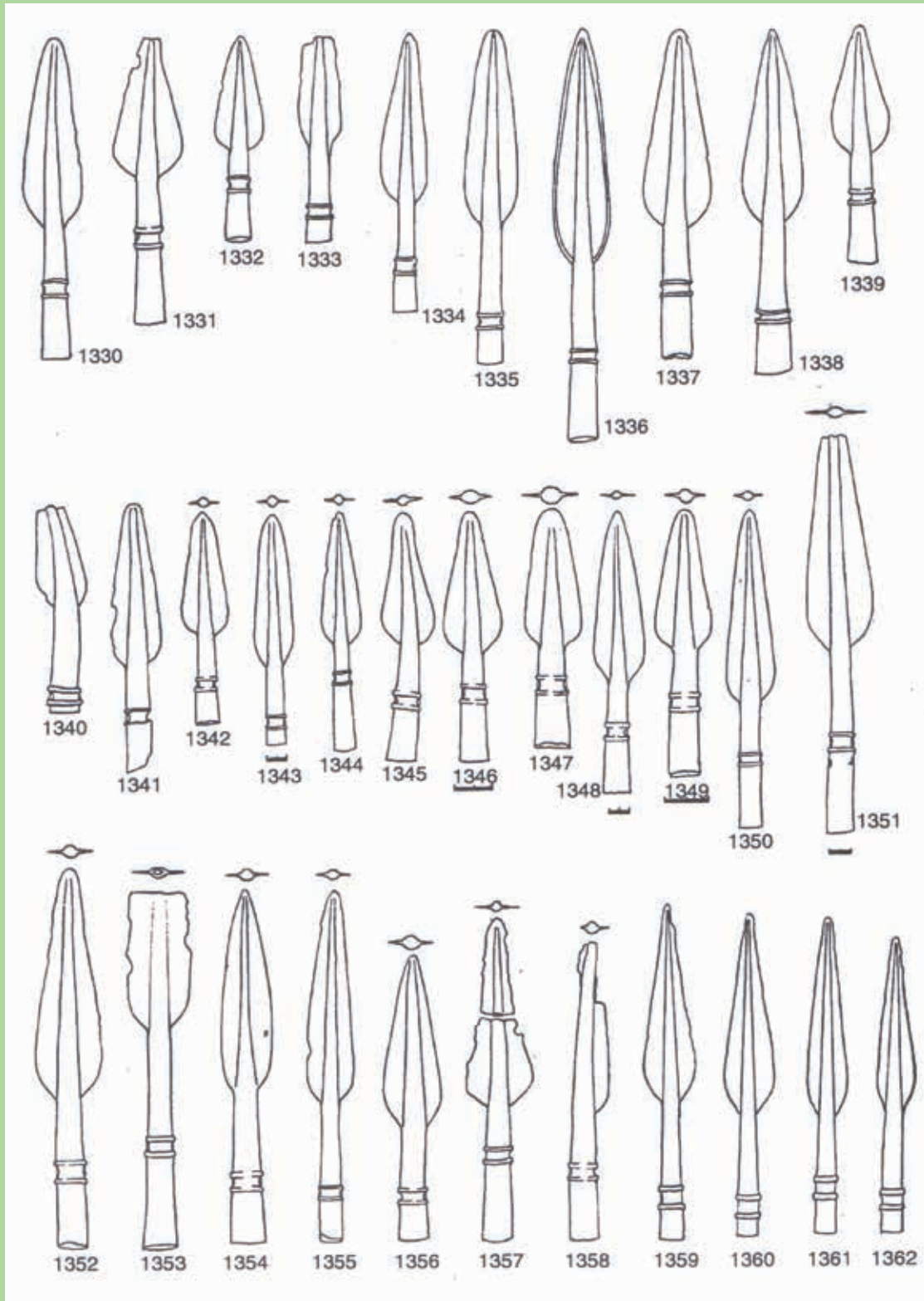
1201 სტატიები

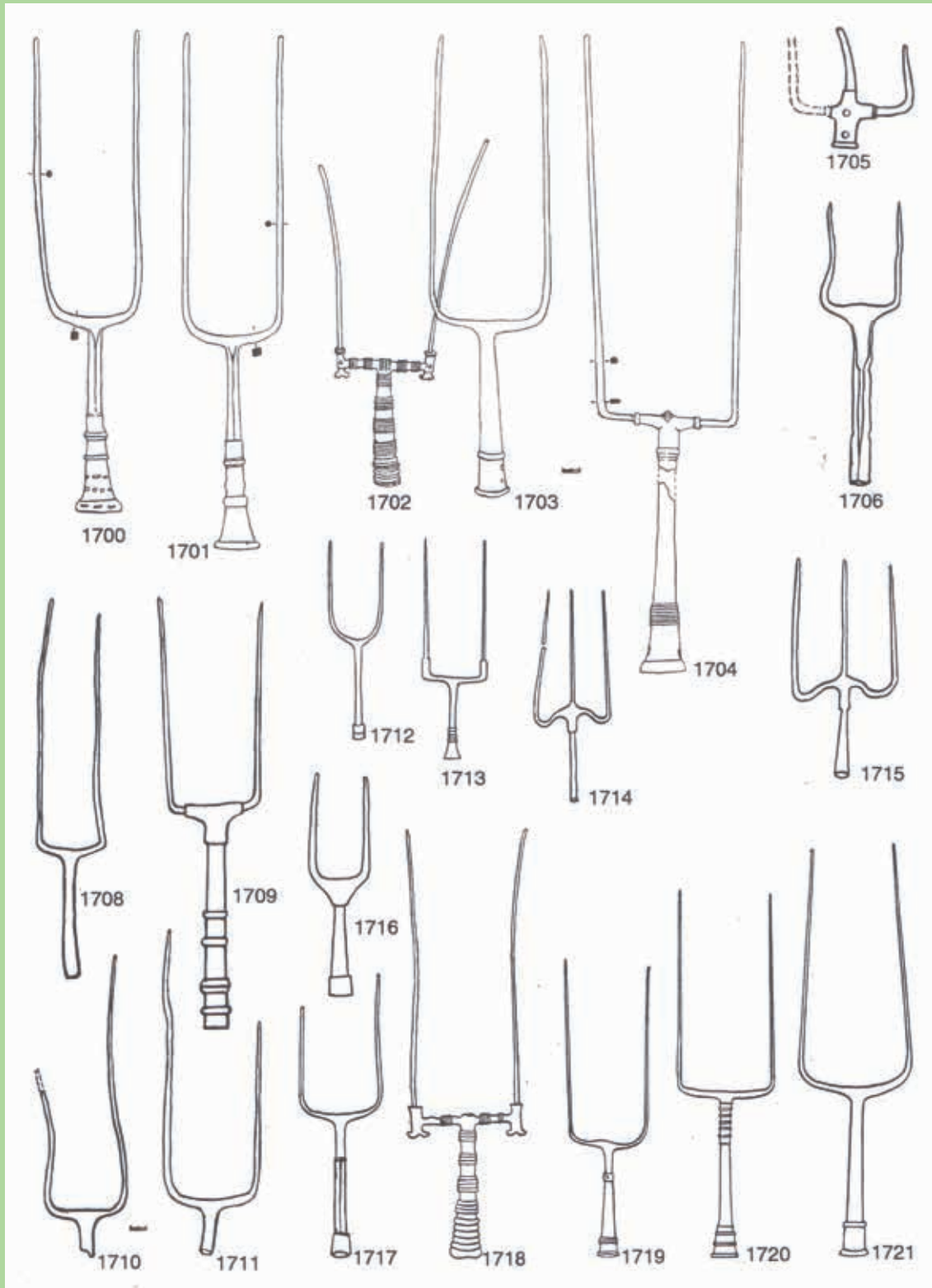
ტაბ. 21 ცენტრალური ტრანსკავკასიური ბრინჯაოს სატევრების და სატევრების ტიპოლოგიას

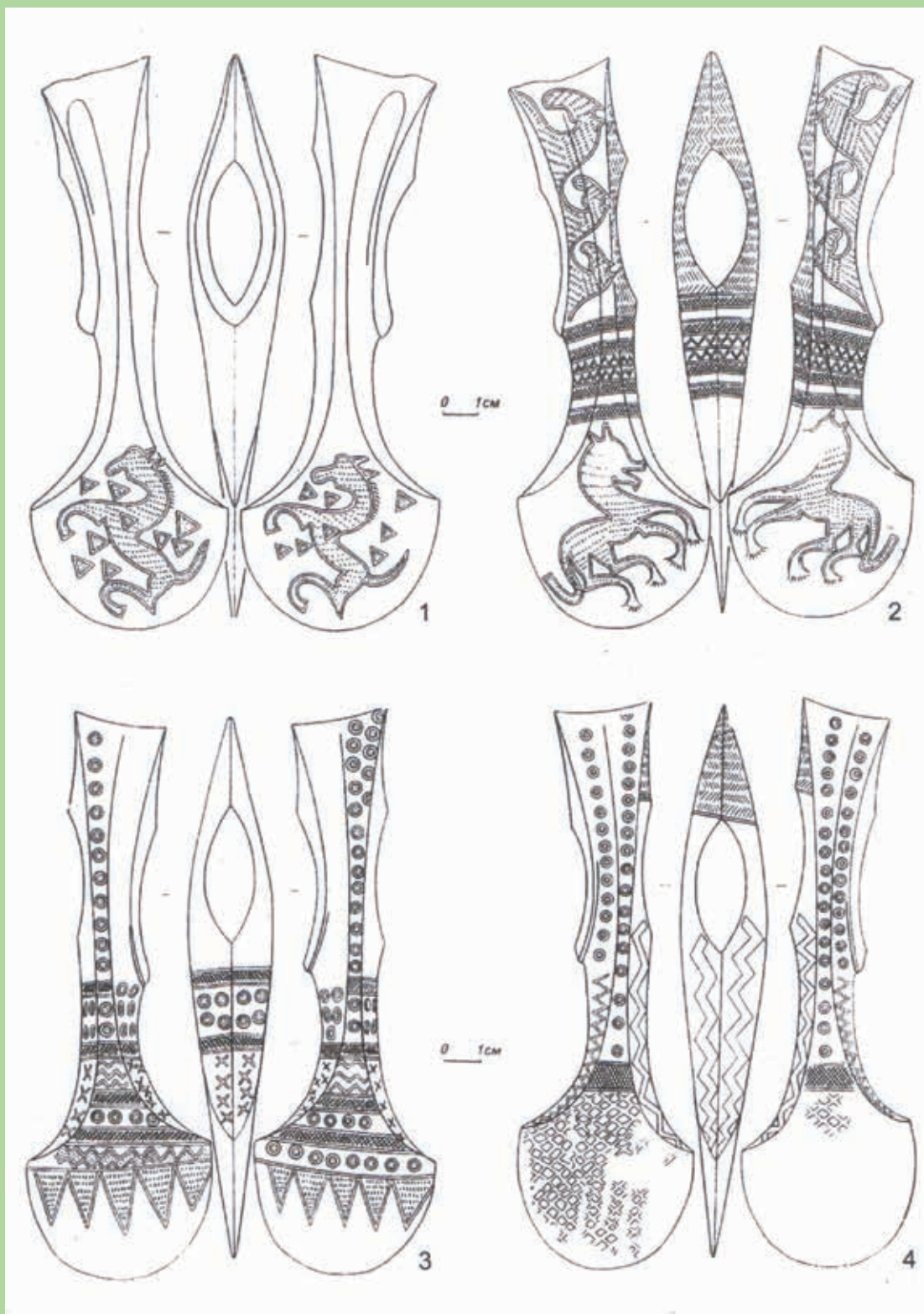
ტაბ 22. ქრ. წ. XIV-XIII საუკუნეებში ცენტრალური ამიერკავკასიის ცენტრალური ნაწილის კულტურებისთვის დამახასიათებელი ბრინჯაოს შუბისპირები

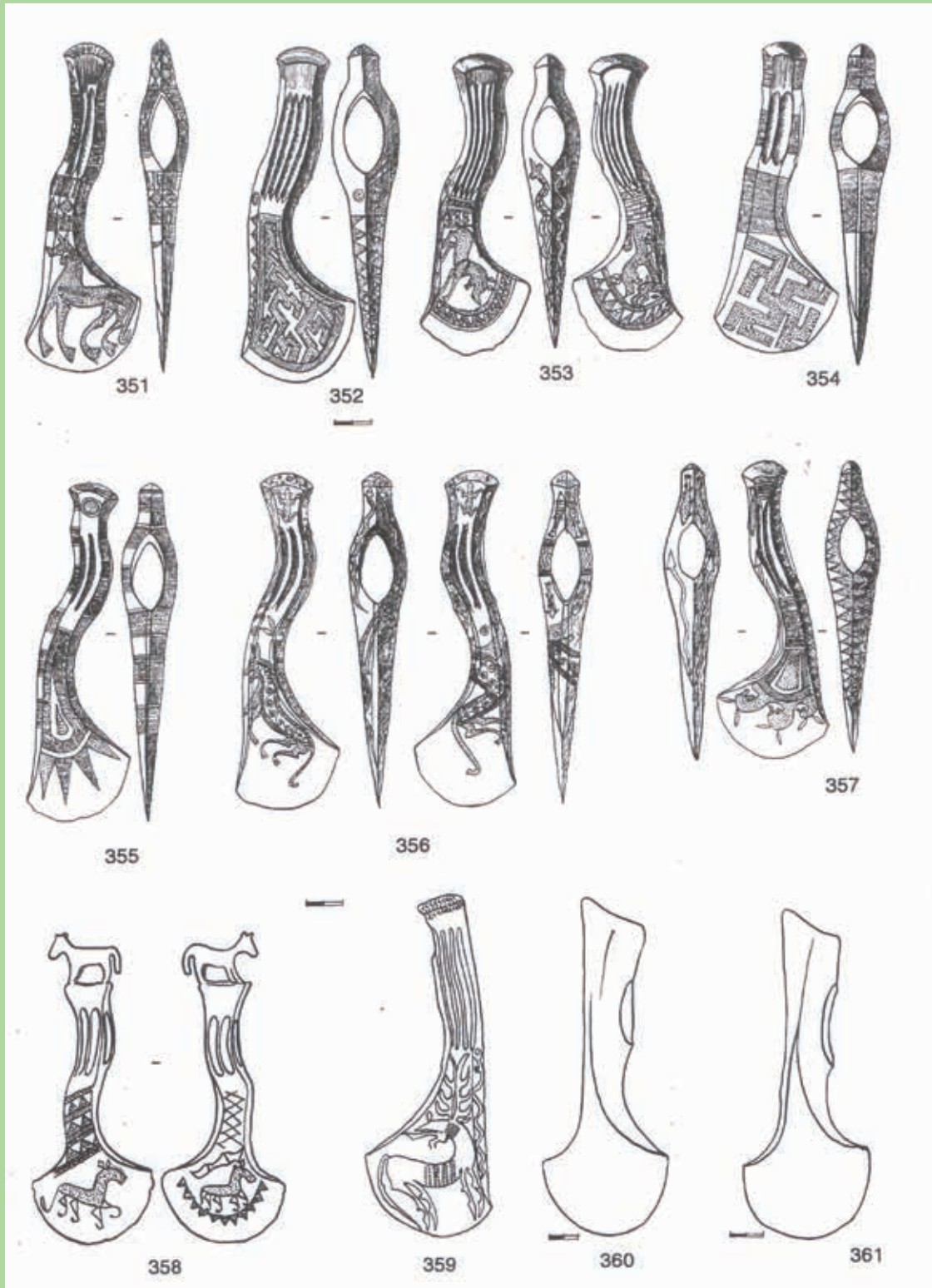
ტაბ. 23 ქრ. წ. XII-VII საუკუნეებში სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური ნაწილის კულტურებისთვის დამახასიათებელი ბრინჯაოს შუბისპირები

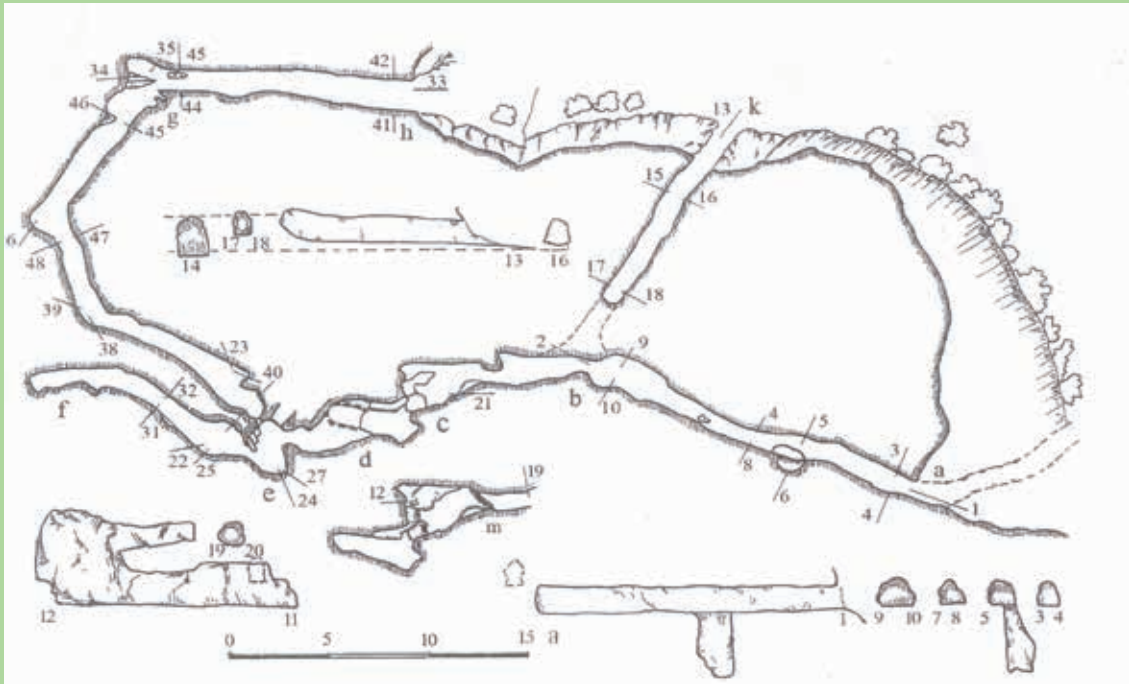
ტაბ. 24 ქრ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური ნაწილის კულტურებისთვის დამახასიათებელი ბრინჯაოს იარაღი

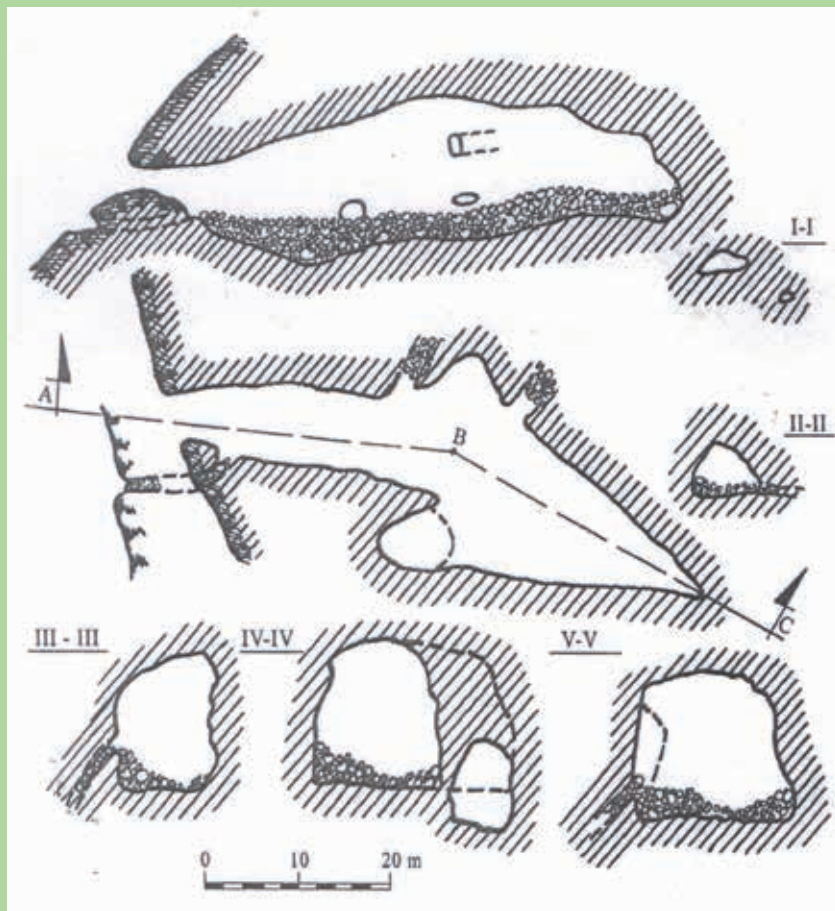
ტაბ. 25 ქრ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის და I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ბრინჯაოს ცულები გრავირებული ორნამენტით დასავლეთ საქართველოდან

ტაბ. 26 ქრ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის და I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ბრინჯაოს ცულები გრავირებული ორნამენტით დასავლეთ საქართველოდან

ტაბ. 27 დიდი კავკასიონის ქედის სამხრეთი ფერდი, მთიანი რაჭა სპილენძის მადნის გამომუშავებელი მადარო - ქრ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარი

ტაბ. 28 დიდი კავკასიონის სამხრეთი ფერდი. ბაშკაცარის სპილენძის მადნის ძველი გამონამუშევარი ქრ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარი

Ancient Metallurgical Center in Georgia

Georgia is situated in Caucasia, between the Black Sea and the Caspian Sea. Its terrain is created by the Greater and the Lesser Caucasus, rivers with great volume of water flowing between them and coastal plains. The territory of the whole Caucasus and, specifically, Georgia, is one of the main communication areas linking ancient Steppe empires with Near Eastern civilizations (pl. 1), which, alongside rich natural conditions, significantly determined formation of human society from ancient times and proved favourable to its development.

Formation and evolution of the human society in any corner of the earth, from the earliest times to ancient civilizations, largely depends on the geographic environment and reasonable exploitation of natural resources by humans.

With its mild climate, fertile lands, flora, fauna, alpine pastures and low-lying fields, diverse natural resources, extensive river network, etc. Georgia has always provided convenient conditions for human habitation and development of economic activities.

Southern slopes of the Caucasus Mountain Range and the highlands of the Lesser Caucasus are especially rich in metallogenic provinces.

The present article deals with when production of different metals started here and whether it became one of the main bases for development of the society.

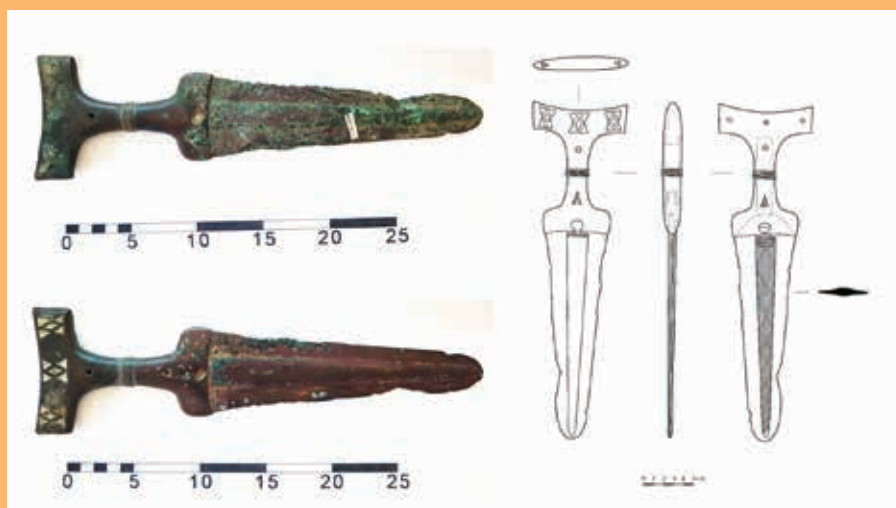
ბინჯაოს ხანის ინახუსასიის ელქედ უსნობი ტუნოლობი

ნინო ქებულაძე, ნინო კალანდაძე

საქართველოში, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე პასუხისმგებელი ორი უდიდესი ინსტიტუცია, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო და საქართველოს ეროვნული მუზეუმი სხვადასხვა მიმართულებით თანამშრომლობს, მათ შორისაა-მოდრავი ობიექტების რესტავრაცია-კონსერვაცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალის სარესტავრაციო-კვლევითი ლაბორატორია აქტიურად არის ჩართული, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დიდი მცხეთის მუზეუმის ახალ შენობაში დაგეგმილი გამოფენის მოწყობის პროცესში, არქეოლოგიური ლითონის სხვადასხვა შენადნობისგან შექმნილი არტეფაქტების საექსპოზიციოდ მომზადებაში. ამ მასალიდან ზოგიერთს რესტავრაცია არასდროს ჩატარებია, ნაწილს კი განმეორებადი კოროზიის კვალი აღენიშნება.

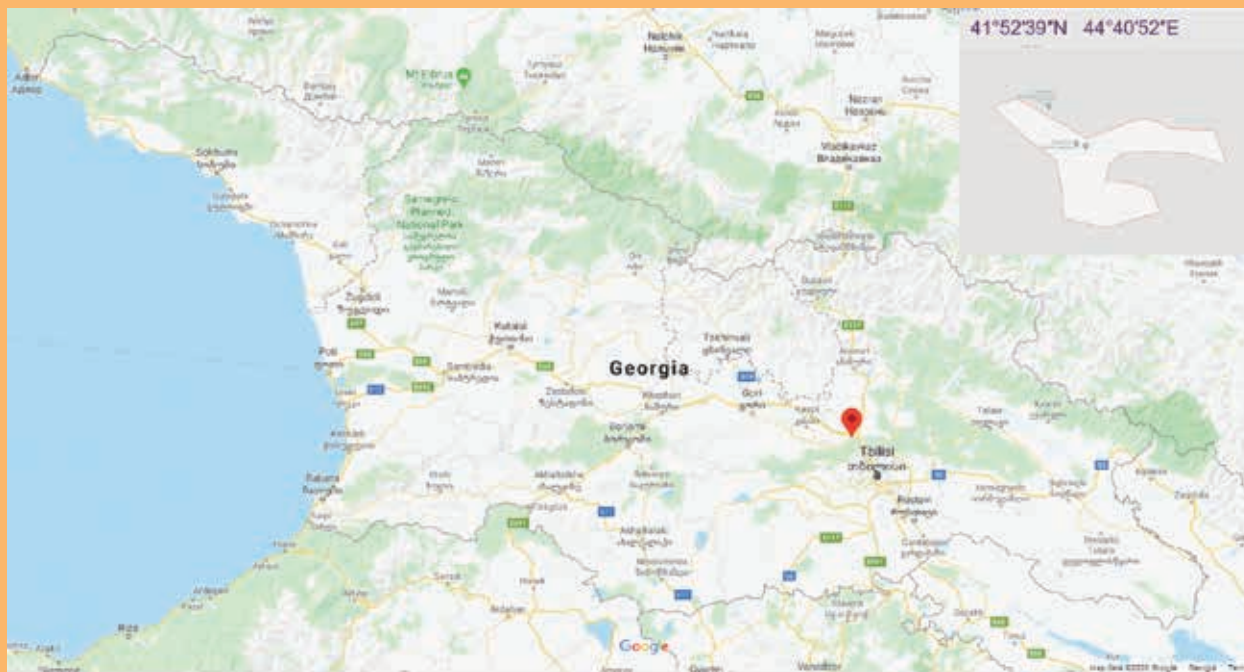
2012 წლის აგვისტოდან მცხეთის მუზეუმის კუთვნილი არტეფაქტები, ახალი ნაგებობის მოლოდინში, დროებით სხვა შენობაში დაბინავდა, სადაც საცავის ტემპერატურისა და ტენიანობის რეჟიმები საკმაოდ მერყეობდა. რეგულარულად 57-65%-მდე ფარგლებში არსებული ფარდობითი ტენიანობა, წვიმიან ამინდში 72%-მდე იზრდება. ცვალებადი გარემო პირობები და ჰაერში ნახშირორჟანგა გაზის, ამონიაკისა და ქლორის არსებობა მაღალი ტენიანობისას, როგორც მოსალოდნელი იყო, ადრე განმეორებული ექსპონატების ნაწილზე, განმეორებადი კოროზიის გაჩენის წყარო აღმოჩნდა (4: 127). აღნიშნული მასალიდან შეირჩა დაზიანებული ექსპონატების ჯგუფი, რომელიც რესტავრაცია-კონსერვაციისა და კვლევებისთვის მცხეთიდან თბილისში, ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ლაბორატორიაში გადმოიტანეს.

დასამუშავებლად შემოსული 11 ექსპონატიდან ერთმა, ჩვენი ყურადღება მიიქცია. ეს არის, დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნების გამორჩეული ნიმუში, წეროვნის ბრინჯაოს ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილი სატევარი (№7232), რომელიც რამდენიმე უბანზე კოროზიული რეციდივის გამო, გასანმენდი ნივთების სიაში მოხვდა (ფოტო 1).

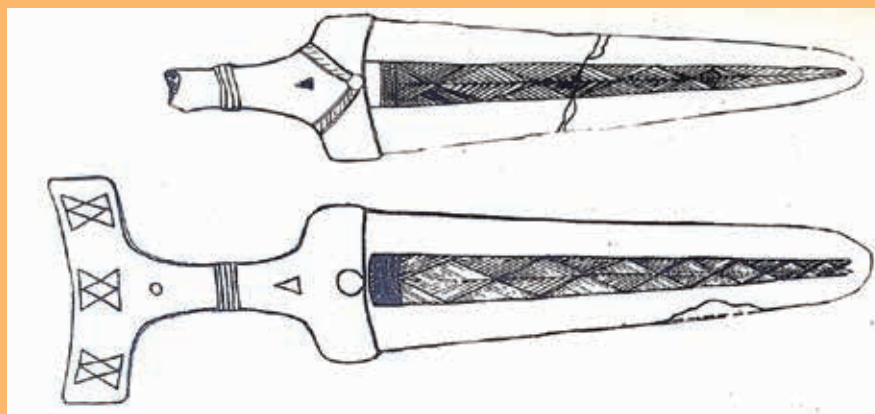
ფოტო 1

საკითხის ისტორია. წეროვნის II სამაროვანი, რომელიც სხალტბის ქედის ჩრდილოეთი კალთის ქვედა ტერასაზე მდებარეობს (ფოტო 2) (13: 115), 1977-1979 წლებში მცხეთის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის წეროვნის ჯგუფმა არქეოლოგ ვაჟა სადრაძის ხელმძღვანელობით შესწავლა.

ფოტო 2

სატევრის კვლევის პროცესში ლიტერატურის დამუშავებისას, ძეგლის გამთხრელის ნაშრომებში გამოყენებულ ტაბულებში დაფიქსირდა საკვლევი №7232 სატევრის (ფოტო 3₁) (13. ტაბ. XXXVIII₈₈) დაზიანებული ანალოგი (№11220), რომელიც იმავე სამაროვნის ტერიტორიაზეა ნაპოვნი (ფოტო 3₂) (31. ტაბ. XXIX₃; 13. ტაბ. XXXVIII₇₀).

ფოტო 3

კოლეგების დახმარებით, მცხეთის მუზეუმის ფონდში სატევრის მოძიება და ლაბორატორიაში გადმოტანა ოპერატიულად მოხერხდა. სატევრების კვლევისას მიღებულმა შედეგებმა ერთმანეთის მონაცემები შეავსო და მათი დამზადების ტექნოლოგიის აღდგენის საშუალება მოგვცა.

1977 წელს, წეროვნის სამაროვნის №55 სამარხში (ქ.წ. XIV-XIII სს.) გამოვლინდა №7232 სატევარი (ფოტო 4₂). ჩონჩხი დაკრძალული იყო ინდივიდუალურად, მარჯვენა გვერდზე, ხელფეხმოკეცილი. სა-

1301 თვანსახისი

ტევარი, წვერით სამხრეთისკენ, მიცვალებულის გულმკერდის არეში იდო (ფოტო 4). მასთან ერთად სამარხში მხოლოდ ორი ნივთი დადასტურდა: რქისგან დამზადებული შტანდარტის თავი (N7231) (სიგრძე - 12,4 სმ) და ძვლის რგოლი-საკიდი (ფოტო 4,) (31. ტაბ. XXXI₁₃; 11. სურ. 810-813; 11: 118).

ფოტო 4

№11220 სატევარი (სიგრძე-28 სმ), შემთხვევითი მონაპოვარია. სატევრის პირი (სიგრძე - 20 სმ, სიგანე - 5,8 სმ) და ვადა გადატეხილია (ფოტო 5). სატევრის ტარის თავი, გათხრების დროს ვერ აღმოაჩინეს.

ფოტო 5

რესტავრაციამდე, როგორც წესი, ყველა ექსპონატის სხვადასხვა მეთოდით გამოკვლევა ხორციელდება და დგება შესაბამისი დოკუმენტაცია. მიკროსკოპით დათვალიერებისას ჩვენი ყურადღება №7232 სატევარზე შემორჩენილმა უცნაურმა საინკრუსტაციო დეტალმა მიიპყრო, რომლის შესახებაც ინფორმაციას ქვემოთ იხილავთ.

ზოგადად სატევრები, დაწყებული მათი წარმოშობიდან დღემდე, მხატვრული ელფერის მისაცემად ჩამოსხმის დროს გაკეთებული დეკორით, თუ მათზე მოგვიანებით გაჩენილი ინკრუსტაციით, რომელიც ხშირად მათი აუცილებელი ატრიბუტია, შეიძლება მხატვრული ხელოვნების გამორჩეულ ნიმუშებად ჩაითვალოს.

არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩენილ უძველესი სატევრების ტარებს, ჩამოსხმის დროს გაკეთებულ მორთულობასთან ერთად, ხშირად ვერცხლის, ოქროსა და ძვირფასი ქვებისგან შექმნილი მდიდარი ინკრუსტაციაც ალამაზებს. იმ პერიოდის მეტალურგები უკვე ცდილობდნენ, სხვადასხვა გზით მიეცათ იარაღისთვის მხატვრული და მიმზიდველი იერი. ძვირფას ლითონსა და ქვებთან ერთად

მინა, ხე და სხვა მასალაც გამოიყენებოდა, შედეგად, შეუდარებელი ორნამენტის იქმნებოდა. ერთ-ერთი ასეთი უნიკალური ნიმუშია წეროვანში აღმოჩენილი №7232 სატევარი.

კვლევა

1. მაკროსკოპული კვლევა

სატევარი უხვად ინკრუსტირებულია. მისი სიგრძე 33 სმ, ტარის სიგრძე -12 სმ, სიგანე ვადასთან 6,5 სმ-ია (ფოტო 1). სატევარი ადრე რესტავრირებული აღმოჩნდა. მისი ზედაპირის საფარი და ფორმები შეცვლილია. ვ. სადრაძის სტატიაზე - „ბრინჯაო-რკინის ხანის სამაროვანი“ დართულ ტაბულაში, სატევრის აღმოჩენის მომენტში გადაღებულ ფოტოსთან (11. სურ. 811) ჩვენს ხელთ არსებული ნივთის შედარებამ არსებული ვარაუდი დაასაბუთა (ფოტო 6).

ფოტო 6

ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ სად და როდის იყო ექსპონატი რესტავრირებული, ვერ მოვიძიეთ. დამუშავების შედეგად, სატევრის ერთ მხარეს, ძირითადად სპილენძის ნითელი კუპრიტის (Cu_2O) ფენაა დარჩენილი, რომელიც სპილენძის ჰაერზე ნელი დაჟანგვის პირველი პროდუქტია (17: 433). მასზე, კოროზიული რეციდივის უბნები ფიქსირდება (ფოტო 7₂).

№7232 სატევრის მეორე მხარის ზედაპირზე, სადაც ორნამენტია შემორჩენილი, კუპრიტთან ერთად ნადების სახით ფიქსირდება სპილენძისა და სხვა ლითონების გარდაქმნის პროდუქტები, როგორებიცაა: სპილენძის კარბონატები (სპილენძის კარბონატ ჰიდროქსიდი - მალაქიტი ($Cu_2CO_3(OH)_2$) და ქლოროვანი მარილი ($CuCl$), კალის ოქსიდი (კასიტერიტი SnO_2) და სხვა. სატევრის პირზე არსებული გრავირება, სწორედ ამ ნადებზე იკითხება (ფოტო 7₁), ამიტომ მას განმენდისას არ შევხებივართ და მხოლოდ ქლორიდები მოვაშორეთ. ანალოგიური კოროზიული რეციდივები დაგვხვდა №11220 სატევრის ზედაპირზე (ფოტო 7_{3,4}).

1.

2.

3.

4.

ფოტო 7

1321 თვანსახისი

წეროვნის სატევრები შედგენილია. იმ დროს ბრინჯაოს სატევრებს ბევრ ქვეყანაში მთლიანადსხმულს ამზადებდნენ, კოლხურ-ყობანური კულტურის ამ ტიპის სატევრები კი, შედგენილია და დამზადებულია დაყალიბების მეთოდით, რასაც ჩვენი ორი ნიმუშიც ადასტურებს. ეს მეთოდი ბევრ ქვეყანაში მოგვიანებით, რკინის გამოჩენის შემდეგ გავრცელდა. სატევრის პირი მზადდებოდა რკინის ან ფოლადისგან და ზედ ესხმებოდა ბრინჯაოს ტარი ან ნაკეთობის მოსართავი რაიმე დეტალი.

№11220 სატევრის დაზიანებებმა (სატევრის პირი და ტარი გადატეხილია) საშუალება მოგვცა ზუსტად გაგვეაზრებინა ორივე სატევრის დამზადების ტექნოლოგია. სატევრების ვადა პირზეა გადმოსული. პირების განიერი, ოვალური ქედები, ორივე მხარეს გრავირებით შესრულებული ბადისებრი, რომბის ფორმის განმეორებადი ორნამენტებითაა შემკული, რომლებიც სატევრის წვეროსკენ პატარავდება (ფოტო 1, ფოტო 5). გრავირებისას ლითონის ზედაპირის ამოჭრა ან ჩაჭრა, სხმულზე უფრო მაგარი შენადნობისგან დამზადებული საჭრელი ინსტრუმენტებით - საჭრისებით ხორციელდება. ამისთვის ბასრპროფილიანი თავის მქონე ინსტრუმენტებს იყენებდნენ, რომელთა ძირითადი პრინციპი, საჭრისის თავით ლითონზე კუთხით ზემოქმედებით, ორიგინალი ზედაპირიდან მასალის ამოღებაა (10: 58; ნახ.1).

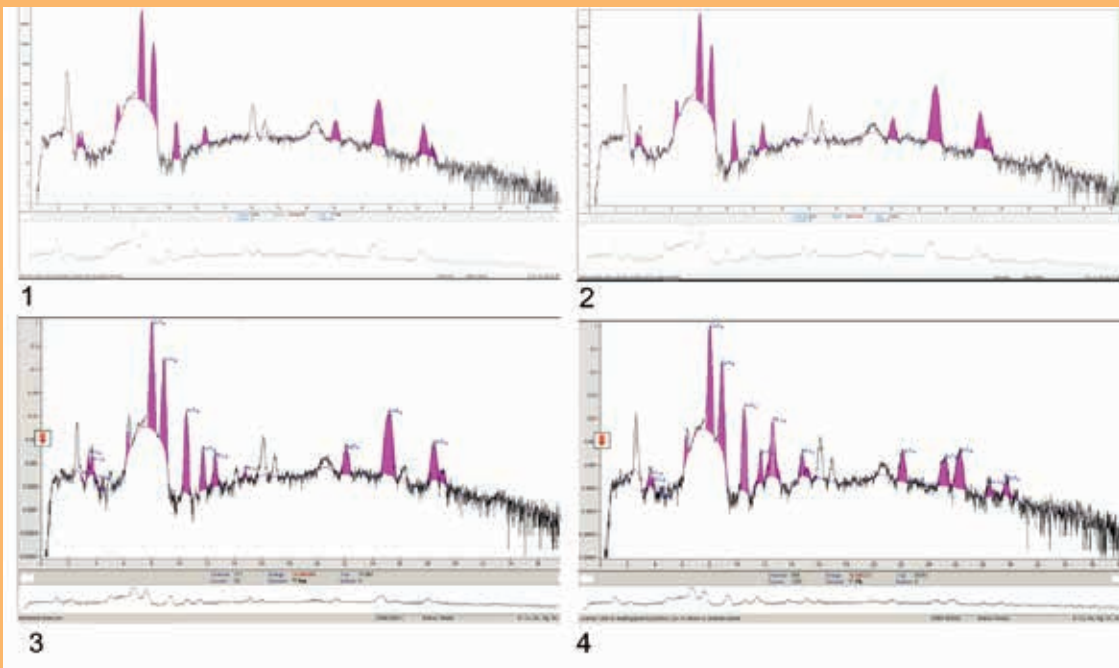
2. სპექტრული კვლევა

წეროვნის სამაროვანზე გამოვლენილ სატევრებს ჩაუტარდა ანალიზი არადესტრუქციული რემტ-გენოფლუორესცენტული სპექტომეტრით (Elva - X), 45 კილო-ელექტრონვოლტით (keV) და 100 ნამი ცოცხალი დროით.

№7232 და №11220 სატევრების სპექტრალური ანალიზის შედეგები მოცემულია ცხრილისა (იხ. ცხრილი) და ლოგარითული დიაგრამების (ფოტო 8) სახით.

ცხრილი

N	დასახელება	Cu	Sn	Pb	Ag	As	Sb	Pd	Fe	Cd	Co	Ni	Ti	Zn
1	7232 სატევრის პირი	85.90	12.90	0.110	0.02	-	0.03	-	0.20	0.02	0.02	0.01	0.08	0.02
2	7232 სატევრის ტარი	79.00	20.00	1.10	0.09	-	0.05	-	0.07	-	0.01	0.06	-	-
3	11220 სატევრის ტარი	90.783	0.812	2.468	0.539	3.640	1.527	-	0.231	-	-	-	-	-
4	1220 სატევრის პირი	85.635	9.129	0.297	0.431	3.910	-	-	0.598	-	-	-	-	-
5	სოლისებური მილაკი	4.868	94.305	-	0.335	-	-	0.114	0.38	-	-	-	-	-

ფოტო 8

სატევრის №7232 ტარში კალის შემცველობა 13%-მდეა, რაც შედარებით დაბალი მაჩვენებელია ამ-ავე სატევრის პირთან შედარებით, სადაც კალა, როგორც ძირითადი მალევირებელი ელემენტი, 20%-ის დიაპაზონშია.

№11220 სატევრის ტარსა და პირს განსხვავებული ქიმიური შედგენილობა აქვს: ორივე ნაწილისთვის შენადნობში დარიშხნის რაოდენობა არ იცვლება (As ~4%), სპილენძის (Cu) ~5%-ით მეტია ტარში. ანთიმონის (Sb) რაოდენობა სატევრის ტარში 1,527%-ია, პირში კი, საერთოდ არ არის. დიდი სხვაობაა ტყვიისა და კალის შემცველობაში. სატევრის ტარში ტყვიის (Pb) შემცველობა ~2,5%-ია, პირის შედგენილობაში - 0,297%. კალა ტარში (Sn-0,812%) პირთან (Sn-9,129%) შედარებით, ათჯერ არის შემცირებული.

ანთიმონი ზრდის თხელდენადობას, მაგრამ შენადნობი მყიფე და მსხვრევადაა. ვერცხლი (Ag) სპილენძის მადნების მუდმივი თანამგზავრი ელემენტია და ამის გამო ჩვეულებრივად სპილენძის თითქმის ყველა სახის მადანში გვხვდება (1: 59).

კალიანი ბრინჯაო დამახასიათებელია გვიანბრინჯაოს პერიოდში გამოყენებული შენადნობისთვის. მას მაღალი მექანიკური და ფიზიკური მაჩვენებლები აღენიშნება. კალის მატებასთან ერთად იზრდება შენადნობის სისალე, უმჯობესდება საჩამოსხმო თვისებები, მცირდება დნობის ტემპერატურა. ხაზობრივი ჩაჯდომის მცირე კოეფიციენტი (1%-ზე ნაკლები) ხელს უწყობს რთული დეკორის ზუსტი სხმულების მიღებას. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ კალის მაღალი შემცველობა სიმყიფეს ანიჭებს ლითონს და მისი გამოჭედა შეუძლებელი ხდება (2: 44, 32: 52).

№11220 სატევრის პირზე ანალიზები ხუთ სხვადასხვა უბანზე ჩატარდა და უნდა აღინიშნოს, რომ შედეგები ძალიან ახლოა ერთმანეთთან (მხოლოდ პროცენტის მეასედებში გამოვლინდა განსხვავება), რაც სპილენძის მყარი ხსნარის ერთგვაროვნების მაჩვენებელია, ეს კი, ჩამოსხმის მერე სხმულის გახურებით მიიღწევა (9: 138).

2%-მდე დარიშხანის შემცველობისას ტყვია-სპილენძის შენადნობის სიმკვრივე უცვლელია, წინააღობა დარტყმაზე კი მაქსიმუმს აღწევს (36: 77). დარიშხანი საგრძნობლად ზრდის ტყვია-სპილენძის შენადნობის სისალეს, რომელიც 3% დარიშხანის შემცველობისას უცვლელია, ხოლო დარიშხნის შემდგომ მატებასთან ერთად, ისიც თანაბრად იზრდება (1: 59). ტყვია-სპილენძის შენადნობი 5% დარიშხანის შემცველობისას ისეთივე თვისებების ლითონია, როგორც კალიანი ბრინჯაო, რადგან დარიშხანი სპილენძთან მყარ ხსნარს წარმოქმნის, დამოუკიდებელი ტყვიის შემადგენელი კი პლასტიკური რჩება, ვინაიდან, ტყვია და დარიშხანი მყარ ხსნარს არ იძლევა (36: 77, 1: 58). ტყვიის შემცველი სპილენძი ძნელი ჩამოსასხმელი და დასამუშავებელია, ამიტომაც მისგან უპირატესად ისეთ ნივთებს ან დეტალებს ამზადებდნენ, რომლებსაც ჩამოსხმის შემდეგ დამატებითი დამუშავება არ სჭირდება. საქართველოში ტყვიანარევი სპილენძის ნივთები გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში იშვიათია (2: 56).

გვიანი ბრინჯაოს მასალაზე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იქ, სადაც კალის ნაკლებობა უნდა ყოფილიყო, ტყვიის გამოყენება უცდიათ. წეროვნის სატევრის პირის შედგენილობაში კალაც საკმარის რაოდენობით ფიგურირებს. საინტერესოა, რატომ დასჭირდა ხელოსანს ტარზე კალის ტყვიით ჩანაცვლება? ვფიქრობთ, რომ ეს ნივთის პოლიქრომიის მისაღებად გაკეთდა.

უძველესი დროიდან ადამიანებისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ნივთების ვიზუალსა და ფერს (ფუნქციური დანიშნულების გარდა). კაცობრიობის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, კონკრეტული ფერის შენადნობისგან დამზადებული საგნების ფლობის თავისებურ „მოდასაც“ კი შეიძლება გავადევნოთ თვალი. ისინი საკმარის ძვირადღაც ფასობდა და კონკრეტული ნივთის მიღების სურვილის გამო არაერთი სამართლებრივი დავაც შემდგარა. ასეთ ფაქტებზე მონაცემებს წყაროებშიც

ვანყდებით (24'13). იმდროინდელი ოსტატები, ლითონის შენადნობის ფერებით „თამაშს“ სხვადასხვა ლითონის რაოდენობით, ტემპერატურის ცვლილებითა და სხვა ხერხებით აღწევდნენ. ყოველივე ეს, თავისებურ ბიძგს აძლევდა ლითონის დამუშავების ტექნოლოგიაში საინტერესო მიგნებებსა და მეტალურგიის შემდგომ პროგრესს.

ცნობილია, რომ 5-6%-მდე ტყვიის შემცველობა შენადნობის ფერზე არ მოქმედებს, სავარაუდოდ, ამის მიზეზი არის ის, რომ ტყვია და დარიშხანი მყარ ხსნარს არ იძლევა (22: 10).

შესაბამისად, ოსტატმა ტყვიის გამოყენებით, შეინარჩუნა შენადნობის თვისებები და სატევრის ტარისა და პირის ფერის ცვლილებას მხოლოდ შენადნობში კალის რაოდენობის ვარირებით მიაღწია. შენადნობის ფერზე არც ანთიმონის მცირე შემცველობა ახდენს გავლენას (23: 20).

Cu-As-Sn-ის შენადნობები ძირითადად ყვითელია. დარიშხანის შემცველობის 5%-მდე წერტილის მიღწევას Cu-As-Sn შენადნობში შეიმჩნევა მოყვითალო და მონითალო ელფერი. 5%-ზე მეტი დარიშხნის დამატებას ფერი მიჰყავს ვერცხლისფერისკენ. სპილენძზე (Cu) 5%-მდე კალის (Sn) დამატებით, სპილენძის წითელი ფერი გადადის მქრქალ ვარდისფერში. 5%-დან 20%-მდე კალის დამატებით იზრდება შენადნობის ყვითელი ელფერი. ამ ზღვარის გადალახვის მერე, ყვითელი ელფერი მცირდება. ბრინჯაო, რომელშიც კალის შემცველობა 20%-დან 25%-მდეა ცნობილია, როგორც ბეტა (β) ბრინჯაო (20:11). 30% კალის შემცველობისას შენადნობი ვერცხლისფერი ხდება (25: 117).

სხმულის შემდგომი გაციება, ან ტემპერატურული დამუშავება (კვერვა, წრთობა და ა.შ.) გავლენას ახდენს შენადნობის ფერზე. ფერის აღქმაზე შეიძლება იმოქმედოს გაპრიალების ხარისხმაც.

3. ტექნოლოგიური კვლევა

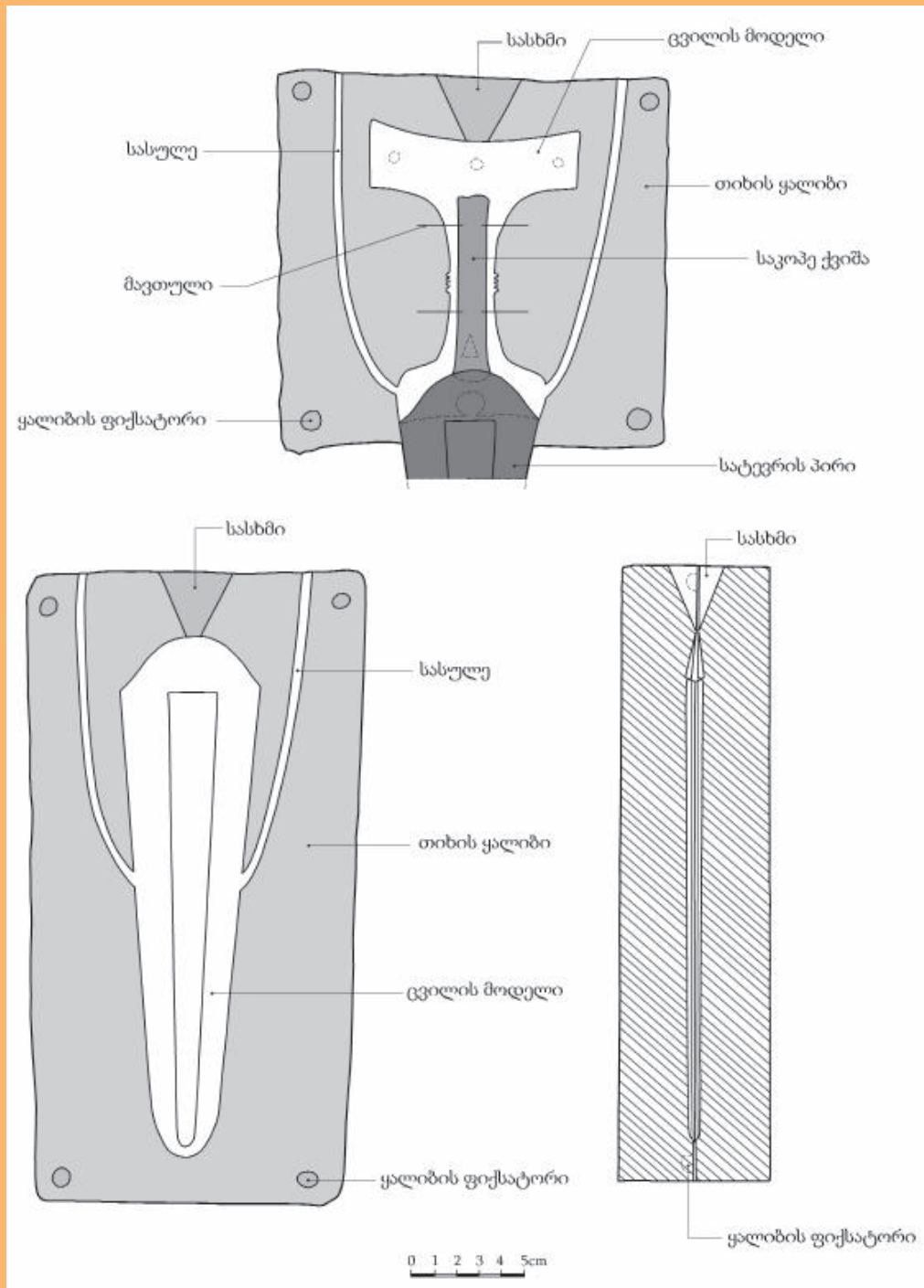
კვლევამ აჩვენა, რომ ორივე სატევარი ცვილის მოდელის დაკარგვის მეთოდითაა დამზადებული. №11220 სატევრის 3 მმ სისქის, გადატეხილი სხმული ტარის კედლის შიგნით და სამკუთხა გამჭოლ ნახვრეტში საყალიბე ქვიშა დაფიქსირდა (ფოტო 9_{1,2}). სატევრის ტარზე არსებული მრავლობითი აიროვანი ნიჟარა (ფოტო 9₃), რომელიც გამდნარი ლითონის ყალიბში გამყარება-გაკრისტალეებისას ქიმიური რეაქციის შედეგად გამოყოფილი აირების სხეულში დარჩენის შედეგად წარმოიქმნება (7: 14) და მასრის ღრუში ჩარჩენილი საკოპე ქვიშა ამტკიცებს, რომ სატევრის ტარი ორსაგდულიან ყალიბში, ცეცხლგამძლე ქვიშის - კოპის გამოყენებით ჩამოსხმითაა დამზადებული (9: 138). საკოპე ქვიშა აღმოჩნდა №7232 სატევრის ტარზე არსებულ გამჭოლ წრიულ ნახვრეტშიც, სხმული მასრის კედლის სისქე აქაც 3 მმ-ია (ფოტო 9₄).

ფოტო 9

წინასწარ, ქვის ან თიხის ყალიბში დამზადებულ და შესაძლოა, მსუბუქად გამოჭედილ პირზე, საკოპე ქვიშით ტარის ღერძს ძერწავდნენ. ქვიშის გაშრობის შემდეგ, ცვილით დაყალიბდებოდა ტარის მოდელი, რომელზეც ყველა საჭირო დეტალი იჭრებოდა. მიღებული მოდელი იფარებოდა საყალიბე თიხით, ფორმირდებოდა და შრებოდა (ფოტო 10). შემდეგ სასხმელიდან გამოადნობდნენ ცვილს და ძალზე თხევად,

გადახურებულ ლითონს გავარვარებულ ყალიბში ასხამდნენ. ეს უზრუნველყოფდა ყალიბში სხმულის თხელი კედლებისა და საინკრუსტაციო ფორმების კარგად გავსებას. ლითონის გამყარების მერე ოსტატი ტეხავდა ყალიბს. სამუშაოს ბოლოს ჩამოსხმული ნივთის დეფექტები მექანიკურად მუშავდებოდა.

ფოტო 10

4. ინკრუსტაციის კვლევა

№7232 სატევრის ტარს, რომელიც ოვალურად გაღუნული თხემით ბოლოვდება (სიგრძე- 9,3სმ, სიგანე-1,5სმ), ერთ მხარეს, ზედა ნაწილის ნაპირებთან და შუაში აღენიშნება წრიული ფორმის სამი

1361 თვანსახისი

კვეთილი (d~4მმ), რომლებშიც საინკრუსტაციო მასალიდან მხოლოდ ხის ნაშთია შემორჩენილი (ფოტო 11). მიკროსკოპის ქვეშ საფუძვლიანი დათვალიერების შედეგად, მარცხენა კვეთილის ფუძედ ლითონი დაფიქსირდა.

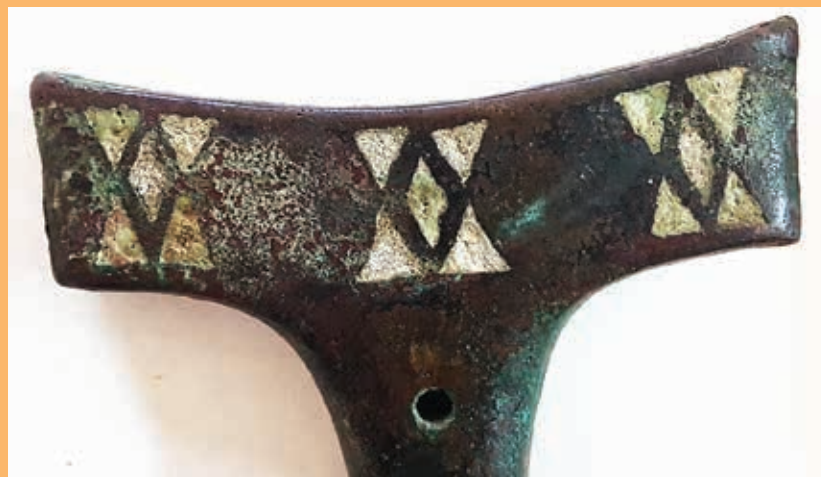
ვადაზე, გამჭოლი წრიული ნახვრეტი ფიქსირდება (d~5მმ) (ფოტო 11).

ფოტო 11

№7232 სატევრის ვადის ცენტრალური ნაწილი აქცენტირებულია ოთხი ხვეულისგან შემდგარი სარტყლით (ფოტო 1). №11220 სატევრის სარტყელი, სამი ხვეულისგან შედგება (ფოტო 5).

№7232 სატევრის ტარის მეორე მხარე ზედა ნაწილის ნაპირებთან და შუაში გაფორმებულია სამი ინკრუსტაციით. თითოეული, ერთმანეთის საპირისპიროდ მიმართული ოთხი სამკუთხედის ცენტრში განთავსებული რომბითაა წარმოდგენილი. ამ სახით შექმნილია სამი ორნამენტული აქცენტი (ფოტო 12).

ფოტო 12

ცნობილია, რომ ლითონზე ინკრუსტაციისთვის ბუდეები სხვადასხვა მეთოდით მზადდებოდა. ერთ შემთხვევაში, ლითონის გლუვ ზედაპირზე, შესაბამისი ბასრი იარაღებით კეთდებოდა კვეთილი (20: 18-21). მეორე შემთხვევაში, საჭირო ფორმის ბუდეები და ნახვრეტები ცვილის მოდელზე იჭრებოდა და ჩამოსხმულ ნამზადზე მიღებულ ღრმულების კედლებს მექანიკურად ამუშავებდნენ. გამზადებულ ფორმებში მინის ფხვნილს ყრიდნენ და ადგილზე ალღობდნენ. ვფიქრობთ, მეორე მეთოდითაა დამზადებული სატევრის ტარზე არსებული ყველა საინკრუსტაციო ღრმული და გამჭოლი წრიული ნახვრეტები. საინკრუსტაციო მასას მინის თვისებები თითქმის აღარ აქვს შენარჩუნებული.

ტარის წაგრძელებული ოვალის ფორმის თხემის ნაპირებში თითო მოთეთრო (ფოტო 13₁) და ლურჯი (ფოტო 13₂) სამკუთხედის ფორმის ინკრუსტაციაა. ლურჯზე იკითხება წრიული ფორმები (ფოტო 13₂), რომელთა შესაძლო წარმოშობაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ფოტო 13

ორივე სატევრის პირის ვადასთან შეერთების ადგილი ორივე მხრიდან გაფორმებულია ოვალური ფორმის კვეთილით, რომლებშიც საინკრუსტაციო მასალა არ ფიქსირდება (ფოტო 7). აღნიშნულ კვეთილისა და ვადის შუანელზე არსებულ სარტყელებს შორის გამჭოლი სამკუთხა საინკრუსტაციო ბუდეა (ფოტო 14_{1,2}).

1.

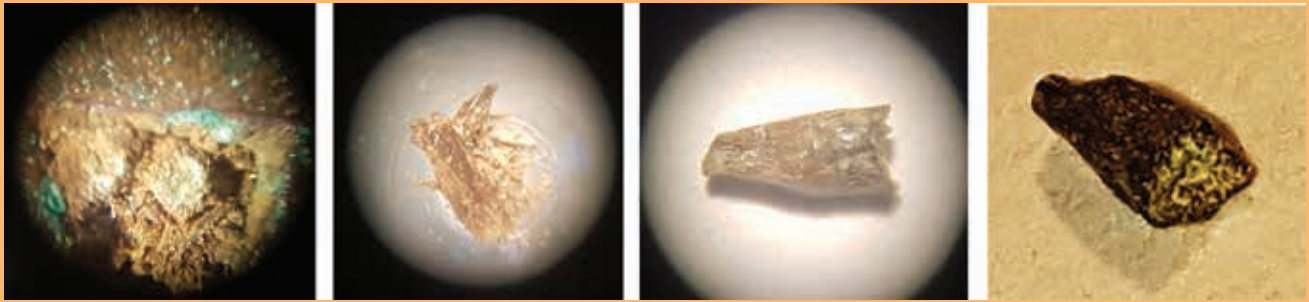
2.

3.

4.

ფოტო 14

სამწუხაროდ, №11220 სატევრის შემთხვევაში ინკრუსტაციები არ არის შენარჩუნებული. თუმცა, ამ დაზიანებამ გვაჩვენა, რომ სამკუთხა საინკრუსტაციო ბუდე გამჭოლია (ფოტო 14_{3,4}). №7232 სატევრის ტარის ერთი მხარის სამკუთხა კვეთილში ინკრუსტაცია სრული სახით შერჩენილი არაა. ბუდეში ფიქსირდება საინკრუსტაციო მასალა, რომელიც მინისებრი მასის ნარჩენებითაა (ფოტო 15₁) და ხის ნაშთში ჩამაგრებული (ფოტო 15_{1,2}), ლითონის ნაცრისფერი მილაკისებრი სარტყებითაა (ფოტო 15_{3,4}) წარმოდგენილი. სწორედ ამ დაზიანებულმა ინკრუსტაციამ მიიქცია მუშაობის დასაწყისში ჩვენი ყურადღება და აქ დაფიქსირდა ის უცნობი ტექნოლოგია, რომელზეც სტატიის მომდევნო ნაწილშია საუბარი.

1.

2.

3.

4.

ფოტო 15

ლითონის მილაკები ირყეოდა და საჭიროებდა კონსერვაციას. ამან საშუალება მოგვცა საანალიზოდ ამოგველო ერთი მათგანი და კვლევის დასრულებისთანავე ადგილზე დაგვებრუნებინა და მხოლოდ ამის შემდეგ გაგვემაგრებინა. სპექტრულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ მილაკისებრი სარჭი კალა-სპილენძის შენადნობისგან იყო დამზადებული: შნ“ 94%, ჩუ“4% (იხ. ცხრილი, ან. 5). ამ შენადნობს - კალის შენადნობს (пьютер-რუს., პენტერ-ინგლ. ჰარტზინ-გერმ.) უწოდებენ, რომელიც ტრადიციულად, 85-99% კალისგან შედგება და სპილენძი, ანთიმონი, ბისმუტი და ზოგჯერ ვერცხლი ან ტყვია აქვს დამატებული.

სატევრის ტარის მეორე მხარესა და თხემზე ერთ-ერთ სამკუთხა კვეთილში არსებულ მოლურჯო ფერის მინის ინკრუსტაციაზეც ბაცი წერტილები დავაფიქსირეთ (ფოტო 14₂; ფოტო 13). ვფიქრობთ, ეს ორი ინკრუსტაცია იმავე ტექნიკითაა დამზადებული, რითიც დაზიანებული სატევრის.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საინკრუსტაციო მინაში არსებული მილაკისებრი სარჭები დამზადებულია კალის შენადნობისგან, რომლის დნობის ტემპერატურა 170°-230°C-ია. SiO₂-ის, რომელიც მინის საფუძველია, დნობის ტემპერატურა ძალიან მაღალია-1700°C. მისი დნობის ტემპერატურა მცირდება ტუტე და ტუტემინა მეტალთა ჟანგეულებისა და სხვადასხვა მეტალის ჟანგეულების მეშვეობით.

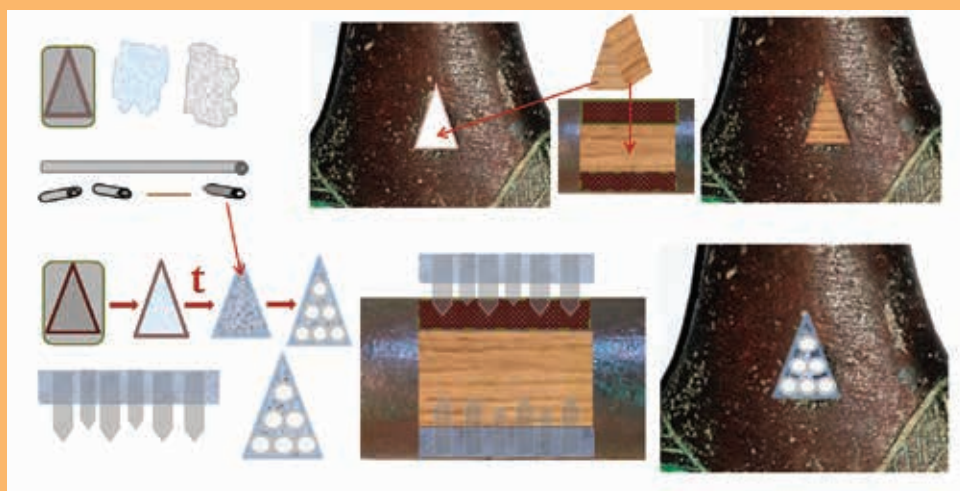
სილიკატური მინის (SiO₂+Na₂O+CaO+MgO+Al₂O₃) დნობის ტემპერატურაა 425-600°C, რაც მაინც ბევრად მაღალია, ვიდრე კალის შენადნობის, რომლისგანაც ტიხრების მილაკებია დამზადებული.

კალას ვერცხლის იმიტაციისთვის იყენებდნენ. პლინიუს უფროსი, ნაშრომში „ბუნების ისტორია“ ახსენებს უძველეს სარკეებს, რომელთა დამზადებისას ვერცხლის გამოყენებამდე მოიხმარდნენ კალას. პლინიუსის თანამედროვენი, კალის შენადნობს (Stannum) კალისგან და ე.წ. თეთრი სპილენძისგან ამზადებდნენ, თანაფარდობით 3:1. კალას თეთრ ტყვიას უწოდებდნენ, საკუთრივ ტყვიას კი - შავ ტყვიას (30:259-260).

კვლევამ საშუალება მოგვცა გაგვეაზრებინა ინკრუსტაციის სავარაუდო მეთოდები:

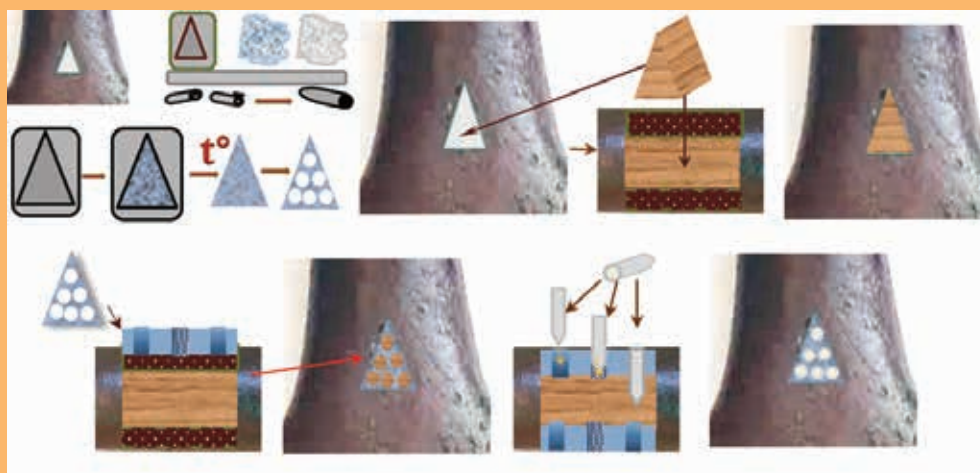
I - გამჭოლ სამკუთხა კვეთილში მჭიდროდ ათავსებდნენ რბილი ხის ნაჭერს ისე, რომ ორივე მხრიდან ზედაპირამდე რამდენიმე მილიმეტრი ცარიელი ადგილი დარჩენილიყო. ცალკე მზადდებოდა კვეთილის ფორმის ყალიბი, სადაც იყრებოდა მინისებრი ფხვნილი და ხურდებოდა მასის დადნობამდე. გამლღვარი მინისებრი მასის ბოლომდე გამყარდებამდე, მასში არჭობდნენ წინასწარ თეთრი მინისებრი მასით შევსებულ სოლისებრ მილაკებს (სიგრძე“3-4 მმ), რომელთა დაწვრილებული ბოლოები (ლიობით), ყალიბში არსებული მინისებრი მასის ზემოთ დაახლოებით 2 მმ-ზე რჩებოდა ამოშვერილი.

ყალიბიდან ამოღების შემდეგ, მიღებულ საინკრუსტაციო დეტალს, გამოშვერილი მილაკების დაწვრილებული ბოლოებით, ფირფიტის ზედაპირზე დაწოლით თანდათან არჭობდნენ კვეთილში წინასწარ მორგებულ ხეში (ფოტო 16).

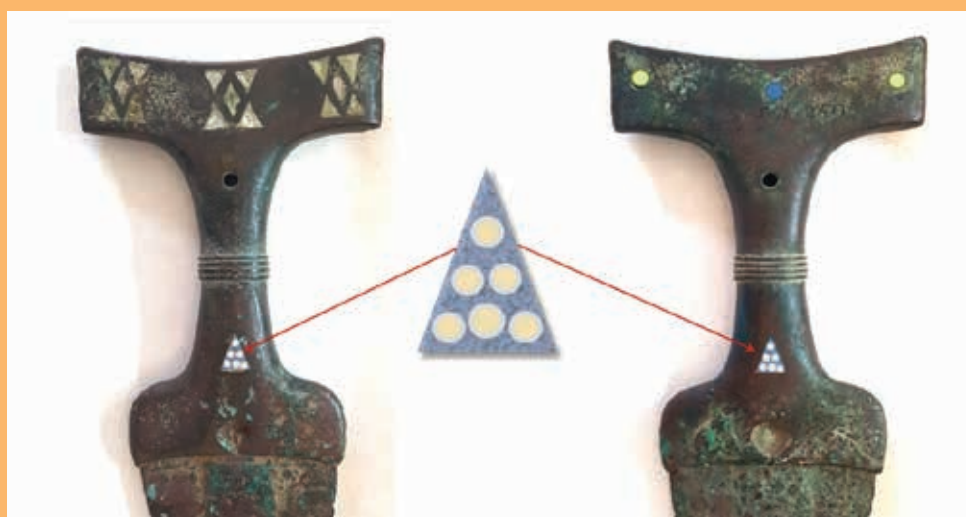

ფოტო 16

II - ყალიბში იყრებოდა მინისებრი მასა, რომელსაც ალღობდნენ და აციებდნენ. მიღებულ მინის ფირფიტას სასურველი დიამეტრის ზომაზე ხვრეტდნენ რამდენიმე ადგილას, ბუნებრივი წებოთი ანებდნენ სატევრის სამკუთხა გამჭოლ კვეთილში წინასწარჩადებულ ხის ნაჭერზე და შემდეგ მინის ნახვრეტებში არჭობდნენ წინასწარ მომზადებულ თეთრი მინისებრი მასით ამოვსებულ კალის მილაკისებრ სარჭებს (ფოტო 17). ბოლოს, ორივე შემთხვევაში, ზედაპირი მუშავდებოდა.

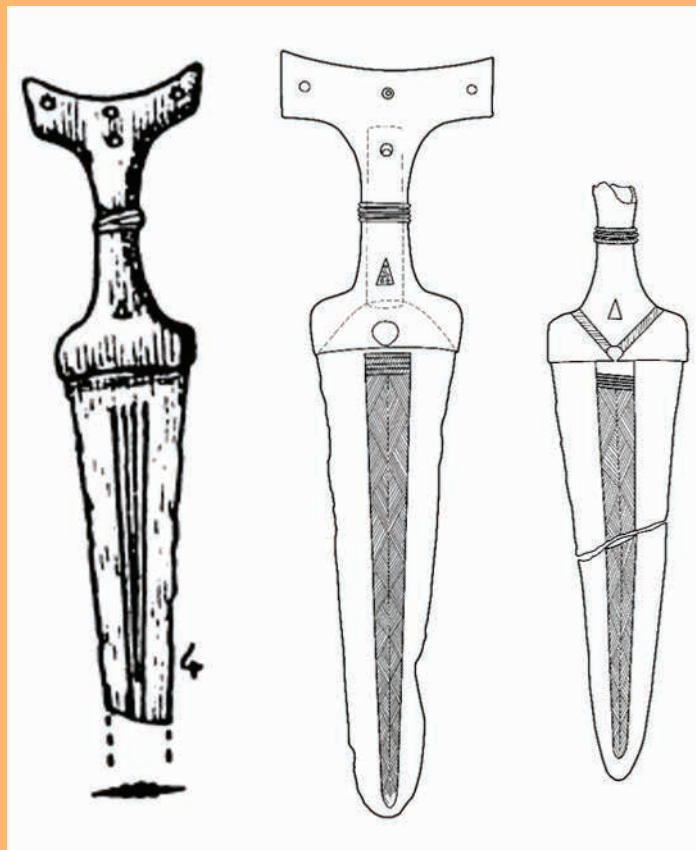
ფოტო 17

ფოტო 18

ლიტერატურასა და ინტერნეტსივრცეში არსებულ ფოტომასალაზე მუშაობისას, ვერც ჩვენ მიერ დაფიქსირებული ინკრუსტაციის მქონე ექსპონატები და ვერც მსგავსი ტექნოლოგიის აღწერა მოვიძიეთ. თუმცა, მივაკვლიეთ ქ.ნ. XII-X სს-ით დათარიღებულ ნაკლულ სატევარს (ფოტო 19₁) თლიას სამაროვნიდან (34: 106, ნახ.89₄), რომლის აღწერილობაც მსგავსია წეროვანში აღმოჩენილი ნიმუშებისა. როგორც ავტორი ბ. ტეხოვი წერს: „სატევრის ტარი ძალიან კობტაა და ოვალურად გაღუნული თხემით ბოლოვდება. ტარზე განთავსებულია რაღაც მასით, შესაძლოა პასტით შევსებული კვადრატული ფორმის სამი კვეთილი. ცენტრალური კვადრატის ქვემოთ, ტარზე გაკეთებულია მრგვალი ფორმის გამჭოლი ნახვრეტი. ტარის შუაწელი გარშემორტყმულია სამი ხვეულისგან შემდგარი რკალით. უფრო ქვევით კი, ფიქსირდება სამკუთხა კვეთილი, ასევე პასტით (?) შევსებული“ (34: 104).

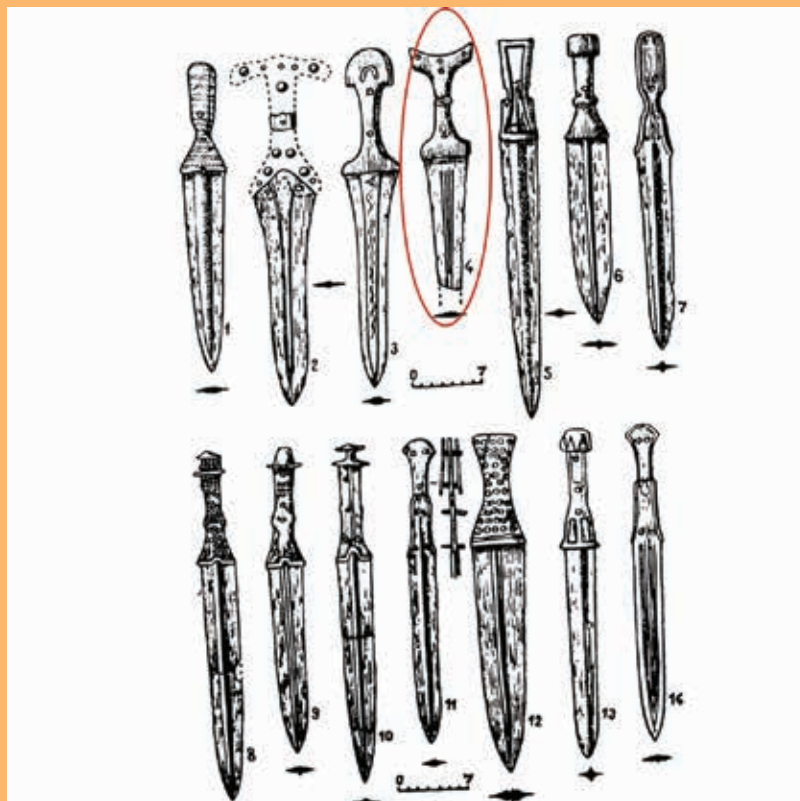
ნაშრომში სატევრის მხოლოდ ერთი მხარეა აღწერილი. საბედნიეროდ, ამავე ნაშრომში არსებულ ფოტოზე, მეორე გვერდის ნახატი დაგვხვდა (ფოტო 19₁), რომელზეც კარგად ჩანს მეორე სამკუთხა კვეთილი და წეროვნის სატევრებთან (ფოტო 19_{2,3}) მსგავსება.

ფოტო 19

ეს სატევარი კავშირში არ არის რომელიმე კომპლექსთან და აღმოჩენილია სამაროვნის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, სადაც გვიანი ბრინჯაოს ადრეული ეტაპის სამარხები იყო კონცენტრირებული. ზუსტი ანალოგები, რომლებიც მეტ-ნაკლებად დათარიღებული კომპლექსებიდან მომდინარეობს, ტეხოვმა ვერ მოიძია, ამიტომ თლიას სატევრებს ზუსტად ვერ ათარიღებს.

ავტორს სატევრები ცხრა ჯგუფად აქვს დაყოფილი. ჩვენთვის საინტერესო სატევარი IX ჯგუფშია მოხვედრილი. ავტორის აზრით, მათ ჩამოსხმის ტექნიკა აერთიანებს და მთლიანადსხმულია. ამ ჯგუფში განთავსებული სატევრები, ტარისა და პირის ფორმების მიხედვით, ათ ვარიანტად იყოფა. თუმცა, ის აღნიშნავს, რომ თითოეული მათგანი განსაკუთრებული შემთხვევაა (34:101. ფოტო 20).

ფოტო 20

ჩვენთვის საინტერესო სატევარი ბ. ტეხოვა მეოთხე ვარიანტს მიაკუთვნა. ეს ვარიანტი, სრულიად განსხვავდება სხვებისგან ტარის მოწყობითა და პირის ფორმით. როგორც ვხედავთ, აღწერილობით სატევარი ძალიან ჰგავს წეროვნისას. სამკუთხა ინკრუსტაციის აღწერისას, წერტილები არ არის ნახსენები, თუმცა, არ გამოვრიცხავთ, რომ ამ ნიმუშზეც არსებობდეს, ვინაიდან დღემდე, ჩვენ მიერ დაფიქსირებული წრიული ფორმის ჩანართები არც 43 წლის წინ წეროვანში აღმოჩენილი (№7232) სატევრის აღწერილობაში იყო ნახსენები.

ვფიქრობთ, წეროვნის სატევრების ანალოგი შემთხვევითაა IX ჯგუფში მოხვედრილი. ის, წიგნში მოცემული აღწერილობით, წეროვნის №7232 სატევრის იდენტურია და მთლიანად სხვა არ უნდა იყოს.

სავარაუდოდ, ეს სატევარი ცხინვალის მუზეუმში ინახება. სამწუხაროდ, ობიექტური მიზეზების გამო, ვერ მოხერხდა, სატევრის დათვალიერება ან ფოტოების მოძიება, ამიტომ, მხოლოდ ბ. ტეხოვის წიგნში არსებული ჩანახატი და აღწერილობით გვიწევს მსჯელობა.

ბ. ტეხოვის აზრით, ამ ტიპის სატევრები იშვიათია ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიის გვიანბრინჯაოს მასალაში. მიახლოებულ პარალელურად ის ასახელებს სატევრებს ზემო რუთხის სამაროვნიდან (ჩრდილო-კავკასიის ცენტრალური ნაწილი, დიგოროს ხეობა) (34: 104) და ყობანიდან (34: 104). თუმცა, ე. კრუპნოვის ნარომში (28: 177, ნახ. 21₁; ფოტო 21₁) არსებული, პ. უვაროვას წიგნიდან მითითებული გრაფიკა (ფოტო 21₁), რომელიც ბ. ტეხოვს პარალელად მოჰყავს, პირველწყაროში (35. ტაბ. X₂) ვერ მოვიძიეთ. პ. უვაროვას ნაშრომში ე. კრუპნოვის მიერ მითითებულ ტაბულაზე (35, ტაბ. XCIII₁₉) სხვა ფოტო ფიქსირდება (ფოტო 21₃).

ყობანში აღმოჩენილი სატევარი (ფოტო 21₂) იმთავითვე ამოვიღეთ ჩვენთვის საინტერესო ნიმუშების სიიდან, მასზე ინკრუსტაციის არარსებობის გამო. რაც შეეხება დანარჩენს, მხოლოდ ზემო რუთხის სატევრის აღწერილობაში ფიქსირდება პასტით ინკრუსტაციის სავარაუდო არსებობა (ფოტო 21₃).

1. 2. 3. 4. 5. 6.

ფოტო 21

ძიებისას, ჩვენი ყურადღება მიიქცია კუმბულტას სამარხების გათხრების დროს აღმოჩენილმა სატევარმა (35, ტაბ. XCVII₃; ფოტო 21₄). მოგვიანებით, უკვე განმედილი სატევრის ფოტო გამოქვეყნებული აქვს იაროსლავ დომანსკის (27, სურ. 26). ფოტოზე, სატევრის ტარზე არსებულ სამკუთხა კვეთილში სამი ჩანართი შეინიშნება (ფოტო 21₅). არტეფაქტი დაცულია ერმიტაჟში.

როგორც ითქვა, №11220 სატევარს აღენიშნება ისეთი დაზიანებები, რომლებიც გვაფიქრებინებს, რომ იგი განზრახ გადატეხილია. ამ მიმართებით უდავოდ საინტერესოა, ვლადიკავკაზიდან 21კმ-ის მოშორებით, სოფელ ჩმის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი, ნივთი/ფრაგმენტი, რომელსაც პ. უვაროვა თავის ნაშრომში სხმული ბრინჯაოსგან დამზადებულ სამკერდე ნიშნად ან მძიმე თავად (შესაძლოა, შტანდარტის თავი? ნ.ქ. და ნ.კ.) მოიხსენიებს (35: 115). ავტორი აღნიშნავს, რომ ნივთს აქვს სწორი თხემი (სიგრძე 8 სმ, სიგანე 2 სმ) და ნათევი სარტყელი (ფოტო 21₆). პ. უვაროვას მიერ მოტანილი მცირე აღწერილობა და ფოტოზე მოცემული ნივთის მსგავსება ჩვენ მიერ შესწავლილი №7232 სატევრის ტარის თავთან, გვაძლევს საფუძველს ვარაუდისა, რომ სოფელ ჩმის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ნივთი/ფრაგმენტი, სატევრის ტარის თავია. პ. უვაროვას მახასიათებლები და ფოტოფიქსაცია ნივთის განმედიამდეა შესრულებული. ავტორის მიერ მოცემული ზომები კი, ახლოსაა წეროვნის სატევრის ტარის თხემის ზომებთან (სიგრძე -9,2 სმ; სიგანე - 1,6 სმ). ჩვენ მიერ შესწავლილი სატევრის ტარი, დამზადების ტექნიკისა და დეკორირების რთული ელემენტებით, შეიძლება მივაკუთვნოთ საიუვილერო ხელოვნების ნიმუშს. არ არის გამორიცხული, რომ სწორედ ვიზუალის გამო გამოიყენებოდა სატევრის ტარის ნაწილი მეორადი მოხმარება სამკაულად, ან რაიმე განსაკუთრებული ნივთის შესამკობად. თუ ამ ვარაუდს აქვს არსებობის უფლება, მაშინ უფრო მარტივი ასახსნელია №11220 სატევრის ტარის განზრახ გადატეხვისა და ტარის თავის არარსებობის ფაქტები.

იმედი გვაქვს, ამ სტატიის გამოქვეყნების შემდეგ, კოლეგები დაგვიკავშირდებიან და ზემოთ დასახელებულ ნიმუშებზე არსებული ინკრუსტაციების შესახებ უფრო მეტ ინფორმაციას მივიღებთ.

ვ. სადრაძეს წეროვნის სამაროვანზე აღმოჩენილი სატევრები, ფუნქციონალური დანიშნულების თვალსაზრისით, დაყოფილი აქვს ორ ტიპად: საჩხვლეთ-საძგერებლად და საჭრელად. პირველი ტიპის სატევრებს შედგენილტარიანობა აერთიანებს და ფორმათა სხვადასხვაობიდან გამომდინარე ორ ქვეტიპად იყოფა (13: 137).

ჩვენთვის საინტერესო სატევრები ვ. სადრაძემ მეორე ქვეტიპს მიაკუთვნა (13: 138. ტაბ. XXXV, სურ. 131,133). მსგავსებას ავტორი, ისევე როგორც ჩვენ, თლიას სატევართან პოულობს, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ სადრაძეც ტეხოვის მსგავსად ყობანისა და ზემო რუთხის იარაღსაც მოიხსენიებს პარალელურად, რომლებთანაც ჩვენ პარალელს ვერ ვპოულობთ.

სატევრის ტარზე მდებარე მრავლობითი ინკრუსტაციის ნაწილი ძლიერ დაზიანებულია, ამიტომ, ინკრუსტაციის ბუდის შესწავლის საშუალება მოგვეცა. მოხერხდა მომწვანო-მოყვითალო მინისებრი მასის მცირე ფრაგმენტების (1მმ²) ამოღება და სპექტრული ანალიზის ჩატარება. თვისობრივმა ანალიზმა მინის შემადგენელი მიკროელემენტები დააფიქსირა: Si, Ca, Fe, Cu, Sr, Sn, Pb.

ცნობილია, რომ მინა უძველესი დროიდან იწარმოება. არქეოლოგიური გათხრები ადასტურებს მინის სამკაულად გამოყენებას ჯერ კიდევ ექვსი ათასი წლის წინ (26: 92). მინის საფუძველი სილიციუმის ორჟანგია, რომელიც საუკეთესო მინის წარმომქნელი ნივთიერებაა, რადგან გამლღვარი გადადის მინისებურ, ანუ ამორფულ მდგომარეობაში და ამ თვისებას ანიჭებს სხვადასხვა კრისტალურ ნივთიერებას - სილიკატებს (5: 51).

უძველესი მინა დაფხვიერებული კვარცია, რომლის ნიბოები ურთიერთთან შემცხვარია ნატრიუმისა და კალიუმის მეშვეობით, რომლებიც დაფხვიერებულ კვარცს კარბონატების სახით ემატებოდა, როგორც მაღლობი ნივთიერება და დნობის პროცესში გარდაიქმნებოდა შესაბამის ჟანგებად. დღეისთვის ცნობილია, რომ ძველი მინის წარმოებისას მდნობად ძირითადად სოდას ან მცენარეულ ნატრიუმს იყენებდნენ (5:54). მინის წარმოებაში მცენარეთა ნაცრების გამოყენების შესახებ მოხსენიებულია ჯერ კიდევ ბაბილონის ქიმიურ ტექსტში, რომელიც ქ.წ. 1700 წლით თარიღდება. ნატრიუმისა და კალიუმის შემცველობა უძველეს მინაში ალფრედ ლუკასის აზრით 1-3%-ს არ აღემატებოდა (29: 288-305).

პლინიუს უფროსი გვამცნობს, რომ ძველად მინას ორ ეტაპად ადნობდნენ ღუმელებში მუდმივი ცეცხლით და ღებულობდნენ შავი ფერის ბელტებს, რომლებიც ზოგან ისეთი წვეტიანი იყო, რომ ადამიანი ვერც გრძნობდა მასთან შეხებას, ისე ჭრიდა სხეულს და თითქმის ძვლამდე ჩადიოდა. შემდეგ ამ ზოდებს ხელმეორედ ადნობდნენ ფაბრიკებში და ღებავდნენ (30: 340-350).

პერიოდების მიხედვით, ძველი მინის სხვადასხვა ფერის მისაღებ საღებარებად, ქიმიური ელემენტების ლითონები, ლითონთა ოქსიდები და მარილები გამოიყენებოდა. მაგალითად, ქ.წ. XXX-VI სს-ში საქართველოს ტერიტორიაზე ცისფერი, მომწვანო ლურჯი და მწვანე ფერის მისაღებად იყენებდნენ სპილენძისა და რკინის ოქსიდებს: CuO , $CuO > Fe_2O_3$ (ცისფერი), $FeO > Fe_2O_3$ (მომწვანო ლურჯი), $FeO < Fe_2O_3$, $CuO + Fe_2O_3$ (მწვანე) (6: 87, ცხრილი 1). ქ.წ. XV საუკუნიდან ჩნდება ნამდვილი, სრულფასოვანი მინის კაზმით გამომდნარი მინა: $Na_2O-CaO-SiO_2$, სადაც, Na-15-20%-ს აღწევს. ამ დროს იწყება მინის საღებარის - ლითონთა ჟანგეულების გამოყენება.

მინის უმთავრესი მტერი წყალია (693). თუმცა, არქეოლოგიურ მინაზე ზემოქმედებს სხვა დამზიანებლებიც, როგორც არაორგანული და ორგანული ნივთიერებებია. არქეოლოგიური მინის დაზიანების ხარისხი დამოკიდებულია მის ქიმიურ შედგენილობაზე, გამოდნობისა და ფორმირების ტექნოლოგიასა და ნიადაგში მისი ყოფნის ხანგრძლივობაზე.

ცუდად დაზიანებული მინა შეიძლება შემონახული იყოს, როგორც სილიციუმის ცარცისებრი მასა და საკმაოდ ძნელია მასში მინის ამოცნობა - წერს ჯენი კრონინი (21: 133). ზუსტად ამ მოვლენასთან გვაქვს საქმე, სატევრის ტარის თხემზე, თეთრი ფერის ინკრუსტაციის შემთხვევაში. სხვადასხვა ფაქტორის ზემოქმედების შედეგად, მინის გამოტუტვისას, მინის შემადგენლობიდან გამოდის ტუტეები და იფარება სილიციუმის ორჟანგის ე.წ. ირიზაციის ფენით (6: 98). ჩვენ მიერ საანალიზოდ აღებული სინჯები, ძალიან გამოტუტული მინაა. მას მთლიანად დაკარგული აქვს პირვანდელი სახე და მცირედი ძალდატანებით იშლება.

გარემო პირობების დარღვევისას, დაზიანება შესაძლოა, მუზეუმშიც განვითარდეს. მაგალითად, RH>42% ფარდობით ტენიანობაზე, არასტაბილური შენაერთები მინის ზედაპირისკენ გადაადგილდება და წარმოქმნის ტუტე ბუნების წვეთებს, რომელმაც შესაძლოა, მინაზე დიდ დაზიანება გამოიწვიოს (21: 137).

სხვა სურათია, ლურჯი მასით მორთულ სამკუთხა კვეთილ ფოსოებში (ფოტო 22). ვფიქრობთ, ამ დეტალების დამზადების ტექნოლოგიიდან გამომდინარე (მინის კაზმის შედგენილობა, გამოყენებული ტემპერატურა) მინისებრი მასა უფრო მედეგი აღმოჩნდა.

ფოტო 22

ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, უძველესი ნივთები, რომლებზეც მინისებრი მასა ინკრუსტაციისთვის არის გამოყენებული, კავკასიაში აღმოჩენილი აბზინდებია (33: 55).

ჯერ კიდევ ა.იესენმა დაადგინა, რომ ამოჭრილი ან გრავირებული ორნამენტი უკვე ჩამოსხმულ საგანზე და ფერადი მასით ინკრუსტაცია (რკინით, ძვლით, ხით, მინით და სხვ.) დამახასიათებელია ქ.ნ. II ათასწლეულის ბოლოსა და I ათასწლეულის დასაწყისის კავკასიაში არსებული მეტალურგიისთვის (10: 110).

სატევრებს ჩაუტარდა რესტავრაცია (რესტავრატორი-ანა დვალი), მექანიკურად მოშორდა განმეორებადი კოროზიის უბნები და ორივე დაიფარა პარალოიდ ბ72-ის 4%-იანი აცეტონხსნარით. ამჟამად სატევრები მზადაა მცხეთის ახალი მუზეუმის ექსპოზიციაზე გამოსაფენად.

დასკვნა

წეროვანში აღმოჩენილი, ცვილის მოდელის დაკარგვის მეთოდით დამზადებული №7232 და №11220 შედგენილი სატევრები, ისტორიული განვითარების ყველა ნიშნით (ტექნოლოგია, გამოსახულების შესრულების ხერხი, ორნამენტური მოტივები) მიეკუთვნება კოლხურ-ყოზანურ ბრინჯაოს და მათი ქრონოლოგიური საზღვრებიც ამ კულტურის შესაბამისია. რაც იმას მიანიშნებს, რომ აბზინდების პარალელურად, მინისებრი მასისგან დამზადებული საინტერესო ინკრუსტაცია კავკასიურ იარაღზეცაა.

წეროვანის №7232 სატევარზე, მინის ინკრუსტაციით შექმნილი პოლიქრომიის გარდა, ვხედავთ №11220 სატევრის ტარისა და პირისთვის სხვადასხვა ფერის შენადნობის გამოყენების ფაქტს, რაც უფრო ნივთის სილამაზისთვისაა, ვიდრე ფუნქციური დატვირთვისთვის. №11220 სატევრის პირი „თბილი“ ოქროსფერი, ტარი კი უფრო მოვერცხლისფრო იქნებოდა.

როგორც აღვნიშნეთ, №7232 სატევარზე დაფიქსირებული ხეში ჩამაგრებული მინისებრი მასითა და ლითონის ტიხრებით დამზადებული ინკრუსტაცია ვერსად მოვიძიეთ. ამდენად, დღევანდელი მონაცემებით შეიძლება ითქვას, რომ აღმოჩნდა ახალი, სრულიად უცნობი ტექნოლოგია, რომელიც ტიხრული ინკრუსტაციის ტექნიკის წინამორბედად შეიძლება ჩაითვალოს. თარიღზე დაყრდნობით,

ჩვენ მიერ შესწავლილი სატევარი, ტიხრული ტექნიკის გამოყენებით დამზადებული ინკრუსტაციის ყველაზე ადრეული და უნიკალური ნიმუშია.

კვლევები გრძელდება და მოხარული ვიქნებით, თუ ქართველი და უცხოელი კოლეგები მოგვანოდებენ საჭირო ინფორმაციას მსგავსი ტექნიკით შესრულებული არტეფაქტების შესახებ, დაინტერესდებიან საკითხით და მონაწილეობას მიიღებენ ერთობლივ სამუშაოებში.

სამადლობელი

დიდი მადლობა გვინდა გადავუხადოთ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ყოფილ გენერალურ დირექტორს, ბ-ნ ნიკოლოზ ანთიძესა და საქართველოს ეროვნული მუზეუმის დირექტორს, აკად. დავით ლორთქიფანიძეს ხელშეწყობისთვის, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალური დირექტორის მოადგილეს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, ვინჩესტერის უნივერსიტეტის მონვეულ პროფესორს, დავით ლომიტაშვილს, ამავე სააგენტოს დიდი მცხეთის მუზეუმის დირექტორს, ბ-ნ ნიკოლოზ მაისურაშვილს, ფონდის მცველს, ქ-ნ ეკა სოყურაშვილსა და რესტავრატორს, ქ-ნ ანი შეროზიას ექსპონატების შეუფერხებლად მონოდების ორგანიზებისთვის. განსაკუთრებული მადლობა, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალის სარესტავრაცია-კვლევითი ლაბორატორიის კონსერვატორს, ქ-ნ ანა დვალს სატევრების დროულად და თანამედროვე სტანდარტების შესაბამისად რესტავრაცია-კონსერვაციისთვის. მადლობა ქ-ნ ნინო გაბუნიას ინგლისური თარგმანის შესრულებისთვის, მხატვარს, ქ-ნ ინგა ესვანჯიას თანამშრომლობისთვის და ყურნალ “სამხრეთ კავკასია-არქეოლოგიური კონტექსტის” კოორდინატორსა და სტილისტურ რედაქტორს, ქ-ნ მაია ჩოლოყაშვილს.

ბიბლიოგრაფია:

1. აბესაძე ც. თრიალეთის კულტურის სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიის ისტორიისათვის, სამუზეუმო ექსპონატთა რესტავრაცია, კონსერვაცია, ტექნოლოგია I, „მეცნიერება“ თბ.1974, გვ.27-77 (რედ.რ.ბახტაძე).
2. აბესაძე ც., ბახტაძე რ., დვალი თ., ჯაფარიძე თ. სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიის ისტორიისათვის საქართველოში. თბ.1958.
3. აბესაძე ც., ბახტაძე რ. კოლხური კულტურის მეტალურგიის ისტორიისათვის, სამუზეუმო ექსპონატების რესტავრაცია, კონსერვაცია, ტექნოლოგია IV, თბ.1988 გვ.3-91 (რედ. რ.ბახტაძე).
4. ბახტაძე რ., აბესაძე ც. მცხეთის აკლდამაში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ქანდაკების აღდგენა, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XVII-, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1956 გვ.127-134 (რედ. ვ.კალანდაძე).
5. ბახტაძე რ. უძველესი მინის წარმოების ზოგიერთი საკითხი. სამუზეუმო ექსპონატების რესტავრაცია, კონსერვაცია, ტექნოლოგია III, თბ.1977 გვ.51-91.
6. ბახტაძე რ., სარაჯიშვილი ნ. არქეოლოგიური მინის გამოფიტვის პროდუქტების შესწავლა და ოპტიმალური კონსერვანტის შერჩევა. სამუზეუმო ექსპონატების რესტავრაცია, კონსერვაცია, ტექნოლოგია IV, თბ.1988, გვ.92-107.
7. თავაძე ფ., საყვარელიძე თ. საქართველოში არქეოლოგიური გათხრებით ნაპოვნი სპილენძის

და ბრინჯაოს ნაკეთობათა დამზადების ტექნოლოგიის აღდგენისათვის. მეცნიერება და ტექნიკა. მეცნიერულ-პოპულარული ჟურნალი 5, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, თბილისი, 1950.

8. თავაძე ფ., საყვარელიძე თ. ძველი ქართული ბრინჯაოს სატევრებისა და მახვილების ჩამოსხმა და დამუშავება. საქ. სსრ მეცნიერ. აკადემიის ლითონისა და სამთო საქმის ინსტიტუტის შრომები, ტ.VII, 1956, გვ.349-36.

9. თავაძე ფ., საყვარელიძე თ., დვალი თ. თბილისის მიდამოებში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ნივთების დამზადების ტექნოლოგია. აკად.ს.ჯანასიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XVII-, 1956 გვ.135-142 (რედ. ვ.კალანდაძე).

10. კალანდაძე ნ. კოლხეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გრავირებული და ინკრუსტირებული ბრინჯაოს ნაწარმი (ტიპოლოგიურ-ტექნოლოგიური გამოკვლევა). ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია (ხელნაწერის უფლებით). 2006.

11. სადრაძე ვ. - ბრინჯაო-რკინის ხანის სამაროვანი. მცხეთა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, ტომი IX. 1989. (გვ.77-154, გვ.118, სურ.811).

12. სადრაძე ვ. მცხეთის ძვ.წ. II-I ათასწლეულის პირველ ნახევარში (შიდა ქართლის ძეგლების ქრონოლოგია-პერიოდიზაციის საკითხები). ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად). მეცნიერება. (ხელნაწერის უფლებით) საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. თბილისი 2000.

13. სადრაძე ვ. მცხეთისა და მისი შემოგარენის ძვ.წ. II-I ათასწლეულის პირველი ნახევრის არქეოლოგიური ძეგლები. მეცნიერება. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. მცხეთის არქეოლოგიური ინსტიტუტი. თბ. 2002 (რედ. ა.აფაქიძე).

14. სულავა ნ. სამთავროს სამაროვნის ფიბულებიანი სამარხების დათარიღებისათვის. გვ 65-71, ძიებანი- მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი 5, თბილისი. გვ. 39-48, 2000 წ. (რედ. ოთ.ლორთქიფანიძე).

15. სულავა ნ., კალანდაძე ნ. მინით ინკრუსტირებული უძველესი ნივთები ბრილის და სამთავროს სამაროვნებიდან, აკადემია ისტორიულ-ფილოლოგიური ჟურნალი 6-7, თბ. 2006, გვ.11-16.

16. ფანცხავა ლ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ. ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი 12 სამარხის დათარიღებისათვის, ძიებანი- მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი, 8, თბილისი. გვ. 39-48, 2001 წ. (რედ. ოთ.ლორთქიფანიძე).

17. ქებულაძე ნ., ძიგუა ნ., გოგინაშვილი ნ. არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული სპილენძის შენადნობების კვლევა და რესტავრაცია-კონსერვაციის მეთოდების შედარებითი ანალიზი. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე VII (52-), თბ., 2016. გვ. 429-251

18. ქორიძე დ. კოლხური კულტურის ისტორიისათვის. თბ., 1965, გვ. 111.

19. ჯავახიშვილი ალ., ჩუბინიშვილი ტ. უდის განძი. საბჭოთა ხელოვნება 4, თბ.1959. გვ.59-64

20. Born, H.: Meisterwerke kaukasischer Bronzeschmiede, Bilderhefte der SMPK Berlin, no. 47, 1984, pp. 18-21).

21. Cronyn J.M. The Elements of Archaeological Conservation. 2004.

22. Mecking O. The colours of archaeological copper alloys in binary and ternary copper alloys with varying

amounts of Pb, Sn and Zn. Journal of Archaeological Science, 121 (2020) 1-16.

23. MÖdlinger M., Kuijpers M.H.G., Braekmans D., Berger D. Quantitative comparisons of the color of CuAs, CuSn, CuNi, and CuSb alloys. Journal of Archaeological Science 88 (2017) 14-23.

24. Plutarch Mordis, De pythise oraculis 2 (395B-D) CiceroTusculance Disputationes 4.32.

25. Radivojevi M., Pendi J., Sreji A., Kora M., Davey C., Benzonelli A., Martinon-Torres M., Jovanovi N., Kamberovi Z., Experimental design of the Cu-As-Sn ternary colour diagram. Journal of Archaeological Science 90 (2018). 106-119.

26. Гольба П.У., Выветривание стекла, М. 1938, с.56.

27. Доманский Я.В. Древняя художественная бронза Кавказа (в собрании Государственного Эрмитажа). Москва 1984.

28. Крупнов Е.И. Древняя история Северного Кавказа. 1960.

29. Лукас А. Материалы и ремесленные производства древнего Египта. 94 გვ.288-305.

30. Каия Плиния Секунда. Естественная история ископаемых телъ. С.Петербург при Императорской Академии Наукъ 1819 г. 36. XXVI. 65, 66, 67.

31. Садрадзе В.Г. Мцхета в XV-XIII в.в. до нашей эры (Вопросы хронологии и периодизации памятников Шида Картли). Тбилиси. Мецниереба. 1991. Академия Наук Грузии. Археологическая Комиссияюб Институт Истории, Археологии и Этнографии им. И.А.Джавахишвили. Центр Археолгических Исследований. (ред. А.М. Апакидзе).

32. Тавадзе Ф, Сакварелидзе Т. Бронзы древней Грузии, Академия Наук Грузинской ССР, Институт металла и горного дела, изд. Академии наук Грузинской ССР, Тбилис 1959 (ред. А.И.Джавахишвили) (Bronzes of ancient Georgia).

33. Тенишева М. Эмаль и инкрустация. Прага 1930.

34. Техов Б.В.Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н.э. Москва.

35. Уварова П.С. Могильники Северного Кавказа. – МАК, вып. VIII, М.1900.

36. Шпагин А.И. Калистратова Г.М. Специальные бронзы и латуни. Гос.научн.техн.изд. по чёрной и цветной металургии. М.1945.

Hitherto Unknown Technology of Bronze Age Inlay

Daggers discovered at Tserovani cemetery of the Bronze Age - prominent specimens of decorative-applied art selected for the new exhibition of the Museum of Archaeology of the State Museum-Reserve of Greater Mtskheta – were submitted to the restoration-research laboratory of archaeological and ethnographic objects of S. Janashia Museum of Georgia of the Georgian National Museum because of repeated corrosion in some areas.

Dagger N7232 is composed and its handle is abundantly incrustated with vitreous mass. Most of the incrustation is produced with the method of melting vitreous mass inside a metal cutting. A strange exception is white circular inlay against blue background situated in three triangular cuttings. One of incrustations is damaged. The remnants were found in the cut of damaged incrustation were the vitreous mass and small grey, tubular rods made of 94% tin and 4% copper alloy (pewter) fitted in a wooden remnant.

Research allowed us to interpret presumable methods and prominence of producing incrustation: white glass embedded in circular silver partitions against the background of blue glass.

The analyses showed that the dagger was made from the typical for the late bronze period alloy- tin bronze. The artefacts, with all signs of historical development (technology, decoration methods, and ornamental motives) belong to the Colchian culture and can date in frame of this culture.

Based on the presently available data it can be stated that we are dealing with a completely new technology unknown up to present and that it can be regarded as predecessor of the cloisonne incrustation.

ხანი

ირემი, მჭახარე ჩანჩერი და ბიბანტური საფნახელი

თეა ქაშაყაშვილი

არის ერთი საოცარი მიწა, ჯადოსნური ოაზისი ქვემო იმერეთის მთებში, ხალხური სიბრძნითა და სამყაროს განსხვავებული აღქმით გაჟღენთილი ლეგენდების სასუფეველი – სოფელი ხანი. თუ ერთხელ მაინც მოხვდები აქ, შეუძლებელია, პირველყოფილმა ბუნებამ, ნაყოფიერმა მიწამ, უძველესმა, იდენტურმა ხის სახლებმა, ადგილობრივ მკვიდრთა კულტურულმა და ტრადიციულმა ყოფამ მეორედ დაბრუნების სურვილი არ გაგიღვივოთ.

ქ.მ.მ.ციქულაშვილის ხატელობის ეკლესია

მე ჩემებურად გიამბობთ ხანზე.

ხანი ბაღდათის მუნიციპალიტეტში, მდინარე ხანისწყლის ხეობაში, ზღვის დონიდან დაახლოებით 800 მეტრზე მდებარეობს. ადგილობრივ მკვიდრთა ნაწილი სიტყვა “ხანს” – დროს, ჟამს უკავშირებს, უმრავლესობა ხალხურ გადმოცემას იზიარებს, რომლის თანახმად “ხანი” დასასვენებელ ადგილს ნიშნავს, თუმცა, ყველაზე სარწმუნო, ბაღდათის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მეცნიერთანამშრომლის, ზურაბ თოლორდავას ვერსიას – სოფელ ხანის დასავლეთით არის ერთი ადგილი, რომელსაც “ვასანი” ჰქვია. იქ ტყე და საძოვრებია. “ვასანი” და “ხანი” ერთი წარმოშობის უნდა იყოს.

ქართველებს გვაქვს სიტყვა „ვანიც“, რომელიც ირანულია და ნიშნავს მყუდრო, მოსასვენებელ ალაგს, ამიტომ ამოსავალი ირანული ფორმა „ვაჰან“ უნდა იყოს. ამ შემთხვევაში „ჰ“ ბგერა “ს“-მ შეცვალა და “ვასანი” მივიღეთ, ხოლო მეორეს მიხედვით “ჰ” – “ხ“-თი ჩანაცვლდა, რაც არცთუ ისე იშვიათი მოვლენაა ქართული ფონეტიკის სინამდვილეში და მივიღეთ “ვასანი”. “ვასანს” დროთა განმავლობაში ფუძისეული “ვა” ჩამოსცილდა და ასე დამკვიდრდა სოფლის დღევანდელი სახელწოდება “ხანი”.

საქართველო ლამაზი ქვეყანაა, მისი არც ერთი კუთხის განსაკუთრებულობა თითქოსდა აღარც

XIX საუკუნის წმ.ინდა გიორგის სახელობის ტაძრის კედლები

1501 ბაისანიო სანჯიოვანო

სამგანეოვოლუბიანი სანჯიოვანო

გვაკვირებს, მაგრამ ხანს ჩვეულ სიმშვენიერესთან ერთად, რაღაც განსაკუთრებული სიმსუბუქე ახასიათებს. თუ მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მდინარე ხანისწყლის კანიონისკენ წახვალთ, უმაღლვე იგრძნობთ, როგორ გაიღვივდებით სუნთქვა... ირგვლივ მიმოიხედავთ და მიხვდებით, რომ მისტიკური სოფლიდან საოცარ, სრულიად განყენებულ სამყაროში გადახვედით.

ამ სამყაროს პატრონი და

დარაჯი კი, ჩანჩქერი საქუხარაა, ის ყველაზე დიდი ჩანჩქერია ხეობის 5 ჩანჩქერს შორის. 25 მეტრის სიმაღლიდან მოექანება და ქუხილით იშლება მზეზე მობრჭყვიალე სუფთა წყლის ბროლის ნაკადი, ხმაურით ყვება იდუმალ ამბებს. ჩანჩქერთან ახლოს, მდინარე ხანისწყალი ერთ ადგილას კლდის სიღრეში შედის და მერე ისევ თავიდან იზადება. ადგილობრივმა მოსახლეობამ, რომელსაც პოეტური ბუნების წყალობით არასდროს უჭირდა გეოგრაფიული ადგილებისთვის კარგად გამიზნული სიტყვის შერჩევა, ჩანჩქერს “საქუხარა” უწოდა, ხოლო ადგილს – “დამგვანი”, მისი სხვა ადგილთან მსგავსების გამო.

სოფელს 3 სალოცავი ჰყავს მფარველად. მათგან ერთი – 12 მოციქულის სახელობის ეკლესიაა, რომელიც, სავარაუდოდ, ქ.შ. V-VI საუკუნისაა. რის საფუძველზე ეწოდა ეკლესიას 12 მოციქულის სახელი, ჯერჯერობით უცნობია, დათარიღება მხოლოდ ადგილობრივების გადმოცემებს თუ ემპირიულ თვალსაზრისებს ეყრდნობა და შემდგომ შესწავლას საჭიროებს... ტაძარი, რომელიც 90-იან

სოფელი ხანა

წლებში აღადგინეს, მოქმედია და მრევლის სიმცირეს არ უჩივის. სოფელში კიდევ წმინდა გიორგის სახელობის 2 ტაძარია. ერთი სოფლის შუაგულში დგას, მისი კედლებიც შემორჩენილია და გუმბათიც, სავარაუდოდ, XIX საუკუნით თარიღდება. ტაძარი მოქმედი არ არის. მეორე – ნაკლებად შესწავლილი, ტყელას სალოცავი, წმინდა გიორგის გარდა ელია წინასწარმეტყველის სახელითაც მოიხსენიება და სოფლის ყველაზე მთავარ მითიურ ნარატივს უკავშირდება.

ეკლესია ხანიდან 6 კმ-ში, “ტყელას ჭალაში” მდებარეობს. ის ადრე ხის იყო (სავარაუდოდ, ბაზილიკის ტიპის) და ჟამიანობისას დაიწვა. ათარიღებენ ადრეული

შუა საუკუნეებით.

ლეგენდის მიხედვით, ყოველ წელს, აღდგომიდან 50-ე დღეს, ვარდობის სეზონზე, სალოცავთან ირემი მოდიდოდა, ეკლესიას სამჯერ შემოუვლიდა, კართან დაწვებოდა და ბალახს ცოხნიდა. შემდეგ ის ტაბეშაძის გვარის მამაკაცს უნდა დაეკლა (ეს მისია გვარს, თურმე უფლისგან ერგო), წმიდა გიორგისთვის უნდა შეეწირა, საკლავი კი დღესასწაულზე მოსული ხალხისთვის გაენაწილებინა. ირმის მოსვლამდე პურის გატეხვა სასტიკად აკრძალული იყო.

ჩანჩქერი საქუხარა

ერთ წელსაც ირემმა მოსვლა დააგვიანა, დაგვიანებულ ირემს ტაბეშაძე გაუნაწყენდა, ტაძრის კართან დაწოლა არ დააცადა, ძალით წააქცია და დაკლა... განრისხდა თურმე ამაზე წმინდა გიორგი და ტაბეშაძეთა გვარი მთლიანად ამოწყვიტა. გადარჩა მხოლოდ მეზობელ სოფელში ზედსიძედ მყოფი ერთ-ერთი ტაბეშაძის, აკვანში მწოლიარე ყრმა ვაჟი. სოფლის მოსახლეობამ ბავშვი ტყელაში, წმინდა გიორგის ტაძარში მიიყვანა და წმინდანს შეავედრა: “წმიდა გიორგი კარუგდებელო, ნუ მოკლავ ამ ბავშვს და მისი გვარი ყოველ წელს ირმის მაგივრად სამწლიან კურატს შემოგწირავსო” (ხალხ.). შეისმინა გიორგიმ ვედრება და ტაბეშაძის გვარი გამრავლდა ისევ... თუმცა, ლეგენდა ამბობს, რომ მას შემდეგ იმ ალაგას ირემი აღარ გამოჩენილაო.

დღესაც, ყოველ წელს, აღდგომიდან 50-ე დღეს, ვარდების ყვავილობისას, ტაბეშაძეებს ტყელაში, ძველი სალოცავის ადგილზე, სადაც ახლად აგებული ტაძარია, შესაწირად ხარი მიჰყავთ, იკვლევა საკლავი და დღესასწაულს, რომელსაც ხანელები “ელაობას” ეძახიან, მთელი სოფელი ზეიმობს. თქმულების მნიშვნელობასა და მის ქრისტიანულ-მითოლოგიურ საწყისებს კარგად აღწერს ჯულიეტა რუხაძე თავის წიგნში “ხანი იმერეთის ხევსურეთია” (ჯ. რუხაძე, ხანი იმერეთის ხევსურეთია, 1989, გვ. 92-92).

ჩანჩქერთან ახლოს, ერთ-ერთ ნასოფლარში, ლოდებში გამოკვეთილი, სამგანყოფილებიანი გიგანტური საწნახელია (სიმაღლე დაახლ. 2 მ, სიგრძე 3.5 მ, სიგანე 4 მ). ასეთი ტიპის საწნახლები საქართველოში ადრეულ შუა საუკუნეებში მზადდებოდა. თუ გავითვალისწინებთ მის ადგილმდებარეობას (ზღვის დონიდან 950 მ), ამ ადგილას ვაზი მასიურად არ ხარობდა და დღესაც არ ხარობს, ამიტომ, სავარაუდოა, რომ ღვინისთვის განკუთვნილი ყურძენი ბარიდან ამოჰქონდათ და ამ საწნახელში წურავდნენ, ალბათ მთელი სოფლის სამყოფს. ან კი არსებობდა აქაურ მიკროკლიმატს მორგებული, ჩვენთვის ჯერ კიდევ უცნობი ჯიშის ყურძენი. არსებობს მოსაზრება, რომ სოფელი ჟამიანობისას გადაიწვა. იქვე აღმოჩენილია ჭურის ფრაგმენტებიც. საწნახელი, ისევე როგორც ნასოფლარი,

15ე ბიზანით საქართველო

უფრო ღრმა ისტორიულ-არქეოლოგიურ შესწავლას საჭიროებს. დღეს საწნახლის კედლები სავალალო მდგომარეობაშია, იშლება, იფიტება და სასწრაფო ზომებია მისაღები მის გადასარჩენად.

სოფლიდან რამდენიმე კილომეტრში, საზაფხულო სამოვრებისკენ, ზღვის დონიდან 1000 მეტრზე, ხელოვნურად გაშენებული ტყის უნიკალური კორომებია, აქ აღმოსავლეთ ევროპიდან და ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებიდან ჩამოტანილი 33 ჯიშის წიწვოვანი ხეებია დარგული, ისინი დღემდე ხარობს და აქაურობას მეტ მიმზიდველობას მატებს.

~~ჭურში დავარგებული ყველი ხოფელ-ხანში~~

გამიგონია, მთა გამბედაობასა და გამძლეობას აძლიერებსო, ადამიანებს ოცნებას და მისკენ სწრაფვას ასწავლისო... შესაძლოა, სწორედ ამიტომ ითვისებენ აქ ასე ადვილად ძველების გამოცდილებას და იმახსოვრებენ წინაპართა ანდერძს. დიახ, ხანში ტრადიციები დღემდე აქტუალურია.

ერთი სიტყვით, გაიცანით ხანი, მერე დადლილებს შეგიძლიათ იქვე, სადმე წყალთან, ბრტყელ ქვებზეც გაშალოთ ხანური ტრაპეზი... არ დაგავიწყდეთ ხანური სულგუნი და ჭურში უნიკალური მეთოდით დავარგებული ყველი, რომელიც აუცილებლად წყლის წისქვილზე დაფქვილი სიმინდით გამომცხვარ, ნეშოიან კეცის მჭადთან ერთად უნდა მიირთვათ...

~~ხანულა ხოფელ-ხანში~~

ფოტოები ეკუთვნის მოგზაურთა კლუბ "იაგუნდს"

ბოდბის მონასტერი და მისი ცნობილი პილიბრიმები

მაია ჩოლოყაშვილი

ყველა ერს საკუთარი სულიერი ნავთსაყუდელი და ხორციელად საკურნებელი სავანე აქვს, მათ შორის ჩვენც, ქართველებს. ბოდბის მონასტერი ჩვენთვის ის ადგილია, რომელიც ვიცით, რომ ყოველთვის გველოდება, სიხარულით მიგვიღებს ცუდად თუ კარგად მყოფებს. ეს წმინდა ოაზისი ფრთებს ასხამს დაძაბუნებულ სულს და საღებუნად ედება სნეულ სხეულს.

იქ მივდიოდით ყოველთვის, ყოველ საუკუნეში, მივდივართ ახლაც ყველა... ყველა ეპოქისა და ყველა ქვეყნის პილიბრიმები... და კალამი წერდა და წერს, აღფრთოვანებით აღწერდა და აღწერს: აი, გზა, აი, მინდორი, მუხის ხეებით დაბურული გორაკები, მონასტერი გამოჩნდა! ღმერთო, რა ღვთაებრივად გალობენ აქ!..

გადმოცემის თანახმად, ბოდბეში განისვენებს ქართველთა განმანათლებელი, მოციქულთა სწორი წმიდა ნინო, რომელიც „თეთრი რამების ქვეყნიდან, ანუ კაბადოკიიდან მობრძანებულა და განსასვენებლად კახეთი აურჩევია“ [თინათინ მღვდლიაშვილი]. ბოდბის მონასტერი ოდითგანვე ქართველთა სულიერი და კულტურულ-საგანმანათლებლო კერა იყო. აქ მოქმედებდა სასულიერო სასწავლებელი, ისწავლებოდა საერო მეცნიერებები, ტაძარი განთქმული იყო უმიდრესი წიგნსაცავით. ბოდბეში მოღვაწეობდნენ ცნობილი სასულიერო პირები და მწიგნობრები: ზაქარია ბოდბელი (XVII ს.), ზაქარია ანდრონიკაშვილი (XVIII ს.), იოანე ჯორჯაძე (XVIII ს), იოანე მაცაშვილი (1743-1837) და სხვ.

1823 წელს, იოანე ბოლნელის თაოსნობით მოიხატა ტაძარი, გაკეთდა ახალი კანკელი (მხატვრობაც და კანკელიც დღემდე შემორჩენილია), აშენდა საეპისკოპოსო სასახლე, კარის ეკლესიით.

1837 წელს ბოდბის ეპარქია გაუქმდა, მონასტრის წმ. გიორგის მთავარმა ტაძარმა საეპისკოპოსო კათედრალის ფუნქცია დაკარგა და სამონასტრო ცხოვრებაც აქ თითქმის შეწყდა. ამ დროიდან ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტერს განაგებდნენ არქიმანდრიტები, რომელთაგან მეტად მნიშვნელოვანია არქიმანდრიტ მაკარის მოღვაწეობა. მან 1862 წელს ბოდბეში სამსართულიანი სამრეკლოს მშენებლობა დაიწყო და შექმნა გალობის სკოლა, რისთვისაც საგანგებოდ მოიწვია მღვდელი გრიგოლ კარბელაშვილი.

მე-19 საუკუნეში

ბოდბის მონასტრის დიმიტრი ყიფიანი ეწვია... ქართველი სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი, ქართველთა მორისწერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარე, წმინდა დიმიტრი ყიფიანი ბოდბელთა გალობით ისე მოხიბლულა, რომ არქიმანდრიტ მაკარისთვის მიუწერია:

„სული ჩემი დასტკბა, რა ვისმინე გალობა ჩვენი ძველებური, თქვენის ზრუნვითა და მეცადინეობით განახლებული“.

1889 წელს გაიხსნა ბოდბის დედათა მონასტერი, სადაც არსებობდა სამასწავლებლო სკოლა სამხატვრო და ხელსაქმის განყოფილებებით. კომპლექსში შემორჩენილია ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლი — სამნავიანი ბაზილიკა (სამი შვერილი აფსიდით). თავდაპირველი არქიტექტურული ფორმებით იგი ადრინდელ ფეოდალურ ხანას მიეკუთვნება. წარწერის მიხედვით, XIX საუკუნის 20-იან წლებში ეკლესია საფუძვლიანად შეუკეთებიათ და მოუხატავთ სიდნაღისა და ქიზიყის მიტროპოლიტის იოანე მაყამვილის თაოსნობით.

მე-20 საუკუნეში ბოდბის მონასტრის

ოლივერ უორდროპი ეწვია... და შთაბეჭდილებებით თავბრუდახვეულმა, ბრიტანელმა დიპლომატმა, მოგზაურმა, მთარგმნელმა, გაერთიანებული სამეფოს უმაღლესმა წარმომადგენელმა თავის მეუღლეს მისწერა:

„როცა ბოდბის მონასტრის მივუახლოვდით, ჩვენ წინ აღიმართა ფოთლებითა და მცენარეებით შემკული ტრიუმფალური თაღი. ჩვენ მიგვიღო იღუმენიამ (თავადის ქალმა ვაჩნაძემ). ყველანი შეკრებილიყვნენ მონასტრის გარშემო: მონაზვნები შავ მანტიებსა და ლამაზ თავსაბურავებში, მონასტრის სკოლის გოგონები თეთრ კაბებში გამოწყობილი და იქვე მცხოვრები საღვთო. მღვდელმა შემიპატიჟა ეკლესიაში, რომელიც პირველად IV საუკუნეში აშენებულა და ჩაატარა

რამდენიმე წუთიანი მსახურება, ლოცულობდა და ევედრებოდა უფალს, ამ დროს კი მის გარშემო მყოფნი და მონაზვნები გალობდნენ.

იღუმენიამ დამათვალეიერებინა გოგონათა საერთო საცხოვრებელი, საკლასო ოთახები, სამზარეულო

და სამუშაო ოთახები, სადაც მზადდება ხალიჩები, საეკლესიო ტანსაცმელი, ხატები და საქარგავი ოთახი. ჩვენ ასევე მოვინახულეთ ბაღი, რომელიც ამჟვენებს მონასტერს. გოგონებმა დაგვასაჩუქრეს ყვავილებით, ხალხმა და ბავშვებმა კი გაგვაცილეს შეძახილებით, ჩვენც გავუყევით გზას სიღნაღისაკენ“...

1902-1906 წწ. მონასტრის წინამძღვარი იყო ილუმენია იუბენალია (თამარ მარჯანიშვილი). საეგზარქოსოს რუსიფიკატორული პოლიტიკის ურთულეს პერიოდში, იუბენალიას ძალისხმევით, ქალთა სასწავლებელში პირველიდან დამამთავრებელ კლასამდე სავალდებულო გახდა ქართული ენის სწავლება. მისი წინამძღვრობისას წირვა-ლოცვაც და გალობაც ქართულად მიმდინარეობდა. 1924 წ. კომუნისტური რეჟიმის გადაწყვეტილებით, მონასტერი გაუქმდა. მისი ბოლო წინამძღვარი იყო ილუმენია ნინო (ვაჩნაძე).

სამონასტრო ცხოვრება ბოლბეში კვლავ აღდგა 1991 წ. ბოლო წლებში ჩატარდა ტაძრის სარესტავრაციო სამუშაოები, განახლდა მონაზვნების სენაკები და მოიხატა მონასტრის სატრაპეზო. წმ. ნინოს წყაროზე მოეწყო განსაბანი, აიგო წმინდანის მშობლების, წმ. ზაბულონისა და სოსანას მცირე ტაძარი.

21-ე საუკუნეში

ბოლბეს ეწვია პოეტი თინათინ მღვდლიაშვილი და დღევანდელ ბოლბეს „ადუწერული სიღამაზისა და სათნოდ მაცხოვრებელთა სავანე“ უწოდა:

„თბილისი-ისტორიული ქიზიყი-ბოლბე და ივლისის მშვენიერი, თბილი დღე-ისტორიული ქიზიყისკენ, კერძოდ, ბოლბის წმინდანინოს სახელობის მონასტრისკენ მივემგზავრებით, რათა მოვილოცოთ ქართველთა განმანათლებლის, წმინდა გიორგის ბიძაშვილის, მოციქულთაწორი ქალწულის, თეთრი რაშების ქვეყნიდან, ანუ კაბადოკიიდან მობრძანებული ქართლის უჭკნობელი ყვავილის, ჩვენი ლამაზი წმინდა ნინოს, საფლავი.

კახეთისკენ მიმავალ გზას ვპოულობთ და ბოლბისკენ ვიღებთ გეზს. და, აი, შუაგულ ტყეში, გამოჩნდა წმინდა ნინოს სახ. დედათა მონასტერი, რომელიც ქალაქ სიღნაღიდან 2 კილომეტრში მდებარეობს. გადმოცემის თანახმად, მონასტერი აგებულია წმ. ნინოს დაკრძალვის ადგილზე და, დაწყებული წმ. მეფე მირიანიდან, მუდამ იყო მეფე-მთავართა და პატრიარქთა განსაკუთრებული ზრუნვის საგანი. ამ უწმინდეს სავანეს უვლიდნენ და ამჟვენებდნენ: ვახტანგ გორგასალი, მეფე თეიმურაზ პირველი (მან აღადგინა შაჰ-აბას პირველის ლაშქრის მიერ იარაღარქმნილი სავანე) და სხვა სამეფო და სასულიერო პირები.

1561 ბაიანით საქათველო

1924 წელს, საქართველოს ანექსიის შემდეგ, ბოლშევიკებმა მონასტერი გააუქმეს. მისი ბოლო წინამძღოლი გახლდათ იღუმენია ნინო ვაჩნაძე, რომელსაც მუქარით დაატოვებინეს წმინდა სავანე. იღუმენია ნინო თბილისში, ანჩისხატის ტაძართან ახლოს დასახლდა, სადაც გარდაიცვალა კიდევ.

1991 წელს დაიწყო მონასტრის აღორძინება. დღეს იგი ერთი აღუწერელი სილამაზისა და სათნოდ მაცხოვრებელთა სავანეა.

შემდეგ სულისა და ხორცის განმკურნებელი წყაროსკენ გავემურეთ. წმინდა ნინოს წყარო მონასტრიდან 3 კმ-ში მდებარეობს. იქვე აშენებულია ნინოს მშობლების - წმიდათა ზაბულონისა და სოსანას სახელობის მცირე ეკლესია.“

ბოდბის მონასტერთან სატრაპეზოა - „პილიგრიმი“. აქ კერძები მონაზვნების რეცეპტებით მზადდება. ტაძარს საკუთარი მეურნეობა აქვს, მოქმედებს ხატწერისა და ხელსაქმის სახელოსნოები. უძველეს ქართულ ხელნაწერთა საფუძველზე, გამოსაცემად მზადდება საღვთისმსახურო წიგნები...

ასე, რომ კიდევ მრავალ, ცნობილ თუ უცნობ პილიგრიმს მიიზიდავს და ალაფროთოვანებს ბოდბე.

და ყოველთვის, ყველა საუკუნეში აქ უეცარ კათარზისს განიცდის ყოველი პილიგრიმის სული.

ნეტავ რა იწვევს მას?

აღბათ, ბოდბეში ერთად დავანებული - ჩვენი მამული, ენა და სარწმუნოება...

ხაჯასიის მუზეუმი

თინა აბულაშვილი

საქართველოში სამუზეუმო საქმის განვითარებას არა ერთი სიძნელე და წარმატება ხვდა წილად. საექსპოზიციო საქმიანობა წლების მანძილზე ფართოვდებოდა და ღრმავდებოდა. საზოგადოების სიძველეებისადმი ინტერესის ზრდის, გათხრითი არქეოლოგიის ჩამოყალიბების, მასალის მეცნიერული გააზრების ბაზაზე XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში რამდენიმე მუზეუმი ჩამოყალიბდა, რომელთა დაარსება განსხვავებულმა მიზნებმა განაპირობა. ამ მუზეუმებს შორის ერთ-ერთი იყო კავკასიის მუზეუმი, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა საქართველოში სამუზეუმო საქმიანობის განვითარების საქმეში და რომელიც შემდგომში აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საფუძველი გახდა.

კავკასიის მუზეუმი 1865 წელს გაიხსნა. მას 39 წლის მანძილზე ხელმძღვანელობდა გერმანელი ბუნებისმეტყველი, დოქტორი გუსტავ რადე. გუსტავ რადე იყო ქალაქ დანციგიდან, თბილისში 1863 წელს პეტერბურგიდან ჩამოვიდა და გერმანულ კლუბში კავკასიის არქეოლოგიური კომისიის თავმჯდომარეს ადოლფ ბერჟეს დაუმეგობრდა. ბერჟეს რჩევით მან კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარმართებელს ბარონ ნიკოლაის კავკასიის ბიოლოგიურ-გეოლოგიური კვლევის გეგმა წარუდგინა, რომელიც მხარის კომპლექსურ შესწავლას, მისი ფლორის, ფაუნის, ისტორიის და ეთნოგრაფიის საკითხებზე მუშაობას ითვალისწინებდა. გეგმა მოიწონეს და გ. რადეს ნება დართეს მოეწყო ექსპედიციები კავკასიის მასშტაბით. მას უნდა შეეგროვებინა სამუზეუმო მასალა და გაეშალა სამეცნიერო სამუშაოები [სსმ არქივი 1885]. გ. რადემ მოიარა ენგურის და რიონის სათავეები, ლეჩხუმი, სვანეთი, სამურზაყანო, სამეგრელო, აფხაზეთი. შეაგროვა მდიდარი ბოტანიკური, ზოოლოგიური, გეოლოგიური, ისტორიული და ეთნოგრაფიული მასალა. ფირზე აღბეჭდა საქართველოს კუთხეების პეიზაჟები და ეთნოგრაფიული შინაარსის სურათები. შეგროვილი მასალის დაცვის, სისტემატიზაციის და მეცნიერული კლასი-

ფიკაციისათვის რადეს აზრით აუცილებელი იყო მუზეუმის შექმნა. ეს აზრი რეალობად იქცა და პირველი პრაქტიკული ნაბიჯებიც გადაიდგა მუზეუმისათვის ბინის დასაქირავებლად. მუზეუმი თავისი პირველი კოლექციებით სერგეევის (მაჩაბლის) ქუჩაზე, სამსართულიანი სახლის მეორე სართულზე სამ ოთახში განთავსდა. ის ოთხი განყოფილებისგან შედგებოდა: ეთნოგრაფიული, ზოოლოგიური, ბოტანიკური და გეოლოგიური. შემდეგ დაემატა ორნამენტებისა და სიძველეთა განყოფილება. პირველ კოლექციებს შეადგენდა გ. რადეს მიერ 1864-1866წწ-ში ჩატარებული ექსპედიციების შედეგად მოპოვებული საბუნებისმეტყველო და ეთნოგრაფიული მასალები, ასევე სხვადასხვა პირების და ორგანიზაციების შემოწირულობები. შემდგომში მუზეუმს გადაეცა გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუზეუმის და ე.წ. „ნატურალისტ ბაიერნის კაბინეტის“ კოლექციები. რუსეთის ეთნოგრაფიულმა საზოგადოებამ მუზეუმს გადასცა ეთნოგრაფიულ ტანსაცმელში გამონყობილი 288 ცალი მანეკენი და მოზლოკთან ნაპოვნი მამონტის გაქვავებული ნაშთები. ამ მასალების საფუძველზე 1867 წლის 2 იანვარს მუზეუმმა გახსნა გამოფენა. საზეიმო გახსნას ესწრებოდნენ კავკასიის მეფისნაცვალის და თბილისის საზოგადოების წარმომადგენლები. ნაჩვენები იყო გეოლოგიური, ბოტანიკური, ზოოლოგიური და ეთნოგრაფიული ფონდების მასალები. პირველი დარბაზი დათმობილი ჰქონდა ეთნოგრაფიული და ისტორიული შინაარსის ექსპონატებს. აქ იყო ჩრდილოეთ კავკასიაში შექმნილი და შემთხვევით ნაპოვნი ნივთები, გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუზეუმის ექსპონატები. ცალკე დარბაზები ეთმობოდა ზოოლოგიურ ექსპონატებს და ბოტანიკურ და გეოლოგიურ მასალებს. ეს იყო კავკასიის მუზეუმის პირველი გამოფენა, რომელიც უფრო საფონდო მასალების ჩვენება იყო ვიდრე სამუზეუმო ექსპოზიცია. გამოფენამ წელიწადნახევარი იმუშავა და ის 4300 კაცმა დაათვალიერა.

ექსპოზიციამ აჩვენა რომ მუზეუმის შენობა ვეღარ იტევდა ექსპონატებს. საგამოფენო სამი ოთახი საექსპოზიციო მასალით მეტად იყო გადატვირთული, ამიტომ აქტუალური გახდა მუზეუმისათვის ახალი შენობის გამოყოფის საკითხი. ახალი შენობის მშენებლობა მეფისნაცვლის სასახლის პირდაპირ თავისუფალ ტერიტორიაზე დაიწყო და 1869 წლის აგვისტოში დასრულდა. მეფისნაცვალის და ხელისუფლება მეტად კეთილგანწყობილი იყო მუზეუმისადმი, ისინი დიდად უწყობდნენ ხელს სამუზეუმო კოლექციების შესყიდვას. შექმნილ იქნა სხვადასხვა სახის ექსპონატები თუ ჰერბარიუმები, ასევე თბილისელი ფოტოგრაფის დიმიტრი ერმაკოვის ფოტოალბომი [ჩხაიძე 2003: 75]. თანადგომას იჩენდნენ კერძო პირებიც, რომელთა შორის იყვნენ ქართველი თავადებიც. 1870 წელს მუზეუმს გადაეცა ერინოვის მიერ ლორეს ხეობაში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა. ქალაქ შუშაში შეიძინეს ქსოვილები, ხალიჩები, ფარდაგები, ჯეჯიმი და სხვა. მუზეუმს დახმარებას უწევდა მსოფლიოს სხვადასხვა სამეცნიერო ცენტრი და დანესებულება: ლონდონის ალპური კლუბი, ბერლინის, ჰამბურგის, და კალკუტის მუზეუმები, რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემია, ერმიტაჟი, პეტერბურგის ბოტანიკური ბაღი. ექსპონატებით გამდიდრებული ფონდები საშუალებას იძლეოდა დაწყებულიყო მზადება ახალი გამოფენის მოსაწყობად.

1870 წელს, 13 სექტემბერს კავკასიის მუზეუმის ახალ შენობაში გოლოვინის პროსპექტისა და ნიკოლოზის ქუჩის (ნატო ვაჩნაძის ქუჩა) კუთხეში მოეწყო სტაციონალური გამოფენა, რომლის მიზანი იყო იმ დროინდელი სამუზეუმო ხერხებით აესახა კავკასიის ფლორა, ფაუნა და ეთნოგრაფია [ჩხაიძე 2003: 77]. ექსპოზიცია ხუთი განყოფილებისგან შედგებოდა. რვა დარბაზში 49 ვიტრინასა და 46 კარადაში წარმოდგენილი იყო ექსპონატები, ფიგურები, ფერწერული ტილოები, ფოტოები, მულაჟები, მანეკენები. ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ ექსპონატებს ოთხი დარბაზი ჰქონდა დათმობილი. პირველ დარბაზში გამოფენილი იყო ტანსაცმელი, საბრძოლო იარაღი, მუსიკალური საკრავები, სამკაული, სხვადასხვა ძვირფასეულობა. მეორე დარბაზი ეთმობოდა ეთნოგრაფიულ საოჯახო და

სამეურნეო ნივთებს. მესამე დარბაზის კარადებში გამოფენილი იყო მონეტები. მეოთხე დარბაზი კი ყუბანის ოლქის ქ. ეკატერინოდარის ახლოს გათხრილ სამაროვანზე მოპოვებული ოქროს და ვერცხლის ნივთებს ეთმობოდა. გამოფენილი იყო კავკასიის რელიეფური რუკა, რომელიც 1867 წელს ექსპონირებული იყო პარიზში საერთაშორისო გამოფენაზე. დანარჩენი ოთხი დარბაზი ზოოლოგიურ, ბოტანიკურ და გეოლოგიურ მასალებს ეკავათ. ეს იყო კომპლექსური ხასიათის გამოფენა, რომელშიც წარმოდგენილი იყო კავკასიის ფლორა, ფაუნა და ეთნოგრაფია. ეს გამოფენა დიდად არ განსხვავდებოდა წინა ექსპოზიციისაგან, თუმცა მნიშვნელოვნად იყო გამდიდრებული. გამოფენა პოპულარული იყო როგორც თბილისის საზოგადოებაში ისე სტუმართა შორის. 1871 წელს ის დაათვალიერა თბილისში სტუმრად მყოფმა რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე II-მ და მისმა ოჯახმა, 1878 წელს სპარსეთის შაჰმა ნასერ-ალ-დინმა [Кавказ 1871]. გამოფენამ მნიშვნელოვანი ცვლილებების გარეშე 1878 წლამდე იარსება.

უხვად შემოსული მასალის და გამდიდრებული ფონდების გამო რამოდენიმე წელში მუზეუმი უკვე ისევ სივინროვეს განიცდიდა. 1881 წლის შემოდგომაზე თბილისში უნდა გამართულიყო V საერთაშორისო არქეოლოგიური ყრილობა, სადაც თავი უნდა მოეყარა მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის ბევრ გამოჩენილ მეცნიერს. ყრილობის ერთ-ერთი მასპინძელი კავკასიის მუზეუმი უნდა ყოფილიყო, ამასთან დაკავშირებით მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება, რომ გაფართოებულიყო მუზეუმის შენობა და განახლებულიყო მისი გამოფენები. დაიწყო მზადება ახალი ექსპოზიციის მოსაწყობად. ცხრათვიანი ინტენსიური მუშაობის შედეგად მუზეუმის შენობაზე ერთი სართული დააშენეს. მუზეუმის მთავარი შესასვლელის ვესტიბიულის კედლები ავსტრიელმა მხატვარმა ფრანც ქსავერ ზიმმა და მისმა მეუღლემ მოხატეს. ახალი საგამოფენო ფართი შენობის ორ სართულს და ანტრესოლს მოიცავდა, სადაც 17-მდე დარბაზი იყო განთავსებული.

1881 წლის 8 სექტემბერს V საერთაშორისო ყრილობის საზეიმო ოფიციალური გახსნის შემდეგ გ. რადემ დამსწრე საზოგადოება კავკასიის მუზეუმის დასათვალიერებლად მიიპატიჟა. ექსპოზიცია საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა. ექსპონატები 17 დარბაზში იყო განთავსებული. მიუხედავად გამოფენაზე წარმოდგენილი ახალი კოლექციებისა ექსპოზიციის მოწყობის მხრივ ცვლილებები არ შეინიშნებოდა, რადგან ექსპოზიციები და ფონდის საცავები ერთმანეთისაგან არ იყო გამოყოფილი. ეს განსაკუთრებით შესამჩნევი იყო გეოლოგიის და ბოტანიკის განყოფილებებში. ორივეგან ჭარბად იყო დამხმარე მასალა: რუკები, ჭრილები, კატალოგები, სურათები, ტაბულები და სხვა [ბოლქვაძე 1974: 157]. შედარებით გაუმჯობესებულად გამოიყურებოდა ზოოლოგიის და ეთნოგრაფიის განყოფილება. პირველად იყო წარმოდგენილი ცხოველთა ენდემური სახეები. ეთნოგრაფიული განყოფილება რომლის ფონდების შევსება უმეტესად შემოწირულობების გზით ხდებოდა ექსპოზიციაში ძირითადად დაქსაქსული კოლექციებით იყო წარმოდგენილი. კავკასიის ხალხების საჩვენებლად გამოტანილი იყო ანთროპოლოგიური ტიპები დედან კოსტიუმებში ჩაცმული მანიკენების სახით, რომელთა ჯგუფები გამოხატავდნენ ყოფის დამაასიათებელ სხვადასხვა სცენებს [ბოლქვაძე 1974: 157]. საექსპოზიციო ფართის ეკონომიის მიზნით ნივთები პირამიდულად იყო განლაგებული, რაც ძლიერ ტვირთავდა ექსპოზიციას.

ორნამენტებისა და სიძველეთა განყოფილების მასალები ზედა ნახევარსართულზე იყო გამოფენილი და ნუმიზმატიკით იწყებოდა. გამოტანილი იყო წარწერების დედნები და პირები, ორნამენტები, ეკლესიის ფოტოები, საფლავის ქვები და სხვა. არქეოლოგია ოთხ დარბაზში იყო წარმოდგენილი. გამოიფინა 1871-1881წწ-ში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალები. ექსპონატები გეოგრაფიული პრინციპით, ოთხი მდინარის ყუბანის, თერგის, რიონისა და მტკვრის აუზების მიხედვით იყო დალაგებული, მის შიგნით კი მასალები შემომწირველთა ან აღმოჩენის ადგილის მიხედვით იყო ნაჩვენები. გამოფენილი იყო ვანში, ახტალაში, ვორნაკში და სხვა ადგილებში აღმოჩე-

1601 მუზეუმები და ახსენებები

ნილი არტეფაქტები. მათი ქრონოლოგიური რიგით წარმოდგენა გ. რადეს თქმით შეუძლებელი იყო, რადგან მუზეუმს არ ჰყავდა არქეოლოგი [ბოლქვაძე 1974: 157-159]. პირველ დარბაზში წარმოდგენილი იყო არქეოლოგიური მასალები მტკვარ-არაქსის აუზიდან. კარაღებში ელაგა ფრიდრიხ ბაიერნის მიერ მცხეთაში, სამთავროში მოპოვებული მასალები. სპეციალურ ვიტრინებში იყო გამოფენილი ამიერკავკასიის სხვადასხვა რაიონებში აღმოჩენილი ნივთები: ძველი ქაშანური თასი, ქრისტიანული ჯვრები, ქვის ჩაქურები და იარაღები, ასურული სამი ქანდაკება, მოზაიკა კილიკიიდან, ებრაულენოვანი საფლავის ქვა, 1867 წელს ბაგინეთში აღმოჩენილი იმპერატორ ვესპასიანეს ცნობილი სტელა. სადგარზე მოთავსებული იყო არაგვის ხეობიდან ჩამოტანილი გამომწვარი თიხის ორი სარკოფაგი. მეორე დარბაზში გამოფენილი იყო კაჟისა და ობსიდიანის ნივთები: დანები ხერხები, საფხეკები, ბრინჯაოს სამკაული, რელიეფური ფილები, შორაპანში აღმოჩენილი თასი, ძველი ნივთები აჯამეთიდან. მესამე დარბაზი ეთმობოდა სიძველეებს ყუბანიდან, ხოლო მეოთხე დარბაზი ნივთებს თერგის ოლქიდან. წარმოდგენილი იყო მასალა დაღესტნიდან, დიგორიდან, ხევსურეთიდან, ჩრდილოეთ ოსეთიდან, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიაში გავრცელებული სამარხების მოდელები. ექსპოზიციაში განსაკუთრებით საინტერესო და მნიშვნელოვანი იყო 1880 წელს ვანის ნაქალაქარში „ახვლედიანების“ გორაზე აღმოჩენილი მდიდრული სამარხის ინვენტარი, ქართლის სამხრეთ-აღმოსავლეთ განაპირას მდინარეების ქცია-ხრამის შენაკადის დებედის ხეობაში სოფ. ვორნაკთან 1871 წელს აღექსანდრე ერისთოვისა და ნიკო მარის მიერ გათხრილი სამაროვნიდან აკრეფილი ნივთები, ფრანგი სამთო ინჟინრის და არქეოლოგის ჟაკ დე-მორგანის ახტალა-ალავერდის მიდამოებში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ნივთები და სხვა [ჩხაიძე 2003: 105-107]. ეს მასალები ყრილობის მუშაობის დასრულების შემდეგ კავკასიის მუზეუმში დარჩა.

მთავარი რაც ამ ახალ გამოფენას წინა ექსპოზიციებისაგან განასხვავებდა იყო ის, რომ საგამოფენო ფართის გაზრდასთან ერთად, მოხერხდა ექსპონატების სისტემური წესით და სახეობების მიხედვით უფრო ვრცლად წარმოდგენა. დარბაზები გადატვირთული იყო პიველხარისხოვანი დედანი ექსპონატებით. ვიტრინების ვერტიკალური სიბრტყეები დაფარული იყო ქსოვილებით და ქარგულობით. ექსპოზიციაში შეიმჩნეოდა დიზაინის ხშირი ცვლა (ექსპონატთა ვერტიკალური ან პირამიდული განლაგება, მანეკენების შემოტანა წარმოდგენის უკეთ აღსაქმელად და სხვა), რაც თავისთავად ტვირთავდა ექსპოზიციას, მაგრამ კომპოზიციის ეს მეთოდები უფრო საექსპოზიციო ფართობის ეკონომიის მიზნით იყო ნაკარნახევი. როგორც ჩანს ექსპოზიციის გაფორმებისას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ თვალსაჩინოებას, სისტემურ-სამეცნიერო კოლექციებზე უფრო მეტად აქ სანახაობითი მხარე იყო წინ წამოწეული. მიუხედავად ამისა გამოფენამ დიდი მოწონება დაიმსახურა. „საზოგადოებამ დაათვალიერა მუზეუმი და დარწმუნდა, რომ ამდენი შრომა და ხარჯი უბრალოდ არ ყოფილა თურმე განეული, რომ ესეთი მუზეუმი, როგორც აქვს ეხლა ჩვენს ქალაქს, ბევრ ევროპის ქალაქს დაამშვენებდა ... მართლა საუცხოვოდ მორთული და მდიდარი მუზეუმი აქვს ჩვენს ქალაქს“ წერდა გაზეთ დროებაში ი. მეუნარგია [დროება 1881]. გამოფენა 28 წელი მოქმედებდა ცვლილებების გარეშე, სტუმრებს დახმარებას უწევდა ვრცელი გზამკვლევი, რომელიც ამ დროის მანძილზე შვიდჯერ გამოიცა.

ამის შემდეგ მუზეუმის განყოფილებები მუდმივად ივსებოდა სხვადასხვა გზით შემოსული ექსპონატებით და სრულყოფილებამდე მიდიოდა. მუზეუმში სამუშაოდ და ფონდების გასაცნობად ბევრი ცნობილი მეცნიერი ჩამოდიოდა. მუზეუმს დამთვალეირებელი არ აკლდა და მისი არსებობის მანძილზე ის 100000-ზე მეტმა ადამიანმა დაათვალიერა [Радде 1891: 64]. 1888 წელს კავკასიის მუზეუმი და საჯარო ბიბლიოთეკა გაერთიანდა. მუზეუმში მუდმივად შედიოდა მნიშვნელოვანი ნივთები. 1890 წელს მუზეუმს გადასცეს დიმიტრი ბაქრაძის და ექვთიმე თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით გათხრილი ბაგინეთის „კოშკის“ ნანგრევებში აღმოჩენილი მასალები: მინისა და თიხის ჭურჭელი, მარმარილოს ნატეხები, ვერცხლის მონეტები, ჩუქურთმიანი ქვა, სპილენძის ცული, ქალის სამკაული. 1903 წელს

გარდაიცვალა გუსტავ რადე, რამაც მუზეუმის მუშაობაზე გარკვეულწილად არასასურველი ზემოქმედება იქონია. მუზეუმის დირექტორად სამხედრო პირი ბუნებისმეტყველი პოლკოვნიკი ალექსანდრე კაზნაკოვი დაინიშნა. შემოსული ნივთების და ფონდების ზრდის გამო მუზეუმის შენობა უკვე ისევ ველარ აკმაყოფილებდა მოთხოვნილებებს. საფონდო ოთახები ველარ იტევდა სამუზეუმო კოლექციებს, გადაიტვირთა ექსპოზიციებიც. მუზეუმის ფონდებში 1908 წელს 180000-მდე ექსპონატი ირიცხებოდა [Джавахишвили 1950: 111]. ამის გამო კავკასიის მუზეუმმა დროებით შეწყვიტა აქტიური საექსპოზიციო საქმიანობა და დახურა თავისი გამოფენები, თუმცა ისინი ამ დაწესებულების ისტორიის დარჩენილ მონაკვეთში უკვე აღარც გახსნილა. რადგან მუზეუმი აღარ აწყობდა გამოფენებს, მთელი ყურადღება მოძიებით სამუშაოებს ეთმობოდა. ყოველწლიურად ეწყობოდა სამეცნიერო ექსპედიციები, მივლინებები და ექსკურსიები. კავკასიის მუზეუმის თანამშრომლები კვლევებს აწარმოებდნენ ჩრდილოეთ კავკასიის რეგიონსა და შუა აზიაში. 1905-1913წწ-ში ექსპედიციები მოეწყო ერევანში, შავი ზღვისპირეთში, ყარაჩაიში, ყუბანში, ართვინის ოლქში, ახალქალაქის მიდამოებში, ყარსის ოლქში, ჩრდილო ირანში, ყარაბაღში, ბაქოს გუბერნიაში, დაღესტანში, კახეთში, დუშეთში. ფონდები მდიდრდებოდა შემონირულობების, შესყიდვის და გაცვლის გზითაც. 1908-1909წწ-ში კავკასიის მუზეუმმა შეიძინა უნიკალური ექსპონატები, რომლებიც „ახალგორის განძის“ სახელითაა ცნობილი. ადრეანტიკური ხანის ეს კოლექცია ქსნის ხეობაში, ახალგორთან ახლოს, სოფ. საძეგურში ქალის მდიდრულ სამარხში შემთხვევით იპოვეს ადგილობრივმა გლეხებმა. განძის უდიდესი ნაწილი ექ. თაყაიშვილის ძალისხმევით გაყიდვას გადაურჩა და კავკასიის მუზეუმმა შეიძინა. ძვ.წ. V-IVსს. დათარიღებულ კოლექცია შედგებოდა ოქროს საყურეების, საკისრე რგოლების, სარტყელის, მდიდრულად შეკაზმული ცხენების გამოსახულებიანი სასაფეთქლეების, ფასკუნჯიანი ბალთების, საკიდების, გომბეშოების გამოსახულებიანი ყელსაბამის, ვერცხლის ჯამების, სურისა და სხვა ძვირფასი ნივთებისაგან, რომელთა უმრავლესობა შემკული იყო გავარსით. 1910 წლიდან კვლევები მიმდინარეობდა ირანში შუასაუკუნეების ძეგლებზე: რეა, სულტანაბადი, ჰამადანი, ჯულფა და სხვა [ჭილაშვილი 2002: 34]. მუზეუმის ლაბორატორიაში ხდებოდა გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალების, უპირატესად კერამიკის კამერალური დამუშავება. მუზეუმში შემოდიოდა შემთხვევით აღმოჩენილი განძებიც მათ შორის ერევნის გუბერნიაში სოფ. იგდირთან მინაში ჩამარხულ ყუთში აღმოჩენილი სამი ბრინჯაოს სამაჯური, შუბის პირები, ვერცხლის მონეტა წარწერით ალექსანდრე, რკინის დანა, თიხის ჭურჭელი, მძივები და სხვა [სსმ არქივი 1914: 98]. იმ პერიოდში მეფისნაცვალის ვორონცოვ-დაშკოვი მუზეუმის შესახებ იმპერატორ ნიკოლოზ II-ს წერდა: „მსგავსი დაწესებულება არ მოგვეპოვება რუსეთშიო“, მაგრამ სამწუხაროდ მუზეუმის შენობის მდგომარეობა გააუარესა მუზეუმის ეზოში არსებული სტამბის აფეთქებამ და ხანძარმა. ცუდ მდგომარეობაში იყო შენობის ფასადიც, რომლის დიდი ნაწილი 1904 წელს ნიკოლოზის ქუჩის მხარეს ჩამოიშალა და საფრთხე შეუქმნა დამთვალიერებელს [სსმ არქივი 1904]. 1905 და 1908 წლებში მომხდარმა მიწისძვრამ კი მდგომარეობა საშიში გახადა. შენობას მიმდინარე შეკეთებებმა ვერაფერი უშველა. მდგომარეობის შესწავლის შედეგად, ხელისუფლების გადაწყვეტილებით გადაწყდა დაეშალათ მუზეუმის ძველი შენობა და მის ადგილზე აეგოთ ახალი. 1910 წელს დაიწყო შენობის რეკონსტრუქცია. კოლექციები გადაიტანეს დღევანდელ გუდიაშვილის ქუჩაზე. ახალი შენობის პროექტი და ხარჯთაღრიცხვა არქიტექტორმა კონსტანტინე ტატიშჩევმა შეიმუშავა. მუზეუმის ახალი შენობა უნდა აგებულიყო მეფისნაცვლის სასახლის პირდაპირ გოლოვინის პროსპექტის გაყოლებაზე ნიკოლოზის და ბარონის ქუჩებს შორის. 1912 წელს არქიტექტორი ტატიშჩევი შეცვალა არქიტექტორმა ალექსანდრე როგოისკიმ, მაგრამ სამწუხაროდ ის იმავე წელს გარდაიცვალა და მშენებლად მონვეულ იქნა მიხეილ ნეპრინცევი, რომელიც რამდენიმე თვით პარიზში მიავლინეს მშენებლობის მოწინავე მეთოდების გასაცნობად. 1913 წელს ძველი შენობის დაშლა დასრულდა და დაიწყო მშენებლობა. მაისში მოხდა მუზეუმის შენო-

162 მუზეუმი და ახსენებები

ბის საძირკველის ჩაყრის ცერემონიალი. საძირკველში ჩაყარეს ოქროს მონეტები და მოათავსეს მარმარილოს ფილა ბრინჯაოს დაფით, რომელზეც ამოტვიფრული იყო თარიღი და მშენებელთა გვარები [Непринцев 1974: 201]. 1913 წლიდან მუზეუმი ოფიციალურად გახდა რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის წევრი და პირველ მსოფლიო ომამდე მშვიდად ფუნქციონირებდა, მაგრამ პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ მშენებლობა შეაფერხა, შემცირდა დაფინანსება, რის გამოც სამუშაოები რამოდენიმე წელი გაინელა. მუზეუმის დირექტორი ალ. კაზნაკოვი სამხედრო საქმეს დაუბრუნდა და მუზეუმი თითქმის უპატრონოდ დარჩა. ქვეყანაში შექმნილმა მძიმე მდგომარეობამ (რევოლუციური მოძრაობა, პირველი მსოფლიო ომი, ხელისუფლების სადამსჯელო ღონისძიებები, პოლიტიკურ-ეკონომიკური კრიზისი, არეულობა) მუზეუმის მუშაობაზე არასასურველი ზემოქმედება იქონია, 1915-1917წწ-ში დირექტორის მოვალეობას იური ვორონოვი ასრულებდა [ჭილაშვილი 2002: 34]. მართალია ომის პერიოდში კავკასიის მუზეუმმა ბევრი სამუშაო შეწყვიტა, მაგრამ მოძიებით სამუშაოებს და ნივთების მიღებას მაინც აწარმოებდა. 1916 წელს კავკასიის არმიის მთავარსარდალმა გამოსცა ბრძანება, რომლის მიხედვითაც უნდა მომხდარიყო „საომარი მოქმედებების რაიონებში სიძველეების და მატერიალური კულტურის ძეგლთა ნიმუშების შეგროვება“, ამისათვის ვანისა და ურმიის ტბების მიდამოებში საძიებო სამუშაოების ჩასატარებლად მიავლინეს აკად. ნიკო მარი. ქვეყანაში პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისის პირობებში მუზეუმსაც კრიზისის ხანა დაუდგა, ხელისუფლების ყურადღება მისდამი მკვეთრად შესუსტდა და მუზეუმს საკმაოდ მძიმე პირობებში უხდებოდა მუშაობა. სხვადასხვა მიზეზებით გაჭიანურებული ახალი შენობის აგებამდე მუზეუმი შენობის უქონლობას განიცდიდა, ამის გამო ექსპონატები და ნიგნები წლების მანძილზე ყუთებში იყო ჩალაგებული და უკეთესი თავშესაფრის ძებნაში ერთი ადგილიდან მეორეში გადაჰქონდათ. ამ პერიოდში ხელისუფლებამ კავკასიის მუზეუმი ფაქტიურად უყურადღებოდ დატოვა და სათანადო დახმარებასაც აღარ უწევდა. 1917 წლისათვის სამშენებლო სამუშაოები შეწყვეტილი იყო შენობა კი ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი.

იმ დროისათვის კავკასიის მუზეუმი თავისი კოლექციებით ევროპული დონის იყო. მუზეუმმა არაერთი გამოფენა მოაწყო რუსეთსა და ევროპის სხვა ქვეყნებში, რითაც ფართო საზოგადოებას კავკასიის მხარე გააცნო. 1867 წელს კავკასიის მუზეუმმა მონაწილეობა მიიღო პარიზის საერთაშორისო გამოფენაზე, 1872 წლის მაისში კი მოსკოვში გამართულ დიდ საერთაშორისო პოლიტიკურ გამოფენაში, რომელიც პეტრე პირველის დაბადებიდან 200 წლისთავის იუბილეს ეძღვნებოდა. გამოფენა კრემლის ტერიტორიაზე მოეწყო, სადაც კავკასიის მხარე ცალკე პავილიონად იყო წარმოდგენილი. გამოფენილი იყო როგორც საბუნებისმეტყველო ისე ისტორიულ-ეთნოლოგიური მასალები. გამოფენამ დიდი მოწონება დაიმსახურა. წარმოდგენილი 1136 ექსპონატიდან ჯილდო 188 ექსპონატმა მიიღო. 1873 წლის ნოემბერში ვენის საერთაშორისო გამოფენაზე წარმოდგენილი იყო კავკასიის მუზეუმის ექსპონატები და გ. რადეს მიერ შერჩეული და სპეციალურად გამოფენისათვის ნაყიდი კავკასიის მხარის ამსახველი საბუნებისმეტყველო და ეთნოგრაფიული ნივთები [ჩხაიძე 2003: 86]. 1879 წელს მოსკოვის ანთროპოლოგიური და არქეოლოგიური კონგრესის პარალელურად მოეწყო არქეოლოგიური გამოფენა, სადაც გ. ფილიმონივის მიერ წარმოდგენილი იყო აფხაზეთის დოლმენები და შავი ზღვის სანაპიროს განათხარი მასალა, ასევე ყობანის, ყაზბეგის (სტეფანწმინდა) და სამთავროს აღმოჩენები. არქეოლოგიურმა მასალამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მნახველებზე. ა. უვაროვმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ „კავკასიის ხალხთა კულტურა რამდენიმე საუკუნით წინ უსწრებდა დანარჩენი ევროპის კულტურას“ [Доманский 1984: 6-7]. განსაკუთრებული აღტაცება გამოიწვია გამოფენის სანახაობითმა მხარემ. 1901 წელს პარიზის საერთაშორისო გამოფენაზე კავკასიის მუზეუმის მიერ წარმოდგენილმა 60 ექსპონატმა მაღალი ჯილდო დაიმსახურა, ხოლო მუზეუმს და მის დირექტორს ოქროს მედალი მიენიჭა.

მუზეუმი და ახსენებები 1631

კავკასიის მუზეუმი დიდ ყურადღებას უთმობდა სამეცნიერო გამოცემებსაც. 1897-1919 წლებში მუზეუმმა გამოსცა „Известия Кавказского Музея“. 1915-1919 წლებში გამოვიდა „Записки Кавказского Музея“. 1899 წლიდან ქვეყნდებოდა მუზეუმის კოლექციები სერიით „უსეუმ ჩაუცუსიცუმ“ რომლის მეხუთე ტომში პრასკოვია უვაროვას რედაქციით გამოქვეყნდა არქეოლოგიური კოლექციების აღწერილობა. მუზეუმი რუსეთის და მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის გამომცემლობებთან იყო დაკავშირებული და აწარმოებდა თავისი მეცნიერული პროდუქციის გაცვლას. შეიქმნა საცნობარო-საინფორმაციო განყოფილება ე.წ. „მუზეუმის საბიბლიოთეკო ცნობარი“, რომელიც საერთაშორისო ბიბლიოგრაფიულ საძიებელში იყო ჩართული [სსმ არქივი 1912: 12]. კავკასიის მუზეუმი კავკასიაში ჩამოსული საპატიო სტუმრების მასპინძელი და თბილისის საზოგადოების თავშეყრის ადგილიც იყო. მუზეუმის ვესტიბულში თვალსაჩინო ადგილზე იყო გამოფენილი დამთავალიერებლების მიერ დატოვებული ავტოგრაფები. მათ შორის რუსეთის იმპერატორების ალექსანდრე II-ის და ალექსანდრე III-ის, სპარსეთის შაჰის, რუსეთის სამეფო ოჯახის წევრების, დიდი მთავრების და თბილისის საერთაშორისო V არქეოლოგიური ყრილობის სტუმრების ავტოგრაფები. მუზეუმის არქეოლოგიურ ფონდებში მრავალი უნიკალური ნივთი და ნუმიზმატიკური მასალა იყო თავმოყრილი. ის მსხვილ მრავალპროფილიან სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულებას წარმოადგენდა მთელი კავკასიის მასშტაბით, რომელთანაც ბევრი რუსი თუ უცხოელი მეცნიერი თანამშრომლობდა, თუმცა მამინ არსებული პოლიტიკის და მოქმედი წესის თანახმად მუზეუმში არ იღებდნენ ადგილობრივ ეროვნულ კვალიფიციურ კადრებს. მუზეუმის არსებობის მთელ მანძილზე იქ არც ერთ ქართველს არ უმუშავია. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში სამეცნიერო ასპარეზზე, განსაკუთრებით კი ჰუმანიტარულ დისციპლინებში, ბევრი ქართველი მეცნიერი იყო გამოსული მათთვის მუზეუმის კარი დახშული იყო იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ ქართული ეროვნული კულტურის წარმოჩენა არ შედიოდა რუსეთის იმპერიულ-კოლონიური პოლიტიკის მიზნებში. წლების მანძილზე მუზეუმის დირექტორიც და ერთადერთი მეცნიერ თანამშრომელიც გ. რადე იყო, მას კი თანამშენებლად მხოლოდ უცხოელები ჰყავდა [Читаия 1948: 177]. იგი საუკეთესო კავკასიური კოლექციებით ამარაგებდა ევროპულ მუზეუმებს ჰამბურგში, ლაიფციგში, ბერლინში.

კავკასიის მუზეუმის დაარსების მთავარი მიზანი მთლიანად უკავშირდებოდა რუსეთის იმპერიის ზრახვას შეესწავლა და გამოეყვლია კავკასიის ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობები, მისი რესურსები, რეზერვები და თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. ამ ამოცანის შესასრულებლად ეწყობოდა სამეცნიერო მოგზაურობები და ექსპედიციები, მუზეუმში თავს იყრიდა კავკასიის ბუნებისა და ისტორიის ამსახველი უნიკალური ექსპონატები, მდიდრდებოდა ფონდები, ეწყობოდა გამოფენები [სსმ არქივი 1864]. კავკასიის მუზეუმის დირექციას ნაკლებად აინტერესებდა ადგილობრივი ინტერესები, ის იყო ამ მხარეში კოლონიური მიზნების გამტარებელი და ამუხრუჭებდა ეროვნული კულტურის გამოვლინებებს. მიუხედავად ამისა XIX-ის 60-იან წლებში, კავკასიის კოლონიზაციის პროცესში, კავკასიის მუზეუმის დაარსების ფაქტი მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა საქართველოს და მთლიანად კავკასიის ისტორიის, მატერიალური კულტურის და ბუნების შესწავლის საქმეში. ეს მუზეუმი ჩამოყალიბდა ახალგაზრდა მეცნიერის გუსტავ რადეს ენთუზიაზმის, იმდროინდელი სამეცნიერო საზოგადოების და ხელისუფლების ძალისხმევით. მართალია მუზეუმს კავკასიის მხარის კოლონიური ათვისების მიზნებისათვის იყენებდნენ, როგორც მეფის რუსეთის მიერ დაარსებული ყველა დაწესებულება ისიც უპირველეს ყოვლისა მეტროპოლიის კოლონიურ ინტერესებს ემსახურებოდა და მისი იმპერიული ზრახვების მყარი დასაყრდენი იყო კავკასიაში, მაგრამ მან მაინც დიდი როლი შეასრულა სამუზეუმო საქმის მაღალ პროფესიონალურ დონეზე აყვანაში, მხარის მატერიალური და სულიერი კულტურის ნიმუშების მოძიება-შეგოვებაში, რეგიონის ფლორისა და ფაუნის შესწავლაში. დიდად შეუწყო ხელი კავკასიაში საბუნებისმეტყველო და სხვა დარგების შექმნასა და განვითარებას. კავკასიის მუზეუმის დაარსება და მისი ფუნქციონირების პერიოდი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო საქართველოში სამუზეუმო ისტორიისა.

1641 მუზეუმები და ახსენებები

ლიტერატურა

- ბოლქვაძე ს., 1974, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის ექსპოზიციები, სსმმ, ტ. XXX-, გვ. 154-184.
- დროება, 1881, 4, 10.
- სსმ არქივი, 1864, 11/1, ფ. 22.
- სსმ არქივი, 1885, 29/8.
- სსმ არქივი, 1904, 40/29, ფ. 106.
- სსმ არქივი, 1912, 38.
- სსმ არქივი, 1914, 71.
- ჩხაიძე გ., 2003., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, თბ.
- ჭილაშვილი ლ., 2002, საქართველოს მემორიე“ გაზ. თბილისი 25/V, 15.
- Джавахишвили А., 1950, Краткий обзор прошлой и будущей деятельности Государственного Музея Грузии им. С.Н. Джанашия, Известия Академии Наук Армянского ССР, №8, с.110-113.
- Доманский Я., 1984, Древняя художественная бронза Кавказа, М. Кавказ 1871, №115.
- Непринцев М., 1974, Воспоминания автора проекта и строителя здания Кавказского музея, ssm moambe 000 – А
- Радде Г., 1891, Краткий очерк истории развития Кавказского музея, Т.
- Читаия Г., 1948, Этнографические исследования в Грузинской ССР “Советская Этнография», 4.

შემოკლებები

სსმ არქივი - საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქივი

1679 წლის ღლაძე უსწოზი სასწოზანაზლო წახწახა სწოჯან სსხაზკუთის წმიდა მახინას ჯანსიიდან და მისი მწიჭწანაწობა აზაშქიქათა ფაწოღანჯი სანსისთვის

თამაზ გოგოღაძე, ირაკლი გელაშვილი

წინამღებარე წაშრომში მოტანღია ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემღე უწწოზი ცხრუკვეთის 1679 წლის სააღმშენებლო წარწერა გიორგის, მისი მეუღლის -მართასა და მათი შვიღების მოხსენიებით. ქართული ეპიგრაფიკული ძეგღებისა (წავარძეთის ე.წ. „თირის“ ეკღესიის წარწერები) და წარატიული წყაროების (ვახუშტი ბატონიშვიღი) ცწობების ურთიერთშეჯერების საფუძვეღზე ტაძრის ქტიტორი – გიორგი ავტორებმა გააიგივეს XVII საუკუნის II წახვერისა XVIII საუკუნის დასაწყისში მოღვანე ცწობიღ და გავღენიან იმერელ ფეოდაღ გიორგი აზაშქისთან. გაარკვეის მისი პირვეღი მეუღლის სახელი - მართა, რაც ასევე უწწოზი გახღდათ საქართველოს სამეცწიერო წრეებისთვის და ტაძრის ზეციური მფარვეღი ყოფიღა წმიდა მარინე. წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი აწალიზის საფუძვეღზე დადგინდა გიორგი აზაშქიდის მონაზნობის წღები (1679-1684 წწ.), დავიწროვდა მისი და მისი მესამე მეუღლის, გულქან ლორთქიფანიდის დაკვეთით დამზადებული საეკღესიო წივთის („საკოსის“) შექმწისა და მასზე ამოქარგული წარწერის თარიღი, რომელიც ავტირებმა XVIII საუკუნის I წახვერის წაცვღად, 1708-1722 წღებით განსაზღვრეს. გიორგი აზაშქიდის დაკვეთით გაღანწერიღი ერთ-ერთი გულანის (-631) გაღანწერის თარიღი ამ დრომღე მიღებული 1723 წლის წაცვღად, 1679-1684 აწ 1709-1722 წღებით დაათარიღეს.

მას ასე, თამაზ გოგოღაძისა და ირაკლი გელაშვიღის მიერ წარწერებით გაცოცხლებული წარსული „ონღან არქეოლოგიის“ მკითხვეღის ცწობისათვის:

სურ. 1

I წარწერის პუბღიკაცია

სოფელი ცხრუკვეთი დასავღეთ საქართველოში, უფრო კონკრეტულად, ზემო იმერეთში მღებარეობს და დღეს ჭიათურის მუწიცი-პალიტეტის შემადგენღობაშია. სოფელში წმიდა გიორგისა და ღმრთისმშობღის სახეღობის ეკღესიებია აღმართული. 2016 წლის 28 სექტემბერს პროექტ „ჭიათურის რაიონის ხუროთ-მოძღვრული ძეგღების (გზამ-

კვლევი)“ ფარგლებში აღნიშნული სოფელი მოვინახულეთ. იქ არსებული ეკლესია-მონასტრების დათვალიერებისას ჩვენი ყურადღება მიიქცია ღმრთისმშობლის სახელობის ტაძრის (სურ. 1) სამხრეთ შესასვლელის თავზე ჩასმულმა სამად დანაწევრებულმა ტიმპანის ქვამ და მასზედ ამოღარულმა ასომთავრულმა წარწერამ. თავდაპირველად, ამოვიკითხეთ წარწერის ტექსტი, გადმოვიღეთ მისი პალეოგრაფიული პირი და აღვბეჭდეთ ფოტოზე. შემდეგ, დავინტერესდით ამ წარწერისა და, შესაბამისად, ეკლესიის ისტორიით. ამ მიზნით შევეცადეთ ადგილობრივი მოსახლეობისგან ჩვენთვის საინტერესო ინფორმაციის მოპოვებას. იქაური მკვიდრის - რევაზ ტატიშვილის (85 წლის) მონაცემებით, ეს ეკლესია დანგრეული ყოფილა და აღუდგენიათ 2001 წელს. გარდა ამისა, მან მეტად საყურადღებო ინფორმაცია მოგვანოდა წარწერის შესახებ. მისი თქმით, ეს ეკლესია და ასევე წარწერა ცნობილ აღმოსავლეთმცოდნეს, გიორგი წერეთელს უნახავს, რომელიც, როგორც ცნობილია, წარმოშობით ცხრუკვეთიდან იყო. მას წაუკითხვას წარწერის ტექსტი და უთქვამს, რომ ეს სამშენებლო ხასიათის წარწერა იყო. თბილისში დაბრუნების შემდეგ საქართველოს კულტური მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ინფორმაციას გავეცანით და აღმოჩნდა, რომ 1949 წელს არქიტექტორებს რ. გვერდნითელსა და ა. გოგელიას ტაძარი აუზომავთ და შეუდგენიათ ძეგლის პასპორტი. მათი ინფორმაციით, ტაძარი დაზიანებული ყოფილა და 1949 წლისათვის „ძეგლის ერთადერთ შემკულობას წარმოადგენს გვიანი წარწერა ამოკვეთილი სამხრეთი შესასვლელის არქიტრაჟზე“. მეტი ინფორმაცია დღესდღეობით არ მოგვეპოვება ცხრუკვეთის ღმრთისმშობლის ტაძრის, ასევე მის სამხრეთ შესასვლელის თავზე ამოკვეთილი წარწერის შესახებ.

გთავაზობთ წარწერის არქეოგრაფიულ აღწერილობას, წარწერის ფერად ფოტოს, წარწერის პალეოგრაფიულ პირებს, მის გადმონაწერს დედნის შრიფტის დაცვით და მის ჩვენეულ წაკითხვას.

ძირითადი ნაწილი. წარწერა ამოკვეთილია ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე, შესასვლელის ზემოთ ჩასმულ არქიტრაჟის ქვაზე, მიწის დონიდან 260 სმ-ის სიმაღლეზე; წარწერიანი ქვის ზომები: 43X167 სმ.; წარწერის ფართობი: 35X154 სმ.; 5 სტრიქონი; ასომთავრული; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: წ (I სტრიქონის I გრაფემა) – 14X6,5 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: ა (IV სტრიქონის XV გრაფემა) – 1X2 სმ.; ქარაგმის ნიშნები: მოკლე ან განივი კლაკნილი ხაზი; განკვეთილობის ნიშნები: ორწერტილი ან სამწერტილი თითქმის ყოველი სიტყვის შემდეგ.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა დაზიანებულია. ეკლესიის დანგრევის დროს წარწერიანი ქვა ჩამოვარდა თავის პირვანდელი ადგილიდან და მიწაზე დაცემის შედეგად სამ ნაწილად გატყდა. გარდა ამისა, წარწერიან ქვას აკლია გარკვეული გრაფემები. მიუხედავად ამისა, შემორჩენილი გრაფემებისა და კონტექსტის მიხედვით ხერხდება წარწერის შინაარსის სრულად აღდგენა. აღსანიშნავია ერთი მნიშვნელოვანი გარემოებაც – წარწერის სამი ფილა არასწორად არის ჩასმული ეკლესიის სამხრეთის შესასვლელის თავზე.

წ ა რ წ ე რ ი ს დ ა თ ა რ ი ღ ე ბ ი ს ს ა ფ უ ძ ე ლ ი : წარწერას უზის თარიღი ქორონიკონი — თჳ, რაც (367+1312=1679 წ.) 1679 წელს გვაძლევს.

ნარწერის ფერადი ფოტო (სურ. 2.) ნარწერის პალეოგრაფიული პირები (სურ. 3; სურ. 4).

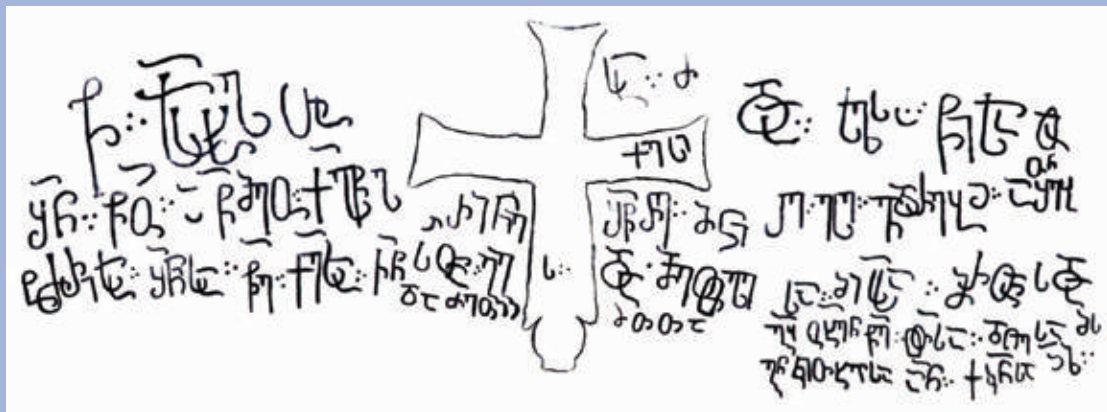
1. w.: s~axlT{a} ----sa:. Z--- da:. sls{a}:. wisaTa
2. S~n:. w~o:. m]~wmeo:. q~lwl {m}arine S~wre:. mcire: ese:. vdrebÁ:. aSebTn
3. tZrisa:. S~nisa:. w~e:. qe~sa:. C~nsTa:. ggs:. da. meoRsa:. mis~sa:. mrTas da
4. da ZeT mTTa gÁ~oxen w~e:. RTsa:. dResa ms
5. gankiTxvsa a~n:. qk~nsa -Á~z

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

წ. სახ(ე)ლ(ი)თა [მამი]სა, ძ[ისა] და ს[ჟ]ულ[ი]სა წ[მ]ი[დი]სა[ჟ]თა, | შ(ე)ნ, წ(მიდა)ო მ(ო)ნ(ა) მეო ქ(ა)ლწ(უ)ლ(ო) მ[ჟ]არინე, შ(ე)ნ(ი)რე მცირე ესე ვ[ც]ედრებ[ჟ]ა; აშე[ნ]ებ[ჟ]ისა[თ]ჟნ | ტ[ჟ]აძრისა შ(ე)ნისა წ(ინაშ)ე ქ(რისტ)ესა ჩ(უე)ნ(ი)ს(ა)თა, გ[ჟ]იორგ[ჟ]ის და მეულ[ლ]ესა მისსა მ[ჟ]ართას და | <და> ძეთ[ჟ]თა მ[ჟ]ართა, გ[ჟ]ოხენ წ(ინაშ)ე ღ(მრ)თ(ი)სა დღესა მ[ჟ]აჟს განკითხვ[ი]სა[ჟ]სა, ა(მე)ნ, ქ(ორონი)კ(ო)ნსა [t]jz (367+1312=1679 წ.)~.

წარწერის I ნაწილში, საღმრთისმეტყველო ტექსტში მოხსენიებულია მამა, ძე და სულიწმიდა, ამის შემდეგ ტაძრის ქტიტორები - გიორგი და მართა ვედრებით მიმართავენ ტაძრის ზეციურ მფარველს, წმიდა მარინეს უშუამდგომლოს ღმრთის წინაშე მათ მიერ განეული შრომის სანაცვლოდ: წ. სახ(ე)ლ(ი)თა [მამი]სა, ძ[ისა] და ს[ჟ]ულ[ი]სა წ[მ]ი[დი]სა[ჟ]თა, | შ(ე)ნ, წ(მიდა)ო მ(ო)ნ(ა)მეო ქ(ა)ლწ(უ)ლ(ო), მ[ჟ]არინე, შ(ე)ნ(ი)რე მცირე ესე ვ[ც]ედრებ[ჟ]ა აშე[ნ]ებ[ჟ]ისა[თ]ჟნ | ტ[ჟ]აძრისა შ(ე)ნისა წ(ინაშ)ე ქ(რისტ)ესა ჩ(უე)ნ(ი)ს(ა)თა.

წარწერის II ნაწილში ტაძრის ქტიტორები გიორგი და მისი მეუღლე - მართა მათი და მათი შვილების სულისთვის მეოხებას ითხოვენ ღმრთისგან მეორედ მოსვლის დროს: გ[ჟ]იორგ[ჟ]ის და მეულ[ლ]ესა მისსა მ[ჟ]ართას და | <და> ძეთ[ჟ]თა მ[ჟ]ართა, გ[ჟ]ოხენ წ(ინაშ)ე ღ(მრ)თ(ი)სა დღესა მ[ჟ]აჟს განკითხვ[ი]სა[ჟ]სა, ა(მე)ნ.

წარწერის III ნაწილში მოცემულია წარწერის თარიღი - ქორონიკონი [ტ]ჟზ: ქ(ორორონი)კ(ო)ნსა [t]jz (367+1312=1679 წ.)~.

როგორც წარწერის ტექსტიდან ვიგებთ, 1679 წელს გიორგისა და მის მეუღლეს, მართას წმიდა მარინეს სახელზე ეკლესია აუგიათ, რის სანაცვლოდაც თავისი და თავიანთი შვილების სულისათვის მეოხებას ითხოვენ ღმრთისაგან. წარწერის ტექსტის თანახმად, თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ტაძარი აგებულია არა ღმრთისმშობლის, როგორც ეს ჩვენამდე იყო ცნობილი, არამედ წმიდა მარინეს სახელზე. როგორც ცნობილია, საქართველოში ფართოდ გავრცელებული იყო წმიდა მარინეს კულტი და მის სახელზე აშენებული ეკლესიები ჩვენი ქვეყნის თითქმის ყველა ისტორიულ-გეოგრაფიულ პროვინციაში გვხვდება.¹

სურ. 5

II წარწერის ქტიტორის ვინაობა

წარწერის ტექსტის მიხედვით, ტაძრის აგების ინიციატორები და, შესაბამისად, ტაძრის ქტიტორები - გიორგი და მისი მეუღლე, მართა გახლავთ. ჩნდება ლოგიკური კითხვა - ვინ შეიძლება მოვიხაროთ წარწერაში მოხსენიებულ გიორგიში? დასმულ კითხვაზე ამომწურავ პასუხს გვანვდის ცხრუკვეთის ახლოს მდებარე ნავარძეთის („თირის“) ეკლესიის (სურ.5) სამხრეთ და დასავლეთ

¹ მეტი თვალსაჩინოებისათვის შეგვიძლია მოვიყვანოთ 1304 წელს აგებული თმოგვის წმიდა მარინეს ეკლესია (ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი, გამოსაცემად მოამზადეს და გამოკვლევები დაურთეს ვალერი სილოგავამ, ლია ახალაძემ, მერაბ ბერიძემ, ნესტან სულავამ და როინ ყავრელიძემ, (თბილისი, 2012), 62-62) და ქვემო ქართლში მდებარე დმანისის ნაქალაქარის წმიდა მარინეს ეკლესია (ქვემო ქართლის ეპიგრაფიკული კორპუსი, ტ. I დმანისის რაიონი V-XVIII ს, (თბილისი, 2017), 206 და სხვ.

ფასადებზე ამოღარული საქტიტორო წარწერები. მათი მნიშვნელობიდან გამომდინარე გთვა-
ზობთ ორივე წარწერას არქეოგრაფიული აღწერილობით, ფერადი ფოტოებით, პალეოგრაფი-
ული პირებით, გადმონაწერებით დედნის შრიფტის დაცვითა და ჩვენეული წაკითხვებით:

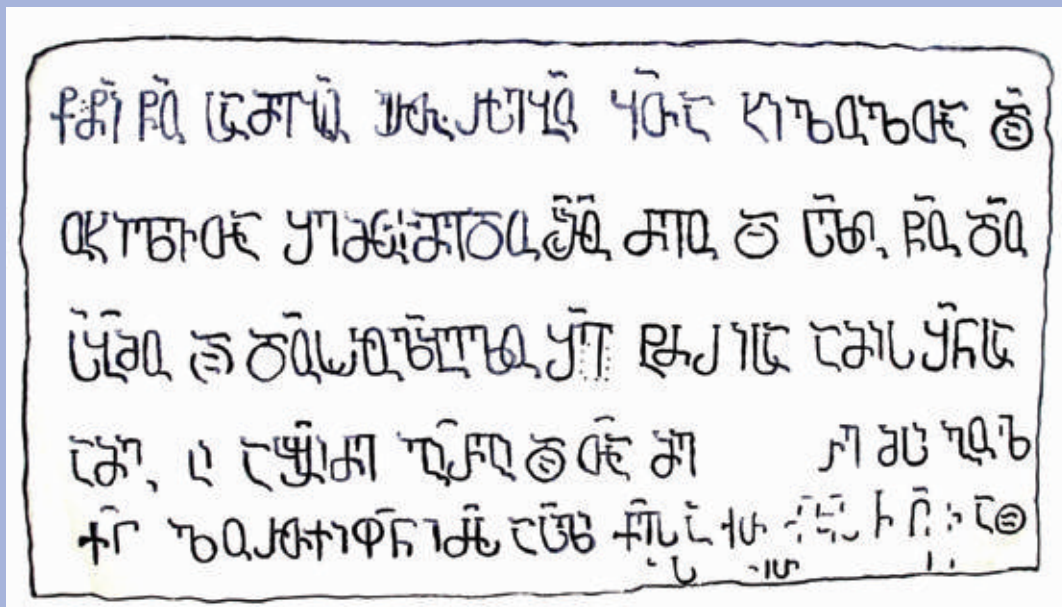
წარწერა ამოკვეთილია ეკლესიის სამხრეთ შესასვლელის ტიმპანის ქვაზე, მიწის დონიდან
255 სმ სიმაღლეზე; წარწერიანი ქვის ზომები: 52X99 სმ.; წარწერის ფართობი: 49 X 95 სმ.; 6
სტრიქონი; ასომთავრული; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: a (V სტრიქონის VII გრაფემა) –
5,2X2,5 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: a (I სტრიქონის XXXI გრაფემა) – 0,7X1,2 სმ.; ქა-
რაგმის ნიშნები: მოკლე კლაკნილი ხაზი; განკვეთილობის ნიშნები: არ ახლავს; წარწერისთვის
დამახასიათებელია შენიაღების შემთხვევები.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა დაზიანებულია. წარწერიანი ქვის ცალკეული ადგილები
ამოტეხილია, რომლის შედეგადაც გარკვეული ასო-ნიშნები ფრაგმენტულად იკითხება. მი-
უხედავად ამისა, წარწერის წინა გამოცემების, შემორჩენილი გრაფემებისა და კონტექსტის
მიხედვით ხერხდება წარწერის შინაარსის სრულად აღდგენა.

გამოცემები: ვახტანგ ბერიძე, 1994.²

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერას უზის თარიღი ქრისტეს-
შობიდან ქორონიკონი ჩღა (1708 წ.), ადამს აქეთ ლსiv (7216-5508=1708 წ.), რაც ორივე შემთხ-
ვევაში 1708 წელს გვაძლევს.

წარწერის პალეოგრაფიული პირი (სურ. 6)

სურ. 6

² ვახტანგ ბერიძეს თავის სამეცნიერო პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის
გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; გ) წარწერის წაკითხვა; დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და
ე) ეკლესიისა და წარწერის შავ-თეთრი ფოტოები (ვახტანგ ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძ-
ღვრება, (თბილისი, 1994), 186-187; ილუსტრაციები: 258-259).

1701 წლისათვის

1. qw Ä`i w`o sameb`{o erT{a}rseb`o y`Ta xilulTa d`a
2. uxilvTa Semo}qmedo m]m`o Zeo d<a> s`l<o> w`o d`o
3. s`b`mo da d`us>r]l`belo S`e tZrisa amis S`nsa
4. amg-{b}i abS`iZe gi`rgi da T`ame---<r}e msi gul
5. q`n> lorTqif`niZ`s as`li q`es a}q]{T qks CR`a a{d}a
6. <m]s -[q{e}{T}----

„ქნ. ჰ(ო)ი, ნ(მიდა)ო სამეზ(ა)ო, ერთარსებ(ა)ო, ყ(ოველ)თა ხილულთა და | უხილ(ა)ვთა შემოქმედო მ(ა)მ(ა)ო, ძეო და ს(უ)ლო ნ(მიდა)ო, დ(ა)უ|ს(ა)ბ(ა)მ(ო)ო და დ(ა)უსრ(უ)ლ(ე)ბელო, შ(ე)ინყალე ტ(ა)ძრისა ამის შ(ე)ნსა | ამგ[ე]ბი, აბ(ა)შიძე გი(ო)რგი და თ(ან)ამე[ცხ(ე)დ]რე გულ|ქ(ა)ნ, ლორთქიფ(ა)ნიდ(ი)ს ას(უ)ლი, ქ(რისტ)ეს აქ(ე)თ ქკს ჩღმ, ადამს [ა]ქეთ [ჴსივ]“.³

II წარწერა ამოკვეთილია ეკლესიის დასავლეთ ფასადზე, სარკმლის მარჯვენა მხარეს, მიწის დონიდან 540 სმ სიმაღლეზე; წარწერიანი ქვის ზომები: 63X56 სმ.; წარწერის ფართობი: 60X53 სმ.; 9 სტრიქონი; ასომთავრული; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: d (I სტრიქონის VII გრაფემა) – 5,2X4,3 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: a (IV სტრიქონის XV გრაფემა) – 1,2X2 სმ.; ქარაგმის ნიშნები: მოკლე განივი ან კლაკნილი ხაზი; განკვეთილობის ნიშნები: არ ახლავს.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა დაზიანებულია. წარწერიანი ქვის ცალკეული ადგილები ამოტეხილია, რომლის შედეგადაც გარკვეული ასო-ნიშნები ფრაგმენტულად იკითხება. მიუხედავად ამისა, წარწერის წინა გამოცემების, შემორჩენილი გრაფემებისა და კონტექსტის მიხედვით წარწერის შინაარსის სრულად აღდგენა ხერხდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერას არ უზის თარიღი. თუმცა მხედველობაში ვიღებთ ტაძრის სამხრეთ ფასადზე შესრულებული წარწერის თარიღს - 1708 წელს და აქედან გამომდინარე, წინამდებარე წარწერასაც 1708 წლის ახლო ხანებით ვათარიღებთ.

წარწერის ფერადი ფოტო (სურ. 7) წარწერის პალეოგრაფიული პირი (სურ. 8)

სურ. 7

³ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. ვახტანგ ბერიძე: „ქნ: ლი წმიდაო სამეზაო ერთარსებაო, ყოველთა ხილულთა და უხილავთა შემოქმედო, მამაო, ძეო და სულო წმიდაო, დაუსაბამო და დაუსრულებელო, შეინყალე ტაძრისა ამის შენის ამგები აბაშიძე გიორგი და თანამეცხედრე მისი გულქან ლორთქიფანიდის ასული. ქრისტეს აქეთ ქრონიკონს ჩღმ, ადამს აქეთ ჴსივ“ (ვახტანგ ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, (თბილისი, 1994), 187).

სურ. 8

1. w w̃o s̃b̃o d- j̃o q̃eso
2. |meo> x eqmen o] ~r̃T>ve Sin
3. a cx̃r̃basa ãmS]{ebsa da
4. madideblsa
5. t̃Zrisa S̃[nis̃sa
6. a{baSiZes g̃is Tana
7. mecxedres<a> glqns
8. Zesa m̃Ts>a levns
9. da beJn>-

„წ. წ(მიდა)ო ს(ამე)ბ(ა)ო დ[ა] ჯ(უარ)ო ქ(რისტ)ესო, | მეოხ ექმენ ორთ(ა)ვე შინ|ა ცხ(ოვ)რ(ე) ბასა ამშე(ნე)ბ(ელ)სა და | მადიდებქელსა | ტ(ა)ძრისა შ(ე)ნის(ა)სა, | აბაშიძეს გ(იორგ)ის, თანა|მეცხედრესა გჭუქქაქნს, | ძესა მ(ა)თსა: ლევჭაქნს | და ბეჟჭაქნს[ა]“.

ჩვენთვის საინტერესო წარწერის ტექსტების მიხედვით, ტაძრის ქტოტორებად გვევლინებიან XVII საუკუნისა და XVIII საუკუნის დასაწყისის ცნობილი იმერელი ფეოდალი, გიორგი აბაშიძე და მისი მეუღლე, გულქან ლორთქიფანიძე. აქედან გამომდინარე, არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ ცხრუკვეთის 1679 წლის სააღმშენებლო წარწერაში მოხსენიებულ ეკლესიის ქტოტორ გიორგიში გიორგი აბაშიძე უნდა ვიგულისხმოთ. თუმცა, აქ ვაწყდებით ერთ ფრიად მნიშვნელოვან წინააღმდეგობას: ცხრუკვეთის ეკლესიის წარწერაში გიორგის მეუღლედ დასახელებულია მართა, ხოლო ნავარძეთის ეკლესიის ორივე წარწერაში გიორგი აბაშიძის გვერდით მის მეუღლეს - გულქან ლორთქიფანიძეს ვხვდებით. თუმცა, აღნიშნულ წინააღმდეგობას ამომწურავ პასუხს სცემს ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულება, სადაც გიორგი აბაშიძის შესახებ ვკითხულობთ: „ამავ ჟამებთა მოკუდა ცოლი აბაშიძისა (იგულისხმება გიორგი აბაშიძე - თ.გ; ი.გ) პირველი, განუტევა მეორე ცოლიცა და შეირთო ქურივი პაპუნა ერისთავისა, ასული ბეჟან ლორთქიფანიძისა და დედა შოშიტა ერისთავისა, და მოიმტკიცა ამით იმერეთი უმეტესად“.⁴

სწავლული ბატონიშვილის თხზულების თანახმად, 1698 ახლო ხანებში გიორგი აბაშიძეს პირველი მეუღლე გარდაეცვალა, მეორე მეუღლეს (გიორგი გურიელისა და კაცია ჩიქვანის ნაცოლარს - თ. გ.; ი.გ.) გაეყარა და მესამე ცოლად შეირთო ბეჟან ლორთქიფანიძის ასული და

⁴ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა ქართლის ცხოვრება, ტომი IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, (თბილისი, 1973), 860-861.

რაჭის ერისთავის, პაპუნას ქვრივი გულქანი.⁵ როგორც ვხედავთ, ქართულ ნარატიულ წყაროში დასახელებული არ არის მისი პირველი მეუღლის ვინაობა. ამ ლაკუნას სრულიად ავსებს ცხრუკვეთის 1679 წლის სააღმშენებლო წარწერა, სადაც გიორგის გვერდით მისი პირველი მეუღლე მართა იხსენიება. აღნიშნული ფაქტი დღემდე ქართულ სამეცნიერო წრეებისთვის სრულიად უცნობი ფაქტი იყო.

როგორც ცნობილია, ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ოღლა სოსელია) გიორგი აბაშიძის ცხოვრების ძირითადი მომენტები შესწავლილი და გამოკვლეულია.

1684 წლის როკითის ბრძოლის დროს გიორგი აბაშიძის ძმები - ლევანი ომშივე დაიღუპა, ხოლო მისი მომდევნო ძმა, პაატა ბრძოლაში მიღებული ჭრილობებით უფრო მოგვიანებით გარდაიცვალა. სწორედ „პაატას სიკვდილის შემდეგ, აბაშიძეთა საგვარეულოს უფროსად მისი ძმა გიორგი ზის. იგი, მალაქიად სახელდებული, ერთ ხანს ბერად იყო შემდგარი. მისი ბერად აღკვეცის მიზეზი იმ „ავი საქმის“ მონაწილეობა უნდა ყოფილიყო, რომელიც მან 1658-1676 წწ. ჩაიდინა. ძმის გარდაცვალების შემდეგ, მალაქია საერო ცხოვრებას უბრუნდება.

ენერგიულმა და გამჭრიახმა თავადმა თავიდანვე დაიწყო იმერეთში პირველობისკენ სწრაფვა. საამისო თადარიგსაც ადრევე შეუდგა. პირველ რიგში მან თავისი ეკონომიური მდგომარეობა გააუმჯობესა: ცოლად შეირთო გიორგი გურიელისა და კაცია ჩიქვანის „ნაცოლარი“, რომელიც იყო „მდიდარი ფრიად“; გააფართოვა საგვარეულო მიწა-წყალი; ხელთ იგდო მეზობელ თავად ჩხეიძეთა ციხე-ქალაქი შორაპანი, მიითვისა მეფის სახასო მამულები ზემო იმერეთში, წაართვა აგიაშვილებს ციხისთავობა და ცუცხვათის ციხე და, ამგვარად, თავის ბატონობას მტკიცე საფუძველი მოუპოვა.

ეკონომიურმა ძლიერებამ გიორგი აბაშიძეს შესაძლებლობა მისცა კულტურულ-სააღმშენებლო მუშაობისთვისაც მიეყო ხელი. მისი განკარგულებითა და „საფასით გადაინერა არა ერთი ხელნაწერი, „შეიმკო“ თუ მოიჭედა არა ერთი ხატი და ჯვარი. მისივე „წარსაგებლითა“ იქნა აშენებული თუ განახლებული იერუსალიმში „პატრიარქის აბრაჰამის“ მონასტერი 1700 წელს.

გიორგი აბაშიძეს ლექსის წერაც ემარჯვებოდა. 1705 წელს მის მიერ დავით გარეჯის მონასტრისადმი შეწირული გულანის პირველ გვერდებზე ჩანერილია მისი ლექსი, რომელიც ეხება, ხელნაწერის მონასტრისადმი მიძღვნას, ავტორის ზოგიერთ საქმიანობასა და სხვ.

თავისი მიზნების მისაღწევად აბაშიძე არაფრის წინაშე უკან არ იხევდა. მას ოთხი ასული ჰყავდა. ყველა მათგანი, ერთის გარდა, პოლიტიკური ინტერესების გამო რამდენჯერმე დააქორწინა და განაქორწინა. იყო დრო, როცა „მეფეს, დადიანს, გურიელს სამსავ ... ყვა“ აბაშიძის ასული.

სანამ იგი თავის მდგომარეობას განამტკიცებდა, ერთგულებდა იმერეთის კანონიერ მეფეს. ეს იყო XVII ს-ის მიწურულამდე. მაგრამ, როცა აბაშიძე მეტისმეტად გაძლიერდა, პოზიცია შე-

⁵ 1698 წელს, თუ მის ახლო ხანს ასე ათარიღებდა იგი (გულისხმობს ვახუშტი ბატონიშვილს - თ.გ; ი.გ) მისი პირველი ცოლის სიკვდილს, მეორე ცოლის გაშვებასა და მესამე ცოლის ბეჟან ლორთქიფანიძის ასულის გულქანის მოყვანას. თუმცა, როგორც ბაბილინა ლომინაძემ სწორად მიაქცია ყურადღება თავის სტატიაში „მასალები დასავლეთ საქართველოს XVII-XVIII ს-თა ისტორიის ქრონოლოგიისათვის“ იმ ფაქტს, რომ „გრიგოლ ლორთქიფანიძე კათალიკოსობს 1696 წლიდან, ამაზე მიუთითებს მისი საკათალიკოსო ბეჭდის თარიღი“ „მფე და მღუდელთმთავარი აფხაზეთის კუბი გრიგოლ ქკს ტპდ“ (1696 წ.). ვახუშტი აშკარად ცდება, როცა გრიგოლის გაკათოლიკოსებას 1698 წლის ამბებში სდებს“ (ბაბილინა ლომინაძე, „მასალები დასავლეთ საქართველოს XVII-XVIII ს-თა ისტორიის ქრონოლოგიისათვის“, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, (თბილისი, 1954), 133.

იცვალა. ახლა იგი ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლ რაჭის ერისთავს დაუკავშირდა. ამიერიდან იმერეთის კანონიერი თუ უკანონო მეფეები გიორგი აბაშიძისა და მის მომხრეთა ნებისამებრ იცვლებიდნენ ან ისხდნენ ტახტზე მხოლოდ ფორმალურად, ფაქტიურად კი სამეფოს აბაშიძე განაგებდა. ასე იყო მთელი თხუთმეტი წლის განმავლობაში. მაგალითად, 1696-1698 წწ. იმერეთის მეფედ იჯდა გიორგი IV (გოჩიად წოდებული), მაგრამ სამეფოს საქმეებს მას არავინ ეკითხებოდა: „მართავდა აბაშიძე გიორგი და თაობდა ყოველთა იმერთა ზედა“.

1698 წელს, როცა იმერეთში სვიმონ ალექსანდრეს ძე გამეფდა, აბაშიძე „შეეზრახა“ მას, გაჰყარა თავისი ასული ანიკა თავად ნასყიდა იაშვილს, შერთო მეფეს ცოლად და „თაობდა“ იმერეთს ისევ გიორგი აბაშიძე. 1701 წელს კი, მისივე ინიციატივით, სვიმონ მეფე ვერაგულად მოკლეს.

სვიმონის შემდეგ იმერეთის მეფედ დასმული მამია გურიელიც „თუმცა იყო მეფედ“, მაგრამ „წარსაგებლითა თვისითა“, რადგან „სამეფონი დაბანი, აგარანი და შემოსავალნი ეპყრა აბაშიძეს და ასულსა მისსა თამარს“. ასეთ შევიწროებულ მეფობას გურიელმა ბოლოს და ბოლოს გურიელობა არჩია და წავიდა იგი „გურიასავე“ 1701 წ.

ამის შემდეგ სამი წლის განმავლობაში იმერეთში მეფე აღარ დაუსვამთ. „მთავრობდა“ გიორგი აბაშიძე და „განეგებოდა მის მიერ ყოველი იმერეთი“. ამდენად მართალია იგი, როცა ერთი ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერში ამბობს: „ამ სოფელს არა მაკლდა რა, ცამდის არ ვიყავ ასული“.

გიორგი აბაშიძის მმართველობა ქვეყნისთვის ცუდი არ ყოფილა. მის დროს იმერეთში ადმინისტრაციული წესრიგი და მყუდროება დამყარდა: „ვერვინ იკადრებდა პარვად რისიმედ“ და „განყიდვად ტყვისა“.

ოსმალთათვის დანესებული „ქრთამის“ მიცემაც შეწყდა იმერეთში. გაძლიერებული აბაშიძე არც „ეგდენ“ მორჩილებდა და არც „ქრთამს“ აძლევდა ახალციხის ფაშას.

იმერეთის ასეთ გამგებელს ოსმალეთი, ცხადია, დიდხანს ვერ მოითმენდა. სულთანმაც 1703 წელს აბაშიძის წინააღმდეგ არზრუმის ფაშა გამოგზავნა დიდძალი ჯარით.

აბაშიძემაც საჭირო ზომები მიიღო: ლაშქარს თავი მოუყარა. შემოიფიცა მთელი იმერეთი დადიან-გურიელითურთ, მოსახლეობა „დახიზნა“, იმერეთში შემოსავლელი გზები შეკრა, ქალა-ტყის კომპეები თხრილებით გაამაგრა.

მტერს იმერეთში შემოსვლა გაუძნელდებოდა, რომ ფეოდალურ შუღლს მისთვის გზა არ გაეხსნა (გურიელი და ლიპარტიანი დამპყრობლებს მიუვიდნენ).

თურქებმა მოსწვეს არგვეთი, დაანგრეს ციხე-კომპეები. მათი ლაშქრობა აქ დიდხანს გაგრძელდებოდა, მაგრამ ამ დროს (1703 წ.) სულთნის კარზე დანყებული „შფოთის“ გამო თურქთა ჯარი იმერეთიდან გაიწვიეს, ოსმალთა სარასკერმა არზრუმის ფაშამ თავის ქეჰას (მოადგილეს) აბაშიძესთან დაზავება უბრძანა. ქეჰა დაეზავა აბაშიძეს. უკანასკნელმა ქეჰას მოთხოვნით დაანგრია შორაპნის ციხე. ქეჰამ იმერეთის მეფედ ტახტის კანონიერი მემკვიდრე გიორგი ალექსანდრეს ძე დასვა. იგი აბაშიძეს „აშვილა“, მისი „მოურნეობაც“ მას მიანდო. აბაშიძემ მისცა ქეჰას „მძევალი და ქრთამი“ და ოსმალთა ჯარი „უკუიქცა“.

გიორგი აბაშიძემ ისარგებლა ხელსაყრელი მომენტით: მისი ბრძანებით იმერლებმა „შეკრეს მთა ფერსათი და მოსვრიდნენ მრავალთა ოსმალთა“: მოკლეს კოლა ფაშა, დაჭრეს ისაყ ახალციხის ფაშა. განადგურებულმა თურქთა ლაშქარმა დატოვა არათუ აღებული „ქრთამი“ — „ურიცხვნი ცხენნი, ჯორნი და აქლემნი კიდებულნი“.

ამის შემდეგ იმერეთში, ისევ გიორგი აბაშიძე გაბატონდა.

ოსმალთა მიერ მეფედ დასმული გიორგი VI აბაშიძის შიშით ექვს წელს ქუთაისის ციხიდან არ გამოსულა. უფრო მეტ ხანს დარჩებოდა მეფე ასეთ მდგომარეობაში, მაგრამ, ბოლოს, გიორგი აბაშიძის ბატონობა მოსწყინდათ იმერეთის თავადებს. განუდგნენ მას ძმისწულებიც: ზურაბ, სვიმონ, ვახუშტი აბაშიძეები და მეფეს მიემხრნენ. ამაში გარკვეული როლი ითამაშა ქართლის ჯანიშინმა ვახტანგმა, რომლის ძმის ასულ როდამთან იყო დაქორწინებული იმერთა მეფე გიორგი VI. ამ მეფის მხარეზე „გარდმოიბირა“ ვახტანგმა, აგრეთვე, შოშიტა რაჭის ერისთავი, გრიგოლ კათალიკოსი, გენათელი და სხვები. 1709 წელს მეფემ დაიპყრო გიორგი აბაშიძის საგვარეულო ციხესიმაგრეები: კაცხი და ნავარძეთი. ასეთ ვითარებაში მას იმერეთში დარჩენა აღარ შეეძლო და 1711 წელს ქართლის ჯანიშინს მიენდო. სიცოცხლის ბოლო წლები დამარცხებულმა არგვეთის თავადმა ვახტანგის საფარველს ქვეშ გაატარა. გიორგი გარდაიცვალა თბილისში 1722 წლის 15 ოქტომბერს, „წარმოგზავნეს“ და დაკრძალეს კაცხს, მამა-პაპათა მონასტერში“.⁶

ქართული წერილობითი ძეგლების თანახმად, გიორგი აბაშიძე ერთ-ერთი ძლიერი და გამორჩეული პოლიტიკური ფიგურა იყო იმდროინდელ იმერეთის სამეფოში, უფრო მეტიც, XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში ფაქტიურად იმერეთის მმართველადაც გვევლინება.

როგორც ოლღა სოსელია ფიქრობს, გიორგი აბაშიძის ბერად მალაქიას სახელით შედგომის მიზეზი გახლდათ 1658-1676 წლებში ჩადენილი ცუდი საქციელი. უფრო კონკრეტულად, საუბარია კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრში დაცულ ერთ-ერთ საბუთზე. რომელიც შემდგომი სახით იკითხება: „...ესე ... უტყუარი ფიცი, პირი და საფიცარი მოგართვით ჩვენ, აბაშიძემა გიორგი{მ}, შვილმა ჩემ{მ}ა ფინეზ, შვილმა და მომავალმა ჩვენმან ყოველთავე | თქუნ, აბაშიძეს, ბატონს პა{ა}ტას, შვილთა და მომავალთა თქუნთა.

ასრე და ამა პირსა ზედა, | რომე გამირისხდა ღ(მერთ)ი და მომივიდა ამრიგი საქმე და კურთხეული ბატონი მამათქუენი | მოგკალ და კურთხეული ბატონისშვილი ბატონი დედათქუენი [დავ] კოდეთ და ბევრი ავი საქმე || ვქენ, სიკუდილსაც მემართლებოდით და წაბდენასაცა. წინათ კურთხეულ | ბატონი როსტომ {მ}ეფე და კურთხეული ბატონი მეფე ალექსანდრე და სულა იმერელ | ნი და ქართველნი შუა ჩამოვიდნენ და არა ჰქენით და ვერ შეგვარიგეს და ახლა თავ-ა | თ თქუენის ღ(მრ)თის გულისათვინ და მერმე კურთხეულის ბატონის მამის თქუენისა და | დედისთქუენის სულისათვინ და მერმე ბატონი შანაოზ მეფე და სულა დარბაისე | ღნი შუაჩამოვიდნენ. მოიბრუნეთ გული და ჩვენის ამდენის დანაშაულების პასუ | ხი არგუიყავით და ჩვენი შერიგება მოინდომეთ, ჩვენ ბატონის მამისთქუენის და დედის | თქუენის სისხლის მოცემა

⁶ ოლღა სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან, თბილისი 1973 წელი, 177-181.

როგორ შეგვეძლო, მაგრამე თქუნს დ(მრ)თ(ი)ს მიმადლი | თ მოგართვით ნასისხლად ჩხერის ციხე, იქავე გოგიჩაშვილი მისის მამული | თა, ივანა ნიყუაძე მისის მამულითა და სახლისკაც-ითა, დათია ბლუაშვილი, უბ | ისას თევდორე მისის შვილითა და მამულითა, ნასყიდა კაპანაძე მისის სახლის კაც | ითა და მამულითა, ზაქუტა მაქაძე მისის სახლისკაცითა და {მა}მულიტა, ილემს | მამუკა გორგაძე მისის სახლისკაცითა და მამულითა, ესრა თქუნის სისხლის | სანუქ-ბო არის, მაგრამე ამას გარეთ ჩემი თავი, ჩემი შვილი და მამული თქუნს | ბელად მამიგდია ...“⁷

როგორც საბუთიდან ვიგებთ, გიორგი აბაშიძეს პაატა აბაშიძის მამა მოუკლავს ხოლო მისი დედა - ბატონიშვილი დაუჭრია. გიორგი აბაშიძისა და პაატა აბაშიძის შესარიგებლად ქართლის მეფე როსტომმა (1633-1658), იმერეთის მეფემ, ალექსანდრე III-ემ (1639-1660) და იმიერ-ამიერ ქარველმა დიდებულებმა იშუამდგომლეს, თუმცა, მათი შერიგება ვერ მოახერხეს. სახლიკაცების შერიგება ქართლის მეფემ - ვახტანგ V შაჰნავაზმა (1658-1675) შეძლო, რის სანაცვლოდაც გიორგი აბაშიძემ პაატას თავისი მშობლების სისხლის ფასად ჩხერის ციხე და ყმები მამულეებითურთ უბოძა. თუ საბუთის ტექსტიდან ამოვალთ, ვერ გავიზიარებთ ოღლა სოსელიას მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ თითქოს გიორგი აბაშიძემ პაატას მშობლები 1658-1676 წლებში მოკლა. საბუთში გარკვევით არის ნათქვამი, რომ მოსისხლე მხარეების შერიგება თვით ქართლის მეფე როსტომსა და იმერეთის მეფე ალექსანდრე III უც-დია. თუ გავითვალისწინებთ იმერეთის მეფის ზეობის წლებსა - 1639-1660 წლები და როსტომის გარდაცვალების თარიღს - 1658 წელს, არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ აღნიშნული ფაქტის თარიღი გაცილებით უფრო ადრეული უნდა ყოფილიყო, კონკრეტულად XVII საუკუნის 40-50-იან წწ. არც ის მოსაზრება მოგვაჩნია მართებულად, რომ თითქოს გიორგი აბაშიძე იძულებული შეიქმნა ბერად შემდგარიყო პაატა აბაშიძის მშობლების მოკვლის გამო. ამ მოსაზრებას დოკუმენტურად ადასტურებს ცხრუკვეთის ეკლესიის 1679 წლის სააღმშენებლო წარწერა, სადაც გიორგი ჯერ კიდევ საერო ცხოვრებას ეწევა და თავის მეუღლესთან ერთად წმიდა მარინეს ეკლესიას აშენებს. თუმცა, ჩვენ ვახუშტის თხზულების მიხედვით ვიცით, რომ გიორგი მალაქიას სახელით იყო ბერად შემდგარი და 1684 წელს მომხდარი როკითის ბრძოლაში თავისი ძმების, ლევანისა და პაატას დაღუპვის შემდეგ გაიხადა საბერო ტანსაცმელი და ისევ საერო ცხოვრებას დაუბრუნდა. აქედან გამომდინარე, ჩვენ შეგვიძლია ზუსტად განვსაზღვროთ მისი მონაზვნობის წლები. ერთი მხრივ, ვითვალისწინებთ ცხრუკვეთის 1679 წლის წარწერის ტექსტს, მეორე მხრივ მხედველობაში ვიღებთ სწავლული ბატონიშვილის ცნობას მალაქია ყოფილ გიორგის კვლავ საერო ცხოვრებაში დაბრუნების შესახებ, მისი მონაზვნობის პერიოდს 1679-1684 წლებით განვსაზღვრავთ.

III გიორგი აბაშიძის კულტურული მოღვაწეობა

როგორც ცნობილია, გიორგი აბაშიძე აქტიური პოლიტიკური საქმიანობის გარდა, გამოირჩეოდა კულტურულ-სააღმშენებლო მოღვაწეობითაც, რისი ნათელი დადასტურებაცაა ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილი 1679 წლის ცხრუკვეთის წმიდა მარინეს ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერის ტექსტი.

⁷ კონნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Sd-კოლექცია, საბუთი 535.

1920-იან წლებში, ექვთიმე თაყაიშვილს რაჭა-ლეჩხუმში მოგზაურობის დროს, ქელიშის მონასტერში უნახავს სირმითა და ოქრომკედით შეკერილი გარდამოხსნა, რომელიც დღეისთვის სიმონ ჯანაშიას სახელობის ეროვნულ მუზეუმში ინახება და შესულია მარტვილიდან. გთავაზობთ წარწერის გადმონაწერს დედნის შრიფტის დაცვით და მის წაკითხვას:

1. Cven.: codvilman.: da.: yovelTa.: mamaTa.: unarCevesman abaSiZe.: giorgi da m
2. euRleman Cemman.: lorTqifaniZis.: asulman.: gulqan
3. SevakervineT.: gardamoxsna.: ese.: sulisa.: Cvenisa.: saxsrad.: codvaTa.: CvenTa.: Sesandobe
4. lad.: qristes.: aqeT.: aTas.: Svidas.: TxuTmetsa.: qk~sa.: ue:.
5. Zisa.: Cvenisa.: levanis.: beJanis.: da malaqias.: aRsazrdelad.: da warsamarTeblad

„ჩვენ, ცოდვილმან და ყოველთა მამათა უნარჩევესმან, აბაშიძე გიორგი{მ} და მ|ეულლემან ჩემმან, ლორთქიფანიძის ასულმან, გულქან, | შევაკერვინეთ გარდამოხსნა ესე სულისა ჩვენისა სახსრად, ცოდვათა ჩვენთა შესანდობელად, ქრ(ი)სტეს აქეთ, ათას შვიდას თხუთმეტსა, ქ(ორონი)კ(ონ)სა უე (405+1312=1717 წ.), | ძისა ჩვენისა: ლევანის, ბეჟანის, მალაქიას აღსაზრდელად და წარსამართებლად“.⁸

გარდა ამისა, გიორგი აბაშიძისა და მისი მეუღლის, გულქანის დაკვეთით შეუკერავთ კიდევ ერთი საეკლესიო ტანისამოსი - საკოსი, რომელსაც შემდგომი წარწერა აქვს:

„ღმ(ერთ)ო, აცხონე აბაშიძე გიორგი, განაძლიერე ძე მისი ლევან, ბეჟან და მალაქია. ღმ(ერთ)ო, აცხონე აბაშიძე გიორგი და მეუღლე მისი, გულქან“.⁹

როგორც ვხედავთ, წარწერაში ღმრთისგან ითხოვენ გიორგი აბაშიძისა და მისი მეუღლის, გულქანის სულის ცხონებასა და მათი ვაჟების: ლევანის, ბეჟანისა და მალაქიას გაძლიერებას მათ მიერ განეული სამსახურის სანაცვლოდ. სამწუხაროდ, არ არის ცნობილი ჩვენთვის საინტერესო საეკლესიო ტანისამოსი, რომელი ეკლესიის კუთვნილება იყო და ცნობილია, როგორც დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ნივთი წარწერაში მოხსენიებული პირების მიხედვით. იქედან გამომდინარე, რომ წარწერაში მოხსენიებული ისტორიული პირები XVIII საუკუნის I ნახევარში მოღვაწეობდნენ წინამდებარე საეკლესიო ტანისამოსის შექმნისა და შესაბამისად, წარწერის ქრონოლოგიაც XVIII საუკუნის I ნახევრით არის დათარიღებული. თუმცა, ჩვენ შეგვიძლია კიდევ უფრო დავავიწროვოთ წარწერის ქრონოლოგია, ვითვალისწინებთ რა ნავარძეთის („თირის“) ეკლესიის წარწერების თარიღს - 1708 წელსა და გიორგი აბაშიძის გარდაცვალების თარიღს - 1722 წლის 15 ოქტომბერს, საეკლესიო სამოსელის შექმნისა და წარწ-

⁸ ქართული ნაქარგობა, ავტორები: გულნაზ ბარათაშვილი, ეკა ბერელაშვილი, მზისთვალა კეცხოველი, იზოლდა მელიქიშვილი, ნინო ნადარაია, ეთერ სულხანიშვილი, რედაქტორი: ლეილა ბერიაშვილი, (თბილისი, 2011), 68. ექვთიმე თაყაიშვილს წინამდებარე გარდამოხსნა ქელიშის მონასტერში უნახავს და, როგორც ჩანს, აქედან მოხვდა მარტვილის მონასტერში. სწორედ აღნიშნული გარემოებით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ დღეს სიმონ ჯანაშიას თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში ჩვენთვის საინტერესო გარდამოხსნა მარტვილის მონასტრიდან არის შესული: „ჩვენ.: ცოდვილმან.: და ყოველთა.: მამათა.: უნარჩევესმან.: აბაშიძე.: გიორგი: და მეუღლმან.: ჩემან.: ლორთქიფანიძის.: ასულმან.: გულქან.: შევაკერვინეთ.: გარდამოხსნა.: ესე.: სულისა.: ჩვენისა.: სახსრად.: ჩვენთა.: შ“სანდობელად.: ქრ“სტეს.: აქეთ.: ათას.: შვიდას.: თხუთმეტსა.: ქ“კსა.: უე (=1717 წ.)... ძისა: ჩნისა.: ლევანის.: ბეჟანის.: მალაქიას.: აღსაზრდელად.: და წარსამართებლად“ (ექვთიმე თაყაიშვილი, მოგზაურობა რაჭაში 1919 და 1920 წწ, (თბილისი, 1963), 77).

⁹ ქართული ნაქარგობა, ავტორები: გულნაზ ბარათაშვილი, ეკა ბერელაშვილი, მზისთვალა კეცხოველი, იზოლდა მელიქიშვილი, ნინო ნადარაია, ეთერ სულხანიშვილი, რედაქტორი: ლეილა ბერიაშვილი, (თბილისი, 2011), 207.

ერის ზოგად ქრონოლოგიურ ჩარჩოს, XVIII საუკუნის I ნახევრის ნაცვლად, 1708-1722 წლებით განვსაზღვრავთ.

როგორც ცნობილია, სწორედ გიორგი აბაშიძის დაკვეთით შეიქმნა არაერთი ხელნაწერი. 1705 წლის მის მიერ გარეჯის მონასტრისადმი შეწირულ ხელნაწერის პირველ აშიაზე მოთავსებულია მისივე ხელით შესრულებული ლექსი, რომელიც კიდევ ერთხელ ნათლად აჩვენებს, რომ ის გახლდათ XVII საუკუნის II ნახევრისა და XVIII საუკუნის I ნახევრის ერთ-ერთ თვალსაჩინო კალიგრაფი. ამის კიდევ ერთი ნათელი დადასტურებაა კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრში (Q) კოლექციაში დაცული გულანი, რომელიც ასევე გიორგი აბაშიძის ფეოდალური ოჯახიდან გახლავთ.

გთავაზობთ, ანდერძის ტექსტის არქეოგრაფიულ აღწერილობას, ანდერძის ტექსტის გადმონაწერს დედნის შრიფტის დაცვით და მის ჩვენეულ წაკითხვას:

ანდერძი შესრულებულია 532 r-ს თითქმის მთელ ფურცელზე, ოცდაერთი სტრიქონი, ტექსტის ზომა (საზედაო ასოს ზომების ჩათვლით): 17 X 15,3 სმ; ნუსხური; პირველი სტრიქონის პირველი გრაფემა, დიდი ზომის საზედაო ასო (მ) — მთავრულით; შავი ფერის მელანი; განკვეთილობის ნიშნები: წერტილი, ორწერტილი ან სამწერტილი რამდენიმე სიტყვის შემდეგ, გამონაკლისია XVIII და XXI სტრიქონები. XVIII სტრიქონის ბოლოს დასმულია ორი წერტილი, ხოლო XXI სტრიქონის ბოლოს დასმულია სამი წერტილი; ქარაგმის ნიშანი: პატარა განივი ან კლანილი ხაზი; IX და XVIII სტრიქონებზე ანდერძის დამწერს გამორჩენია შემდეგი გრაფემები (R da s) და სიტყვის ზემოთ აქვს ჩამატებული; ანდერძის ტექსტი გამოცემულია ერთხელ ნადია კასრაძის მიერ, 1958 წელს, მხედრული შრიფტით.

me uRirms~n didis w~rCinb~lis lorTqif~niZis mefis mo
lareTuxucis quTais ql~qis mour~vis didis gedev
an gen~Tlis Zmis beJ~nis as~lm~n k~zis grg~lis da nik~lz
gen~Tlis dam~n erisTvis SoSitas dedam da didis g~is aba
SiZis T~amecxedrem~n da meuRlem~n g~lq~n SemogwireT C~ns s
aZv~les monasters sm~bY w~is mcx~rs davdeviT g~lani ese
s~lTa g~nm~nTlb~li p~d malaqia y~filis g~i abaSiZis dawe
rili iyo me is rom miicvala C~n movitaneT da davdeviT s
ulisa C~nisa saoxad da meuRlisa C~nisa ab~SiZe g~is cdv~Ta Sesa
ndobl~d da ZeTa C~nTa levanis beJ~nis da malaqias w~rsam~rT
ebl~d vin ikiTxevdeT S~ndb~s gKbZ~nbdeT aw vinca da rY~mnca
Zem~n k~cisam~n es g~lani k~cxs mcx~rs g~moswiros da g~moaxv~s
an mohp~ros an ZalaT waarTvas an Sexizn~li dauWiros
an y~Ta v~rbisg~n dakr~gli iSovnos da am~sve ar g~mou
gzavnos. esemc sm~bY w~Y monasteri da mcx~ri gauwyr~bY da C~n
aTamc nuqbYT meoreT moslvas geirjeb~Y. numcara ePsn
b~Y mis sl~s w~irviTa nuca l~cviTa nuca gl~xkT mwy~lbi
nuca iH~l~ms mislviTa: qr~niknsa das~bmiTg~n SKdiaTas oras o

cda TerTmetsa. q̃s aqeT aTas SKdas ocda s̃msa indiktion
sa erTsa mzis moqcevsas SKdsas mT̃vris moqcevsas TerTme
tsa zednadebsa erTsa nñbrsa aTsa dR̃sa kk̃esa: 532 r

მე, უღირსმ(ა)ნ დიდის წ(ა)რჩინ(ე)ბ(უ)ლის ლორთქიფ(ა)ნიძის, მეფის მოლარეთუხუცის, ქუთაისის ქ(ა)ლ(ა)ქის მოურ(ა)ვის, დიდის გედევან გენ(ა)თ(ე)ლის ძმის, ბეჟ(ა)ნის ას(უ)ლმ(ა)ნ, კათალიკოზის გრ(ი)გ(ო)ლის და ნიკ(ო)ლ(ო)ზ | გენ(ა)თ(ე)ლის დამ(ა)ნ, ერისთავის შოშიტას დედამ და დიდის გ(ი)ორგის აბაშის თ(ა)ნამეცხედრემ(ა)ნ და მეუღლემ(ა)ნ, გ(უ)ლქ(ა)ნ, შემოგწირეთ ჩ(უ)ენს ს(ა)ძვ(ა)ლეს მონასტერს, ს(ა)მ(ე)ბ(ა)ნ წ(მიდ)ის მ(ა)ცხ(ოვა)რს, დავდევით გ(უ)ლანი ესე | ს(უ)ლთა გ(ა)ნმ(ა)ნთლ(ე)ბ(ე)ლი.

პ(ირველ)ად, მალაქია ყ(ო)ფილის გ(ი)ორგ(ი) აბაშის დანერლი იყო, მქერქე ის რომ მიიცვალა, ჩ(უ)ენ მოვიტანეთ და დავდევით ს(უ)ლისა ჩ(უ)ენისა საოხად და მეუღლისა ჩ(უ)ენისა აბ(ა)შიძე გ(ი)ორგის ც(ო)დვ(ა)თა შესანდობლ(ა)დ და ძეთა ჩ(უ)ენთა: ლევანის, ბეჟ(ა)ნის და მალაქიას წ(ა)რსამ(ა)რთ(ე)ლ(ა)დ. ვინ იკითხვდეთ, შ(ე)ნდ(ო)ბ(ა)ს გ(უ)იბდ(ა)ნ(ე)ბდეთ.

ან, ვინცა და რ(ა)მ(ა)ნცა | ძემ(ა)ნ კ(ა)ცისამ(ა)ნ ეს გ(უ)ლანი კ(ა)ცხ(ი)ს მ(ა)ცხ(ოვა)რს გ(ა)მოსწიროს და გ(ა)მოახვ(ა)ს, | ან მოჰპ(ა)როს ან ძალათ წაართვას ან შეხიზნ(უ)ლი დაუჭიროს | ან ყ(ოველ)თა ვ(ითა)რ(ე)ბის(ა)გ(ა)ნ დაკ(ა)რგ(უ)ლი იშოვნოს და ამ(ა)სვე არ გ(ა)მოუგზავნოს, ესემც ს(ა)მ(ე)ბ(ა)ნ წ(მიდ)ა მონასტერი და მ(ა)ცხ(ოვა)რი გაუწყრ(ე)ბ(ა)ნ და ჩ(უ)ენათამც ნუქბ(ა)ნ მეორეთ მოსლვას გ(ა)ირჯებ(ა)ნ. ნუმცარა ექსნ(ე)ბ(ა)ნ მის ს(უ)ლს(ა) წირვითა, ნუცა ლ(ო)ცვითა, ნუცა გლ(ა)ხ(ა)კთ მწყ(ა)ლ(ო)ბ(ე)ლი, | ნუცა იმ(რუსა)ლ(ი)მს მისლვითა, ქ(ო)რ(ო)ნიკ(ო)ნსა დას(ა)ბ(ა)მითგ(ა)ნ შუდიათას ორას ოცდათერთმეტსა, ქ(რისტე)ს აქეთ ათას შუდას ოცდას(ა)მსა, ინდიკტიონსა ერთსა მზის მოქცევ(ა)სა შუდას მთ(ო)ვ(ა)რის მოქცევ(ა)სა თერთმეტსა ზედნადებსა ერთსა, ნ(ო)ენ(ე)რსა ათსა, დლ(ე)სა კ(კრია)კესა¹⁰.

როგორც ანდერძის ტექსტი გვაუწყებს, მეფის მოლარეთუხუცისისა და ქუთაისის მოურავის, გედევან ლორთქიფანიძის ძმის, ბეჟანის ასულმა, გრიგოლ კათალიკოზისა და ნიკოლოზ გენათელის დამ, რაჭის ერისთავის შოშიტას დედამ და დიდი გიორგი აბაშის მეუღლემ, გულქანმა კაცხის მაცხოვრის ეკლესიას გულანი შესწირა. ხელნაწერის შემომწირველი ერთ მნიშვნელოვან გარემოებაზე ამახვილებს ანდერძის ტექსტში ყურადღებას და ამბობს, რომ

¹⁰ ანდერძის ტექსტი წინა გამოცემებში: „მე, უღირსმან დიდის წარჩინებულის ლორთქიფანიძის მეფის მოლარეთუხუცის, ქუთაისის ქალაქის მოურავის, დიდის გედევან გენათლის ძმის ბეჟანის ასულმან, კათალიკოზის გრიგოლის და ნიკოლოზ გენათელის დამან, ერისთავის შოშიტას დედამ და დიდის გიორგის აბაშის თანამეცხედრემან და მეუღლემან გულქან შემოგწირეთ ჩ“ნს საძვალეს, მონასტერს, სამება წ“ის მცხ“რს დავდევით გულანი ესე სულთა განმანათლებელი. პ“დ მალაქია ყოფილის გიორგის აბაშის დანერლი იყო, მე (!), ის რომ მიიცვალა, ჩ“ნ მოვიტანეთ და დავდევით სულისა ჩ“ნისა საოხად და მეუღლისა ჩ“ნისა აბაშიძე გიორგის ცოდვათა შესანდობლად და ძეთა ჩ“ნთა ლევანის, ბეჟანის და მალაქიას წარსამართლად; ვინ იკითხვიდეთ, შენდობას გვბანებდეთ. ან, ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან ესე გულანი კაცხს, მც“ხრს, გამოსწიროს და გამოახვას, ან მოჰპაროს, ან ძალათ წაართვას, ან შეხიზნული დაუჭიროს, ან ჟამთა ვითარებისაგან დაკარგული იშოვნოს და ამასვე არ გამოუგზავნოს, ესემც სამება წ“ე მონასტერი და მც“ხრი გაუწყრება და ჩ“ნათამც ნუქბათ მცირეთ მოსლვას გაირჯება. ნუმცარა ექსნება მის სულს წირვითა, ნუცა ლოცვათა, ნუცა გლახაკთ მწყალობი, ნუცა იმრუსალემს მისლვითა. ქორონიკონსა დასაბამითგან შუდიათას ორას ოცდათერთმეტსა, ქრისტეს აქეთ ათას შუდას ოცდასამსა, ინდიკტიონსა ერთსა, მზის მოქცევასა შუდას, მთვარის მოქცევასა თერთმეტსა, ზედნადებსა ერთსა, ნოენბერსა ათსა დლესა კურიაკესა“ (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ახალი (კოლექცია, ტომო II, შედგენილი და დასაბეჭდად დამზადებული თ. ბრეგაძის, თ. ენუქიძის, ელ. მეტრეველის, ლ. ქუთათელაძისა და ქრ. შარაშიძის მიერ, ილ. აბულაძის რედაქციით, (თბილისი, 1958), 85-86).

პირველად ეს ხელნაწერი მალაქია ყოფილი გიორგი აბაშიძის დაწერილი იყო. სწორედ მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1723 წლის 10 ნოემბერს, კვირა დღეს შესწირა კაცხის ეკლესიას მისი და მისი მეუღლის, გიორგი აბაშიძის ცოდვების შესანდობლად და მათი შვილების: ლევანის, ბეჟანისა და მალაქიას სადღეგრძელოდ.

საინტერესოა, როგორ უნდა გავიგოთ ანდერძში მოყვანილი ფაქტი გიორგი აბაშიძის მიერ ხელნაწერის დაწერის შესახებ?

დასმულ კითხვაზე პასუხს სცემს ამავე ხელნაწერის სხვა ანდერძ-მინაწერები, რომლის ერთ-ერთ ტექსტს უცვლელი სახით გთავაზობთ.

ანდერძი შესრულებულია 424 ვ-ს შუაში, დავითნის ტექსტის ბოლოს. ოთხი სტრიქონი, ტექსტის ზომა (საზედაო ასოს ზომების ჩათვლით): 16,3 X 3,2 სმ; ნუსხური; პირველი სტრიქონის პირველი გრაფემა, დიდი ზომის საზედაო ასო (ა) — და მეოთხე სტრიქონის პირველი გრაფემა (დ) მთავრულითა და სინგურით; შავი ფერის მელანი; განკვეთილობის ნიშნები ნახმარი არ არის; ანდერძის მესამე და მეოთხე სტრიქონების ბოლოს დასმულია სამი წერტილი; ქარაგმად ნახმარია პატარა კლანილი ხაზი; ანდერძის ტექსტი გამოცემულია ერთხელ ნადია კასრაძის მიერ, 1958 წელ, მხედრული შრიფტით.

awernes w~gni ese da~Tni SewevniTa Ri~saTa da moWirvebiTa da brZanebi
Ta pt~ronis abaSiZis giorgisiTa mr~vlmca arian welni cxr~bisa m
isani S~n mwy~leo da k~cT myreo o~ i~K qe R~o Rrs y~v orTave S~a cxr~bTa a~n:
daiwera wigni ese Pl~iTa f~d cd~vilisa nk~z bakuraZisaTa S~ndb~Ysa g~biT:. 424 v

„ა{ლი}წერნეს წ(ი)გნი ესე და(ვი)თნი შეწვენითა ღ(მრთ)ისა(ა)თა და მოჭირვებითა და ბრძანებ(ი)თა პ(ა)ტრონის აბაშიძის გიორგისითა, მრ(ა)ვ(ა)ლმცა არიან წელნი ცხ(ოვ)რ(ე)ბისა მ|ის|ის|ანი. შ(ე)ნ, მ(ო)წყ(ა)ლეო და კ(ა)ცთმ(ო)ყ(ვა)რეო ო(ფალო), ი(ეს)ჰ ქ(რისტ)ე, ღ(მერთ)ო, ღ{ი}რს ყ(ა)ვ ორთავე შ(ინ)ა ცხ(ოვ)რ(ე)ბ(ა)თა, ა(მე)ნ.

დაინერა წიგნი ესე ჳ(ე)ლითა ფ(რია)დ ც(ო)დვილისა ნ(ი)კ(ოლო)ზ ბაკურაძისათა, შ(ე)ნდ(ო) ბ(ა)სა გ(ევედრ)ებით“.

ანდერძის ტექსტის თანახმად, გულანის ერთ-ერთ შემადგენელი ნაწილი - დავითნი ნიკოლოზ ბაკურაძეს გიორგი აბაშიძის დაკვეთით მის სადღეგრძელოდ გადაუწერია. ამის გათვალისწინებით, სრულიად ცხადია, რომ ხელნაწერი სწორედ გიორგი აბაშიძის დაკვეთით არის გადაწერილი. ხელნაწერის სხვა ანდერძ-მინაწერებშიც გიორგი აბაშიძე გვევლინება ხელნაწერის შექმნის ინიციატორად. თუმცა, თუ გავითვალისწინებთ, გულქან ლორთქიფანიძის კაცხის მონასტრისთვის შეწირულების ანდერძში აღნიშნულ მნიშვნელოვან ფაქტს, რომ თავდაპირველად ეს ხელნაწერი თავად მალაქია ყოფილი გიორგი აბაშიძის დაწერილი იყო, არ გამოვრიცხავთ, რომ მას თავადაც მიეღო მონაწილეობა ხელნაწერის წერის პროცესში სხვა გადამწერებთან ერთად.

ჩვენი წინამორბედი მეცნიერის - ნადია კასრაძის მიერ ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერი გულქან ლორთქიფანიძის შეწირულების ანდერძის ტექსტის მიხედვით 1723 წლით არის დათარიღებული. სინამდვილეში ხელნაწერი შექმნილია გაცილებით ადრე . ჩვენ ვითვალისწინებთ რა გიორგი აბაშიძის მონაზვნობის წლებს (1679-1684), იმავდროულად, მხედველობაში ვიღებთ იმერეთის მეფის მიერ 1709 წელს გიორგი აბაშიძის დამარცხებას, მისი კუთვნილი ციხესიმაგრეებისა და მამულების დაკავებასა და სიცოცხლის ბოლომდე, ანუ 1722 წლის 15 ოქტომბრამდე მის მიერ ქართლში ვახტანგ VI-ის სამეფო კარზე გატარებულ წლებს, ხელნაწერის შექმნის თარიღად 1679-1684 ან 1709-1722 წლებს მივიჩნევთ.

ბიოხიბი დალიაშვილის ნიბნუა "იალოილუთეფეს

ხეცენი იალოილუთეფეს ველები"

ზურაბ ბრაგვაძე

2020 წელს, გამომცემლობა „უნივერსლმა“, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, გამოსცა ახალგაზრდა მკვლევარის, გიორგი ლალიაშვილის მონოგრაფია „იალოილუთეფეს კულტურა ალაზნის ველზე“.

იმთავითვე მინდა აღვნიშნო, რომ ამ კულტურის კვლევას საქართველოსა და აზერბაიჯანში საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს, მაგრამ ჯერ კიდევ არ არსებობს შეჯერებული აზრი მისი გენეზისის თაობაზე. აზრთა სხვადასხვაობა კულტურის სახელწოდებასთან დაკავშირებითაც. მკვლევართა ნაწილი იალოილუთეფეს კულტურას მოიხსენიებდა როგორც: „ალაზნის ველის კულტურას“ (გიორგი ნიორაძე), „ალაზან-იალოილუთეფეს კულტურად“ (სიმონ ჯანაშია), „ჭერულ კულტურად“ (რამინ რამიშვილი), ხოლო აზერბაიჯანულ ისტორიოგრაფიაში XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან საერთოდ უარყოფილია ტერმინი „იალოილუთეფეს კულტურა.“

გიორგი ლალიაშვილის ნაშრომში განსხვავებული კუთხით არის განხილული საქართველოს ტერიტორიაზე ამ კულტურის გავრცელების არეალი, გენეზისი და ეთნიკურ ატრიბუციასთან დაკავშირებული საკითხები. მონოგრაფია შედგება შესავლის, ოთხი თავისა და დასკვნისგან. ნაშრომს ერთვის გამოყენებული ლიტერატურის სია და ტაბულები.

მონოგრაფიაში დეტალურად აღწერილია საქართველოს ტერიტორიაზე ამ კულტურის გავრცელების არეალი, გამოტოვებული არ არის არც ერთი არქეოლოგიური ძეგლი, სადაც აღმოჩენილია იალოილუთეფეს კულტურისთვის დამახასიათებელი არტეფაქტები; არქეოლოგიური ობიექტების გარდა გამოკვლეული და განხილულია ამ კულტურისთვის ნიშანდობლივი არქეოლოგიური მასალის ტიპები, რაც ავტორს საშუალებას აძლევს გამოიტანოს ლოგიკური დასკვნა, რომ აღნიშნული არტეფაქტები (თეთრი ანგობის ზოლებით მოხატული კერამიკა, სამტურჩა ხელალები, სამფეხა ჯამები) არ არის დამახასიათებელი მხოლოდ იალოილუთეფეს კულტურისთვის და, შესაბამისად, ისინი არ უნდა მიკუთვნოს მხოლოდ იალოილუთეფეს კულტურას, რადგან მსგავსი ჭურჭლები არსებობდა მანამდეც და მის შემდეგაც. ისინი მოიცავს ფართო გეოგრაფიულ არეალს და ვრცელდება ისეთ ტერიტორიაზეც, სადაც სავარაუდებელი არ არის იალოილუთეფეს კულტურის გავრცელება (მაგ., შიდა და ქვემო ქართლი).

ასევე დაზუსტებულია იალოილუთეფე სამაროვნების გავრცელების ქრონოლოგია. ამ შემთხვევაში გ. ლალიაშვილი უარყოფს ა. იესენისა და კ. ტრევერის ქრონოლოგიურ შკალას (ქ.ნ. V-I სს.) და გარკვეულწილად მხარს უჭერს აზერბაიჯანელი არქეოლოგის ო. ისმიზადეს მიერ შემოთავაზებულ თარიღს (ქ.ნ. III-I სს.). საინტერესოა ავტორის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ამ კულტურისთვის დამახასიათებელი ნიუანსები არ გადადის ქ.შ. I საუკუნეში და ამ რეალობიდან გამომდინარე, უნდა შეიცვალოს საქართველოს ტერიტორიაზე მისი გავრცელების ქრონოლოგიის საკითხი (გ. ნიორაძე).

განსაკუთრებით საინტერესოდ მეჩვენება ავტორის მსჯელობა იალოილუთეფე კულტურის შემქმნელი ეთნიკური ჯგუფების შესახებ. ამ ნაწილს მონოგრაფიაში ცალკე პარაგრაფი ეთმობა და დეტალურად არის განხილული სხვადასხვა ავტორის (სტ. მენთეშაშვილი, თ. პაპუაშვილი, რ. რამიშვილი, ა. აფაქიძე, ვ. თოლორდავა, ი. გაგოშიძე) მიერ გამოთქმული მოსაზრებები. მოსაზრებათა დიდი ნაწილის თანახმად, ეს კულტურა შექმნილი უნდა ყოფილიყო ჰერების (სტ. მენთეშაშვილი, თ. პაპუაშვილი, რ. რამიშვილი, ვ. თოლორდავა), ჰერებისა და იბერების (ა. აფაქიძე) მიერ. ი. გაგოშიძის აზრით კი, იალოილუთეფეს კულტურა იორ-ალაზნის ორმდინარეთში ალბანურ ტომებს შემოუტანია. ეს მოსაზრება გ. ლალიაშვილისთვის აზრით, ყველაზე მეტად მისაღებია და ზუსტად განსაზღვრავს იალოილუთეფე კულტურის ეთნიკური ატრიბუციის საკითხებს. მიუხედავად იმისა, რომ ი. გაგოშიძეს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საგანგებო კვლევა-ძიება არ ჩაუტარებია, მისი მოსაზრება ყველაზე სწორად ხსნის იალოილუთეფეს კულტურის საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელების ეთნიკურ და ქრონოლოგიურ მომენტებს.

სარეცენზიო ნაშრომში კიდევ არაერთი საყურადღებო მოსაზრებაა გამოთქმული, რომლებიც ახლებურად წარმოაჩენს, როგორც იალოილუთეფეს კულტურის საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელების ცალკეულ ნიუანსებს, ისე ზოგადად, ძველი და ახლი წელთაღრიცხვის მიჯნის იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ისტორიისა და არქეოლოგიის პრობლემებს.

ჩემი მხრიდან აღვნიშნავ, რომ ჩვენ წინაშეა საკმაოდ საინტერესო და უდავოდ საჭირო გამოკვლევა, რომლის თარგმნა და გამოცემა ინგლისურ, რუსულ და აზერბაიჯანულ ენებზე სასარგებლო საქმე იქნება, რადგან არაერთ მკვლევარს მიეწოდება ზუსტი და უტყუარი ინფორმაცია, როგორც იალოილუთეფეს კულტურის გენეზისის, ისე ზოგადად ალბანური მატერიალური კულტურის დასავლეთით გავრცელების თაობაზე.

1821 ჰენრი და აჩეოლოგია

7 არქეონუსი 1 პლანეტიდან

2021

7 Archaeonews from 1 Planet

Franklin Expedition Member Identified Through DNA Analysis

ONTARIO, CANADA - *CBC News Canada* reports that the remains of Warrant Officer John Gregory have been identified through DNA comparison with living descendants of the crew of the Franklin Expedition. British polar explorer John Franklin, his crew of 128, and the ships HMS *Erebus* and HMS *Terror* were all lost while searching the Canadian Arctic for the Northwest Passage in the 1840s. Archaeologist Douglas Stenton of the University of Waterloo and his colleagues analyzed DNA obtained from samples of Gregory's remains, which were discovered on King William Island in 2013, and linked it to one of 16 DNA samples from descendants of the members of the Franklin Expedition. This sample came from Gregory's great-great-great-grandson. "We think it's important to learn as much as we possibly can about these men and identifying them is fundamental to that," Stenton explained.

დნმ-ის ანალიზის საშუალებით ფრანკლინის ექსპედიციის წევრი გამოვლინდა

ონტარიო, კანადა - *CBC News Canada* იუწყება, რომ ექსპედიციის ეკიპაჟის წევრების ცოცხალი შთამომავლების დნმ-თა შედარებითი კვლევების შედეგად იდენტიფიცირებულია ფრანკლინის ექსპედიციის წევრის, უორენტ-ოფიცრის, ჯონ გრეგორის ნაშთები.

1840-იან წლებში, კანადის არქტიკის ჩრდილო-დასავლეთის გადასასვლელის ძებნის დროს დაიკარგა ბრიტანელი პოლარული მკვლევარი ჯონ ფრანკლინი, 128 კაციანი ეკიპაჟითა და ხომალდებით - HMS *Erebus* და HMS *Terror*. ვატერლოოს უნივერსიტეტის არქეოლოგმა დუგლას სტენტონმა და მისმა კოლეგებმა, შეისწავლეს მეფე უილიამის კუნძულზე 2013 წელს

აღმოჩენილი უორენტ-ოფიცრის, ჯონ გრეგორის ნაშთების ნიმუშებიდან მიღებული დნმ და შეადარეს ფრანკლინის ექსპედიციის წევრების შთამომავლების 16 დნმ-დან ერთ-ერთს - გრეგორის შვილთაშვილიშვილის დნმ-ს. და ამ ანალიზმა მათ შორის ნათესაური კავშირი დაადასტურა.

”ჩვენ მნიშვნელოვნად მიგვაჩია, რაც შეიძლება მეტი ვიცოდეთ ამ ადამიანების შესახებ, ამიტომ, მათი იდენტიფიცირება მართლაც რომ გადამწყვეტია.” - განმარტა სტენტონმა.

18th-Century Plague Cemetery Discovered in Northern Poland

MIKOŁAJKI, POLAND—According to a report in [The First News](#), a roadside cemetery holding the remains of 100 people in 60 graves was discovered in northern Poland during an investigation ahead of construction work. The cemetery holds the remains of victims of the Great Northern War plague, which raged in northern Poland and central eastern Europe from 1700 to 1721. Archaeologist Agnieszka Jaremek said the cemetery was used when church cemeteries ran out of space. “Many graves conceal whole families—both adults and children,” she said. The cemetery was used into the nineteenth century, she added. The investigation also uncovered evidence of a Neolithic settlement, including pottery and a blue glass bead, that was situated on a lake.

ჩრდილოეთ პოლონეთში მე-18 საუკუნის ქირის მსხვერპლთა სასაფლაო აღმოაჩინეს

მიკოჟაიკი, პოლონეთი - The First News-ის ცნობით, ჩრდილოეთ პოლონეთში, მშენებლობის დაწყებამდე ჩატარებული მოსამზადებელი სამუშაოების მიმდინარეობისას, გზისპირა სასაფლაოზე აღმოჩნდა 60 საფლავისა 100 ადამიანის ნაშთები. არქეოლოგიური მასალა დიდი

1841 ჰანანება და აჩქეოლოგია

ჩრდილოეთის ომის დროინდელი ჭირის მსხვერპლთ ეკუთვნის. ეპიდემია ჩრდილოეთ პოლონეთსა და ცენტრალურ აღმოსავლეთ ევროპაში 1700-1721 წლებში მძვინვარებდა.

არქეოლოგ აგნეშკა იარემეკის მოსაზრების თანახმად, სასაფლაოს ტერიტორიის ათვისება ადამიანებს მას შემდეგ დაუწყიათ, რაც ეკლესიის ტერიტორიაზე გარდაცვლილთა დასამარხი ადგილების რაოდენობა ამოიწურა. “აქ ბევრია ოჯახური საფლავი, არიან ბავშვებიც და მოზრდილებიც”, - აცხადებს იარემეკი. აღნიშნულისას საფლავი XIX საუკუნეშიც გამოიყენებოდა.

ეკლესიის შედეგად ნაპოვნია ნეოლითური ნასახლარის ნაშთებიც, ასევე კერამიკა. ტბაში კი აღმოჩენილია ლურჯი მინის მძივები.

Health Goddess Statue Unearthed in Turkey

KÜTAHYA, TURKEY—[Hurriyet Daily News](#) reports that a life-sized statue has been unearthed in western Turkey at the site of the ancient city of Aizanoi. “We unearthed a statue of Hygieia, known as the goddess of health and cleanliness, the daughter of Asclepius, the god of health in Greek and Roman mythology,” said archaeologist Gökhan Coşkun of Dumlupınar University. The statue, which is missing its head, was recovered from a columned gallery on the south wing of the agora, and may be related to a local, Roman-era health cult, he explained.

თურქეთში ჯანმრთელობის ქალღმერთის ქანდაკება იპოვეს

კუტაჰია, თურქეთი - Hurriyet Daily News იუწყება, რომ თურქეთის დასავლეთით, უძველეს ქალაქ აიზანოს ტერიტორიაზე ნატურალური სიდიდის სკულპტურა აღმოჩნდა.

”ჩვენ ვიპოვეთ ჰიგიას ქანდაკება, რომელიც ცნობილია, როგორც ჯანმთელობისა და სისუფთავის ქალღმერთი, ქალიშვილი ასკლეპიუსისა - ჯანმრთელობის ღმერთის ბერძნულ და რომაულ მითოლოგიაში.” - აცხადებს დუმლუპინარის უნივერსიტეტის არქეოლოგი

გიოქჰან ჯომკუნი.

სკულპტურა, რომელსაც თავი არ ჰქონდა, ამოღებულა აგორას სვეტებიანი გალერეის სამხრეთი ფრთიდან და შესამლოა, რომაული ეპოქის ადგილობრივ, ჯანმრთელობის კულტს უკავშირდებოდეს.

Remains of Chile's Early Farmers Bear Traumatic Injuries

ARICA, CHILE—Evidence of violent death has been found on the remains of early farmers who were buried in cemeteries in Chile's Atacama Desert some 3,000 years ago, according to a [Cosmos Magazine](#) report. Vivien Standen of the University of Tarapacá and her colleagues said about 21 percent of the 194 uncovered individuals bore wounds consistent with maces, sticks, or arrows. Many had suffered head wounds, about half of which were likely fatal. Chemical analysis of the farmers' bones indicates that all of the dead lived locally. Such violence may have been brought on by fights over water, land, or other scarce resources, or perhaps by the emergence of elites who defended their resources, Standen and her colleagues explained.

ჩილეში ადრეული ფერმერების ნაშთებს ტრავმული
დაზიანებები აღენიშნება

არიკა, ჩილე - ჟურნალ Cosmos Magazine-ის მიხედვით, ჩილეში, ატაკამის უდაბნოს სასაფლაოებზე, დაახლოებით 3 000 წლის წინ დამარხულ ადრეული ფერმერების ნაშთებზე ძალადობრივი სიკვდილის მტკიცებულებაა დადასტურებული.

სტენდენმა ტარაპაკის უნივერსიტეტიდან და მისმა კოლეგებმა განაცხადეს, რომ გამოვლენილი 194 პირიდან დაახლოებით 21% აღენიშნებოდა ჭრილობები, რომლებიც

1861 ჰანანება და ახეოლოგია

ფორმით გურზებს, ხელკეტებს ან ისრებს შეესაბამება. ბევრ მათგანს დაზიანებები თავის არეში დაუფიქსირდა, რამაც პოპულაციის დაახლოებით ნახევარში ფატალური შედეგი გამოიწვია.

ფერმერთა ძვლების ქიმიური ანალიზი აჩვენებს, რომ ყველა გარდაცვლილი, ადგილობრივი მკვიდრია. სტენდენმა და მისმა კოლეგებმა განმარტეს, რომ ასეთი ძალადობა წყლის, მიწის ან სხვა მწირი რესურსების მოსაპოვებლად წარმოებული დავის შედეგია, ეს ფაქტი შესაძლოა მეტყველებდეს მასზე, რომ ელიტარული ფენა გაჩნდა, რომელიც თავის რესურსებს იცავდა.

Two Stone Balls Recovered from Neolithic Tomb in Scotland

ORKNEY, SCOTLAND—
[The Scotsman](#) reports that two balls carved from stone have been found in a tomb on the island of Sanday, which is located off Scotland's northeastern coast, by a team of researchers led by Hugo Anderson-Whymark of the National Museum of Scotland. Dated to 3500 B.C., the tomb is a stalled cairn split into several compartments and has been damaged by erosion. Anderson-Whymark said one of the balls is still perfectly spherical and beautifully finished, while the other has split. Such stone balls, which have only been discovered in Scotland, are thought to have been used during the Neolithic period as weapons to inflict trauma to the head. Several skeletons with head wounds that may have been inflicted by stone balls have been found in tombs on the near-

by island of Orkney. This tomb is thought to have been built by people who lived at a settlement located about one and one-half miles away.

შოტლანდიაში ნეოლითური საფენიდან ქვის ორი ბურთი ამოიღეს

ორკენი, შოტლანდია -The Scotsman იუწყება, რომ შოტლანდიის ეროვნული მუზეუმის მკვლევართა ჯგუფმა ჰუგო ანდერსონ-უაიმარკის ხელმძღვანელობით, კუნძულ სანდის სამარხში, რომელიც შოტლანდიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარეობს, ქვისგან გამოთლილი ორი ბურთი აღმოაჩინა. ქ.წ. 3500 წლით დათარიღებული სამარხი გაქვავებული პირამიდაა, რომელიც ეროზიის შედეგად დაზიანებული და დანაწევრებულია. ანდერსონ-უაიმარკის თქმით, ერთ ბურთს სფერული ფორმა დღემდე იდეალურად აქვს შენარჩუნებული და სრულყოფილია, ხოლო მეორე დაყოფილია. ფიქრობენ, რომ ქვის ასეთი ბურთები, ნეოლითის ხანაში გამოიყენებოდა თავის ტრავმის მისაყენებელ იარაღად.

კუნძულ ორკნის ახლოს ასევე აღმოჩენილია რამდენიმე ჩონჩხი თავის ქალის ტრავმული ჭრილობებით. მიიჩნევა, რომ ეს სამარხი ერთი ან ნახევარი მილის დაშორებით მდებარე დასახლებაში მცხოვრებმა ადამიანებმა ააშენეს.

Sixth-Century Cache of Gold Objects Discovered in Denmark

JELLING, DENMARK—The [AFP](#) reports that a cache of 1,500-year-old gold objects weighing a total of about two pounds was discovered in southwestern Denmark by a metal detectorist. Mads Ravn of Vejle Museums said the 22 objects, which bear runes and motifs not seen before, were buried in an Iron Age longhouse. While one inscriptions refers to the fourth-century ruler Constantine, the others may refer to rulers of the time or Norse mythology, he explained. “The find consists of a lot of gold items, including a medallion the size of a saucer,” Ravn said.

1881 ჰანაჟა და ახაჟოღოზია

ღანიაში V! საუჟუნის ოქროს სამაღავს მიაღნეს

ჯელინგი, დანია-*AFP* იუწყება, რომ დანიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, ლითონის დეტექტორის მეშვეობით მიკვლეულია 1 500 წლის წინანდელი ოქროს სამაღავი. ოქროს ნივთების საერთო წონა დაახლოებით ორი ფუნტია.

მადს რავენმა ვეჯლეს მუზეუმიდან განაცხადა, რომ 22 ნივთი რომლებზეც აქამდე არნახული რუნები და მოტივებია გამოსახული, დამარბულია რკინის ხანის ლონგჰაუსში. ერთი-ერთი წარწერა IV საუკუნის მმართველ, კონსტანტინეზე მიუთითებს, მაშინ როცა სხვები იმ დროინდელ მმართველებს ან სკანდინავიურ მითოლოგიას ეხება”. - განმარტა მან.

”აღმოჩენილია უამრავი ოქროს ნივთი, მათ შორის თეფშის ზომის მედალიონი.” - ამბობს რავენი

Columns at Egypt’s Karnak Temple Complex Cleaned

LUXOR, EGYPT—[Ahrām Online](#) reports that cleaning of the 134 columns in the Great Hypostyle Hall at the Karnak Temple Complex is underway. Mostafa Waziri of the Supreme Council of Antiquities said the project began last month with the 12 papyri-shaped columns in the center of the Hypostyle Hall. The removal of sand and dust from the first column has revealed different colors and engravings applied in antiquity. The colossus of Thutmose II at the temple will also be restored, added restoration and preservation advisor Gharib Sonbol.

ეგვიპტის უარნაჟის სატაძრო უომპლექსის სვეტები განმენდიცია

ლუქსორი, ეგვიპტე - Ahram Online იუწყება, რომ კარნაკის სატაძრო კომპლექსის დიდი ჰიპოსტილის დარბაზში დაწყებულია 134 სვეტის წმენდის პროცესი. სიძველეთა უმაღლესი საბჭოს წევრმა, მუსტაფა ვაზირმა განაცხადა, რომ პროექტის განხორციელება დარბაზის ცენტრში არსებული, პაპირუსის ფორმის 12 სვეტის წმენდით დაიწყო. პირველი სვეტიდან ქვიშისა და მტვრის მოშორების შედეგად, სვეტზე ანტიკურ ხანაში დატანილი სხვადასხვა ფერი და გრაფიურა გამოვლინდა.

პროექტის ფარგლებში აღდგენილი იქნება სატაძრო კომპლექსში შემავალი თუთმოს II-ის სვეტიც. საგულისხმოა, რომ სამუშაოებში ჩაერთო გარიბ სონბოლი, ცნობილი მრჩეველი რესატვრაციისა და კონსერვაციის დარგში.

მასაცა მოამზადა თეა ქაშაქაშვიცმა

1901 ღვინდობისიანი აქაოლობები

ფხანბი აქაოლობი ბახონი ეოზეფ დე ბაი საქათვაციოსთვის დე საქათვაციოს შინახეზ

პტი მორენის ველის მღვიმეების აღმომჩენის, დე მარნისა დე კოტ-დ'ორის ნეკროპოლების მკვლევარის, მონოგრაფია "პრეისტორიული არქეოლოგიის" ავტორის, ცნობილი ფრანგი არქეოლოგისა დე ეთნოგრაფის, ამურ ოგიუსტ ლუი ეოზეფ ბერტელო ბარონ დე ბაის პირველი მოგზაურობა საქათველოში 1897 წლით თარიღდება.

ეწვია ბარონი ჩვენს ქვეყანას საფრანგეთის სახალხო განათლების სამინისტროს დავალებით, რათა კავკასიის ხალხთა კულტურები შეესწავლა. ილია ჭავჭავაძის „ივერიის“ 1987 წლის 24 ოქტომბრის ნომერი საზოგადოებას აუწყებდა: „ამჟამად თფილისში იმყოფება საფრანგეთის საერთო განათლების სამინისტროს მიერ გამოგზავნილი არქეოლოგი ბარონი დე ბაი. ბარონმა ჯერ თურმე ციმბირი დაიარა, შემდეგ კი,

გრეფ შერემეტიევთან ერთად, რომელსაც კახეთში აქვს მამულები, ჩამოვიდა კავკასიაში. ბარონ დე ბაის უკვე დაუთვალეირებია ქუთაისი, ფოთი, ბათუმი დე დასავლეთ საქათველოს სხვა ადგილები. პატივცემული არქეოლოგი დიდის ყურადღებით ისმენს დე იკვლევს ყველაფერს, რაც კი შეეხება თამარ დედოფალსა დე წმინდა ნინოს“ [შალვა გოზალიშვილი, „ილია ჭავჭავაძე დე ქართული კულტურის საზღვარგარეთელი მეგობრები,“ თბ. 1973].

ოქტომბრის შუა რიცხვებში ჩამოსული ბარონი, კარდენახში რთველს დასწრებია, მერე თურმე დასავლეთ საქათველოში გაემგზავრა... ერთი სიტყვით, მისი პირველი ვიზიტი საქათველოში 2 თვე გაგრძელდა, მაგრამ მოიხიბლა სამუდამოდ...

“მზის ამოსვლა დათოვლილ ყაზბეგის მწვერვალზე - ამაზე მშვენიერი ცხოვრებაში არაფერი მინახავს”

ღვანდობისი აქეოლობები 1911

ასეთი გახლავთ საქართველოს ბუნებით დატყვევებული ბარონის ერთ-ერთი პირველი ემოციური განაცხადი.

ფრანგ მეცნიერს დიდი წვლილი მიუძღვის საქართველოსა და მისი უძველესი კულტურის ევროპაში პოპულარიზაციის საქმეში. ბარონი საქართველოში თავისი მოგზაურობის ანგარიშებს საფრანგეთის სამეცნიერო საზოგადოებების საჯარო სხდომებზე კითხულობდა, ხოლო შემდეგ წიგნებად გამოსცემდა.

დავით სარაჯიძე და ბარონი ჟოზეფ დე ბარი

ბარონი ჟოზეფ ბერტელო დე ბარი (1853-1931)

საფრანგეთის ერთ-ერთი დიდი საგვარეულოს უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო. ის წარმოშობით ბრეტონიდან გახლდათ, მაგრამ მამულეებს შამპანის რეგიონში ფლობდა. ბარონი დე ბარი პარიზში დაიბადა, თუმცა თითქმის მთელი ცხოვრება თავის საგვარეულო სასახლეში გაატარა. არქეოლოგიით 13 წლის ასაკში დაინტერესდა, როცა მამასთან ერთად ნადირობისას შემთხვევით იპოვა პრეისტორიული ხანის კაჟის ცული. პირველი არქეოლოგიური გათხრები დე ბარიმ 19 წლის ასაკში განახორციელა და აღმოაჩინა XIX საუკუნის არქეოლოგიისთვის სრულიად უცნობი ტიპის ჯგუფური სამარხები, დათარიღებული ქ.წ. 3500-2700 წლებით. 1875 წელს ბარონმა დე ბარიმ თავის

1921 ლვანდოსილი აჩაოლობები

სასახლეში მუზეუმი გახსნა და იქ მის მიერ აღმოჩენილი და შექმნილი კოლექციები განათავსა.

1890 წელს მონაწილეობა მიიღო მოსკოვის არქეოლოგთა VIII საერთაშორისო ყრილობაში და სწორედ მაშინ დაინტერესებულა რუსეთის იმპერიის ქვეყნების კულტურებით. 1895 წლიდან იგი საფრანგეთის სახალხო განათლებისა და ხელოვნების სამინისტროს ყოველწლიური ოფიციალური მივლინებით სისტემატიურად მიემგზავრებოდა რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა რეგიონში, აწყობდა არქეოლოგიურ გათხრებს და მოპოვებულ მასალას საფრანგეთის მუზეუმებს უგზავნიდა. საფრანგეთში დაბრუნებისას მართავდა კონფერენციებს, აქვეყნებდა სტატიებსა და წიგნებს, რათა ევროპელი საზოგადოებისთვის ამ ქვეყნების კულტურები გაეცნო.

თითქმის ყოველ წელიწადს ბარონი სტუმრად ჩადიოდა თავის უახლოეს მეგობარ გრაფ სერგეი შერემეტიევთან (1844-1918) მიხაილოვსკოეს რეზიდენციაში. 1897 წელს ციმბირში ორთვიანი ექსპედიციის შემდეგ შერემეტიევმა იგი საქართველოში, სოფელ კარდენახის მამულში დაპატიჟა. იმავე წლის შემოდგომაზე მეგობრები საქართველოს სამხედრო გზით კახეთში წასულან. სწორედ ამ მოგზაურობიდან იწყება ბარონ დე ბაის გატაცება საქართველოთი.

კარდენახის რთველი ფრანგი არქეოლოგის თვლით ო:

„კახეთის დვინოკავკასიის დვინოებს მორის ყველაზე ცნობილია.

კარდენახში გრაფ შერემეტიევის მამულში სტუმრობისას რთველს დავესწარი. გნებავთ, თქვენც დაესწროთ? ამ მხარეში ყველაფერი სადა და პოეტურია, თვით ყურძნის წვენის მიღების წესიც კი.

თავდაპირველად გაჩვენებთ ვენახს. ის მისი მეპატრონისა და მთავარი მებაღის, რომელიც, რა თქმა უნდა, ქართველია, სიამაყე გახლავთ. ვაზი აქ ადამიანზე მაღალია და ასხია მრავალი, მსხვილი და მზისგან ქარ-

ვისფრად შეფერილი მტევანი. დარგულია მწკრივებად, გამლილი ტოტები სარებზე დამაგრებულ განივ კოჭებს გაუყვება. მოკრეფილ ყურძენს აწყობენ კალათებში – გოდრებში, რომლებიც ქართველებს ზურგით მიაქვთ მარანში, ანუ ფარდულში,

საითაც მე ახლა გაგიძღვებით.

ყურძენი გროვდება ცაცხვის, ან თელის ხეში ამოჭრილ უზარმაზარ ვარცლებში. ამ ვარცლის (ქართულად ნავი) ძირში წინასწარ დებენ შინდის ტოტებისაგან დაწნულ ლასტს, რომელიც დაფარულია ველური ვერბენას სქელი ფენით (ქართულად ჭადი; ლათინურად *Verbena officinalis*). ეს ლასტები (ქართულად ტორკირი) ხელს უშლის მასში მტევნის ყუნწების, კანისა და წიპწის გავლას.

ხის ვარცლის ყურძნით ავსების შემდეგ მამაკაცები დიდ აუზში ფეხებს იბანენ და გრძელ ვარცლში დგებიან. ისინი რამდენიმე საათის განმავლობაში ჭყლეტენ ნაყოფს. ნელი თუ სწრაფი, ნაზი თუ ენერგიული მოძრაობები მათი სიმღერების რიტმს მიჰყვება; რბილი, მძლავრი, გულში ჩამწვდომი, საბრძოლო თუ სუფრული სიმღერები ერთმანეთს ენაცვლება და დაწყლებილი ყურძნის მათრობელა სურნელი ხან ექსპრესიულ, ხან კი ამაღლებულ ელფერს აძლევს ამ ქოროს.

ფარდულის მიწაში მწკრივებად არის ჩაფლული ღვინის ჩასასხმელად გამზადებული თიხის უზარმაზარი ამფორები, მიწის ზედაპირიდან მხოლოდ მათი ყელია ამოწეული. ქართულად ამ ამფორებს ქვევრს უწოდებენ; მცირე ზომის ქვევრი ერთნახევარ ვედროს იტევს, ყველაზე დიდი კი – 300 ვედრომდე. ქვევრები ბერძნული და რომაული ამფორების მსგავსად ბეჭედასმულია. ძველად ღვინოს მხოლოდ ასეთ ამფორებში ამზადებდნენ.

დიდ ვარცლს ძირში იმდენი ნახვრეტი აქვს, რამდენი ამფორაც არის მიწაში. 30 სანტიმეტრის სიგანის, ოდნავ დახრილი ხის ღარებით ოქროსფერი სითხე ამფორების ყელისკენ მიემართება და მათ 3/4-ზე ავსებს.

საოცრად თვალწარმტაცი და საინტერესოა ქართველების მკერდიდან ამომავალი პათეტიკური სიმღერების ფონზე მათი სხეულების რიტმული რხევის ყურება. ამ დროს კი მათ ფეხებთან მზის სხივებზე მოულვარე კამკამა ღვინის წყარო მოედინება.

ამფორებში ტოტებია ჩალაგებული იმისთვის, რომ ნალექს ზემოთ ამოსვლის საშუალება არ მიეცეს. ღვინოს კავკასიაში მოსაწონი გემოს მისაცემად, ჯერ გამოწურავენ, შემდეგ კი მიღებული მასის მეოთხედს, ანუ დურდოს, შიგნით ტოვებენ. ამფორას ყელზე ადებენ ვაზის ან თხილის ფოთლებიან მრგვალ ფიქალს, რომელსაც ხის ორი ნაჭრით ისე ამაგრებენ, რომ ჰაერმა იმოძრაოს. ფერმენტაცია გრძელდება ერთი კვირა. ამ დროის განმავლობაში ფარდული დაკეტილია, თუმცა თვალყურს ადევნებენ, რომ შიგ ორპირი ქარი მოძრაობდეს. რვა დღის შემდეგ სითხეს ურევენ გრძელი ჯოხით, რომელსაც ბოლოზე მჭიდროდ აქვს ასხმული ბლის ხის ქერქი (ქართულად სარცხი); როცა სითხე იკლებს, მას ისევ ავსებენ. ერთი თვის შემდეგ ჭურჭელი იხურება. თუ ღვინომ იქ ზამთარში უნდა იყოს, მაშინ ფოთლებს ხავსით ცვლიან და ჭურჭლის ყელს ფიქალს ავარებენ. საბოლოოდ ყველაფერი ქვიშით იფა-

1941 ღვინდობისი ახეობები

რება და მასზე მეკატრონე ან მთავარი თავის ბეჭედს სვამს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ღვინო დაღუქულია.

ასე ინახება ღვინო ამფორებში, მაგრამ თუ მისი ამოღება გახდა საჭირო, მაშინ მას ხის გრძელ ჯოხზე დამაგრებული სპილენძის ჭურჭლით იღებენ, რომელსაც, იმავდროულად, საწყაოს ფუნჯიაც აქვს.

ღვინო გადააქვთ ცხოველის ტყავის საშუალებით, რომელსაც ზოგადი სახელი „ბურდუკი“ ჰქვია. თხის ტყავისგან დამზადებულ ბურდუკს ტიკი ეწოდება, ხარის ტყავისგან დამზადებულს კი – რუმბი. საინტერესო სანახავია ურუმბი, რომლებსაც ღვინით სავსე ტყავები გადააქვს. ცხოველის ფორმაშენარჩუნებული რუმბები ღუქნებში ძირს აწყვია, ან ჩამოკიდებულია. ღუქნის სტუმრის სურვილისამებრ რუმბის ფეხიდან ხან წითელი, ხან კი თეთრი ღვინო მოედინება.

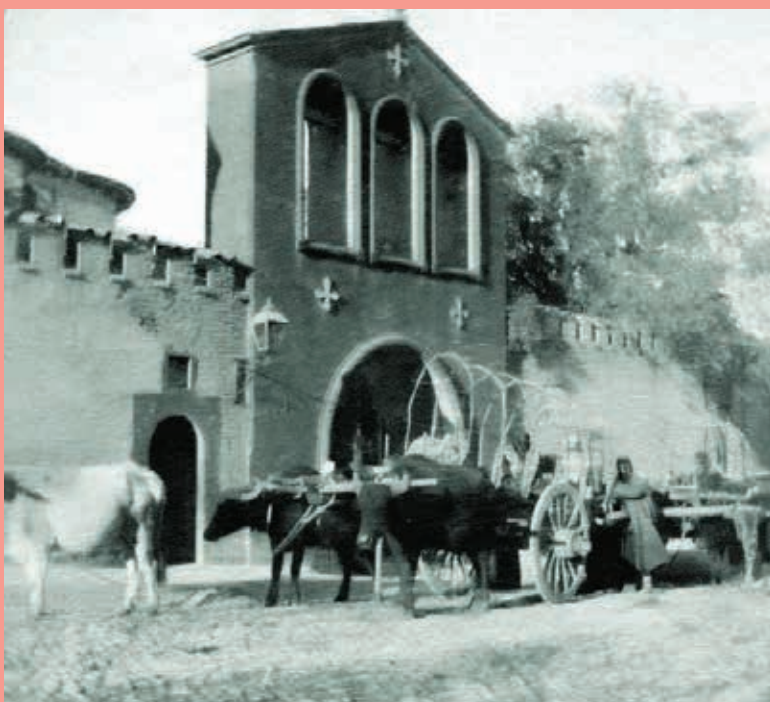
ყოველ ფარდულში რომელიმე წმინდანის სახელზე ერთი ამფორაა. ამ წმინდანის დღესასწაულამდე ეს ამფორა ხელუხელებლია, მხოლოდ დღესასწაულზე იხსნება და შიგთავსი მთლიანად უნდა დაცალონ მეკატრონემ და მისმა სტუმრებმა.

ერთი ქართველი მარწმუნებდა, რომ ათას კაცში მხოლოდ ერთი ლოთი თუ გამოერევა და ისიც ყველასგან დასაცინია.

ღიას, კახეთში ბევრ ღვინოს ამზადებენ, ბევრს სვამენ, მაგრამ არ თვრებიან.“

ბარონი დე ბაი

„საქართველოში“, პარიზი, 1898

მეორედ დე ბაი ჩვენს ქვეყანას 1898 წლის სექტემბერში ესტუმრა და კახეთში დაესწრო ალავერდობის დღესასწაულს. თავის მეგობარ ჰუგო კრაფტთან ერთად მოიარა შიდა ქართლი. მესამედ 1899 წლის ივლისში ეწვია საქართველოს და 2 თვით დარჩა. გადაიღო ფოტოების სამი სერია: ტფილისში, სამტრედიასა და სალხინოში. მეოთხე ვიზიტის დროს, 1900 წელს მცხეთა შემოიარა. 1903 წელს კი იმოგზაურა სოხუმში, სადაც მას თედო სახოკია დახვდა. უკანასკნელად 1904 წელს ჩამოსულა საქართველოში.

გურიის რთველი ფრანგი არქეოლოგის თვლით;

„ჩვენი მოგზაურობა რთველს დაემთხვა. შეიძლება ითქვას, რომ გურიაში ნახევრად საჯარო რთველია. მაღალი და დატოტვილი ხის ძირში დარგული, თავის ნებაზე მიშვებული ვაზი გაბედულად მიცოცავს ზემოთ და ხის ფოთლებში ეხვევა. სწორედ ამიტომ ყურძნის მოსაკრეფად ხის კენჭეროზე ასვლაა საჭირო.

ამ სამუშაოს შესასრულებლად ხეზე ცილინდრის ფორმის კალათა ააქვთ და ტოტზე ხის დიდი კაუჭით კიდებენ.

რაც უფრო მეტი მტევანია ზემოთ, მით უფრო სქელია ვაზის ძირი. საუკუნოვანი ხეების გარშემო ვაზის გიგანტურ ხვეულებზე თვალწარმტაცი სანახავი ამქვეყნად არაფერია. ისინი ერთი ხიდან მეორეზე გადადის და ქმნის დაკიდებული მტევნების უთვალავ და მოხდენილ გირლანდას.

აქ ვაზი მცენარეთა დედოფალია; ღვინისგან კი ნამდვილი კულტია შექმნილი.

ღვინოს სახლის წინ, უზარმაზარი მწვანე ხეების ძირში ჩაფლულ თიხის ჭურჭელში ინახავენ. იქ ყოველთვის სასიამოვნო ჩრდილია და ოჯახიც სადილისთვის სწორედ იქ იკრიბება. თავმოხდილი ამფორიდან ყველა თავისი სურვილისამებრ იღებს ღვინოს, თან ისე, რომ ადგომაც არ სჭირდებათ.

სწორად ამბობენ, რომ კავკასია ვაზისა და ღვინის სამშობლოა.“

ბარონი დე ბაი

„იმერეთში, ერთი მივლინების მოგონებანი“, პარიზი, 1902

საქართველოში ყოფნის დროს დე ბაი დაუახლოვდა ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს და სხვა ქართველ მოღვაწეებს. პარიზში მრავალი ლექცია წაიკითხა საქართველოს შესახებ, გამოსცა წიგნები: „საქართველოში“ (1898), „კავკასიონის ქედის სამხრეთით“ (1899), „კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით“ (1899), „თბილისი“ (1900), „იმერეთში“ (1902), „აფხაზეთში“ (1904) და სხვ., რომლებშიც ასახა იმდროინდელი საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება, გადმოსცა მთაბეჭდილებები და ეთნოგრაფიული დაკვირვებანი, გამოაქვეყნა საქართველოსთან დაკავშირებული რამდენიმე თქმულება და გადმოცემა. ფრანგულად თარგმნა ქართული ზღაპარი-ლეგენდა «მშვენიერება» (1900) და სხვა ნაწარმოებები.

1961 ლვანდოსიანი აჩეოლოგები

თბილისი ფრანგი არქეოლოგის თვლით;

*“მხატვარი ან პოეტი უნდა იყო, რომ შეძლო თბილისის დახატვა, უმღერო იმ სანახაობას, რასაც თბილისი ჰქვია” - წერდა მეცნიერი და გაუთავებლად სეირნობდა ძველი თბილისის მოკირწყლულ ქუჩებში, აკეთებდა ჩანაწერებს, იღებდა ფოტოებს, რათა სამშობლოში დაბრუნებულს ფრანგული სამეცნიერო წრეებისთვის წარედგინა, როგორც თვითონ ამბობდა ეს **“ნახევრად ევროპული და ნახევრად აზიური კონტრასტების ქალაქი”**.*

ბარონ დე ბაის საქართველოში ჩამოსვლა დაემთხვა რუსეთის ხელისუფლების მიერ უცხოელებისთვის კავკასიაში არქეოლოგიური გათხრების აკრძალვას. 1880-იან წლების მრავალი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგად მოპოვებული მასალები უცხოელმა მეცნიერებმა ევროპის მუზეუმებში გაიტანეს. მეფის რუსეთის ხელისუფლება გვიან, მაგრამ მაინც მიხვდა ამ კოლექციების სამეცნიერო მნიშვნელობას და უცხოელი მეცნიერებისთვის დააწესა აკრძალვა გათხრებზე. ამიტომ ბარონი დე ბაი მოკლებული იყო არქეოლოგიური გათხრების შესაძლებლობას და დაიწყო კავკასიის ეთნოგრაფიის კვლევა. დღეს ის ცნობილია, არა მხოლოდ, როგორც არქეოლოგი, არამედ, როგორც ეთნოგრაფი, რაც სწორედ კავკასიაში მისი მოგზაურობის დამსახურებაა.

სიდნაღის ბაზარი ფრანგი არქეოლოგის თვლით;

სიდნაღის ბაზარი ბარონისთვის მხოლოდ სასიამოვნო ემოციების წყარო არ ყოფილა, ის გახდა მეცნიერის ფილოსოფიური ჭვრეტის სამიზნეც:

“ჩაფიქრებული დიდხანს ვჩერდები აკვნებისა და კუბოების წინ, რომლებსაც ერთი და იგივე კაცი ამზადებს და ჰყიდის. სწორედ აქ მოდიან სიდნაღის მცხოვრებნი ახალდაბადებულის აკვნისა თუ გარდაცვლილის კუბოსთვის. აკვანზე დედა იხრება, რომ შვილს გაუდიმოს, კუბოსთან კი იხრებიან იმისთვის, რომ ცრემლი დაღვარონ. არაფერია ამაზე უფრო ამაღელვებელი, ფილოსოფიური, პოეტური, დრმა, ვიდრე ასეთი ბუნებრივი და ასეთი მოულოდნელი რამის დანახვა; და ეს ყველაფერი ერთი ხელოსნის მიერ არის დამზადებული, რომლის გონებისთვის ყოველივე ეს მიუწვდომელია. ამ ვაჭარს, რომელიც შრომობს სიცოცხლისა და სიკვდილისთვის, ბედნიერებისა და გლოვისთვის,

ლვანდომოსილი აჩქეოლოგები 1971

დასაწყისისა და დასასრულისთვის, ერთ გროვაში გაურთიანებია ერთმანეთისადმი უკიდურესად დაპირისპირებული - პირველი და უკანასკნელი მოთხოვნების საგნები. თავის ღუქანში მან ასე უხეშად შეკრიბა დასაწყისისა და დასასრულის ორი წერტილი, ბრძნულად შეგვახსენა ეს ორი მომენტი, ასე შორეული თუ ასე ახლობელი, ჩვენი გაჩენისა და გაქრობისა. სიღნაღელებო, როდესაც ბაზარში მიდიხართ საჭმლისა და ტანსაცმლის საყიდლად, რაზე ფიქრობთ ამ ადგილას ჩავლისას - ჩვილის სახვევებზე, სუდარაზე თუ სიცოცხლეზე?»

საფრანგეთში დაბრუნების შემდეგ ბარონმა დე ბაიმ სიღნაღის ბაზარში გადაღებული ფოტო საფოსტო ბარათზე დაბეჭდა. დღეს ეს ბარათები ნებისმიერი კოლექციონერისთვის საამაყოა. კახეთიდან ფრანგი სტუმარი დასავლეთ საქართველოში გაემგზავრა, გაიარა იმერეთი, ჩავიდა ბათუმსა და ჩაქვში, სადაც ქვეყანაში ახალშემოსულ ჩაის კულტურას გაეცნო.

საქართველოში ორთვიანი მოგზაურობის შემდეგ სამშობლოში დაბრუნებულმა მეცნიერმა წერილი გაგზავნა საფრანგეთის სახალხო განათლებისა და ხელოვნების სამინისტროში და კავკასიის რეგიონის შესასწავლად ოფიციალური მივლინება მოითხოვა. 1898-1904 წლებში ბარონი დე ბაი უკვე ოფიციალური მივლინებით ჩამოვიდა საქართველოში და თითქმის ყველა რეგიონს გაეცნო. მან მოიარა კახეთი, ქართლი, იმერეთი, გურია, აჭარა და სამეგრელო. 1903 წელს ეთნოლოგ თედო სახოკიასთან ერთად იმოგზაურა აფხაზეთში. ასე შეიქმნა სოხუმიდან გაგრამდე მოგზაურობის საინტერესო ჩანაწერები.

აფხაზეთი ფრანგი არქეოლოგის თვალით:

„დასახლებულ ცენტრებთან უხვად არის მცენარეულობა, საუკუნოვანი ხეხილი, რომელთა ვარჯზეც გიგანტური გველის სხეულის მსგავსად ვაზია შემოხვეული. ვაზი ხის ტოტებში არის ასული და იქ შლის თავის ლერწებს. ჩემი მოგზაურობა რთველის დროს

1981 ღვინდობისი ახეობები

დაემთხვა; აქ რთველი საჭაეროა. ფოთლებში აცოცებული მარჯვე აფხაზები მოიისფრო მტევნებს კრუფდნენ, კონუსისებური კალათებით ქვემოთ უშვებდნენ და შემდეგ ურიკებს ტვირთავდნენ, რომლითაც ისინი საწნახელამდე მიჰქონდათ. ყურძნის დაწურვისა და ღვინის მომზადების მანერა აქ ძალზედ პრიმიტიულია. აფხაზები ღვინოს დიდხანს არ ინახავენ, რადგან მაჰმადიანური რელიგია, შეზავებული ნახევრად წარმართული და ნახევრად ქრისტიანული რწმენით, მათ არ უკრძალავს ღვინის სმას. სანამ ღვინო აქვთ, არ იციან მისი გამოზოგვა, ხოლო როდესაც გაუთავდებათ, წყალს სვამენ. ძირითადი საკვები არის სიმინდის ფქვილი, რისგანაც ისინი ერთგვარ ფაფას ამზადებენ. მას ცხელს მიირთმევენ და შიგნით თეთრი ყველის პატარა ნაჭრებს არჭობენ, რომლებიც ცხელ საჭმელში უცებ რბილდება. აფხაზები ასევენ ჭამენ თხისა და ფრინველის ხორცს.“

ბარონი დე ბაი

„აფხაზეთში, ერთი მივლინების მოგონებანი“, პარიზი, 1904

საქართველოში მან გაიცნო და დაუმეგობრდა იმ პერიოდის ქართველ სასულიერო პირებსა და გამოჩენილ საზოგადო მოღვაწეებს ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს, ექვთიმე თაყაიშვილს, ალექსანდრე ცაგარელს, დავით სარაჯიშვილს... ადგილობრივი ქართული პრესა ყოველთვის ინტერესით აღევნებდა თვალს ბარონ დე ბაის საქართველოში სტუმრობას და მის მიერ საფრანგეთში საქართველოს შესახებ მოწყობილ გამოფენებს. საქართველოდან საფრანგეთში დაბრუნებული ბარონი ყოველ წელს მართავდა გამოფენებს, აქვეყნებდა წიგნებს საქართველოს შესახებ და ქართულ კულტურულ მემკვიდრეობას აცნობდა ფრანგ საზოგადოებას.

ლვანდომოსილი ახეობები 1991

“მე არ ვაჭარბებ, როცა ვამბობ, რომ მასპინძელი სტუმარს თავის სახლში ამეფებს და ყველაფერს აკეთებს იმისთვის, რომ მას ასიამოვნოს. როდესაც ქართველი სტუმრის სადღეგრძელოს სვამს, ამით გამოხატავს ყველაზე მხურვალე გრძნობებს სტუმრისა და მისი სამშობლოსადმი»

ბარონი დე ბაი

„იმერეთში, ერთი მივლინების მოგონებანი“, პარიზი, 1902

მოგზაურობისას ფრანგი მეცნიერი ხშირად იღებდა საინტერესო ფოტოებს, რისთვისაც 1903 წელს პარიზის გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ იგი მოლტენის პრიზით დააჯილდოვა.

**ფრანგ სწავლულს ძალიან აწუხებდა
(საქართველოს ძეგლების ბედი)**

„ვინახულეთ იმერეთის ხუროთმოძღვრების განუმეორებელი ძეგლი - გელათის მონასტერი! რამდენი მიყრილ-მოყრილი ნანგრევია ამ მონასტრის გარშემო! ეს ნანგრევები ურიცხვია საქართველოში და ისინი მშვენიერია საკუთარ სევდასა და მარტოობაში, მეტყველად ადასტურებს წარსულის სიდიადეს და, სამწუხაროდ, აწმყოს გულგრილობას მოწმობს. მათი ციცაბო კედლებიდან სასოწარკვეთილების ცრემლებივით ცვივა ფხვიერი ქვები. თითქოს დარცხვენილნი თავიანთი ბედით ეს ამყი ძეგლები ვაზის საფარქვეშ იმალებიან“.

ბარონი დე ბაი

„საქართველოში“, პარიზი, 1898

ბარონი დე ბაი დაინტერესებული გახლდათ ქართული ტრადიციებითაც, ამიტომ მოგზაურობის დროს იღებდა საქართველოს ეკლესია-მონასტრებს და იქ გამართულ დღესასწაულებს. იგი განსაკუთრებით მოხიბლული იყო ქართული ტრადიციული ტანსაცმლით. მის ფოტოკოლექციაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ყაბალახის ფოტოსერიებს: ასახული აქვს ყაბალახის ტარების სხვადასხვა მანერა, ყაბალახის გამყიდველები და სხვ. ერთხელ ბარონი თვითონაც გამოიწყო ყაბალახსა და ნაბადში და ალექსანდრე როინაშვილის სახელოსნოში გადაიღო ფოტო.

კავკასიით აღფრთოვანებულმა დე ბაიმ საფრანგეთში კავკასიის მუზეუმის გახსნა გადაწყვიტა, რის საშუალებასაც, სავარაუდოდ, მის მიერ შექმნილი მდიდარი ეთნოგრაფიული კოლექცია აძლევდა. სამწუხაროდ, დე ბაის ამ წამოწყებას პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ შეუშალა ხელი.

2001 ლვანდომოსილი ახეოლოგები

ბოლშევიკური რევოლუციის დროს ბარონი დე ბაი მოსკოვში იმყოფებოდა და სამშობლოში დაბრუნებას ვერ ახერხებდა, ვინაიდან, ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური ურთიერთობა შეწყდა. მისი მეგობრების უმრავლესობა გარდაცვლილი, დახვრეტილი ან ემიგრირებული იყვნენ. ავადმყოფი ფრანგი მეცნიერი ბოლშევიკებმა ორჯერ დააპატიმრეს, მაგრამ მალევე გაათავისუფლეს.

1920 წელს ბარონი დე ბაი სამშობლოში დაბრუნდა, თავის საგვარეულო სასახლეში. იგი ცდილობდა კვლავ გაეგრძელებინა კვლევა და აქტიური სამეცნიერო მოღვაწეობა, თუმცა ავადმყოფობა ამის საშუალებას არ აძლევდა. ბარონი დე ბაი მთელი ცხოვრება ინარჩუნებდა ურთიერთობას ქართველ მეგობრებთან. 1920-იან წლებში მასთან ხშირად მიდიოდნენ სტუმრად ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს მთავრობის წარმომადგენლები. ასევე სიცოცხლის ბოლომდე მეგობრობდა იგი ექვთიმე თაყაიშვილთან, რომელსაც ემიგრანტული მთავრობის მიერ დამოუკიდებელი საქართველოს მხარდასაჭერად მოწყობილ სხვადასხვა შეკრებაზე დასარიგებლად ხშირად გადასცემდა ხოლმე საქართველოზე დაწერილ წიგნებსა და ბროშურებს.

ბარონი დე ბაი გარდაიცვალა პარიზში, 1931 წელს.

სიცოცხლის ბოლოს დაწერილ მოგონებებში სინანულით აღნიშნავდა, რომ სახელმწიფოსა და მუზეუმების კურატორების დაუდევრობის გამო მისი კოლექციები ისე გაიფანტა სხვადასხვა მუზეუმში, რომ ერთი, მეტ-ნაკლებად სრული კატალოგიც კი არ მიეძღვნა ამ მასალებს. დღეს ამ კოლექციებს შორის ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ნიმუშებიც არის.

“ქართველები, როგორც ქრონოლოგიური, ისე გეოგრაფიული თვალსაზრისით, შორეულ აღმოსავლეთში სარწმუნოების გამავრცელებელთა ავანგარდში იყვნენ. ისინი დამსახურებული სიამაყით შეახსენებენ რუსებს, რომ მათზე ადრე გახდნენ ქრისტიანული ცივილიზაციის ნაწილი”.

ბარონი დე ბაი

მაია ჩოლოყაშვილი

ქვების ხოთანხოსთა საიღელო

გლიპტიკის ნიმუშები არქეოლოგიის მასაზრდოებელი ერთ-ერთი საკმაოდ ღირებული წყაროა. ძვირფას და ნახევრად ძვირფას ქვებზე გამოსახულების კვეთის ხელოვნების ნიმუშების შესწავლა მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ ეპოქის მოსახლეობის ეკონომიკური და კულტურული განვითარების ხარისხის, მისი სავაჭრო კავშირების, ქონებრივი და სოციალური მდგომარეობის, იდეოლოგიისა თუ რელიგიური მრწამსის შესასწავლად. გემათა აბსოლუტური უმრავლესობა არქეოლოგიური კომპლექსებიდან მომდინარეობს. გამომდინარე იქედან, რომ დარგი მოიცავს საკითხთა ფართო სპექტრს, ის საკმაოდ ღირებულია და, შესაბამისად, რთულიც.

ქართული სამეცნიერო წრე დიდად არ ყოფილა განებივრებული ისეთი ვიწრო დარგის, როგორც გლიპტიკაა შემსწავლელი ქალბატონებით. გლიპტიკის “უკანასკნელი მოჰიკანი”, რომელმაც, შეიძლება ითქვას, მთელი ცხოვრება საყვარელ საქმეს მიუძღვნა, ქეთევან ჯავახიშვილი გახლდათ.

რაოდენ სამწუხაროა, რომ ქალბატონი ქეთევანი სულ ახლახან, ჩვენთან ინტერვიუს ჩაწერიდან ძალიან მალე გარდაიცვალა და ვერ მოესწრო „ონლაინ არქეოლოგიის“ არქეოლირიკას, რომელიც აწ უკვე მის ხსოვნას ეძღვნება.

სადაც 30 -იანი წლების მიწურულია, მე-20 საუკუნის...

ერთ ჩვეულებრივ, მზიან დღეს, ოჯახი სატვირთო მანქანით, ბაკურიანიდან მცხეთის გავლით თბილისში ბრუნდება... მუზეუმ-ქალაქში მოძრაობა ცოტა ხნით ფერხდება, რადგან სამთავროს ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე არქეოლოგიური სამუშაოები მიმდინარეობს. სატვირთო მანქანის მგზავრებს შორის ერთი პატარა გოგოა, რომელიც ძველი ნივთების შეგროვებითაა გატაცებული... მას ცნობისმოყვარე მზერა იმ ადგილისკენ გაუბრუნდა, სადაც ოთკუთხედი ორმოები, აუარება ჭურჭელი და ბრინჯაოს ნივთებია... გოგონას აღტაცებისგან თვალები უფართოვდება, მისთვის რაღაც ძალიან საინტერესო ხდება, გაახსენდა ბოტანიკოს მამას ალპურ გორებზე რომ დაჰყავდა ხოლმე, იქ ძველ ნივთებს პოულობდა და საგულდაგულოდ ინახავდა, ახლა კი ამ გატაცებას თითქოს ფრთები შეესხა და თვალწინ ყველაზე საინტერესო სამყარო გადაიშალა. სწორედ მაშინ მიხვდა, რომ ემოციები, რომლებმაც ახლა ასე მონუსხა, უნდოდა, რაც შეიძლება ხშირად მიეღო და მომავალში აისრულა კიდევ ჩანაფიქრი...

2021 ახქეოლოგიის

ეს ერთ დროს პატარა და უცნაური გოგონა დღეს ცნობილი ისტორიკოსი, არქეოლოგი და გლიპტიკოსი, 50 სამეცნიერო პუბლიკაციის ავტორი ქ-ნ ქეთევან ჯავახიშვილი გახლავთ.

მეცნიერების ისტორიას უამრავი ნოვატორი მამაცი სულის ღვაწლმოსილი ქალბატონი ახსოვს, რომელთაც თავიანთი რევოლუციური იდეებით მოუხერხებიათ და ჩვენი თვალთახედვა შეუცვლიათ ცხოვრების თანამედროვე კანონებთან დაკავშირებით. კაცობრიობა ზოგჯერ აფასებდა მათ უზარმაზარ წვლილს მეცნიერების განვითარებაში, ზოგჯერ ვერ ახერხებდა ამას. თუმცა, ამის გამო უკომპრომისო მეცნიერთა უმრავლესობას არც მოტივაცია დაუკარგავს და არც სვლა შეუწყვეტია კულტურულ საზღვრებს მიღმა სავალ, ურთულეს გზაზე. მათ შექმარიტად დიდი წვლილი მიუძღვით სამეცნიერო აზროვნების განვითარებაში და ახალი ქართული აღმოჩენებით ქვეყნის არქეოლოგიური საგანძურით გამდიდრებაში.

საინტერესო შეხვედრა ქალბატონ ქეთევან ჯავახიშვილთან მის სახლში ქაშვეთის წმინდა გიორგის ეკლესიასთან ახლოს, ჯორჯაძის ქუჩის 5 ნომერში შედგა. საუბარი სახლის ამენების ისტორიითა და წინაპრების მოგონებით დაიწყო.

“ღაზიბადე 1932 წლის 24 სექტემბერს და მას მერე სულ ამ სახლში ვცხოვრობ. სახლი ეკუთვნის ჩემს წინაპრებს დედის მხრიდან - არჯევანიძეებს. მათი უმრავლესობა სამხედრო და სასულიერო პირები იყვნენ.

არჯევანიძეები დასავლეთ საქართველოდან თბილისში XVII საუკუნეში გადმოვიდნენ და ქაშვეთის ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე 2 საცხოვრებელი სახლი ააშენეს. ბოლშევიკებმა მათ ერთი სახლი ჩამოართვეს და მხოლოდ ეს დაუტოვეს, რომელშიც დაბადებიდან ვცხოვრობ. სახლი 1868 წელს დედაჩემის პაპამ - იოანემ ააშენა.

ქაშვეთის ელესიის ჩრდილოეთ ფასადის მშენებლობაში არჯევანიძეების გვარს თავისი წვლილი აქვს შეტანილი. ამიტომ ტაძრის ეზოში ჩემი მრავალი წინაპარია დასაფლავებული.“

აზნაურ არჯევანიძეებს დიდი მამულები ჰქონიათ მარტყოფსა და ნორიოში. ცხვარიც ბევრი ჰყავდათ თურმე, პურიც ბლომად ჰქონდათ და თაფლი მოჰყავდათ, ამისთვის საგანგებოდ პოლონეთიდან მეფუტკრეც კი მოუწვევიათ. თაფლს ლადიდესთან აბარებდნენ, სპირტი კი სარაჯიშვლთან მიჰქოდათ..

“დედაჩემის პაპა (დედის მხრიდან) გიორგი ქართველიშვილი იყო, რომლის თაოსნობითაც 1888 წელს “ვეფხისტყაოსანი” გამოიცა ზიჩის ილუსტრაციებით. იგი დაკრძალულია დიდუბეში ეკლესიაში, რომელიც თავის დროზე მისი შემწეობით ადადგინეს. დიდი ქველმოქმედი იყო და გული მწყდება, რომ მას რატომღაც არავინ ახსენებს. გიორგი ქართველიშვილი წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასაც ძალიან დიდ თანხებს სწირავდა. ილია ჭავჭავაძე მისი მეგობარი და მეჯვარე იყო. ჩემს

ოჯახს ასევე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა კალისტრატე ცინცაძესთან. იგი მამინ ქაშვეთის ტაძარში მსახურობდა. კალისტრატეს შვილი ეკატერინე, დედაჩემის კლასული იყო, რომელიც შემდეგ ბიძაჩემმა - ვახტანგ ქართველიშვილმა შეირთო ცოლად. შობისა და აღდგომის დღესასწაულებზე არჯევანიძეების ზეპურ სუფრას ყოველთვის კალისტრატე აკურთხებდა.”

მამის წინაპრები, ჯავახიშვილები, ხოვლელი თავადები იყვნენ. ქეთევან ჯავახიშვილის დიდი პაპა და ივანე ჯავახიშვილის მამა მკვიდრი ბიძაშვილები იყვნენ.

“მამა - ალექსანდრე ნიკოლოს ძე ჯავახიშვილი პროფესიით ბოტანიკოსი, წლების განმავლობაში ბაკურიანის ბოტანიკური ბაღის დირექტორი გახლდათ. მან სწავლა ვორონეჟის კადეტთა კორპუსში დაიწყო, მაგრამ გარემოებების გამო ვერ დაასრულა და საქართველოში ტექნიკური სასწავლებელი დაამთავრა ბიოლოგიის განხრით.

დედა - ევდოკია არჯევანაძე მამაზე 5 წლით უფროსი იყო. გიმნაზიაში სწავლობდა. გიმნაზიის დასრულების შემდეგ სწავლა პოლიტექნიკურ სასწავლებელში განაგრძო, რომელიც ამჟამინდელი ალექსანდრეს ბაღის ტერიტორიაზე მდებარეობდა, მაგრამ რევოლუციის შემდეგ, იმის გამო, რომ ბოლშევიკებმა არჯევანიძეები განაკულაკეს და ქონება ჩამოართვეს, ევდოკიამ სწავლა ვეღარ დაასრულა და ერთ-ერთ საამქროში მემანქანედ დაიწყო მუშაობა. როცა ოჯახს სჭირდებოდა, დედა წინაპრების მიერ დატოვებულ ოქროს ნივთებსაც კი ყიდდა. გიმნაზიაში განათლებამიღებულს ხელსაქმეც კარგად ეხერხებოდა და არითმეტიკაც.”

ბავშვობა უზრუნველი და საინტერესო ჰქონდა, განსაკუთრებული სითბოთი ბაკურიანში გატარებულ დღეებს იხსენებს:

“ლადი და ბედნიერი ბავშვობა რომ მქონდა, ამას მაშინ ვერ ვხვდებოდი. ბაკურიანში ყოველ წელს დავდიოდით. ბოტანიკური ბაღი 16 ჰა-ზე გაშლილი ტერიტორია იყო. სახლი მართალია, დაწესებულებას ეკუთვნოდა, მაგრამ მამას, როგორც დირექტორს ოჯახთანერთად იქცხოვრების უფლება ჰქონდა. ბაღის ნაწილი ტყე, ნაწილი კი მინდორი იყო ალპური ბალახით. სადაც მინდორა იქ დავრბოდი. მეგობრები მაინცდამაინც ბევრი არ მყავდა. ჩვენი სახლიდან მანძილი სოფლამდე დიდი იყო. ვტოროდი ხოლმე თანატოლი რომ არ მყავდა ირგვლივ, ამიტომ მამამ ფისო მომიყვანა. “

დედისართა ქეთევანს მშობლები სულაც არ ანებივრებდნენ. იმთავითვე მიაჩვიეს შრომას: „ბაკურიანში მამა როცა ბაღს უვლიდა, მე ჩემი ჰატარა იარაღებით - სარწყავითა და ბარით ვებმარებოდიო“ - გვიამბობდა ქალბატონი ქეთევანი.

ის მეორე მსოფლიო ომის დროს ბაკურიანში სწავლობდა. ომის შემდეგ კი იქ მხოლოდ ზაფხულისა და ზამთრის არდადეგებზე ჩადიოდნენ.

„პროფესიის არჩევისას მოზარდებს ხშირად უჭირთ სწორი გადაწყვეტილების მიღება, ამიტომ მშობლების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანაა დაეხმარონ შვილებს, გაშიფრონ მათი მოწოდებები, გახსნან და განავითარონ შვილების ტალანტი.

ჩემს დედ-მამას ძალიან უყვარდა ისტორიული ღირსშესანიშნაობების მონახულება, ხშირად დადიოდით ვარძიაში, ოჯახშიც ბევრს საუბრობდნენ ისტორიულ ძეგლებზე, რამაც, ცხადია, გავლენა მოახდინა ჩემი პროფესიის არჩევანზე. თუმცა, თავდაპირველად მომწონდა ბოტანიკა და ის საქმეც, რომელსაც მამაჩემი ემსახურებოდა. მამას ალპურ გორაკებზე სულ თან დავყავდით, ცხრა წყაროსაც ხშირად ვსტუმრობდით კოსტა გორაზე. „ცხრაწყარო“ ჰქვია თორემ, იქ სინამდვილეში ლამის 90 წყაროა. მამა რომ წაგვიყვანდა, წავიდებდით ხოლმე კიტრს და პომიდორს. ჩავდებდით წყაროს წყალში და ვაციებდით. ხშირად, საძოვრებისკენ მიმავალი მეცხვარეებიც გამოივლიდნენ და ცხვრის ყველს იმათგან ვიდულობდით. ალპურ გორაზე რამდენჯერმე ძველი ნივთები ვიპოვე: საკიდი, რომელიც მოგვიანებით მივხვდი, რომ გვიან ბრინჯაოს ხანის იყო, ბეჭდი - ფეოდალური ხანის, მძივიც, თიხის კეციც. დავიწყე ამ ნივთების შეგროვება და შენახვა... მაგრამ ჩემი პროფესიის არჩევანი, სამთავროს გათხრების დროს მიღებულმა მთაბეჭდილებებმა განაპირობა.“

1951 წელს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩაირიცხა ისტორიის ფაკულტეტზე. ინტიტუტის დამთავრების შემდეგ ძალიან გაუმართლა, როცა 1957 წელს ერთ-ერთმა ნათესავმა ურბნისის ექსპედიციის ხელმძღვანელთან, გოგი ლომთათიძესთან უშუამდგომლა და 1957 წლის 28 დეკემბერს სიმონ ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური განყოფილების თანამშრომელი და ურბნისის ექსპედიციის წევრი გახდა. 1958 წლის იანვრიდან ქალბატონი ქეთევანის მეტად საინტერესო და ნოფიერი სამეცნიერო ცხოვრებაც დაიწყო:

„მუზეუმში ჯერ ლაბორანტად დავიწყე მუშაობა. მე და ლეილა ფანცხვას ცნობილი არქეოლოგის, ბორის კუფტინის არქივი ჩაგვაბარეს. კუფტინი მოულოდნელად გარდაიცვალა და ბევრი წამოწყებული საქმის დასრულება ვერ შეძლო. ჩვენ თან კუფტინის მასალებსა და დოკუმენტაციას ვაწესრიგებდით, თან ურბნისის ექსპედიციის დავლიოდით. ურბნისში მტკვარ-არაქსის კულტურის ქვაცხელებია. ის მაშინ რამდენიმე უბანს მოიცავდა, მე ძირითადად ნაქალაქარზე, 25-ე უბანზე, გვიანი ანტიკურის ხანის სამაროვანზე ვმუშაობდი, რომლის ხელმძღვანელიც დომენტი ქორიძე გახლდათ. სულ ხუთნი ვიყავით, მაგრამ ყველაზე კარგად მე და დალი აბჯანდაძემ გამოვიჩინეთ თავი. დანარჩენებს ეს საქმე დიდად არ აინტერესებდათ, ამიტომ არც ერთი მათგანი მომავალში არქეოლოგი არ გამხდარა.“

რთული იყო მასალის *in situ* დამუშავება, თუმცა სამუშაო პირობები იდეალური გვქონდა, არქეოლოგიისთვის საჭირო ყველა იარაღით ვიყავით აღჭურვილები. გვქონდა სკალპელიც, დანაც, ფუნჯიც, სწორედ მაშინ ვისწავლე კარგად პრეპარაცია. იმ პერიოდში მუზეუმში იმდენად ბევრი ექსპედიცია იყო, ხალხი არ ჰყოფნიდათ... ამიტომ ურბნისის გარდა სხვა ექსპედიციებშიც დავლიოდი: ვიყავი ზემო იმერეთში, ზოდში, ითხვისსა და შულავერში.“

ყველაზე დიდი ცოდნა სარა ბარნაველისგან მიუღია. ის იყო მისი უშუალო ხელმძღვანელი, თუმცა ქ-ნ სარასთან ერთად ძალიან ბევრ ადამიანს ემადლიერება.

იმ დროს, როდესაც ის მუზეუმში მივიდა იქ მრავალი არქეოლოგიური გამოფენა იმართებოდა. ქეთევანის უფროსი ალექსანდრე (ლალი) ჯავახიშვილი გახლდათ. როცა საგამოფენო ექსპონატებს ამზადებდნენ, თანამშრომლები დაწვრილებით განიხილავდნენ თითოეულ ნივთს, იქ მაშინ იყვნენ ანდრია აფაქიძე, სერგო კალანდაძე, იულონ გაგომიძე, გოგი ლომთათიძე, მიუხედავად იმისა, რომ უნივერსიტეტში ოთარ ჯაფარიძემ ძალიან კარგად შეასწავლა არქეოლოგია, ყველაზე ბევრი რამ მაინც ამ ხალხისგან უსწავლია.

„ბატონი ლალი ძალიან ხელს მიწყობდა. ერთხელ როგორც მონდომებულ და წარმატებულ ახალგაზრდა თანამშრომელს საჩუქრად მიკროსკოპიც კი გამომიწერა. პირველი სტატიები, ცხადია, გამოქვეყნებამდე წავაკითხე, ჩემთვის მისი აზრი ძალიან მნიშვნელოვანი იყო...“

მოგვიანებით გლიპტიკის კაბინეტი გადავიბარე, 75 წლის ასაკამდე ფონდის მცველი (დღევანდელი კურატორი) ვიყავი, შემდეგ კონსულტანტად გადამიყვანეს და დღემდე

ამ სტატუსით ვშრომობ მუზეუმში. წარმატებაში ძალიან შემინჯო ხელი პეტერბურგში, სახელმწიფო ერმიტაჟში ვიზიტებმა. ერმიტაჟის ერთ-ერთი მეცნიერ თანამშრომელი, ოლეგ ნევროვი, არაჩვეულებრივი სპეციალისტი და უზარმზარი ცოდნის მქონე, რომელთანაც ვმეგობრობდი, ძალიან მეხმარებოდა.

1962 წლიდან 1976 წლის ჩათვლით, ყოველ წელს ერთი კვირით მივდიოდი პეტერბურგში. მანამდე რამდენჯერმე მოსკოვშიც ვიყავი, თუმცა, მალე მივხვდი რომ იქ ჩემთვის საინტერესო არაფერი იყო და მუშობითაც დიდად არავინ იწუხებდა თავს. ამიტომ პეტერბურგი ვარჩიე. ნევროვი უამრავ სასარგებლო რჩევას მაძლევდა. ერმიტაჟის ანტიკურ განყოფილებაშიც ყველას ვიცნობდი. განყოფილებას ისეთი მდიდარი ბიბლიოთეკა ჰქონდა, აღარც კი მჭირდებოდა ერმიტაჟის ცენტრალური ბიბლიოთეკის ლიტერატურით სარგებლობა.“

ქეთევან ჯაახიშვილს, როგორც ნამდვილ პროფესორს, თავის საქმეზე შეყვარებულსა და კორიფეთა სკოლაგამოვლილს, არც თვითონ დაზარებია ახალგაზრდა სპეციალისტების აღზრდა, მათთვის ცოდნისა და გამოცდილების გაზიარება:

“ბევრი მოწაფე მყავდა, ძალიან დიდ ენერჯიას ვხარჯავდი მათ სწავლებაში, თუმცა, ყველა ვერ უძლებდა. ერთ-ერთმა მიხთრა: ქ-ნ ქეთევან, გლიპტიკა ძალიან რთული საქმეა, ამდენ წვალებას მირჩვენია ერთი ქოთანი აღვწეროო... მიხარია, რომ დღეს უკვე გამოჩნდნენ ამ დარგის მიმდევრები. ორი არაჩვეულებრივი მოწაფე მყავს ანა გაბუნია და ქეთევან რამიშვილი. ისინი ძალიან ნიჭიერი და მოტივირებული ახალგაზრდები არიან.

გლიპტიკა არქეოლოგიის ვიწრო დარგია, მაგრამ დიდ შრომასა და ენერჯიას მოითხოვს. ქვას მიკროსკოპში დიდხანს უნდა უყურო, რომ რამე დაინახო და მისი საიდუმლოება ამოხსნა. შეიძლება 2 წელი ერთსა და იმავე არტეფაქტს აკვირდებოდე და ის, რასაც ექვ მესამე წელს აღმოაჩინო, ან კი, ათჯერ მეხედო და მეთერთმეტედ რაღაც ხაზი შენიშნო.

რთული იყო... თაბაშირს ჩემი ხელით ვზუღდი, ვაწყობდი, ხშირად მიფუჭდებოდა და თავიდან ვაწყობდი, მეორედ, მესამედ... ვისაც გლიპტიკა აინტერესებს, ვიტყვოდი, რომ ქვის რომანტიკოსი უნდა იყოს, სხვანაირად არ გამოვა. ამ პროფესიას ბევრი რამ სჭირდება. არქეოლოგიისა და ისტორიის გარდა კარგად უნდა იცოდე ხელოვნება, ზოგადი განათლებაც აუცილებელია. სულ უნდა იკითხო.

საქართველოში აღმოჩენილი გლიპტიკის ნიმუშების უდიდესი ნაწილი მასობრივი წარმოებისაა. ურბნისში 150-მდე, ხოლო ჟინვალის სამაროვანზე 100 -ზე მეტია, ბრიტანეთის მუზეუმში, გერმანიაში, 10 ათასობით გემაა. ჩვენთან მთელი ქვეყნის

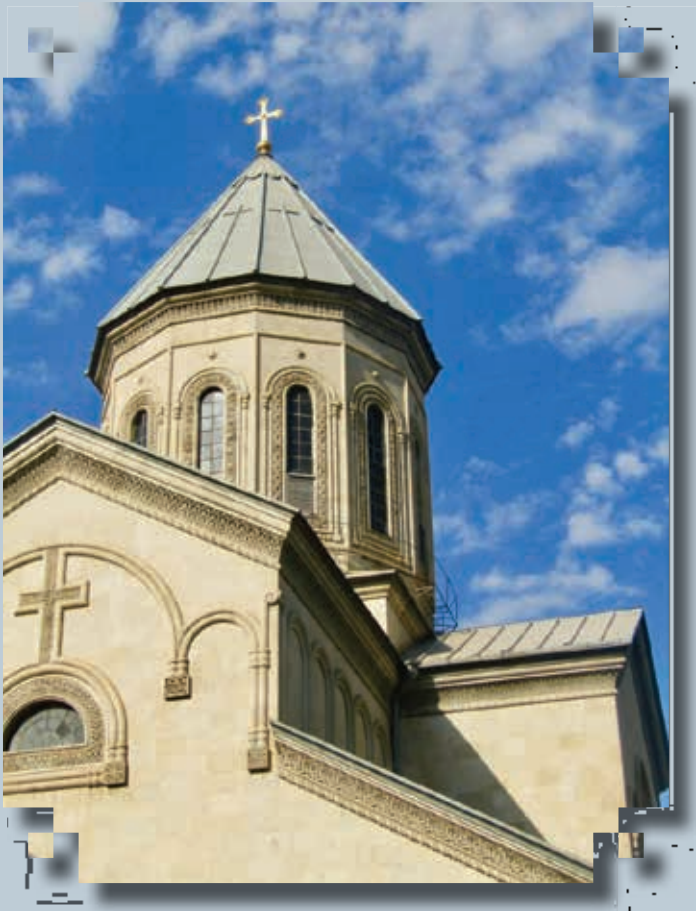
მასშტაბით რომ შეკრიბო, მაქსიმუმ 3000 გემა შეიძლება იყოს ნაპოვნი, მეტი - არა. სამაგიეროდ ჩვენთან ისეთ უნიკალური შედეგებია, როგორებიც სხვაგან ძალიან ცოტა ან საერთოდ არ არის. მაგალითად იმპერატორ კარაკალას პორტრეტი ურბნისიდან, ან კიდევ იმპერატორ ლუცივერის პორტრეტული გამოსახულება, რომელიც ბათუმში შემთხვევით აღმოჩნდა მზის ღვთაების - ჰელიოსის გამოსახულებიან გემასთან ერთად, სამწუხაროდ, ეს ნივთები პეტერბურგშია გატანილი. სამთავროში არის არაჩვეულებრივი გემა ალექსანდრე მაკედონელის გამოსახულებით, რომელზეც ავტორის ხელმოწერაა, რაც ძალიან იშვიათი და ფასეული შემთხვევაა. აღნიშნული გორელიეფური გემა ძოწის არის და ავტორად პლატონი აწერია.

გვაქვს კიდევ ელინისტური ხანის პორტრეტული გემა არჩიბაღდ II-ის გამოსახულებით, რომელიც იულონ გაგოშიძემ იპოვა დედოფლის გორაზე. ზოგადად, ელინისტურ და რომაულ მონეტებზე პორტრეტები უფრო კარგად გამოისახება, ვიდრე გემებზე, ალექსანდრე მაკედონელისა და არჩიბაღდ II პორტრეტული გემაც ზუსტად იმეორებს მონეტებზე გამოსახულს, რაც ასევე იშვიათია.

თვითონ გემის შექმნა რთული პროცესია, ყველა ქვა არ გამოდგება, მაგარ ქვაზე რთულია შესრულება, ამიტომ ძირითადად ნახევრად ძვირფასი ქვები გამოიყენებოდა...”

დავტოვეთ ქალბატონი ქეთევანის სახლი...

ის დღეს ცოცხალი აღარ არის, მაგრამ სახლი მყარად ინახავს თავისი დიასახლისის სულიერებას, იქვე ახლოს კი ქაშუეთის ზარები ისევ რეკავს და მრავალ სიკეთესთან ერთად, სამყაროს ქვების რომანტიკოსთა საიდუმლოსაც ამცნობს...

თეა ქაშაკაშვილი

